MAGAZIJN

VOOR

WETENSCHAPPEN, KUNSTEN
EN LETTEREN.

MAGAZIJN

VOOR

WETENSCHAPPEN, KUNSTEN EN LETTEREN.

behelzende:

I. WIJSBEGEERTE DES LEVENS.

II. GESCHIEDENIS.

III. AARDRIJKS- EN NATUURKUNDE.

IV. FRAAIJE LETTEREN EN MENGELWERK.

Verzameld door

N. G. van KAMPEN.

ZESDE DEEL.

TE AMSTERDAM, BIJ
P. MEYER WARNARS.
1826.

BRITISH MUSEUM
NATURAL HISTORY

REGISTER

DER

STUKKEN,

VERVAT IN HET ZESDE DEEL,

VAN HET

MAGAZIJN

VOOR

WETENSCHAPPEN, KUNSTEN EN LETTEREN.

EERSTE AFDEELING.

Wijsbegeerte des Levens.

Over

TWEEDE AFDEELING.

Geschiedenis.

DER-

DERDE AFDEELING.

Aardrijks- en Natuurkunde.

VIER-

VIERDE AFDEELING.

Fraaije Letteren en Mengelwerk.

REDEVOERING

OVER HET

WIJSGEERIGE EN KARAKTERMATIGE

VAN

TACITUS,

ALS GESCHIEDSCHRIJVER;

door

Mr. *M. C. VAN HALL* (*).

Onder de geſchiedſchrijvers der oudheid is er welligt geen, die in het algemeen, bij den wijsgeerigen beſchouwer der lotgevallen van menſchen en volken, zoo veel aanmerking verdient, en voor ons Nederlanders zoo belangrijk is, als de Romeinſche geſchiedſchrijver TACITUS.

Hij toch was de eerſte der oude geſchiedſchrijvers, die het gewaagd heeft, de wijsgeerte der ondervinding op de geſchiedenis toe te pasſen (†).

Aan hem hebben wij, Nederlanders, te danken, de kennis der vroegſte gebeurtenisſen van ons vaderland: trots op een voorgeſlacht, dat meer dan eens

(*) Voorgelezen in de Maatſchappij: *Felix Meritis*, 14 Jan. 1818.

(†) GIBBON *Hist. of the Decline and Fall of the Rom. Emp. Vol. I. Chap. 9.*

eens de meesters der toen bekende wereld sidderen deed, lezen wij bij hem den roem van dat voorgeslacht, en juichen de waarheidsliefde eens vijandelijken schrijvers toe, wanneer zijne pen, die nimmer door vooringenomenheid of haat, althans nooit ter kwader trouwe, bestuurd werd, den lof onzer voorvaderen vermeldt, en niet schaamt te boek te stellen, „ dat noch de Samniten, noch de Car„ thagers, noch de Spanjaarden, noch de Galliërs, „ zelfs niet de Parthers, den Romeinen meer dan „ de Germanen te doen gaven (*).

Met de hoogste belangstelling lezen wij, Nederlanders, derhalven alles, wat deze geschiedschrijver, met zoo vele onpartijdigheid als naauwkeurigheid, van de zeden, kleeding, leefwijze, regeringsvorm, vrijheidsmin, krijgskunde, deugden en ondeugden der oudste bewoners onzes vaderlands geschreven heeft; en wij verheugen ons, wanneer wij in de korte en onopgesmukte tafereelen van al hetzelve een aangenaam rustpunt mogen vinden, en alsdan onze oogen kunnen afwenden van het verschrikkelijke tafereel, dat het penseel deszelfden geschiedschrijvers van de Romeinsche weelde, onmatigheid, onkuischheid, dwingelandij, en der bedorvenste zeden van allerlei soort, voor volgende tijden, heeft opgehangen.

Een schrijver van zulk eenen stempel verdient ook hier de gezette overweging aan den wijsgeerigen beminnaar der geschiedenis; hij is waardig dat men

(*) *De Mor. Germ. Cap.* 37.

men bij hem onderzoeke, niet zoo zeer *wat*, maar *hoe*, en, *in wat geest*, hij gefchreven heeft.

Ik achte het, om deze redenen, uwer aandacht niet geheel onwaardig, om u thans eenige oogenblikken te onderhouden:

over het wijsgeerige en karaktermatige van TACITUS, *als gefchiedfchrijver.*

Het eigendommelijke eens fchrijvers is uit zijne fchriften, even als dat eens kunftenaars uit de voortbrengfelen zijns beitels of penfeels, te kennen; wanneer wij de gefchiedkundige werken van HOOFT of WAGENAAR lezen, zoo vinden wij hun karakter, als gefchiedfchrijvers, niet minder onderfcheiden, dan dat van VAN DIJK of REMBRANT, wanneer wij de kunstwerken van dezen aanfchouwen.

Hierin echter verfchilt de fchrijver van den kunftenaar voornamelijk, dat de eerfte, meer dan de laatfte, de kleur en gloed zijner tafereelen aan den tijd waarin hij leeft, en den indruk der gebeurtenisfen, waarvan hij getuige was, ontleent.

Dit was het geval bij TACITUS. Onder de regering van den doorflepenften dwingeland, TIBERIUS, geboren, had hij zijne jeugd in het midden van burgerlijke oorlogen doorgebragt; hij had gezien en bijgewoond, hoe zijne diepbedorvene landgenooten elkander onder de vaandels van eenen OTHO en VITELLIUS beftreden, om te beproeven wie van hun den fnoodften meester aan het verbasterd

Rome geven zoude (*), na dat zij een CALIGULA aan TIBERIUS; een CLAUDIUS aan CALIGULA; en eindelijk een NERO aan dezen hadden zien opvolgen.

Een verſchrikkelijk tijdvak, voorzeker! maar gedurende hetzelve had onze geſchiedſchrijver, ongeſchonden en onbevlekt door en van den invloed der ondragelijkſte dwingelandij, die kundigheden en menſchenkennis, en die zelfſtandigheid van zeden en inborst verkregen en behouden, die eenmaal, in zijn voorbeeld, moesten bewijzen, dat ook onder ſnoode Vorſten groote mannen kunnen zijn (†) en die hem alzoo waardig moesten maken, om, met eenige weinige nog onbezoedelde zielen, hem gelijk, onder het bewind van VESPASIANUS en TITUS te kunnen ademhalen.

Deze rust echter was kort: TITUS, de *liefde* en *wellust des menſchelijken geſlachts*, werdt opgevolgd door DOMITIAAN; toen werden de wijzen verbannen, de deugdzaamſten in den kerker geleid, en brave mannen met het bloed der braafſten beſpat; toen deed de dwingeland hetgeen een NERO niet beſtond; deze gebood het misdrijf, maar aanſchouwde het niet; DOMITIAAN aanſchouwde den moord der regtſchapenſte mannen met tijgerlust en woede; onder hem werden de zuchten der burgeren opgeteekend, en een bleek gelaat was genoeg ter veroordeeling (§).

NER-

(*) *Hist. Lib. I. Cap.* 50.
(†) *Vita Agr. Cap.* 42.
(§) *Vita Agr. Cap.* 45.

NERVA beklom eindelijk den bebloeden zetel van DOMITIAAN; hij, en na hem TRAJAAN, vereenigde de vrijheid en het oppergezag, tot op dien tijd altijd gescheiden; en TACITUS, die van jongeling tot grijsaard, het schoonste tijdperk zijns levens, al zwijgende had moeten doorbrengen (*), riep blijmoedig uit: „ zeldzaam geluk der tijden, nu men „ mag denken wat men wil, en schrijven wat men „ denkt (†)!

Maar toen ook nam hij de stift der geschiedenis in de hand, niet, om de gebeurtenissen dier gelukkige dagen voor tijdgenooten en nakomelingen te beschrijven; niet, om als sommige kwaadaardige schrijvers van onze dagen, die zich van zijne spreuke durven bedienen, de vrijheid te misbruiken, en het wettig en gematigd oppergezag lasterlijk te verguizen: maar om de lotgevallen zijns vaderlands, onder de monsters, die hetzelve bijna verpletterd hadden, en voornamelijk de geschiedenis van TIBERIUS en NERO, ter leering en afschrik, aan volgende tijden over te brengen.

Voorstander eener wijze verlichting, en van eene vrijheid, die de dwingelandij haat, maar de wetten en het wettig gezag eerbiedigt, waren dan ook *licht* en *vrijheid* de beminnelijke voorwerpen, die zijne verhevene en vrije ziel aankweekten, terwijl hij zoodanig schreef, dat men, hem lezende, als overtuigt wordt, dat hij zijne jaarboeken, geschiede-

(*) *Vita Agric. Cap.* 3.
(†) *Hist. Lib. I. Cap.* 1.

denisſen, en inzonderheid zijne loffpraak van AGRICOLA, alleen heeft willen te boek ſtellen, om in het gemoed zijner lezeren, bij de liefde voor de *letteren*, de zucht voor *vrijheid* en afkeer van *ſlavernij*, duurzaam in te prenten.

En hoe beantwoordde hij aan dit oogmerk in al deze ſchriften? niet door de geſchiedkundige *waarheid* te kort te doen, uit haat tegen hen die zoo wreed geheerscht hadden, of uit laffe vleizucht omtrent hen die regeerden; ſchrijvers van dezen aard veroordeelde hij te regt, als zorgende de een noch de ander voor de nakomelingſchap: „ ligtelijk," zeide hij, „ walgt de eerzucht eens ſchrijvers; be„ dilling en nijd ontvangt men met gretige ooren; „ vleijerij ondertusſchen draagt het ſchandkleed der „ ſlavernij, en bitterheid den valſchen ſchijn der vrij„ heid." Opregtelijk verklaarde hij, dat hij GALBA, OTHO noch VITELLIUS, door weldaden of verongelijkingen had leeren kennen, dat hij aan VESPASIAAN zijn eerſte bevordering had dank te weten; dat TITUS zijnen ſtand vermeerderd, ja zelfs dat DOMITIAAN dien nog verhoogd had (*).

Dit ſchreef hij na den dood van NERVA, onder de regering van TRAJAAN; nu reeds wordt men voor een ſchrijver ingenomen, die zich niet ſchaamt te belijden, ook aan een dwingeland verpligting te hebben; en die alzoo regt had te zeggen: *dat zij, die hunne trouw voor onbezoedeld uitgeven, noch door liefde, noch door haat moeten gedreven worden.*

Welk

(*) *Loc. Cit.*

Welk eene les voor den gefchiedfchrijver, die na den val der dwingelandij de pen opneemt, om de jammeren zulk eener regering te boek te ftellen? Welk eene les voor de gefchiedfchrijvers onzer dagen, die tijden, als die van TACITUS, beleefd hebben; die, als hij, zoo vele jaren al zwijgende hebben doorgebragt; en die eindelijk bij het opgaan van het licht eener zalige eeuwe, onder NERVA's en TRAJANEN, die van eenen anderen TIBERIUS of NERO zullen te boek ftellen?

Zijn hoofdbedoeling ondertusfchen was altijd, en dit rekende hij onder zijne voornaamfte pligten, om zoodanig te fchrijven, dat hetgeen door voortreffelijkheid uitmuntte, of door fnoodheid merkwaardig was, door hem alleen inzonderheid vermeld werd; zoodanig dat geene deugden verzwegen werden, en tevens aan de nakomelingfchap, jegens al wat fnood en fchandelijk was, een affchrik wierd ingeboezemd (*).

Dit oogmerk heeft hij dan ook, door alle zijne fchriften, in het oog gehouden. Bij de ontwikkeling der gebeurtenisfen daalt hij tot fchijnbare kleinigheden af, om tot den oorfprong, zamenhang en gevolgen van merkwaardige gevallen te kunnen doordringen; hij wist dat hij hier door bij fommigen weinig roems zoude behalen, en dat niet vele lezers daarin behagen zouden fcheppen; maar te gelijk was hij overtuigd, dat, uit kleine oorzaken, veelal gewigtige gevolgen ontftaan; zijne voorgan-

(*) *Ann. Lib. III. Cap.* 65.

gangers hadden een schitterender en aangenamer veld bewandeld, volken beschreven, veldslagen vermeld, doorluchtige legerhoofden, en het sneuvelen van dezelve afgemaald; hij, daarentegen, moest wreede bevelen, onophoudelijke beschuldigingen, valsche vriendschappen, vergiftigingen, het bederf der onschuldigen, en te gelijk derzelver oorzaken en gevolgen vereeuwigen; zijne voorgangers hadden lang verloopene tijden ten onderwerp gehad; het was voor hunne rust onverschillig, of zij den roem van dezen of genen naam of wapenen hooger opvijzelden: maar velen van hen, die onder TIBERIUS gestraft of geschandvlekt waren, leefden, of hun nakroost bestond nog; en al waren deeze geslachten uitgestorven geweest, hoe velen leefden er niet, die zoodanig slecht en bedorven waren, dat zij in het afschilderen van de ondeugden van anderen, een billijk verwijt hunner eigen wandaden moesten vinden? ook toen was de roem der braafheid in het oog der boozen aanstootelijk, en het der ondeugd eigen, om in den lof der vromen het beeld harer eer en schande te aanschouwen (*).

Zoodanig ongunstig waren de onderwerpen, aan welke TACITUS zijnen wijsgeerigen geest toewijdde; en ook zoo ongunstig waren de omstandigheden, onder welke hij dezelve beschreven heeft!

En echter verwonderen wij ons nog, na zoo vele eeuwen althans, over de eenige, altijd treffende en onnavolgbare wijze, op welke hij het doel, dat hij zich had voorgesteld, bereikt heeft.

Het

(*) *Ann. Lib. IV. Cap.* 33.

Het is hier de plaats niet, om van de taal, waarin hij ſchreef, te gewagen; noch ook om hem tegen zulken te verdedigen, die hem, ten dezen opzigte, ver beneden den rang van andere Romeinſche ſchrijvers ſtellen.

Maar al betaamde zulks aan mij en op dit geſtoelte, ook dan nog zoude ik het onderzoek daarvan met mijn oogmerk niet kunnen overeenkomſtig rekenen; het is niet eene zuivere taal, maar de onderwerpen en de wijze waarop die in eene taal zijn voorgedragen; niet het kleed, maar deszelfs form, en vooral het ligchaam, dat ons hier belangrijk wezen kan.

Zij echter, die onzen geſchiedſchrijver, al ware het dan ook alleen uit de vertaling van onzen landgenoot P. C. HOOFT, hebben leeren kennen, weten, dat de ſtijl waarin hij ſchreef, bijna overal kort, ineengedrongen, puntig, krachtig en vol kern is; zoodanig, dat hij hier en daar, met enkele woorden, geheele denkbeelden weet uit te drukken; en hierin is hij zoodanig oorſpronkelijk en zelfſtandig, dat zij, die later hem hierin hebben willen navolgen, niet anders dan met teleurſtelling op hunne mislukte pogingen hebben kunnen terug zien.

Om dit met een voorbeeld op te helderen: Onder de regering van TIBERIUS, vier en zestig jaren na den veldſlag van *Philippi*, overleed JUNIA, de zuster van BRUTUS, de weduwe van CASSIUS, die door CREMUTIUS CORDUS den laatſten der Romeinen genoemd werd (*); hij vermeldt de pleg-

(*) *Ann. Lib. IV. Cap.* 34.

plegtigheid waarmede haar lijk werd ten grave gebragt; en met één trek willende uitdrukken den roem van dit vrijheidlievend geslacht, en zijne verontwaardiging, dat men den luister van hetzelve bij deze plegtigheid poogde te verdonkeren, zegt hij: „ De beelden van twintig overdoorluchtige „ geslachten werden voor de baar gedragen, die „ der MANLIËN, QUINCTIËN, en andere namen van „ denzelfden adel; *maar* CASSIUS *en* BRUTUS *blon-* „ *ken alleen daarom uit, dat hunne beelden niet* „ *gezien werden* (*)."

Welk eene kunst! welk eene levendige kortheid! hoe kernvol en krachtig doet hij den luister van het geslacht van CASSIUS en BRUTUS, in het oog der menigte, voor ons, uitkomen, door het enkele denkbeeld, dat hunne afbeeldingen bij deze uitvaart, voorzeker op bevel van TIBERIUS, niet mogten aanschouwd worden!

Maar hetgeen de hooge verdienste van dezen schrijver voltooit, is niet in zijnen korten, kernachtigen stijl, maar in de treffende gedachten en waarnemingen, van echte wijsheid en menschenkennis overvloeijende, die hij zoowel hier als overal in zijne verhalen invlecht, te zoeken.

Die gedachten en waarnemingen, dragen bij hem de kenmerken van eenen somberen, maar tevens van eenen stouten en verlichten geest; daar, waar hij dezelve op de gebeurtenissen, die hij vermeldt, toepast, worden zij gelijktijdig de heerlijkste lessen voor Vorsten en volken, en bijzondere personen.

Het

(*) *Ann. III. Cap.* 76.

Het spreekt van zelve, dat die gedachten en waarnemingen, als behoorende tot droevige onderwerpen, van deze derzelver oorsprong en kleur ontleenen: van daar dat verschrikkelijk ware, — dat verschrikkelijk schoone, dat wij bij hem telkens ontmoeten, en ons voor den schrijver inneemt, ook dan, wanneer wij bij zijne verhalen sidderen.

Langs dezen weg wordt alles wat hij vermeldt, belangvol en leerrijk; en hij, die nu nog die gedachten en waarnemingen, op hetgeen hij in zijnen leeftijd zag, of dulden moest, verkiest toe te passen, vindt daartoe bij TACITUS overvloedige gelegenheid.

Ook wij hebben gezien den val en de vernedering van grooten, en het gedrag hunner vleijers bij hunnen val: wanneer TACITUS die van AGRIPPINA afschildert, toen zij in NERO's ongenade gevallen was, zegt hij: „ terstond was haar drempel verlaten; niemand die haar troostte; niemand die haar kwam bezoeken dan eenige weinige vrouwen; en deze nog onzeker, of zulks was uit liefde of uit haat: niets is er onder de stervelingen zoo wankelbaar en onzeker dan de roem van mogendheid, die op haar eigen kracht niet rust" (*).

Zoo merkt hij, van GALBA sprekende, naar waarheid op: „ Als een Vorst eens in haat geraakt, hetzij hij wel of kwalijk handelt, men legt hem alles ten laste" (†).

Meer

(*) *Ann. Lib. XIII. Cap.* 19.
(†) *Hist. I.* 7.

Meer dan eene ſpreekbeurt zoude ik behoeven, T! wanneer ik ul. aan zoo vele en dergelijke treffende waarnemingen, die tot alle tijden en volken behooren, uit onzen geſchiedſchrijver wilde herinneren.

Tot alle tijden en volken; of is het nu nog niet waar: „ dat verklikkers of aanbrengers een men„ ſchenſoort is, dat tot bederf eener gemeente „ beſtaat, en nooit genoeg door ſtraffe beteugeld „ is" (*)?

Zijn wij niet met TACITUS overtuigd: „ dat alle „ dingen hunnen loop en wederloop hebben, als „ de beurten der getijden; dat ook bij onze voor„ vaderen niet alles beter dan bij ons was; dat „ ook onze eeuw veel loffelijks, en ook kunſten „ voor het nageſlacht, ter navolging, heeft voort„ gebragt" (†)?

Hebben wij niet met hem geleerd: „ dat het den „ menſchen eigen is, om het pas ontſtaan geluk „ van anderen met nijdige oogen aan te zien, en „ naauwelijks te kunnen dulden, dat diegenen eenen „ ſchitterenden ſtaat voeren, die zij eenmaal als „ huns gelijken gezien hebben" (§)?

Eindelijk hebben wij, op het oogenblik waarin ik ſpreek, niet binnen de muren dezer handelſtad levendig voor oogen, hetgeen hij van *Rome*, onder de regering van TIBERIUS, ſchreef: „ De „ woeker was van oudsher eene bron van twist en „ op-

(*) *Ann. IV. Cap.* 30.
(†) *Ann. III. Cap.* 55.
(§) *Hist. II. Cap.* 20.

„ oproer in *Rome;* — men zettede die palen, zelfs
„ toen onze zeden nog zoo bedorven niet waren —
„ ſints verbood men geldleeningen die den woe-
„ ker verbloemden — — door verſcheidene wetten
„ trachtte men het bedrog der gierigheid tegen te
„ gaan, maar deze, naarmate men die tegenging,
„ kwam telkens onder eene nieuwe gedaante te voor-
„ ſchijn. — Verſchrikt door het groot getal ſchul-
„ digen, verzocht de Praetor de tusſchenkomst van
„ den Raad — — de beſchrevene vaders beefden voor
„ zich zelven, want niemand onder hen was vrij
„ van ſchuld — — de ſchuldeiſchers wilden geheel
„ betaald zijn; de ſchuldenaars konden dit niet wei-
„ geren zonder verlies van achting en eer. Hier
„ van daan kwamen vele verzoeken van uitſtel, be-
„ wegingen en regtsgedingen — — de gewone toe-
„ vlugt tot koopen en verkoopen bragt een ver-
„ ſchillend uitwerkſel te weeg — — — door de
„ menigte der te koop aangebodene goederen, daal-
„ den dezelve in prijs; zoo dat, hoe meerder ie-
„ mand in ſchulden ſtak, hoe moeijelijker hij ver-
„ koopen konde; velen raakten in armoede, en het
„ verlies hunner goederen ſleepte dat van hun aan-
„ zien en achting met zich" — — (*).

Maar hetgeen wij in onzen geſchiedſchrijver voornamelijk hebben te bewonderen, is het gelukkig en krachtig penſeel, waarmede hij de listen en vermommingen der ſtaatkunde, en vooral die van eenen TIBERIUS, en tevens de zwakheid der menſchelijke driften, heeft weten af te ſchilderen.

Geen

(*) *Ann. Lib. VI. Cap.* 16, 17.

Geen ſchuilhoek van het bedorven hart van dezen listigen huichelaar was er, of TACITUS is er diep, diep in doorgedrongen; de geveinsde deugden dezes tyrans ligt hij het masker af, en brengt zijne verſchrikkelijke wandaden aan het licht.

Edele onpartijdigheid en waarheidsliefde echter beſtierde ook hier dat penſeel! hoezeer, als Romein, de nationale vijand van *Friezen* en *Germanen*, zien wij hem den opſtand der eerſten edelmoedig verſchoonen, omdat zij door der Romeinen gierigheid daartoe gebragt waren (*); wij juichen diezelfde waarheidsliefde toe, wanneer hij den lof verkondigt van ARMINIUS, den onverſchrokken beſtrijder van *Germanie*, als den held, die den Romeinſchen ſtaat niet in deszelfs opkomst, maar in deszelfs hoogſten bloei, tergen durfde (†).

En hoe zoude hem die zelfde onpartijdigheid en waarheidszin, omtrent TIBERIUS, het afzigtelijk voorwerp door zijn penſeel gekozen, hebben kunnen verlaten! eene onpartijdigheid en waarheidszin, die hem de weinige gebreken zijns ſchoonvaders AGRICOLA, dien hij door zijn historieſtift vereeuwigde, niet kan doen verzwijgen.

En hoe ſchilderde hij dan den opperheer, wiens karakter en vermomming welligt in de geſchiedenis der Vorſten geene dan misſchien alleen in dat van den Spaanſchen TIBERIUS, in de zestiende, en in dat van den Franſchen TIBERIUS van de negentiende eeuw, en dan nog ſlechts gedeeltelijk, zijne weêrgade vond?

Zoo-

(*) *Ann. IV. Cap.* 72. (§) *Ibid. II. Cap.* 88.

Zoodanig, T! fchilderde hij TIBERIUS, dat hij ons, als het ware gelijktijdig, den verlichten geest van dezen veinsaard, en het diep bedorven hart van dit monfter met verwondering en afgrijzen doet aanfchouwen; nu eens zien wij TIBERIUS fchijnbaar als voorftander der aloude vrijheid van *Rome*, listig optreden, maar altijd zoodanig, dat de lezer kent en weet, dat hij, wiens lippen van vrijheidsliefde overvloeijen, de fnoodfte dwingelandij in zijnen boezem omdraagt (*). Dan wederom verfchijnt het zelfde voorwerp bij hem ten tooneele als een verftandig Regent, die op alle deelen van het ftaatsbeftuur acht gaf, inzonderheid als een voorzigtig ftaatshuishoudkundige, die in gebrek wist te voorzien, zonder de wingewesten met nieuwe lasten te drukken; en zorgende dat de oude, zonder gierigheid en kwellingen der beambten die met het ontvangen van dezelve belast waren, wierden ingevorderd; en eindelijk als een Vorst, die, bij weinig eigen bezittingen, in zedigheid aan anderen het voorbeeld gaf, tot dat de dood van DRUSUS, (door het beleid van SEJANUS, het hoofd zijner lijfwacht, vergiftigd,) een einde aan zijne vermomming maakte (†), en eindelijk de dood zijner moeder den laatften breidel zijner ondeugende geaardheid verbrak (§).

Te regt zijn deze zijne tooneelen, en anderen, die

(*) *Ann. IV. Cap.* 7.
(†) *Ann. Loc. Cit. Cap.* 7, 8.
(§) *Ann. V. Cap.* 3.

die TACITUS in de ſchrikkelijke treurſpelen zijner geſchiedenis opvoert, als meesterſtukken van onpartijdige liefde voor al wat waar en goed is, bij echte Wijzen, aangemerkt (*)!

En waaraan hebben wij dit eigendommelijke van TACITUS; die onverſchrokken liefde voor de deugd, dien altijd doorſlaanden, maar tevens onbevooroordeelden haat tegens alles wat wreed, laag en misdadig is, anders toe te ſchrijven, dan aan dat fijne en wijsgeerige gevoel, dat hem ook dan niet begeeft, wanneer hij, den welverdienden val van eenen VITELLIUS, als heilzaam voor den ſtaat vermeldende, de verraders van dezen laffen dwingeland verbiedt op hunne gepleegde ontrouw te ſtoffen, daar die zelfde booswichten ook GALBA waren afgevallen (†).

Nimmer prijst hij alzoo het booze of den ſnoodaard; en hoe eigenaartig en natuurlijk wordt het dan niet voor een geest als den zijnen, om overal, waar hij de deugd en den vromen ontmoet, als derzelver geſchiedkundige lofredenaar op te treden.

Hoe akelig en droevig de geſchiedenis, door hem uitgekozen, ook was — hoezeer het tijdvak door hem beſchreven, volgens zijn eigen getuigenis, vol was van allerlei gevaar, oorlog en oproer, wreed zelfs in het midden van den vrede: hoezeer hij den dood van vier Vorſten, door het ſtaal omgebragt, en bij vele uitheemſche niet minder dan drie burgeroorlogen; *Rome* door den brand verteerd,

(*) ANCILL. *I. p.* 252.
(†) *Hist. III. Cap.* 86.

teerd, deszelfs aloude tempels verwoest, en het Kapitool door de handen der burgeren in vlammen gezet; den Vestaalfchen tempeldienst ontheiligd; de voornaamfte geflachten door overfpel bezoedeld; en de deugd, als alleen voor hare lievelingen verderfelijk, had af te fchilderen; was echter de eeuw, door hem vermeld, niet zoo arm in deugd, dat zij geene uitmuntende karakters zoude hebben in het licht gefteld; moeders vergezelden hare vlugtende kinderen, vrouwen volgden hare mannen in ballingfchap: — bloedverwanten verzaakten hunne bloedverwanten, fchoonzonen hunne behuwdvaders, flaven, zelfs onder het pijnigen, hunne meesters niet; terwijl de laatfte ure van eenige weinige verhevene zielen, in echte grootheid voor die der vaderen niet behoefden te wijken (*).

De levenden niet vleijende, was het hem welgevallig van hen te fpreken, die door den dood voor de haat en gunst beveiligd waren; zoo wijdt hij zijnen lof aan THRASEAS PAETUS, en aan CREMUTIUS CORDUS, die BRUTUS en CASSIUS geprezen had, in eene fchoone verdediging, die hij dezen vrijheidlievenden man in den mond legt; en, na gezegd te hebben, dat, hetgeen hij gefchreven had, op hoog gezag wel verbrand, maar in affchrift behouden was gebleven, merkt hij zoo wáár als menschkundig op, dat de dwaasheid van hen belagchenswaardig is, die gelooven, dat hunne tegenwoordige magt ook de gedachtenis der volgende eeuwen

zou-

(*) *Hist. Lib. I. Cap.* 1 *et* 2.

zoude kunnen vernietigen; dat integendeel het vernuft, alzoo veroordeeld, in gezag toeneemt; en dat alle uitheemſche Koningen, en wie anders ook dezelfde dwaze wreedheid had willen uitoefenen, niet anders dan ſchande voor zich zelven, en roem voor den veroordeelden behaald en verworven hadden (*).

Heerlijk boven alles is zijne geſchiedkundige afbeelding van *Romes* lieveling GERMANICUS; overal waar hij van dezen waren held ſpreekt, dwingt hij den lezer eerbied voor dit voorwerp van zijnen lof, en verachting voor TIBERIUS, deszelfs hatelijken vervolger, af; zoodanig, dat de karakterſchets van dezen vorſtelijken Romein, bij het vermelden zijns ontijdigen doods, door TACITUS gegeven, den lezer dan reeds volkomen bekend is. Treffend is de ſchildering van 'smans uiteinde, inzonderheid vol kern, waarheid en gevoel de woorden die hij hem ſtervende in den mond legt, terwijl hij met deze lofſpraak op GERMANICUS eindigt: „ Geheel *Syriën*, „ en de omliggende wingewesten rouwklaagden „ over zijnen dood; uitheemſche Koningen en volken beweenden hem; zoodanig had zijne goedheid „ hem bij de bondgenooten, zijne zachtmoedigheid „ bij vijanden bemind gemaakt; in zijn gelaat en „ ſpraak even eerwaardig, bezat hij al de grootheid „ en achtbaarheid van het opperſte gezag, zonder „ hoogmoed of laatdunkendheid: zijne uitvaart, zonder beelden of pracht, werd alleen door lof- „ tui-

(†) *Ann. IV. Cap.* 34, 35.

„ tuitingen en het herdenken zijner deugden ge„ vierd" (*).

De komst van AGRIPPINA, eerst op het eiland *Corcyra*, daarna te *Brundusium*, met de lijkbus, waarin de asſche van haren GERMANICUS, ſchildert hij vervolgens met levendige en treffende verwen; dit lezende, vergeet men dat de ſchrijver verhaalt: met *ziet* de getrouwſte vrienden van AGRIPPINA, vooral de krijgslieden, die onder GERMANICUS gediend hadden, ja zelfs onbekenden, uit de omliggende ſteden haar te gemoete ijlen; men *ziet* het ſtrand, de wallen en de daken van *Brundusium* met eene ſchaar van weenenden bedekt; men *hoort* dezen elkander vragen: of men de vorſtelijke weduwe, al zwijgende, of plegtſtatig zoude begroeten? inmiddels *aanſchouwt* men de vloot, die haar aanvoert, niet naar gewoonte met ſnelheid opkomen, maar langzaam en droevig aanroeijen; nu *ziet* men AGRIPPINA, met de heilige lijkbus in hare armen, met twee harer kinderen, uit het ſchip aan wal getreden, aller ſchreijende oogen tot zich trekken; en men *hoort* gelijktijdig het openlijk rouwmisbaar van naastbeſtaanden, van vrienden, van mannen en vrouwen; men *ziet*, men *hoort* niets dan ſchreijen en weeklagen, tranen en klagten, welke zelfs die van het gevolg van AGRIPPINA, door lange rouw afgemat, overtreffen (†).

Hoe gaarne zoude ik met onzen geſchiedſchrijver nog

(*) *Ann. Lib. II. Cap.* 72, 73.
(†) *Ann. Lib. III. Cap.* 1.

nog eenige oogenblikken verwijlen, bij de nagedachtenis van den held, die door Hollands voortreffelijkste Dichteresse, als vriend der Batavieren, zoo heerlijk bezongen, en te regt is afgemaald, als een

Wiens roem en nijd en ramp trotseerde,
Den waardigsten Romein die immer triomfeerde (*)!

Hoe gaarne zoude ik, op het voetspoor van TACITUS, en, ware het mogelijk, met zijne kleuren, tevens den snooden TIBERIUS, bij en na den dood van GERMANICUS, willen afmalen: hoe listig dit monster zijne blijdschap poogde te verbergen! welk eene razernij, kunstiglijk bedekt echter, hem bezielde, toen een dankbare menigte, ongedachtig aan hem die heerschte, durfde uitroepen: „Dat de Staat, en, met GERMANICUS, alle „hoop verloren was," en toen diezelfde menigte, biddende de handen ten hemel heffende, AGRIPPINA *het sieraad des vaderlands*, *het eenige bloed van* AUGUSTUS, en het *eenig afbeeldsel der aloudheid noemende*, de Goden bezwoer, hare kinderen te behouden, en die derzelver vijanden te doen overleven! En hoe eindelijk de veinsaard, ontrust over de uitboezemingen en klagten van een volk, verontwaardigd dat den doorluchtigen GERMANICUS geene genoegzame lijkëere was bewezen, hetzelve trachtte te stillen, door vermaningen, die, schijn-

(*) L. W. VAN WINTER, (geb.) VAN MERKEN, *Germarius I Boek.*

ſchijnbaar gegrond, blijkbaar zijne vreugd over den dood van GERMANICUS bevestigden; vermaningen, waarin hij kunſtiglijk treffende waarheden had ingeweven; en waaronder ook deze was: „de Vorſten „ zijn ſterfelijk, de Staat is eeuwig" (*)!

Eene waarheid, T! die, hoe ontegenzeggelijk op zich zelfs, te koud is, om bij de dood van eenen GERMANICUS te worden herinnerd; en daarom alleen in de *zwarte* ziel eens TIBERIUS destijds heeft kunnen opkomen.

De zwarte ziel eens TIBERIUS? Ja, T! hoe heeft TACITUS ons die ontdekt, wanneer hij ons dien dwingeland ſchilderde, toen hij in *Rome* woedde, en te *Caprea* ſidderde; toen hem vervolgens, in zijnen bezoedelden ouderdom, wel deszelfs ligchaamskracht, maar zijne veinzerij geenszins begaf; en hij toch telkens van verblijfplaats veranderde, als wilde hij zich zelv' en den allengs naderenden dood ontvluchten; tot dat TACITUS eindelijk in ſtaat is, zijne lezers te onthalen op een tafereel, voor welgeſtelde zielen zoo aangenaam, het ombrengen dezes tyrans.

Maar oordeeld nu, hoe wijs, gematigd en waarachtig tevens het karakter van TIBERIUS door hem is afgeſchilderd: „ Zoo eindigde TIBERIUS zijn le„ ven, in het acht en zeventigſte jaar zijns ou„ derdoms....

„ De tijdperken zijner zeden waren verſcheiden: „ hij was uitmuntende in leven en faam, zoo lang hij

(*) *Ann. Lib. III. Cap.* 3, 4, 5, 6.

„ hij ambteloos, of onder het gebied van AUGUS-
„ TUS geweest is; bedekt en bedriegelijk in het
„ veinzen van gewaande deugden, gedurende het
„ leven van GERMANICUS en DRUSUS; eene menge-
„ ling van goed en kwaad gedurende het leven zijner
„ moeder; vol eerlooze wreedheid en ſchandelijke
„ onkuischheid, terwijl hij SEJANUS beminde of
„ vreesde; eindelijk heeft hij zich overgegeven
„ aan allerlei ondeugden en ontucht, wanneer hij,
„ ſchaamte en vreeze vaarwel gezegd hebbende,
„ alleen zijnen aard volgde" (*).

Zoo als ſommigen met minder grond beweerd hebben, dat de geſchiedſchrijver zich alleen met een bloot verhaal van zaken, zonder inmengſel van eigen begrippen of algemeene wijsgeerige bedenkingen moet ophouden, hebben dezen en nog meerderen met hen, en voorzeker met meerder regt, ſtaande gehouden, dat nimmer de geſchiedenis de gloed en tooi der dichtkunst behoort aan te nemen; en echter ontmoeten wij zoo gaarne bij TACITUS den dichter zoowel als den geſchiedſchrijver; ons koud verſtand ſtemt dan wel met den kunstregter in, die naar den maatſtaf zijner kunstregelen (in wier kring hij zich alleen beweegt) elk voortbrengſel van een genie beoordeelt; het erkent, dat zoodanige gloed en tooi, hoezeer zij onzen geest verheffen en ons harte aandoen, ſtreng genomen, tot de gebreken eens geſchiedſchrijvers behooren; en echter ſleept TACITUS over-

(*) *Ann. Lib. VI. Cap.* 50, 51.

overal, waar hij van den ſtand van geſchiedſchrijver tot den rang van dichter zich verheft, ons mede, en doet ons op zijne feilen verlieven; het zijn, ja, gebreken, maar gebreken van een genie, gebreken van TACITUS; feilen die altijd beminnelijk blijven, wanneer een ſchrijver, met den eigendommelijken geest van TACITUS niet bedeeld, dezelve maar niet navolgt; want hetgeen bij TACITUS, ten dezen opzigte, ſchoonheden zijn, ontaardt bij een ſchrijven van dezen ſtempel in afzigtelijke gebreken; wee den dichter, wee den ſchilder, die de ſchoone gebreken van eenen VONDEL of REMBRANT pogen te volgen! maar wee ook den kunstregter, die hunne feilen durft veroordeelen, wanneer hij niet in ſtaat is, ook het betrekkelijk ſchoone daarvan te gevoelen en te doen opmerken!

Ons verrukt het dichterlijk maar verſchrikkelijk ſchoon tafereel, door TACITUS van de dwaze dwingelandij van DOMITIANUS opgehangen; hoe beſpottelijk wordt voor ons, dit lezende, niet de poging der heerschzucht, om door het vervolgen en ſtraffen van edelaardige ſchrijvers en het verbranden hunner ſchriften, de achtbare ſtem des volks, de vrijheid der regenten, en de kracht des geweten te ſmoren! hoe deelen wij niet in de ellende van dusdanige ſlavernij, wanneer hij ons die afſchildert — in tegenoverſtelling van de vrijheid der vaderen — als zelfs de gemeenſchap van ſpreken en hooren belettende, alleen overlatende het herdenken, omdat het boven de magt van dwingelanden is der menſchen geheugen te vernietigen,

zoo wel als hunne ſtemme te kluisteren; en eindelijk, hoe juichen wij niet met hem over de zegepraal der vrijheid, zelfs onder eenen alleenheerſcher, wanneer hij ons vermeld het opgaan van het licht eener zalige eeuwe, onder NERVA en TRAJAAN; Vorſten, die het oppergezag en de vrijheid, voorheen van elkander geſcheiden, wijsſelijk wisten te vereenigen; terwijl wij tevens zijne diepe kennis van het menſchelijk hart bewonderen, wanneer hij (ook ons, T! ter leering) daarbij opmerkt: dat uit den aard der menſchelijke zwakheid de geneesmiddelen langzamer zijn dan de kwalen" (*).

Met deze en dergelijke zoo dichterlijke als wijsgeerige tafereelen, wisſelt hij dikwerf de treurige onderwerpen, die hij behandelt, af; en verheldert alzoo den zwarten nacht der geſchiedenisſen, die zijn krachtig ſtift zoo meesterlijk te boek ſtelt; even als hij zijne lezers, door het verſlag van buitenlandſche oorlogen, het beſchrijven van uitheemſche gewesten, van den aard der volken en hunne legerhoofden (†), telkens een of aangenaam of minder folterend rustpunt geeft, wanneer zij vermoeid zijn van zoo vele verſchrikkelijke treurſpelen, als zijne onnavolgbare pen ten tooneele voert.

In een dier ontzettende treurſpelen zelfs, toen, na den dood van NERO, GALBA ten troon geklommen was, en OTHO tegen *Rome*, met woeste door hem op-

(*) *In Vita Agricolae*, *Cap.* 2, 3.
(†) GIBBON, *Cap.* 9.

opgeruide benden aanrukte, ſchildert hij den toeſtand van GALBA en *Rome* op eene wijze, van wier ſchoonheid en kracht geen geſchiedſchrijver welligt een voorbeeld opleverde:

,, GALBA," zegt hij, ,, werd door de twijfel-
,, moedige gemeente herwaarts en derwaarts geſlin-
,, gerd: tempels en openbare gebouwen, alle met
,, menſchen opgepropt, leverden overal het akeligſte
,, ſchouwſpel; men hoorde noch van den burger,
,, noch van het gemeen eenig geluid; op elks gelaat
,, ſtond de ſchrik geſchilderd; elks oor ſtond voor
,, elke tijding open: er was geen oproer, en ook
,, geene rust, maar een ſtilzwijgen als het ſtilzwijgen
,, van grooten angst en heftigen toorn" (*).

,, Geen dichter," zegt BLAIR (†) en wij met hem, ,, heeft ooit iets gezegd dat krachtiger is,
,, dan de laatſte trek in deze ſchilderij. De ge-
,, dachte is verheven en ontdekt een groot genie."

Mogt het mij gelukt zijn, T! u, voor zoo verre eene ſpreekbeurt zulks gedoogd, aan dit verheven, zelfſtandig, en tevens zedelijk groot genie der oudheid, eenigzins zijner waardig, thans te hebben herinnerd; aan een heidensch ſchrijver, wiens ſchriften, naauwelijks ontdekt, zoo hoog geſchat werden, dat een LEO DE X, als opperhoofd der Christelijke kerk, de ontdekking van eenig nieuw boek van TACITUS, met aflaten wilde vergelden; maar, hetgeen meerder zegt, aan een ſchrijver, die door on-

(*) *Hist. Lib. I. Cap.* 40.

(†) *Lesſen over de Redekunst, III D.* bl. 48.

onzen onfterfelijken HOOFT onnavolgbaar vertaald, en niet minder dan twee en vijftig maal gelezen werd (*).

Met dezen, en allen dien het mogt gebeuren, in den geest en het eenig eigen karakter van TACITUS door te dringen, „ vinden wij (hier gebruik ik de „ woorden van een wijsgeerig fchrijver (†)) in hem „ een onberispelijk mensch: fier, zonder trotsch„ heid; zedig, met waardigheid; ftreng omtrent „ anderen en zich zelve; gezet op verftandelijke en „ zedelijke fchoonheid; die de liefde voor de vrij„ heid met den eerbied voor het gevestigd gezag „ wist te vereenigen; die niets vreezende, ook „ niets vruchteloos en zonder noodzakelijkheid bra„ veerde; die met aanzienlijken levende, hen noch „ opzocht noch vleide. — Boven de meeste zor„ gen, belangen en kleine overwegingen, die de „ gedachten beperken, verheven, oefende hij de „ edele waardigheid van *Cenfor* van het voorle„ dene, met zoo veel moeds als gematigdheid „ uit; noemde zaken en handelingen bij derzelver „ waren naam; hij haatte het overlegde misdrijf; „ zedebederf walgde hem; alle foort van laagheid „ en lafheid boezemde hem diepe verachting in; „ ondertusfchen was hij niet vreemd aan de toege„ vendheid; hem lezende, wordt men overtuigt, „ dat de vriend van den jongeren PLINIUS en TRA„ JAAN ook zachtaardig is. Zoo kan men hem zoo

„ wel

(*) Zie de *Voorrede* van G. BRANDT.
(†) ANCILLON.

„ wel beminnen als bewonderen; de liefde voor de „ vrijheid en de deugd maakt dat men hem lief „ heeft, en de beoefening zijner schriften dat wij „ ook dezen lief hebben. In het midden van de „ algemeene verbastering, waarvan hij de ontzet- „ tende schilderij afmaalt, geeft hij in zijn eigen „ karakter het behoedmiddel tegen dezelve; hij be- „ wijst dat hij het geheiligd vuur heeft weten „ brandende houden, en men verheugt zich in hem „ een braaf man, in den verhevensten zin des „ woords, gevonden te hebben; met hem levende, „ schijnt men zich voortreffelijker te gevoelen; „ zijne zedelijke grootheid treft ons des te aange- „ namer, omdat alles rondom hem diep gezonken „ en hij alleen aan den algemeenen zondvloed ont- „ komen is. Hij, eindelijk, verheft in onze zielen „ vreugde met verwondering gemengd, even als de „ palmboom, die zich trotsch en krachtvol in het „ midden van zandwoestijnen verheft; de reiziger, „ dezen ziende, roept vrolijk uit: „ nog leeft de „ „ natuur"; zoo ook, wanneer men TACITUS leest, „ worden wij doordrongen van het denkbeeld: dat, „ zoo er in de zedelijke wereld eene zwakheid en „ bedorvenheid bestaat, die voor de vrijheid en de „ waardigheid der menschelijke natuur onverwinne- „ lijk is, er zoo ook eene vrijheid en waardigheid „ dierzelfde natuur aanwezig is, die in den alge- „ meenen stroom van zwakheid en bedorvenheid „ niet kan bedolven worden."

Verlichting en *vrijheid*, opdat ik mijne rede eindige, T! waren het alzoo, in wier zalig gebied,

de

de zelfſtandige, wijze en vrije ziel van den voortreffelijken TACITUS, eeniglijk omzweefde, — meer gelukkig dan hij, zijn bij ons en in de eeuw die wij beleven, deze bronnen der gelukzaligheid van menſchen en volken, niet meer het uitſluitend deel van eenige weinigen! — de geest onzes tijds draagt de fakkel dier verlichting en de ſpeer dezer vrijheid ook daar waar weleer geen lichtſtraal gezien, en voor vrije taal alleen het rammelen van ketenen gehoord werd; *licht* en *vrijheid* verſieren en bewaken de troonen der Vorſten, veredelen en verheffen de gemoederen der volken van alomme en in alle ſtanden; de dag nadert, op welken zij, die haar nog tegenſtreven, het krachtelooze hunner woede ſchaamrood zullen erkennen: *licht* en *vrijheid* worde alzoo de troost en de leuze van al wat mensch heet; en wanneer dan de Wijzen onder de ſtervelingen, eenmaal het algemeene feest van *vrijheid* en *verlichting* vierende, een dankbaren blik op hunne voorgangers uit vorige eeuwen terug werpen, zal zich, onder die van weinige anderen, de groote ziel van onzen TACITUS aan hun opdoen, en zij zullen dezen met heiligen eerbied toeroepen: „nog „blijft gij, onſterfelijke! hetgeen gij waart, de „onderwijzer van Koningen, de leermeester der „volken; het menschdom, vrij en verlicht, zal uwe „onnavolgbare ſchriften blijven lezen en bewon„deren, opdat het waardig zij, door echte verlich„ting *vrij*, en, onder het genot van ware vrijheid, „*verlicht* te zijn!

—

II.

GESCHIEDENIS.

OVER DEN INVLOED

VAN

PETRARCA

OP DE

KLASSIEKE LETTERKUNDE;

door

Mr. *J. P. van WALREE.*

Er is in de gansche geschiedenis welligt geen eenig tijdvak, waarover de gevoelens der geleerden meer verschillen en uiteenloopen, dan het tijdvak, hetgeen onder den naam der Middeneeuwen bekend staat, en nogtans is er geen, hetwelk meerdere beoefenaars heeft gevonden. Indedaad, het is opmerkingswaardig, hoe gaarne zoo vele, niettegenstaande dit verschil van gevoelens, bij die zoogenaamde Middeneeuwen verwijlen, zich bezig houdende, om oude verhalen en sprookjes, even als goud en zilver, op te delven. Of veroorzaakt dit het duistere en raadselachtige, hetgeen, het is niet te ontkennen, die tijden nog steeds omhult? Heeft dit misschien voor sommigen iets aanlokkelijks en aantrekkelijks, even als aan eenigen dat tijdstip des dags het aangenaamste is, wanneer de dag en het duister zich te zamen vereenigen, en een gemengeld

licht voortbrengen, hetwelk de zinnen ſtreelt en het hart in beweging brengt? Of mag men die tijden beſchouwen als het ſtandpunt, waarin bijkans alle de herinneringen aan vorige dagen en vorige gebeurtenisſen verdwenen waren, om door nieuwere vervangen te worden; als wanneer alles uit andere kiemen begon te ontluiken, de inſtellingen verwisſelden en veranderden, de zeden eene groote ommekeer ondergingen, terwijl toen een begin van zaken ontſtond, waarvan eenige nog eeuwen daarna, ja zelfs heden ten dage in gebruik en in zwang zijn gebleven? Mijns inziens is er geen belangrijker oogpunt, om die Middeneeuwen te aanſchouwen, dan als het brandpunt, in hetwelk zich vele der inſtellingen van vroegere en latere dagen komen te vereenigen; tot welk punt op te klimmen niet alleen aangenaam, maar ook noodzakelijk is, om zich met het *ware* veler zaken bekend te maken en dezelve alzoo in haren oorſprong te aanſchouwen. Daarenboven hebben die tijden nog eene groote waarde, wanneer men de pogingen gadeſlaat van eenige voortreffelijke mannen, die, toen tegen den geest hunner eeuw met moed, ſoms met zachtaardigheid, ſoms met bitterheid kampende, waarheid wilden doen zegepralen, lust en liefde voor ſchoon trachteden te doen aanwakkeren, en als een gevolg van dien, die voorbeelden van goeden ſmaak, de oude Romeinſche en Griekſche ſchrijvers, welke verwaarloosd aan het ſtof waren overgelaten, trachteden te doen aanſtaren, om langs dien weg de liefde voor het ſchoon uit te breiden en algemeen te maken. Zoo

ie-

iemand, was PETRARCA een der ijverigſte voorſtanders en voorgangers op dit pad. Deszelfs onvermoeide pogingen zijn wijd en zijd in zijne werken, vooral in zijne brieven te vinden, en in dit opzigt niet minder, als wanneer men zijne verdienſten als Dichter wil huldigen, of zijn leven den menſchenkenner een pad ter onderzoeking oplevert, verdient hij gansch en al onze belangſtelling. Deze bladzijden zullen dus handelen over de verdienſten van PETRARCA omtrent het herleven der ſtudie der *Klasſieke Letteren;* en vooraf zal ik kortelijk nagaan, hoe het verval dezer Letteren ontſtaan was, om daarna des te beter PETRARCA's verdienſten te kunnen erkennen en huldigen.

Hoe zijn die ſchriften der ouden zoo verwaarloosd en in minachting gekomen, en bijkans verloren gegaan? (*) — Vele oorzaken en gebeurtenisſen hadden daartoe medegewerkt, en dit had ook niet in één oogenblik plaats gegrepen. Langzamerhand, even als eene kwijnende ziekte het ligchaam, had de zorgeloosheid omtrent deze baken van goeden ſmaak, de gemoederen der menſchen aangetast, tot dat het eindelijk onmogelijk ſcheen, dat, zonder eene beduidende ſchok, dezelve uit die bedwelming, waarin zij lagen, opgewekt konden worden. Naarma-

(*) De Hoogg. HEEREN heeft in zijn werk: *Geſchichte der Clasſiſchen Litteratur im Mittelalter*, vooral in het eerſte deel, dit uiteengezet.

mate het Romeinſche rijk verzwakte en te niet ging, was ook die lust tot letteren en wetenſchappen geweken, en, ſchoon eenige keizers, door belooningen of anderzins, de ware beoefening derzelve zochten te onderſteunen en te onderſchragen, dezelve was, bij het inſtorten van dit gevaarte des Romeinſchen rijks, geheel opgelost. Zoo ſchijnt het met de letterkunde eener natie geſchapen te zijn, dat, hoe meer de Staat bloeit, zich ook de zucht tot vaderlandſche letterkunde bloeijende vertoont, terwijl, bij het verzinken van vrijheid en nationaal beſtaan, niet alleen de lust der letteren, maar tevens ook de taal zelve verbastert, en dreigt te verdwijnen. Dit te zien hebben wij tweemaal gevreesd. Dit ondervond *Italië*. Aldaar hadden de invallen veler woeste horden, het innemen van *Rome*, de geſtadige verwisſelingen van opperhoofden, het ineenſmelten van verſchillende tongvallen alreeds zeer ſchielijk voor velen de Romeinſche taal onverſtaanbaar gemaakt. Hiervan was een natuurlijk gevolg, dat weinige zich met die oude ſchatten der Letteren bezig konden houden, en dan nog in gevaar en nood konden die beoefeningen niet dan zeer zwak en onvolledig zijn. Hierbij kwam ook, dat, door verſchillende omſtandigheden, de handſchriften niet dan zeldzaam en van hooge waarde geworden zijnde, het maar aan weinige te beurt kon vallen, dezelve te bekomen en te mogen beoefenen. Dan, boven andere ſchijnen twee omſtandigheden medegewerkt te hebben, om die zorgeloosheid en nalatigheid voor die oude ſchrijvers in *Italië*, en

in *Europa* te verbreiden en algemeen te maken: *ten eerste*, godsdienstige gevoelens en begrippen omtrent deze studie, en *ten tweede* het gebrek aan veerkracht en eene zucht tot twisten, verbonden met eene te verre gaande liefde voor de Scholastieke Wijsbegeerte en den naam van ARISTOTELES.

Ten eerste. Meer, dan de woeste horden der Barbaren, en de verwoestingen, door hen berokkend, werkte misschien de geest der toenmalige Christen-Kerk om de schriften der ouden in onwaarde of in minachting te brengen. Immers, het waren alleen degene, die kerkelijke ambten bekleeden, welke, hoe weinig dit ook ware, niettemin eenigermate zich met de letteren bezig moesten houden. Hunne bestemming bragt dit van zelve mede. Dan, ongelukkigerwijze waren het meestentijds fijne en onoplosbare geschillen, die hen bezig hielden, dewelke, tot woordenstrijden vervallende, geen einde en besluit konden opleveren. Daar men nu, wat deze geschilpunten aanging, aan de werken der ouden geene waarde kon hechten en men veeltijds uit dezelve geene bewijzen kon putten, liet men ze gereedelijk achterwegen, en vond men beter *legenden*, of andere kerkelijke zaken over dezelve heen te schrijven. Daarenboven; in den aanvang der Christen Kerk was men, uit vrees van verderfelijke en nadeelige gevoelens, te rade geworden, aan dengenen, die de Christen leer omhelsde, de beoefening der Heidensche schrijvers en vooral der dichters af te ra-

raden en te verbieden. Want men vreesde, dat bij onſtandvastige en weeke gemoederen, en bij diegene, die op het glibberig pad der eigene overtuiging willen ſtaan, ligtelijk de redeneringen en ſchilderingen der ouden de gevoelens dermate aan het wankelen zouden brengen, dat zij, van het een tot het ander als het ware voortgezweept, niet met eene volle overtuiging de Christenleer zouden aankleven, zoo als het ſcheen te betamen. Toen echter de Christen-Kerk zich eens gevestigd had, en niet meer dreigde in te ſtorten, kon zoodanig een verbod niet dan zeer nadeelige uitwerkſelen te weeg brengen. En nogtans werd in eene Kerkvergadering te *Carthago* aan de Bisſchoppen verboden, de ſchriften der ouden te lezen, dan alleen met het doel, om der Kerke nut te ſtichten en derzelver roem te handhaven. De wetenſchappelijke en letterkundige beoefening werd aldus gansch uit het oog verloren. Kerkelijke ſchrijvers ook, zoo als HIERONYMUS en Paus GREGORIUS (*), ſchoon hunne eigene ſchriften met de kennis der ouden doorkneed zijn, hielden het voor eene berispings- en doemwaardige zaak, de ſchriften der oude dichters te beoefenen, en deze *beuzeling*, zoo als men zich uitdrukte, na te volgen. Zoodanig een, door eene Kerkvergadering uitgevaardigd en door Kerkvaders verſterkt

(*) Zie HEEREN, het bovengemelde Werk, Deel I. HALLAM, *Geſchichtliche Darſtellung des Mittelalters*, Deel II op het einde. BRUCKER, *Historia Philoſophiae.* III. p. 501 et sqq.

ſterkt verbod, ſtrookte maar al te wel met de vadzigheid en luiheid veler geestelijken, om geene ſlechte uitwerkſelen voort te brengen, en, daar het toen zoo verre gekomen was, dat zelfs in *Italië* de oude Romeinſche taal niet dan met moeite verſtaan werd, zoo moest dit verbod maar al te zeer gehoorzaamd en nagevolgd worden (*). De handſchriften werden derhalve, hetgeen van zelven ſpreekt, verwaarloosd, en, zoo als ik reeds gezegd heb, tot andere zaken gebruikt. — Men vergete intusſchen niet, dat reeds in den aanvang en opkomst der Christen-Kerk, zoowel in *Rome* als in *Konſtantinopel*, door de vuige drift van eenigen, wien, verre door de Christen Keizers beteugeld en gebreideld te zijn, van lieverlede de teugel gevierd werd, vele prachtige gebouwen, waarin de ſchriften en de boekerijen bewaard werden, uit haat voor het Heidendom, eene prooi der vlammen geworden zijn, en dat alzoo vele onwaardeerbare zaken verloren gingen, en van de overdenkingen veler goddelijke vernuften niets dan rook en asſche overbleef!

Ten andere. Het kan dengenen, die de geſteldheid der natien, bij groote rampen, vooral bij vreemde overheerſching, nagegaan heeft, niet ontgaan, dat alsdan eene zwaarmoedigheid zich van de gemoederen meester maakt, die de bezigheden, te vo-

(*) PETRARCA klaagde: „*neminem, nisi hospitem, mer-* „*catorem ac peregrinum Latinam Linguam loqui*" (in vita solitaria).

voren geliefd en met ijver voortgezet, doet verwaarloozen en te niet gaan. Vrees in de toekomst en angst voor het tegenwoordige veroorzaken deze zwaarmoedigheid. De geest, in ſtede van zich uit te zetten, en zijne voortbrengſels aan den dag te brengen, wendt zich tot zich zelven, en daardoor gaat die gemeenſchappelijkheid van gedachten verloren, waarin de veerkracht eener natie beſtaat. De mensch verliest zich dan liever in beſpiegelingen over het toekomſtige en voorledene, dan om zich met het tegenwoordige bezig te houden. IJdele wenſchen vervangen dan de groote daden, en zuchten wordt het deel van mannen, die te voren aan het roer des ſtaats deszelfs veerkracht ophielden. Dit ligt in den aard der zake. In *Italië*, waaruit eens het licht voor *Europa* moest beginnen te gloren, was dit door de omſtandigheden van lieverlede voortgebragt. De veerkracht verzonk dermate, dat een ieder liever zijn' tijd doorbragt met redetwisten en redekavelen, dan in die tijden, toen alles onder het juk der barbaren zuchtte, andere tijden te herdenken, toen *Rome alles* voor *allen* was en de ſchrijvers op niets dan op die grootheid ſtaarden. Deze verſlapping moest den geest veler aan het mijmeren en aan het denken brengen. Van die mijmeringen, waaruit de meesten niet meer door de bezigheden van het *forum* en de *curia* teruggeroepen werden, kwam men tot verſchillende beſpiegelingen, welke, hetzij over godsdienſtige of zedekundige onderwerpen, althans altijd over de diepſte verborgenheden loopende, ongelukkigerwijze, aan allen, die

nog

nog eenigzins hunnen geest trachteden bezig te houden, den meesten ſmaak inboezemden. Met dezen ſmaak ſtemde iets anders wonder wel, en was eene bijkomende aanleiding, om den lust voor de overige Latijnſche en Griekſche Schrijvers achteruit te zetten, en den eerbied voor dezelve, als het ware, te verſchuiven. Het was namelijk de onbepaalde achting en het gezag, welke men den naam van ARISTOTELES toekende. Deze was het, die de regels in alle letterkundige oefeningen aan de hand moest geven, en met dezen begon aldus ook de beſchaving. Gelukkig, bijaldien deze zoo achtingswaardige ſchrijver in zijne oorſpronkelijke taal ware bekend geweest, maar, uit het Arabisch in het Latijn overgezet, enkel door vertalingen bekend, en verrijkt met ophelderingen, nog duisterder dan de tekst, kon dit onbepaald en heerſchend vertrouwen niet anders, dan de gemoederen op het dwaalſpoor brengen (*). Niet alleen Godgeleerden, Regtsgeleerden, Zedekundigen ſloegen hunne oogen op hem, maar ook de Dichter, die door niets zoo zeker, als door de Natuur geleid kan worden, volgde zijne zoogenaamde regelen, en hem niet vergetende, terwijl zij

(*) BRUCKER heeft in zijne *Historia Philosophiae* dit breedvoerig aangetoond, welke hierover zegt: *Illud dubio caret, ab eo tempore, quo Arabum philosophia inter Latinos innotuit, Scholasticam philosophiam ad furorem quoque et ineptias summas curiosa, et ab eo tempore Aristotelem, non tantum omnibus Philosophis fuisse praelatum, sed plane inter coelestes esse acceptum, certè ipso Paulo praepositum.*

zij de liefde bezongen, noemden zij hem, zoo als DANTE dit deed, den *leidsman der goede rede*, en den *meester dergene, welke de wijsbegeerte liefhebben* (*). Deze verregaande genegenheid, die men den leerling van PLATO toeëigende, moest de beoefening der andere schrijvers, zoo als van VIRGILIUS, CICERO, LIVIUS en anderen vertragen en verminderen. Want, alleen aan de lessen des *Stagiriets* hunne werken en schriften te beproeven, dezelve volgens zijne wijze in te rigten en te verdeelen, was het grootste doel der schrijvers van dien tijd, en was bij eenigen die eerbied niet zoo onbepaald, men aarzelde dan niet aan dezen verstand en geleerdheid te weigeren en te ontkennen, zoo als dit aan PETRARCA gebeurde.

Dergelijke en andere omstandigheden hadden het verval der *Klassieke Letteren* bewerkt, en de moeijelijkheden vermenigvuldigd, waarmede iemand, die dezelve haren ouden roem terug wenschte te geven, van zelven moest kampen. Ook, toen PETRARCA leefde, waren die moeijelijkheden niet geweken. Dit bewijst het gezegde van eenen Paus, welke onzen PETRARCA van wigchelarij en tooverkunst beschuldigde, omdat deze VIRGILIUS las (†), alsmede het

(*) In Inferno, C. IV. v. 131:

Vidi 'l maestro di color che sanno
Seder tra filosofica famiglia.

En op eene andere plaats:

Maestro e duca della ragione humana.

(†) Dit schreef PETRARCA in een' zijner brieven.

het voorbeeld van eenen anderen, die eenen brief, vol aanhalingen uit de oude ſchrijvers ontvangen hebbende, als 't ware eenen tolk behoefde, om denzelven te verſtaan en te kunnen begrijpen. Evenwel, het is waar, toen PETRARCA zijne letterkundige loopbaan intrad, waren de vrees en de bedenkingen der Kerk omtrent de ſchriften der ouden zeer verminderd (*). De Kerkhoofden zagen over het algemeen met zoo veel angst de beoefening der Letteren niet meer aan. Het ſtond aan den dichter, aan den geleerden, wien het ſmaakte, vrij, de ouden te lezen, uit hunne ſchriften zich te verrijken en misſchien de Heidenſche Godheden in zijne dichtwerken aan te roepen, mits men der Kerk maar getrouw bleef, en haar zijn geloof ſchonk. Het is ook waar, reeds was door eenige mannen, zoo als GERBERTUS, naderhand Paus SYLVESTER II, zoowel in het opzamelen der handſchriften, als in het beoefenen der ouden veel gedaan, en deze hadden voor PETRARCA den weg eenigermate gebaand. Het is verder ook waar, *Italië* had reeds een voortreffelijk voorbeeld van het beoefenen van VIRGILIUS opgeleverd, en DANTE had in zijn dichtwerk den Mantuaanſchen Zanger grooten lof toegezwaaid. Niettemin, hetzij de tijd niet daar was, of de geest nog niet genoeg opgewekt kon worden, de pogingen dier mannen waren vruchteloos verloren gegaan. Voorts was DANTE's voorbeeld uit den aard zijner ſchriften voor weinigen na

(*) BOUTERWECK, *Inleiding*.

te volgen, daar dezelve over hooge onderwerpen liepen en zeer fchielijk een' toelichter behoefden. DANTE's fomber karakter was buitendien afkeerig van vele gezamenlijke pogingen, en zijne door ongelukken verbitterde geest had hem wel bewonderaars, maar geene vrienden aangebragt, welke, met één doel, te zamen met hem vereenigd, ter uitbreiding der oude fchrijvers konden medewerken. Doch heeft het voorbeeld van DANTE, de bijna goddelijke vereering, die deze VIRGILIUS toedroeg, bij PETRARCA den lust niet ontftoken, om door middel der Romeinfche fchrijvers, en door hunne voorbeelden zich ook eene duurzame eerzuil te ftichten? Heeft de eerbied, met welke men over DANTE na deszelfs dood fprak, bij hem niet even fterk gewerkt, als toen THUCYDIDES in de fpelen van *Griekenland*, tot groote geestdrift en bewondering der toehoorders, HERODOTUS een gedeelte zijner gefchiedenis hoorende lezen, daardoor ook aangefpoord werd, zich zulk eenen roem te vergâren? Het is waar, men mag het vermoeden, en dit vermoeden wordt door de vriendfchap van PETRARCA jegens BOCCATIUS, dien vriend en lofredenaar van DANTE, verfterkt: maar wonder is het, dat in PETRARCA's fchriften zoo weinig aangaande den vader der Italiaanfche taal te vinden is. Misfchien ftelde PETRARCA weinig prijs op de Italiaanfche werken van dezen, even zoo, als hij zelf over zijne Sonnetten dacht? Of werkte de wangunst een weinig op hem, zoo als eenigen hem hiervan befchuldigen? Hoe het zij, PETRARCA en DANTE ftaan in

de Gefchiedenis der Letteren op zich zelve, en de invloed van dezen op genen is moeijelijk te herkennen. Beide werkten in vele zaken tot een en hetzelfde doel, maar gingen langs een' verfchillenden weg, om dit doel te bereiken. Des te fterker komt dan de overeenkomst hunner gedachten te voorfchijn, en met des te meer verwondering aanfchouwt men deze beide, in velerlei opzigt zoo verfchillende mannen, wanneer zij over het lot van het ongelukkig *Italië* fpreken, en hunne gedachten over hetzelve bijkans met dezelfde woorden uitftorten.

Het fpreekt aldus van zelven, dat aan PETRARCA veel te doen ftond, zoo hij wenschte den roem der ouden te doen herleven. Even als iemand met zorg de verfpreide graankorrels opzamelt, om zich eenigzins met dezelve voor eenigen tijd te verzorgen, zoo moest PETRARCA met grooten ijver die handfchriften, die wijd en zijd verfpreid waren, opfporen, zich in het bezit daarvan ftellen, affchriften bezorgen, deze bekend en de nieuwsgierigheid voor dezelve gaande maken; en om hierin goed te flagen, moest hij oude en door de waardigheid der namen verfterkte gevoelens aanranden, en onbefchroomd aantasten; de waarde van fchrijvers, die, hoewel niet onbekend, niet gefchat werden, doen erkennen, de ftudie der oude Letteren tot eene gansch andere zaak maken, en de geestdrift opwekken, die alleen dezelve tot nu toe heeft kunnen behouden.

Dit ftond hem te doen. Zien wij hoe hij hier-

aan voldaan heeft, en vooreerst, hoe hij in ſtaat kwam, om zich in zijn oogmerk niet te leur geſteld te zien?

Indien wij voor een oogenblik ons zijnen bij de meeste bekenden, loopbaan voor oogen ſtellen, de namen ons herinneren der menigvuldige mannen, of door geleerdheid, of adel, of rijkdom, of magt, of anderzints uitblinkende, welke met PETRARCA in de naauwſte en openhartigſte betrekkingen ſtonden: indien wij ſtil blijven ſtaan bij de algemeene achting en genegenheid, die PETRARCA zich dermate wist te winnen, dat hij niet ſchroomde, die mannen, zoo het paste, te berispen, dan begrijpt men ligtelijk, in welk' eenen gelukkigen toeſtand PETRARCA geplaatst was, om eenen grooten invloed te verkrijgen. Immers, door vriendſchap met de aanzienlijke huizen der COLONNA's in *Rome* en in *Avignon*, met de CARRARA's in *Pavia*, de VISCONTI's in *Milaan*, de DANDOLO's in *Venetië* verbonden, lokten hem deze om ſtrijd bij zich, om hem het gemis van zijn dierbaar vaderland, het bloeijend *Florentia*, te vergoeden en te doen vergeten (*). Inzonderheid was hij geliefd bij ROBERTUS, koning van *Napels* en

(*) Aan den vorst van *Pavia* CARRARA ſchreef hij het boek *de republica optime administranda*, waarin hij niet naliet zelfs Staatszaken aan te roeren, en hem goeden raad te geven; aan DANDOLO, die in *Venetië* het bewind voerde, raadde hij in eenige brieven den ſtrijd met *Genua* af, en voorzeide hem, wilde hij zijne neiging volgen, een ongelukkig einde, dat ook gebeurde.

en *Sicilië*, wiens genegenheid tot de letteren dermate groot was, dat, zoo als PETRARCA verhaalt, bij gelegenheid van een gefprek over den koning van *Frankrijk*, die de Letteren niet telde, deze met geestdrift uitriep: „ zoo verfchillen de begrip- „ pen der menfchen, hun wil en hunne begeerten. „ Dan ik zweer, dat de Letteren mij dierbaarder zijn „ dan mijn rijk, en bijaldien het gemis van een van „ beiden mij treffen moest, zoude mij het gemis des „ rijks minder bedroeven, dan dat der Letteren." (*) Door deze vriendfchapsbetrekkingen kwam PETRARCA in den gelukkigen toeftand, dat hem niets mangelde om aan zijne begeerten gehoor te geven en zijner genegenheid den teugel te kunnen vieren. Reeds in zijne prilfte jaren ontftond de genegenheid voor CICERO en VIRGILIUS. en was hem even als ingefchapen (†). Toen reeds lokten hem de zachtheid en

(*) Zie hier het oordeel van PETRARCA over dezen koning:

Si quis unquam esset ad redimendum aetatis nostrae pudorem satis efficax et puto nec majorum umbris nec successorum linguis, opponi posse Roberti Siciliae regis nomen. Is enim non inertia temporum a studiis abstrahi quivit. Dixit: „ juro dulciores et multo cariores esse „ literas, quam regnum, et si alterutro carendum sit, „ aequanimius me diademate cariturum." In *libro Memor.* II.

(†) *Epist. Senil.* L. XI. Ep. 1: *Et illa aetate nihil intelligere poteram, sola me verborum dulcedo quaedam, et sonoritas detinebat, ut quicquid aliud legerem, vel audirem, raucum mihi, longe dissonum videretur. Erat hac,*

en de zoetheid der woorden van CICERO, ſchoon hij dat zelve niet verſtond, derwijze, dat het overige, wat hij las of hoorde, hem hard, ſtootend en onaangenaam voorkwam. Dit was, zoo als hij naderhand bekende, geen kinderachtig oordeel, hoewel door een kind uitgeſproken. Toen echter eens die bolster der noot gebroken was, en hij den geur en aangenaamheid der kern ontwaarde, was hij er gansch op uit, om met CICERO, als het ware, te leven, en deszelfs werken op te zamelen. Zijne begeerte omtrent dezen ſchrijver wies dan ook met de jaren telkens aan, totdat de winzucht, zijnen vlijt en zijne genegenheid overwinnende, hem naar de beroemde Hoogeſcholen van *Montpellier* en *Bologna* zond, om daar, zoo als hij zeide, zich met pand, koopregt en *servituten* bezig te houden, en de gulde lesſen van CICERO te verwaarloozen. Steelsgewijze en in het geheim las hij echter dezen ouden ſchrijver, tot zoolang, dat door eenen afſchuwelijken aanſlag alle zijne geliefde boeken, voor zijne oogen, uit hunne ſchuilhoeken opgezocht, even als de werken van ketters, aan de vlammen ter

hac in re pueri, non puerile judicium, — et cum, vix testa effracta, aliquam nucis dulcedinem degustarem, nihil unquam de contingentibus intermisi, paratus meum genium fraudare, quo Ciceronis libros undecunque conquirerem. Sic procedebam, donec victrix industriae cupiditas juris civilis ad Studium me detrusit, ut addiscerem, quid juris de commodato et mutuo, de testamentis et codicillis, de praediis rusticis et urbanis, et obliviscerer Ciceronem leges saluberrimas describentem, etc.

ten prooi werden gegeven, en tot ſtillen zijner droefheid, alleen CICERO's rhetoriſche werken, en de *Virgilius*, even als genade ontvangen hebbende, half gezengd, hem door zijnen vader werden toegereikt. Het ſcheen aan PETRARCA, alsof hij zelf aan de vlammen was overgegeven. (Om dit in het voorbijgaan op te merken, is deze daadzaak weder een bewijs, hoe luttel men toen die werken telde, daar een vader, die zelf CICERO eenigzins waardeerde, dezelve liever in het vuur deed werpen, dan, zoo als hij dacht, zijn' zoon door dezelve te bederven.) Deze geredde boekjes waren hem toen genoeg, en na den dood zijner ouders liet hij de ganſche ſtudie der regtsgeleerdheid varen (*); niet omdat hem dezelve in alle deelen onaangenaam voorkwam, want ze gaat met de kennis van vele oude zaken gepaard en vermengd, en daarenboven is het gezag der regtsgeleerden groot en uitſtekend; maar alleen om de rede, dat deze zoo achtingswaardige wetten, door de ſlechtheid en bedorvenheid der menſchen, ontaard werden, en het hem bedroefde zaken aan te leeren, dewelke hij niet tegen zijn geweten kon behandelen, en, wilde hij zijn geweten volgen en dezelve alzoo toepasſen, zou

(*) *Studium illud destitui, non quia legum non placeret auctoritas, quae absque dubio magna est, et Romanae antiquitatis plena, qua delector, sed quia earum usus nequitia hominum depravatur: itaque piguit perdidiscere, quo inhoneste uti nollem, et honeste vix possem, et si vellem, puritas inscitiae tribuenda esset* (Ep. ad Post.)

zou zijne regtſchapenheid veelligt voor *onbedrevenheid* worden aangezien." Hoe grooter nu de waarde werd, die PETRARCA aan de hem overgeblevene boeken hechtte, des te grooter en inniger werd ook zijne drift, zich naauwkeuriger met de Ouden bekend te maken, en des te meer wakkerde zijn moed aan, de handſchriften, die deze ſchatten bevatten, op te zamelen en te leeren kennen. De veelvuldige reizen, die hij door gansch *Europa* deed, ſtelden hem hiertoe in ſtaat, en de betrekkingen, die hij zoo ſchielijk maakte, ſtonden hem borg, dat hij niet vruchteloos zijne moeite aanwendde. Hetzij zijne liefde jegens LAURA hem aanzette, zijne gemoedsaandoeningen door het reizen te verzetten of te verkoelen; of wel de begeerte tot kennis hem daartoe dreef, even als men verhaalt, dat in oude tijden PLATO, HERODOTUS, PYTHAGORAS en anderen, een groot gedeelte huns levens reizende doorbragten; hetzij dat PETRARCA de ſtreelende aanzoeken der grooten niet kon wederſtaan; hij reisde van *Avignon* door *Frankrijk* naar *Duitschland*, kwam ook in *België*, en na alles naauwkeurig opgenomen te hebben (*) keerde hij zuchtend naar *Italië* terug, om

(*) Het is belangrijk de brieven te lezen, welke PETRARCA over *Aken*, *Keulen* en *Luik* ſchreef. *Keulen* beviel hem uitermate, en geen wonder: want zijne godsdienſtige en ligtelijk ontvlambare ziel kon niet koud blijven bij het aanſchouwen der prachtige Gothiſche gebouwen, vooral des Doms en der Capitoolkerk, zoo als dezelve genoemd wordt, alwaar het graf van PLEC-

om nimmer geheel dat heen en wedertrekken te ſtaken. Dan, terwijl hij *Europa* aldus doorreisde, bleven hem de zucht en gretigheid naar de oude ſchrijvers bij. Derzelver handſchriften op te ſporen, en naauwkeurig na te ſchrijven, was zijne geliefkoosde bezigheid, en hij had het geluk, in het duister verholene zaken aan het licht te brengen en op te zamelen. „ Zoo," dit ſchreef hij eens aan een' zijner vrienden (*), „ zoo heb ik met veel moeite over-

PLECTRUDIS, de vrouw van PEPYN is. *Vidi*, zegt hij, *tot simul trunca millia sacrarum virginum* (in de Ursulinen-kerk) *et terram generosis dicatam reliquiis. Vidi Capitolium, effigiem nostri, nisi quod pro senatu, illic pacis ac belli consilia agitante, hic formosi juvenes ac puellae mixtim Deo — et caet: — Vidi templum urbe media pulcherrimum, quamvis inexpletum. Magorum ibi regum corpora, ab ortu ad occasum tribus saltibus transvecta.* In dien zelfden brief beſchrijft hij eene gewoonte, die te *Keulen* van oudsher plaats gegrepen had, namelijk dat op *St. Jan*, de vrouwen, rein gekleed, in den *Rhijn* hare kleederen kwamen wasſchen, denkende daardoor de rampen van het ganſche jaar weg te ſpoelen. Overigens zijn deze brieven zeer lezenswaardig, vooral *Liber* I. *Epist. ad Famil.* 5 en 6, en andere, waarin hij zijn reizen en trekken verhaalt.

(*) *Multo studio, multa cura, multa undique varia volumina recollegi, sed saepe multiplicata; eorum vero, quae optabam, raro aliquid, ita ut, quod humanis in rebus crebro accidit, multa defuerint, multa superfuerint. Nondum sane Sanctorum libros attigeram, et errore caecus et tumidus aetate. Nil mihi fere nisi unus Cicero sapiebat, praecipue, eo quo Quintilianum legi, cujus plane quodam loco sententia: bene de se speret, quisquis erit, cui valde*

„ overal kleine werkjes verzameld, dikwijls hetzelf-
„ de, en zelden iets hetgeen ik wenschte. Zoo
„ gaat het met de menfchelijke zaken; veel had ik
„ te veel, en veel ontbrak mij. Van alle fchrij-
„ vers kwam CICERO mij altijd voor, bij uitftek
„ wijs te zijn, en nadat ik QUINTILIAAN gelezen
„ had, betuigende, dat degeen, wien CICERO be-
„ haagt, goede hoop voor zich voeden mag, vond
„ ik

Cicero placebit. — Circa 25 vitae annum, inter Belgas, Helvetiasque festinans, cum Leodium pervenissem, audito quod esset ibi bona copia librorum, substiti, comites detinui, donec unam Ciceronis orationem manu amici, alteram mea manu scripsi, quam postea per Italiam effudi, et, ut rideas, in civitate barbarica, atramenti aliquid, et id croco simillimum, reperire magnus labor fuit. Et de libro quidem Reipublicae *jam desperans, librum de* Consolatione *quaesivi anxie, nec inveni; quaesivi et librum* de laude philosophiae, *quod titulus exstabat in libris Augustini; legi librum intentissime, sed puduit errasse tamdiu, et remansi certus, librum non esse de laude philosophiae, esse autem Ciceronis Stylus judicio erat. Fuit enim coelestis viri illius eloquentia imitabilis nulli — Posthac cum Neapolim venissem,* Barbatus Sulmonensis *amicus optimus parvum Ciceronis librum mihi donavit, cujus in fine principium solum erat Academicorum. Obtulerat casus mihi jam antea venerabilem quemdam senem, cujus nomen* Raymundus Superantius. *Ille copiosissimus librorum fuit, et ut Jurisconsultus alia cuncta despiciens, praeter unum Titum Livium, quo delectabatur. Ille mihi et commodando libros et donando supra modum facilis fuit: librum Ciceronis* de gloria *ab hoc habui, et Varronis et Ciceronis aliqua. Epist. Senil.* XV. Ep. I.

„ ik mij in mijne gedachte versterkt. Toen ik al-
„ dus, door *Zwitserland*, mij naar *België* haastte,
„ en, te *Luik* aangekomen zijnde, vernam, dat al-
„ daar eene groote menigte boeken aanwezig was,
„ hield ik mijne reismakkers op, en rustte niet
„ tot dat ik eene Oratie van CICERO, met mijne
„ eigene hand, en eene andere door de hand mij-
„ ner vrienden, had overgeschreven: en — het is
„ om te lagchen — het was mij moeijelijk aldaar
„ een weinig inkt te verkrijgen, en deze dan nog
„ zoo geel als safraan. Over de boeken van CI-
„ CERO aangaande het *gemeenebest* wanhopende, heb
„ ik het boek over den *troost*, en dat *over den lof*
„ *der wijsbegeerte* te vergeefs gezocht, en eens, door
„ eene titelplaat van AUGUSTINUS misleid, waande ik
„ datzelve verkregen te hebben, terwijl het echter,
„ door den stijl van CICERO blijkt te zijn, wiens
„ welsprekendheid door niemand kan worden nage-
„ volgd. Ook ontving ik naderhand van mijn' vriend,
„ BARBATUS SULMONENSIS, een gedeelte van de
„ *Academica* van CICERO."

Hetgeen door den een' met smaad wordt voorbijgezien en veracht, wordt vaak door eenen anderen met gretigheid aangenomen en zeer hoog geschat. Het was toen ter tijde een gebruik geworden, dat een iegelijk zijne eigene studie de beste rekende en hoog opvijzelde, terwijl hij de andere niet alleen verwaarloosde, maar ook met minachting aanzag. Dit had vooral in de regtsgeleerdheid plaats, en was de oorzaak dat PETRARCA van eenen regtsgeleerden, rijk in velerhande boeken, eenige zaken ter leen,

 en

en andere ten geschenke ontving, onder welke het boek van CICERO, *over den roem*, was, aan hetwelk deze man zonder schroom vaarwel zeide, LIVIUS alleen voor zich behoudende.

Dit schreef PETRARCA aan een' zijner vrienden, hem verhalende hoeveel het hem koste de klassieke schrijvers te verkrijgen. Ongelukkigerwijze gingen vele dezer werken verloren, naardien PETRARCA dezelve aan zijnen leermeester COVENNEVOLE geleend hebbende, deze uit nooddruft ze verpandde, en alzoo deze dierbare bezittingen het gemeene lot veler andere ondergingen, ja zelfs, trots alle de onderzoekingen van PETRARCA, eenige derzelven, zoo als het boekje van CICERO, *de gloria*, tot dus verre nimmer zijn terug gevonden.

Hoe meer men met de Ouden bekend wordt, des te meer betreurt men, dat het niet gebeuren mogt, hunne geheele geschriften, zonder haperingen, te bezitten. Wie, die met TACITUS bekend is, wenscht niet de verlorene gedeelten zijner Jaarboeken weder eens aan het licht gebragt te zien? Wie denkt niet even zoo omtrent het verlorene gedeelte van LIVIUS, waartoe PETRARCA reeds zoo vele moeite aanwendde (*)? Dan, hoe meer men dit gemis bejammert, van eene andere zijde moet men de mannen dank weten, die, zoo als PETRARCA, het vinden der handschriften hun grootst genoegen rekenden, en wien niets te zuur en te duur was, om hierin hunne oogmerken te bereiken.

Ja, niets was PETRARCA te duur en te zuur, om

(*) *Epist. ad viros quosdam illustres*, *Epist. ad Livium*.

om rondom zich die klasſieke ſchrijvers, even als blinkende juweelen en paarlen, te verzamelen (*). Verlieten hem zijne vrienden, en vroegen zij hem, of bij geval iets uit hun vaderland zijne begeerte wekte, hij vroeg niets dan de werken van CICERO; hiertoe drong hij met ſchrift en woorden. Menigvuldige reizen zond hij geld door *Frankrijk*, *Duitschland*, tot in *Spanje* en in *Engeland*, zelfs tot in *Griekenland*, en vanwaar hij een' CICERO verwachtte, ontving hij eenen HOMERUS, die, bij hem Grieksch aangekomen, door zijn toedoen Latijnsch werd. Hij raadde het zijne vrienden aan, *Etrurien* door te trekken, de ſchuilhoeken der kloosters en de verzamelingen der geletterden rond te zoeken, om, ware het mogelijk, iets op te delven (†). Ja, zijn ijver en naſporing bepaalden zich niet alleen tot CICERO en SENECA. De overige Latijnſche, zoowel als Griekſche ſchrijvers werden door hem met zorg en nooit te niet gaanden ijver opgeſpoord. — Eenen HOMERUS ontving hij uit *Konſtantinopel*. Hoort hem zelven zijnen innigſten dank daarover zijnen

(*) *Abeuntibus amicis, et ut fit, petentibus, numquid e patria sua vellem, respondebam: nil praeter libros Ciceronis. Ante alias dabam memorialia, scriptisque et verbis instabam. Et quoties putas preces, quoties pecuniam misi, non per Italiam modo, sed per Gallias ac Germaniam et usque ad Hispaniam: dicam quod mireris, et in Graeciam misi, et unde Ciceronem exspectabam, habui Homerum, quique, Graecus ad me veniens, mea ope et impensis factus est Latinus, et nunc inter Latinos volens mecum habitat. Senil.* L. XV. Ep. 1.

(†) *Epist. Famil. L. III. Ep.* 19.

nen vriend toezendende (*): „ Gij hebt mij, van „ het uiteinde van *Europa*, een geschenk gezon„ den, het edelste en schoonste en uwer waardigste, „ hetgeen gij mij kondet schenken — gij hebt mij „ HOMERUS gezonden, niet in eene vreemde taal, „ en overgezet, doch zuiver en onvervalscht, zoo „ als dezelve uit dien goddelijken geest is uitge„ vloeid: voorwaar een groot geschenk, wiens „ waarde alles te boven zou gaan, bijaldien gij „ zelf met HOMERUS waart overgekomen, opdat „ ik onder uw geleide dien geest zoude leeren „ kennen, en die wonderen waarvan HORATIUS „ met zoo veel geestdrift spreekt. Nu staat HOME„ RUS naast den Vorst der Wijsgeeren, zonder

„ stem-

(*) *Homerum tu mihi donasti, cum non in alienum sermonem violento alveo derivatum, sed ex ipsis Graeci eloquii scatebris purum et incorruptum, et qualis primum divino illi profluxit ingenio. Summum utique et, si verum rei pretium exquiritur, inaestimabile munus habeo, cui nil possit accedere, si cum Homero hic quoque praesentia largireris, quo duce peregrinae linguae ingressus angustias, laetus et voti compos, dono hoc frue-rer, ac conspicerem speciosa miracula, de quibus in arte poetica Horatius. Sed nunc quid agam?* Barlaam *nostrum mihi mors abstulit. — Nunc Homerus apud me mutus, imo vero, ego apud illum surdus sum. Gaudeo tamen et amplexu solo. — Erat mihi domi, ab occasu veniens Plato Philosophorum princeps. — Graecos spectare, et si nihil aliud, certe juvat. Neque praeterea mihi spes eripitur aetate hac profectûs in literis vestris, in quibus aetate ultima profecisse adeo cernimus Catonem. Epist. Var. Ep. XX.*

„ ſtemme voor mij. Doch in alle gevalle het is „ aangenaam, zoo men niet meer vermag, die „ Griekſche ſchrijvers te aanſchouwen en aan te ſta- „ ren. Bovendien verlaat mij de hoop niet, om in „ mijn' ouderdom het Grieksch meester te wor- „ den, waarin men verhaalt, dat CATO, ſchoon „ hoog in jaren, zoo verre is gevorderd." Hij vraagt op het einde om eenen HESIODUS en EURIPIDES. — Het blijkt uit dezen brief, dat, hoewel PETRARCA de Griekſche ſchrijvers verzamelde, hem de Griekſche taal bijkans onbekend was. Zijn meester, een Griek, BARLAAM geheeten (*), had hem vroeg verlaten, en hierdoor moest het hem genoeg zijn de werken in het Latijn te doen vertalen, of door de hulp van anderen, of door de bereidwilligheid van BOCATIUS, die hem als een trouw vriend hierin de hand bood (†). Niettemin verzamelde PETRARCA Griekſche boeken, en aan deze zijne lust zijn wij welligt het behoud eeniger voortreffelijke zaken verſchuldigd. De Latijnſche boeken nogtans verzamelde hij het meest, en hij brandde van begeerte voor dezelve (§). Deze begeerte was hem bijgeble-

(*) Zie over dezen HEEREN, I. p. 348.

(†) *Epistolae Rerum Senil. III. 6.*, alwaar hij BOCATIUS om de vertaling der *Odyssea* van HOMERUS verzoekt.

(§) *Una inexplebilis cupiditas me tenet, quam frenare hactenus nec potui, certe nec nolui. — Libris satiari nequeo et habeo plures forte, quam oportet. Sed sicut in caeteris rebus sic in libris accidit, quaerendi successus avaritiae calcar est. Ac ne res egeat exemplo, Mar-*

bleven, toen zelfs alle andere begonnen te verdooven, en hij bekende alleen nog voor deze te branden: „ want," zegt hij, „ zoo als het met goud „ en edelgesteenten gaat, gaat het met de boeken. „ De bevredigde lust is een spoorslag tot andere „ lusten. Zoo ging het mij: want CICERO's *Aca-* „ *demicus* maakte mij VARRO bekend, en het boek „ *der pligten* den naam van ENNIUS: zoo leerde „ mij CICERO naar TERENTIUS, de dood van CATO „ naar den *Phaedrus* van PLATO, LACTANTIUS naar „ het boek over *het gemeenebest* wenschen." Ik zoude den ganschen brief moeten uitschrijven, om dat branden en begeeren genoegzaam te doen kennen. Het gelukte dan ook aan PETRARCA, na zoo vele pogingen, vele dier schrijvers om zich te verzamelen, en zich in derzelver bezit te verblijden, offchoon hij nimmer de eens verlorene zaken terug kon erlangen.

Men zoude dwalen, wanneer men begreep dat PETRARCA's geest nu bevredigd was, en dat het hem genoeg was die boeken en schriften met een vergenoegd oog om zich verspreid te aanschouwen. Dit had voorzeker niet met zijne hartelijke genegenheid voor CICERO gestrookt, en nadat men bespeurd heeft, hoe hij reeds in zijne jeugd zich met dezen bezig te houden zijn genoegen rekende, beseft men dat ook de andere schrijvers niet onge-

bruikt

Marcum mihi Varronem carum et amabilem Ciceronis Academicus fecit. Ennii nomen in Officiorum libris audivi, et caetera.... Famil. L. III. Ep. 19.

bruikt gelegen zullen hebben. — PETRARCA vreesde eenigzints te gelijken aan den man, die schatten om zich opstapelt, zonder dezelve voor zich of voor anderen te gebruiken, of die vruchtbare landen, welke eenen heerlijken oogst belooven, onbebouwd en als braak laat liggen. Dag en nacht onder die boeken en met dezelve, als het ware, te leven, zich met de schatten, in dezelve bevat, te verrijken, voor zich zelven en voor anderen daarmede te woekeren, dit was het leven, dit het zwoegen en woelen van PETRARCA. Wie zal daar aan twijfelen, wanneer men hem zelven zeggen hoort: „ Goud, zilver, juweelen, purpere kleede„ren, een huis van marmer, en wat meer: dat alles „ bevat alleen een oppervlakkig en stom genoegen: „ de boeken alleen vermaken tot in het hart toe: „ zij spreken en leven met ons, geven ons, wan„ neer het past, hunnen raad en zijn met ons door „ eenen gemeenzamen omgang verbonden" (*). En op eene andere plaats:

„ Ik beschouw de boeken als mijne vrienden, „ wier gezelschap mij het aangenaamste is; zij ko„ men uit alle landen, uit alle eeuwen, zij staan „ mij altijd ten dienste, zij zijn nimmer verdrietig

„ en

(*) *Aurum, argentum, gemmae, purpurea vestis, marmorea domus, cultus ager, pictae tabulae, phaleratus sonipes, caeteraque id genus, mutam habent et superficiariam voluptatem; libri medullitùs delectant: colloquuntur; consulunt et viva quadam atque arguta familiaritate junguntur.* (*Famil. L. III. Ep.* 19.)

„ en antwoorden mij altijd op mijne vragen. Zij „ verhalen mij al wat in verloopene tijden is voor- „ gevallen; zij leeren mij wel te leven en rustig te „ fterven, en verjagen kommer en verdriet. Om „ kort te gaan, zij wijzen mij den weg tot alle „ wetenfchappen en ik kan mij op dezelve getrou- „ welijk verlaten" (*). Wie verders twijfelt daaraan, wanneer men alleen een oog in zijne werken flaat, en oplet dat er bijkans geene eenige bladzijde in dezelve beftaat, waar hij geene voorbeelden der klasfieke fchrijvers heeft aangehaald? Wanneer men hem in zijn boek, *het geheim* geheeten, zichzelven eenigermate daarover hoort berispen, en ook, dat hij de heilige boeken voor deze fchrijvers langen tijd verwaarloosde?

Indedaad, er kon geen eenig toeval, geene gebeurtenis zijn, welke hem geene plaatfen der Ouden voor den geest bragt. Is aan een' zijner vrienden de ballingfchap te beurt gevallen, zoo troost hij hem met de voorbeelden van CICERO, dien zijn

(*) *Muller, Bekenntnisfe merkwürdiger Männer I.* p. 280 *et feq.* — *(in libro de solitudine.) Quanta gratia, claris ac probatis scriptoribus est habenda, qui multis ante nos saeculis in terram versi divinis ingeniis institutisque sanctissimis, nobiscum vivunt, cohabitant, colloquuntur, portum quietis nobis ostendunt. Haec est enim vera Philosophia, non quae fallacibus alis attollitur, et sterilium disputationum ventosa jactantia, sed quae certis et modestis gradibus, compendio ad salutem pergit. (In praefatione ad librum de remediis utriusque fortunae.)*

zijn vaderland, daar hetzelve het gemis van dien voortreffelijken burger niet kon verduren, na weinigen tijd weder terug riep; met dat van eenen METELLUS, die bij zijne verwijdering niet droeviger en gedrukter, en bij zijne terugkomst niet meer opgeblazen werd; met het voorbeeld van MARCELLUS, die in zijne ballingfchap zoo geduldig, en zoo opgebeurd en bezig was met de fchoone letteren, dat het aan BRUTUS voorkwam, dat niet deze, maar hij zelf de ballingfchap onderging (*). Was hij zelf eens bezorgd over de ondeugden, de flechtheid der dienstboden, dan leerden hem de tooneelftukken van PLAUTUS zich hierover niet zwaar te bekommeren (†). Klaagde een ander zijner vrienden over den nijd, haat en wangunst, die de goede faam tegenwerken en verduisteren, hij fchrijft hem ter vertroosting: „ dat de dood al„ leen den lof der menfchen een aanvang doet ne„ men, daar tevens met het ligchaam ook de nijd „ en wangunst als zijne fchaduwen verdwijnen. Het „ tegenwoordige werkt den roem tegen. Laat HO„ MERUS, ARISTOTELES herleven, laat PLATO in „ *Griekenland* terug keeren, laat CICERO weder „ bloeijen, zij zullen niet alleen trage lofrede„ naars, maar ook bleeke en nijdige bedillers en „ zifters vinden. Dit heeft een ieder dier mannen „ gedurende zijn leven ondervonden. Hebben niet „ fommigen VIRGILIUS berispt en gelaakt, dat hij „ fchoon-

(*) *Famil. L. II. Ep.* 3, 4.
(†) *Famil. L. V. Ep.* 14.

„ schoonheden uit HOMERUS had overgenomen, en „ hem alzoo van roof beschuldigd (*)"?

Welke omstandigheden, of de dood eens bloedverwants of andere rampen zijne vrienden of bekenden droefgeestig maakten, hij trachtte en door godsdienstige en zedekundige redeneringen hen op te beuren, geene voorbeelden sparende uit de vroegere zoo gewijde als ongewijde geschiedenis, en uit de schriften der Ouden, om hen te overtuigen, dat rampen het deel der menschen zijn, en geene hinderpalen aan de tevredenheid moesten aanbrengen. — Zoo liet PETRARCA geene gelegenheid na, die oude schrijvers zich te herinneren. In het boek waarin hij zijne bekentenissen schreef, beschrijft hij dikwerf zijnen eigenen toestand met de woorden van VIRGILIUS. Ook dit was hem nog niet genoeg. Hij wilde zich, als het ware, in die oude tijden verplaatsen, en de vereeniging dier goddelijke zielen vertegenwoordigen: van daar noemde hij zijne vrienden SOCRATES en LAELIUS: van daar noemde hij ook zijn buitengoed *Liternum*, gedenkende aan de *Villa* van SCIPIO: van daar was het hem zoo genoegelijk zijne vrienden zóó aan te spreken en zich te verbeelden, dat wanneer deze bij hem te *Arqua* was, de zoo achtingswaardige vriend van SCIPIO, op *Liternum* bij hem leefde. Aangename en nuttige verbeelding, welke niet anders kon, of zij moest deze vrienden tot liefde voor

(*) *Famil. L. I. Ep. 3. Cum corpore moritur invidia, vivitque cum corpore etc. Famil. Lib. V. Ep. 1.*

voor het ſchoone opwekken en eene heilzame geestverrukking aanbrengen!

Dat PETRARCA met verrukking de werken der Ouden las, getuigt hij zelf. „ Daar ik niet dan „ verzadigd mijne boeken kan verlaten, gaat de dag „ ſoms om, zonder dat ik ſpijs gebruike, en „ breng ik den nacht ſoms ſlapeloos door" (*). In deze geestvervoering ontſtonden dan de brieven, welke hij aan de oude ſchrijvers, zoo als aan CICERO, aan VARRO en anderen opdroeg, hen dankende voor de nuttige lessen, die hunne ſchriften bevatten; zich dezelve als levendig voor oogen ſtellende, en als het ware met hen levende (†). In dezen letterarbeid werd dus zijn meeste tijd doorgebragt, en het is geen wonder, dat dezelve velerhande aanmerkingen deed geboren worden. Zoo vindt men, b. v., in zijne ſchriften veel over de aardrijkskunde, en onderzocht hij in eenen brief, waar het eiland *Thule*, de eindpaal der wereld, zoo als HORATIUS zeide, gelegen was (§). Zoo gaf hij aan

(*) *Epist. Variar:* 22. *Dies impransus, nox insomnis praeterlabitur.*

(†) In het boek *ad quosdam ex veteribus illustriores*; waarvan de eerſte brief, geſchreven aan CICERO, uit *Verona*, en handelende over de brieven van dezen, ſchijnt aan te toonen, dat PETRARCA deze brieven in *Verona* het eerst heeft gevonden.

(§) Ook ſchijnt hij een zeer opgeklaard denkbeeld omtrent den ſtijl der oude ſchrijvers gehad te hebben. In eenen brief aan BOCATIUS klaagt hij, dat men dikwijls onder den naam van eenen ſchrijver iets opdischte, hetgeen de-

aan zijn' vriend COLONNA, die naar *Jeruzalem* vertrok, eene beſchrijving mede van het aanmerkingswaardige, hetgeen op dien togt te zien was. Zoo, om van iets anders te gewagen, hinderde hem de dwaze zucht tot verdeelen, die als de ſchaduw der ſcholastieke Philoſophie, alle wetenſchap, vooral de regtsgeleerdheid, had aangetast, en de letteren niet vrij had gelaten (*). Zoo trok hij ook tegen de wigchelaars en zoogenaamde ſterrekundigen te velde, hunne voorzeggingen beſpottende en een iegelijk tegen derzelver bedriegerijen verſterkende en wapenende (†).

Nogtans kon PETRARCA niet gansch en al beveiligd blijven voor de ſtrekking van den geest zijnes tijds, en hij moest, als het ware, aan denzelven tol betalen.

Hetzij zulks een gevolg was der diepe en overdrevene overdenkingen en redeneringen, waarin men toen ter tijde zoo gaarne doolde; of wel der gewoonte, het eerst in den godsdienst ontſproten, om, hetgeen voor velen duister en onbegrijpelijk was, door uiterlijke teekenen en afbeeldingen eenigzins te vertegenwoordigen: het-

zij

dezen niet toebehoorde, zoo als aan ARISTOTELES; aan SENECA, het boekje *over de vier deugden* (*de quatuor virtutibus*), aan OVIDIUS, enz. enz. *Famil. L. III. Ep.* 1.

(*) Bij voorbeeld, hij beklaagt zich over de verdeeling der geſchiedenis van LIVIUS in *Decades*, hetgeen, zoo als hij zegt, niet de ſchrijver zelve, maar de dwaasheid der uitleggers had gedaan.

(†) *Senil. III. Ep.* 1. *de nugis Astrologorum.*

zij men uit alle andere zaken eene zinſpeling op den mensch en zijnen innerlijken toeſtand maken wilde; het werd eene heerſchende neiging, in alles eenen *allegoriſchen* zin, zoo als men dit noemt, te vinden, en hiervan gebruik te maken, om, hetgeen niet onder het bereik der oogen viel, en alleen door het verſtand aanſchouwbaar was, op eene of andere wijze voor de oogen te ſtellen, en alzoo, ware het mogelijk, duidelijker te maken (*). Aan deze zucht tot *allegorie* waren vele werken hunne geboorte verſchuldigd; maar het uitſtekendſte voorbeeld van allen was de *Divina Commedia* van DANTE. Deze had daarin zich zelven en alzoo zinnebeeldig den mensch voorgeſteld, om aan te toonen, hoe deze, eerst op de aarde met zonden en verkeerdheden kampende, alleen door de goddelijke genade en beleid zich van dezelve kan zoeken te bevrijden; en hoe zijne ziel, na gereinigd te zijn, daarna ten hemel kon komen, om de onuitſprekelijkſte genoegens te ſmaken. Dit ſchoone werk van DANTE was een voortbrengſel der zucht tot zinnebeeldige voorſtellingen. Ook PETRARCA kon deze neiging niet wederſtaan. In het boek, waarin hij zijne bekentenisſen opſchreef, past hij op zichzelven plaatſen van VIRGILIUS toe. Zoo ſchreef hij bovendien eenen langen brief over de *Aeneis* van VIRGILIUS (†), aantoonende dat ieder vers ee-

(*) Men zie over den oorſprong der *allegorie* in de middeneeuwen C. F. SCHLOSSER, *über* DANTE. *Heidelberger Jahrbücher* Anno 1825.

(†) *Epist.* L. IV. Ep. 4. *de fictionibus Virgilianis.*

eenen diepen zin bevatte: zoodat, wanneer men den fluijer van het verdichtfel optilde, het blijkbaar wordt, dat het oogmerk van VIRGILIUS geweest zij een volkomen en groot mensch in AENEAS af te fchilderen, en ditzelfde geloofde hij even zoo zeer van HOMERUS te kunnen zeggen. — Herinnert u nu, hoe in den aanvang de opgeruide winden de fchepen van AENEAS teisteren, hoe daarna de zoon van ANCHISES, met zijnen vriend ACHATES aan het land gekomen en in een duister woud verdwaald, alleen door de hulp van VENUS, die hem te gemoet komt, aan het hof van DIDO komen kan. — PETRARCA houdt de winden voor de driften, die het gemoed van een verftandig mensch trachten te overheerfchen: ACHATES verbeeldt de zorgvuldigheid en voorzigtigheid, waarmede een kloekzinnig en voorzigtig mensch te werk moet gaan. Het duistere woud is het leven: VENUS de wellust, die in het midden des menfchelijken levens de gemoederen niet zelden zoekt te overmeesteren; en zoo vervolgens meende PETRARCA in iedere voorftelling eene zinfpeling op den menfchelijken toeftand ontwaar te worden. In hoe verre zijn oordeel over het dichtftuk van VIRGILIUS waar zij, zal ik niet nagaan. Het was hem echter niet genoeg, dezen zin bij de Ouden te befpeuren, ook in zijne eigene werken bragt hij dien over. Onder zijne herdersgezangen zijn er eenige, die niets dan toefpelingen bevatten nopens den ftaat der kerk, de laauwheid, de zorgeloosheid en onbezorgdheid der kerkhoofden, ftellende hij deze voor onder de figuur van herders,

en gene onder die eener kudde, welke hun is toevertrouwd; en in zijne wijsgeerige werken, zoo als in het werk *de remediis utriusque fortunae* en andere, voeren zinnebeeldige perſonaadjen, zoo als de *vreugd* en de *droefheid*, het woord. Hieruit kunnen wij zien, dat PETRARCA niet vrij was van die verkeerde zucht, die zich toen zeer verſpreid had; maar nogtans is dit tevens een duidelijk bewijs, dat het hem niet genoeg was de ſchriften der Ouden te leeren kennen, maar dat hij zich dezelve trachtte ten nutte te maken en in het hart te prenten.

Tot dus verre hebben wij PETRARCA beſchouwd als een vlijtig verzamelaar en een getrouw beoefenaar van de ſchriften der ouden; het wordt nu tijd te zien, hoe hij de gevoelens, die de overhand genomen hadden, tegenwerkte, den roem der verwaarloosde ſchrijvers handhaafde en verkondigde; hoe hij eene gansch andere wending aan de ſtudie der letteren aanbragt, en door zijn voorbeeld de geestdrift daarvoor opwekte.

Wil iemand bij het beſchouwen en ontwikkelen eeniger belangrijke zaken het oude, door velen gevolgde voetpad verlaten en vermetel een ander inſlaan, men ſtaart met verwondering den man aan, die, op zijne eigene krachten ſteunende, den gebaanden weg verlaat, om, zoo als het ſchijnt, in het duister te dolen: maar gaat het zoo verre, dat deze ſtoutmoedige mensch nieuwe gevoelens voor oude, tracht op te wekken; de achtbaarheid eener aangenomene zake, en den eerbied, die dezelve verwekt, door een

glimlach van minachting tracht te doen vervangen; wanneer deze aan groote namen en een verkregenen roem de stoutmoedige hand durft slaan, om de eerzuilen omverre te werpen, door de bewondering der Eeuwen geheiligd, dan vergroot zich de verwondering, en velen die op het bezit en het voorstaan dier oude gevoelens trotsch zijn, en in dezelve hunne eer en hunne grootheid aanschouwen, vervolgen met haat en wangunst dezen mensch, en trachten deszelfs naam te verduisteren en te bekladden. Dit moest PETRARCA ook ondervinden, wanneer hij den verkregenen roem der Scholastieke Wijsbegeerte, de namen van ARISTOTELES, AVERROËS, AVICENNA durfde aanranden, PLATO's naam verkondigde, en in andere vakken, zoo als in de Geneeskunde, den grooten naam van HIPPOCRATES wilde doen kennen aan diegenen, die alleen van AVICENNA en de Arabische schrijvers spraken, zonder aan den Geneesheer van *Cos* te denken. Geen wonder was dit, en nogtans aarzelde hij niet. Waar het in zijne werken pas gaf, trok hij tegen die zoogenaamde *Dialectici*, die in woordentwisten en redekavelen hunnen tijd doorbragten, te velde. Hij raadde zijne vrienden aan, dezelve geen gehoor te schenken, en zich niet willens den blinddoek voor de oogen te laten binden. Eens schreef hij aan een' zijner vrienden (*): „het is onvoorzigtig „en

(*) *Temerarium est cum hoste confligere, qui non tam victoriam appetit quam certamen. Scribis quemdam senem Dialecticum meis litteris vehementissime permotum, quasi ar-*

„ en gevaarlijk te willen ſtrijden met diegenen, welke „ niet zoo zeer de overwinning, dan wel den ſtrijd „ zelven najagen. Gij zegt mij, dat zeker oud rede- „ kunſtenaar door mijne brieven bewogen, daar ik „ zijne kunst laakte, gedreigd heeft mij met eenen „ krachtigen brief te verpletteren, en dat gij dien „ brief lang verwacht hebt. Verwacht denzelven „ niet meer. Of het eene bekentenis zij van on- „ kunde, of ſchaamte om den ſtijl, dergelijke lieden „ zijn ontembaar in hunne tong; doch zij ſtrijden „ nimmer met de pen. Zij willen hunne ligte wa- „ penen niet toonen, en, volgens de wijze der „ Parthen ſtrijdende, vlugten zij, al voorbijgaande „ woorden als pijlen in den wind werpende. Daarom „ is het niet goed met deze menſchen te kampen, „ want de ſtrijd is hun grootſte vermaak, en, volgens „ VARRO, gaat door het twisten de waarheid te gronde. „ Vermijd dan dezen perſoon, indien gij de waarheid „ en de deugd lief hebt. Doch helaas! waarheen zullen „ wij vlugten? De eilanden zelfs zijn met zulk ſlag „ van

artificium suum ego damnaverim; ideo palam fremere et minari multa se quoque in studia nostra suis litteris invecturum. — Noli eas expectare amplius — numquam venient. Sive is styli pudor, sive ignorantiae confessio est, lingua implacabiles, calamo non contendunt. Nolunt apparere quam frivola sunt, quibus armantur, ideoque more Parthico fugitivam pugnae genus exercent et volatilia verba jactantes, quasi ventis tela committunt. Cum his suo more contendere temerarium est. Quippe qui summam voluptatem ex contentione percipiunt etc. etc. Epist. ad Famil. I. 7 *et* 10.

„ van lieden befmet en vervuld. En wat mij het ergfte „ voorkomt, zij wanen aan ARISTOTELES hunne ge„ voelens en hunne wijze van twisten toe te fchrij„ ven, en zich, als met een fchild, met dien blinken„ den naam te befchutten; dan er is een groot ver„ fchil tusfchen eenen wijsgeer en een onverftandig „ mensch, die woorden in den wind verfpilt." — Voorts op eene andere plaats (*) beklaagt hij zich aan zijnen vriend BOCATIUS over de algemeene vadzigheid van zijnen tijd en de weinige zorgen, die deze voor de werken der Ouden droeg. Hoort hem zelven: „ O roemlooze tijd, gij durft niet al„ leen de oudheid verachten, maar u boven de„ zelve verheffen! Ik wil niet over de menigte „ van menfchen, het vuige des menschdoms fpre„ ken, welks daden men beter doet te befpotten, „ dan te berispen. Ik laat ook de krijgslieden daar, „ want deze worden door hunne onkunde verde„ digd. Ik wil over koningen niet fpreken, die „ meenende dat hun gebied flechts in kroon en „ fchepter beftaat, alleen aan wellust en genoegens „ denken. Deze worden door hunne ijdelheid ver„ fchoond, die zeer aan den wereldfchen voorfpoed „ verknocht is. Wat echter zal die menfchen ver„ fchoonen, die met den naam van geletterden prij„ ken, en als zoodanig met de fchriften der Ouden „ bekend moesten zijn, en nogtans zorgeloos over „ dezelve heenloopen (†). Er komen tegenwoordig „ niet

(*) *Senil.* L. V. Ep. 3.

(†) *O aetas ingloria, hanc antiquitatem matrem tuam ar-*

„ niet alleen domme, maar dwaze *Dialectici* van „ alle zijden opdagen: even als een leger zwarte „ mieren uit eenen hollen eikenboom, breken zij los, „ om alle goede wetenſchap te verwoesten. Deze „ berispen PLATO en ARISTOTELES, en lagchen SO„ CRATES uit, verachten CICERO en SENECA, en „ noemen den ſtijl van LIVIUS en SALLUSTIUS hard „ en onaangenaam. — Wat zal ik verders zeggen „ over degenen, die, ſlecht van zeden en verbijsterd „ van zinnen, AMBROSIUS, AUGUSTINUS en HIERO„ NYMUS voor praatzuchtige menſchen, maar in „ geenen deele voor verſtandig aanzien!"

Deze plaats en meer andere, welke op te noemen overtollig zoude zijn, toonen genoegzaam PETRARCA's afkeer van deze ſchoolſche zoogenaamde wijsgeeren aan, en met welk eenen ijver zij door hem vervolgd werden. Deze afkeer groeide aan, nadat zekere omſtandigheid hem met eenigen dezer in aanraking gebragt hebbende, hij aan hun openhartig en ongeveinsd zijn gevoelen nopens de Ouden en het Christendom verklaard had, waarop dezen niet ſchroomden PETRARCA als een goed en braaf man, maar als een ongeletterd mensch (*virum bonum, sed sine literis*) aan te zien en aan te geven. Dit vonnis ont-

artium honestarum repertricem spernis! Surgunt his diebus Dialectici non ignari, sed insani, ut quasi formicarum nigra acies, nescio cujus cavosae quercus e latebris erumpentis, omnia doctrinae melioris arva vastantes. Hi Platonem atque Aristotelem damnantes Socratem ac Pythagoram rident. etc.

ontſtak toen zijne drift, en hieruit ontſtond een zeer ſcherp werkje *over de onwetendheid van anderen en van zichzelven*, waarin hij tevens blijken van uitſtekende geleerdheid gaf, het beste bewijs om de lasteraars het zwijgen op te leggen. Het ſchijnt, dat deze menſchen het lezen der oude ſchrijvers voor nadeelig en verderfelijk gehouden hadden, ARISTOTELES of liever zijnen naam voor den eenigen aanzagen, wien wijsheid was te beurt gevallen; en dat zij niet konden beſeffen, hoe iemand, aan de Ouden gehecht, tevens Christen kon zijn; daarenboven ſchijnen dezelve geen geloof aan de Christenleer gehecht, en hunne wijsheid en ſteun alleen in de Averroïstiſche Wijsbegeerte gezocht te hebben. In het werkje *over de onwetendheid* enz. rand hij dit gevoelen aan, aantoonende, dat vóór ARISTOTELES, wel andere wijze menſchen hadden beſtaan, zoo als ANAXAGORAS, SOLON, PLATO en meer andere. „Hoe komt „ ARISTOTELES toch," zegt hij, „aan zijnen hoo„ gen roem? wie anders heeft hem dien gegeven, „ als AVERROËS? maar om geene andere reden, dan „ degene, die eenen koopman zijne eigene waren „ doet prijzen. En wat het nadeelige van het lezen „ der Ouden betreft, en hoe het mogelijk zij tevens „ Christen te zijn, dit leere het voorbeeld van „ AUGUSTINUS, wien even als mij CICERO nimmer „ ſchaadde. Want ik twijfel er niet aan, of CICERO „ zelf zou Christen geweest zijn, indien hij deze „ leer gekend had, en PLATO, zoo hij te gelij„ ker tijd had geleefd, of de gebeurteniſſen had kun-

„ nen

„ nen voorſpellen en vooruitzien, zou deze leer heb„ ben aangenomen." (*) In dit werkje randde hij ook de gevoelens dergenen aan, welke op het voetſpoor van eenige kerkleeraren de beoefening der Heidenſche ſchrijvers voor misdadig hielden, en wien het voorkwam, dat men door het beoefenen dezer Letteren, ketter en dwaas werd (†); toonende hij evenwel te gelijker tijd aan, dat het beter ware het goede te willen doen, dan de waarheid blootelijk te kennen, en dat het de grootſte vrucht der letteroefeningen zijn moet, braver en deugdzamer te worden.

Ik heb reeds gezegd, en dit is bekend, hoe PLATO voor ARISTOTELES verwaarloosd was geworden. Dezen wijsgeer den hem verſchuldigden eerbied terug te ſchenken, was ook een doel en eene begeerte van PETRARCA. Offchoon hem dezelve niet in zijne oorſpronkelijke taal geheel en al bekend was, kon het wel niet anders, of de ſchriften van CICERO, die altijd met zoo grooten eerbied van

(*) *Augustinum vero non solum familiariter libris Ciceronis uti non puduit; sed ingenue etiam fateri, se in libris Platonis magnae fidei nostrae partem invenisse, et ex libro Ciceronis, qui vocatur Hortensius, ab inutilibus discordantium sectarum contentionibus aversum, ad solius veritatis studium fuisse conversum. — Quid ergo studio veritatis obesse potest vel* PLATO *vel* CICERO, *quorum alterius schola fidem veracem non modo non impugnat, sed docet et praedicat; alterius libri recti itineris duces sunt. Famil.* L. II. Ep. 9.

(†) *Sic jam nemo igitur literatus horum judicio esse potest, nisi sit idem haereticus et insanus.*

van PLATO gewagen, moesten deze achting van zelve doen geboren worden. Hierdoor gebeurde het ook, dat hij aan PLATO zijnen rang onder de wijsgeeren trachtte terug te geven, hierop, waar het pas gaf, aandrong, en zelf in zijne denkwijze zoo veel van dezen wijsgeer overnam. Welligt ook is het niet te veel gezegd, wanneer men aan PETRARCA de eer toeſchrijft, van de eerſte ſtichter geweest te zijn der Platoniſche ſchool, die naderhand in *Italië*, ten tijde der MEDICISSEN, onder FICINUS zulk eenen opgang maakte, en van het eerſte den verduisterden naam dezes wijsgeers bekend gemaakt en opgeluisterd te hebben. Het is reeds veel, het ware vernuft te kunnen herkennen. Even als het niet dan aan een geoefend en bedreven oog vrijſtaat den diamant van het blinkend bergkristal te onderſcheiden, bewijst het in de beoordeeling der vernuften eene uitſtekende bedrevenheid, het ware groote te erkennen en te kunnen aanduiden. Eenen gelijken lof verdient PETRARCA, wanneer hij aan de geneesheeren van zijnen tijd, die, door AVICENNA en het voorbeeld van andere Arabiſche ſchrijvers verleid, gaarne in de zoogenaamde Tooverkunst en in de *Astrologie* doolden, de beoefening der werken van HIPPOCRATES aanraadt (*), hierin zijn' tijd voorbijſtrevende, en niet dan ter loops aanwijzende, hetgeen naderhand onze groote BOERHAVE en andere treffelijke mannen altijd ſtaande hebben trachten te houden!

Dit was evenwel niet genoeg. De genegenheid voor

(*) *Epist Senil.* L. XII. *Ep. ultima.*

voor de Ouden kon niet grondig beſtaan en blijven beſtaan, bijaldien men alleen op de doode letter hunner ſchriften lette, en de kern, de gulde lesſen en levenswijsheid in dezelve bevat, voorbijging. En evenwel was het toen veeltijds de eenige bezigheid der geletterden, om het eerſte voor het laatſte te verwaarloozen. De Scholastieke *Philoſophie* had dit woordenziften niet tegengewerkt. PETRARCA verbond daarentegen met zijne ſtudie der Ouden de zucht om in alles derzelver geest toe te pasſen, de voorbeelden op zich zelven over te brengen, de gebeurtenisſen volgens hunne aanwijzingen te beoordeelen en zich dezelve ter navolging voor te ſtellen. Dit deed hij, en hiertoe zette hij een ieder aan, die hem hooren wilde. Van daar ook moest, toen zijn naam de geestdrift opwekte, deze wijze van beſchouwen ook navolgers vinden. Wie immers kon bij de koude letters ontgloeijen? Maar dat iemand, wien het nuttige, het ware, in die ſchriften bevat, door zulk een' man bekend werd gemaakt, niet koud en ongevoelig blijven kon, is ligtelijk te begrijpen. Intusſchen onderſcheidde PETRARCA zich grootelijks van het gebruik van zijnen tijd, naardien hij zich aan geene zoogenaamde ſekte overgaf. Dit haatte hij, en alle ſchrijvers, zoowel ARISTOTELES als PLATO, CICERO als SENECA, waren hem even geliefd, en even als eene bij genoot en gebruikte hij den geur van allen, zonder zich tot eenen eenigen te bepalen. Nogtans is het niet te ontkennen, dat zijne ſtemming meest tot CICERO en AUGUSTINUS, die hij zich ter navolging

had voorgesteld, overhelde. Zoo ook bepaalde hij zich niet tot VIRGILIUS, maar men ziet uit zijne werken, dat niet minder HORATIUS, TERENTIUS, ENNIUS en PLAUTUS bij hem bekend en door hem geliefd waren. Trouwens in zijne brieven, die hij vaak op zijne reizen schreef, worden deze dichters menigvuldige reizen aangehaald, hetgeen een treffend bewijs oplevert, dat het onzen PETRARCA niet genoeg was, dezelve in zijne boekerij te bezitten, maar dat hij dezelve veeleer zich geheel en al eigen maakte.

En hoe meer de poëzij bij hem geliefd was, des te meer trachtte hij den waren zin voor dezelve op te kweeken. Hoewel toen eenige van gevoelen waren, dat de dichtkunst niets dan eene beuzeling, niet waardig was beoefend te worden, het gelukte dezen niet, PETRARCA hierdoor af te schrikken. Hij stelde, wel is waar, geenen grooten prijs op zijne Italiaansche verzen; maar die in de taal der Romeinen gingen hem sterk ter harte, en hij verachtte de hoop niet, om in die taal den naam van dichter waardig te zijn (*). Overtuigd, dat men, door middel der dichtkunst, ter eere des Christendoms goed kon werken, schreef hij aan ROBERT, koning van *Sicilië* (†): „Degenen, die de ondergang der dichtkunst betreuren, „doen dit, dewijl zij dezelve gaarne uitgedoofd „zien,

(*) *Divitiae placeant aliis, mihi vita quieta.*
Huic rex, illi quies, mihi sufficit esse Poeta.

Deze brief is in gerijmde verzen geschreven.

(†) *Lib. Senil. ad regem Robertum.*

„ zien, en om hunne tijdgenooten, die zij nu kun„ nen navolgen, van de beoefening derzelve af te „ ſchrikken. Laat hunne wanhoop op ons niet „ werken, en ſchoon het waar is, dat WARE dich„ ters zeldzaam zijn, wat let ons onder de weinige „ goede te behooren? Indien immers de zeldzaam„ heid allen afſchrikt, zullen er binnen eenen korten „ tijd niet alleen weinige, maar in het geheel geene „ zijn." — Deze overtuiging, en de hoop den naam van dichter waardig te zijn, deden hem zijne brieven op het ſpoor van HORATIUS, en in navolging van VIRGILIUS zijne herderszangen en de *Africa* ſchrijven, een dichtwerk, hetgeen hem de eer aanbragt, om te *Rome* op het Capitool als dichter bekroond te worden. Wat de gevoelens der geleerden omtrent dit werk zijn moge en ſchoon men PETRARCA's Sonnetten over het algemeen den voorrang geve, het is en blijft waar, dat het eene groote en moeijelijke onderneming was, zoodanig een werk aan te vangen en grootendeels te voltooijen. Ook werd dit dichtwerk zeer ſchielijk bekend, en deed PETRARCA's naam nog met grooter eerbied, dan te voren, noemen: nu werd hem de eer beſchoren, dat de twee aanzienlijkſte en geletterdſte ſteden van *Europa*, *Rome* en *Parijs*, hem uitnoodigden binnen hare muren als dichter bekroond te worden. PETRARCA verkoos, om verſchillende redenen, het oude *Rome*, en verkreeg aldaar de kroon, die hem, zoo als hij getuigde, *veel wangunst*, maar *weinig geleerdheid* aanbragt. Hoe onbeduidend dit eerbewijs en die ganſche optogt aan PETRARCA zelven na-

naderhand voorkwam, het kon niet anders, of dezelve moest eenen grooten invloed hebben, om PETRARCA's liefde en lust voor de *Klassieke Litteratuur* bekend te maken, en deze algemeen wijd en zijd te verbreiden, en de geestdrift voor dezelve te doen geboren worden. Van het oogenblik af, dat de twee beroemdste steden uit *Europa* den minnaar van LAURA tot zich hadden geroepen, om hem statelijk voor het oog der gansche wereld te kroonen en als dichter en geleerde uit te roepen, moesten natuurlijkerwijze de oogen dergenen, die de letteren liefhadden, zich op dien man vestigen, deszelfs geleerdheid nagaan, en onderzoeken, hoe en op welk eene wijze hij dat toppunt van roem en eer kon bereiken. Dit was het gevolg eener plegtige feestviering, tot welke uit vele oorden menschen toevloeiden, en welke de toen ter tijde geleerdste koning uit *Europa* waardig achtte, door een' zijner vertegenwoordigers bijgewoond te worden. Het zal dan geen twijfel lijden, zoo als HEEREN het zegt, of deze omstandigheid zal medegewerkt hebben, om den roem van PETRARCA te verbreiden; en indien dit waar is, moest dezelve tevens den roem der oude letteren handhaven, vermits PETRARCA's verdiensten grootendeels uit dezelve waren ontleend. Was dit ééns zoo, dan moest deze omstandigheid de lessen en vermaningen, door PETRARCA aan zijne vrienden gegeven, nog meer klem en kracht bijzetten. Deze lessen, vloeijende uit de mond van eenen man, door grooten en koningen als het ware aangebeden, en in de fijnste aangelegen-

he-

heden gebruikt en geraadpleegd, moesten op de gemoederen indruk maken, dezelve aanzetten tot de begeerte dien man eenigzins te gelijken, om daardoor ook deelgenoot te kunnen worden van de eerbewijzingen aan hem in zoo ruime mate toegebragt (*). Zouden dan de oude Latijnfche en Griekfche fchrijvers, door wier middel PETRARCA zoo verre gekomen was, geheel en al zijn voorbijgezien? Moesten de welfprekende lesfen van eenen zoodanigen meester en vriend, even als wind, vervliegen? Hoe dikwijls vloeiden niet zulke lesfen uit zijne pen, die niet te beteugelen was, wanneer het zaak was de eer der oude fchrijvers te handhaven? Hoe dikwijls raadde hij de beoefening derzelve niet aan? Een zijner vrienden, met de oude fchrijvers bekend en aan dezen gehecht, vertrok naar het paus-

(*) *Maximi regum meae aetatis amarunt et coluerunt me, et ita cum quibusdam fui, ut ipsi quodammodo mecum essent et eminentiae eorum nullum taedium, commoda multa perceperim* (in zijnen brief aan de nakomelingfchap). *Epist. Senil.* XV. 5. Dat PETRARCA in fijne aangelegenheden werd geraadpleegd, bewijst de brief, dien hij aan KAREL IV, Keizer van het Roomfche rijk, fchreef, *de falsitate privilegii, Austriam ab imperio eximentis* (over de nietigheid van het privilegie, als of *Oostenrijk* niet tot het Roomfche rijk behoorde, eene quaestie, welke toen ter tijde zeer dikwijls door Regtsgeleerden was geopperd en ook naderhand onderzocht is geworden), waarin de blijken befpeurd worden, dat hij in de *Diplomatica* ook niet onbedreven was. Geen wonder dus, dat CORNIANI, *secoli della Litt. Ital.* hem den herfteller dezer ftudie heeft genoemd.

pausfelijke hof te *Avignon*. PETRARCA, vreezende, dat, in de algemeene bedwelming deze te voren zoo geliefde bezigheid achtergelaten en voor andere verwisfeld zou worden, fchrijft hem in eenen treffelijken brief, met hoe vele gevaren het wellustige leven aldaar gepaard gaat en hoe fterk het dreigt die ftudie der letteren te doen vergeten en in te zwelgen (*). Nog beftaat er een merkwaardiger voorbeeld, hetgeen in de Gefchiedenis der Letteren niet voorbijgezien mag worden, en door deszelfs uitwerkfels en gevolg eene grootere belangrijkheid bevat (†). BOCATIUS, een der getrouwfte vrienden van PETRARCA, was door eenen zekeren geestelijken, die onder het masker der belangftelling en vriendfchap welligt zijne wangunst bedekte, aangemaand geworden, der ftudie der letteren vaarwel te zeggen, en was bij gebreke van dien met eenen fpoedigen doed bedreigd. BOCATIUS, hoezeer deze ftudie toegedaan, fchijnt daardoor bezorgd en in vertwijfeling gebragt te zijn. Althans PETRARCA, uit den brief de gemoedsaandoening zijns vriends befpeurd hebbende, en wel wetende, hoe fterk voorfpellingen en voorzeggingen een week gemoed aantasten, met dezelve den fpot drijvende, onderzoekt tevens, hoe het aan eenen mensch gegeven zij, het toekomftige te weten en te voorzeggen, raadt hem derhalve aan, dergelijke voorzeggingen in den wind te flaan, en zijne ge-

(*) *Epist. Senil. ad Amic.* VI. *penult.*
(†) *Senil.* L. XI. 2.

geliefde ſtudie, met ijver, zonder vrees of angst voort te zetten.

Dit deed dan ook deze, en met een uitſtekend gevolg. Had dus PETRARCA's brief, die een voorbeeld van vriendſchappelijken ſtijl en gevoelens geheeten worden mag, den angſtigen BOCATIUS niet opgebeurd en onderſteund, zoo ware deze uitſtekende geest, wien vooral de Griekſche Letteren zoo veel verſchuldigd zijn, voor dezelve misſchien geheel en al verloren gegaan.

Intusſchen ſtond de liefderijkheid, die PETRARCA kenſchetſte, hem borg, dat zijne lesſen niet verſpild zouden worden. Welligt is er nimmer een geleerde geweest, die meer vrienden had, en zich dezelve meer verbond, dan de geliefde en zanger van LAURA (*). Men leze zijne brieven bij den dood van zijnen LAELIUS, MAYNARDUS en DE COLONNA's; men zal daarin zijn gevoelig hart en diepe genegenheid ontwaren (†), en niemand zal zich dan

(*) Zoo zegt hij in zijnen brief aan de nakomelingſchap: *amicitiarum appetentissimus honestarum et fidelissimus cultor fuit.*

(†) In eenen zijner brieven (*Famil.* L. V.) beſchrijft PETRARCA eenen droom, welke hem eenen der COLONNA's voor oogen had geſteld. „Hij was alleen," zegt hij, „en ging over het beekje, hetgeen rondom mijnen tuin „loopt, ik kwam hem te gemoet, vragende: hoe, waar„om en waar hij zoo alleen naar toe ging. Hij, mij niet „antwoordende, zeide alleen: „Herdenk den tijd, toen wij „„ons te zaam bij de oevers der *Caronne* bevonden, hoe „„onaangenaam u de Pyrenaeſche ſtormen waren; door „„deze ſtormen vermoeid, ga ik naar *Rome*, om nimmer „„terug te keeren." — Dit zeggende, wilde hij den tuin „ver-

dan verwonderen, dat PETRARCA ook uitermate bij dezen geliefd was, en dat bij zijn vertrek uit *Avignon* ook LAURA eene traan moest afwisfchen (*). En hetgeen daarbij gelukkig was, niemand had misfchien ooit meer bedrevenheid en eene grootere gave zijne vrienden uit te kiezen en de gefchiktfte menfchen door vriendfchap aan zich te verbinden. Zijne brieven zijn daarvan de duidelijkfte bewijzen. Welke beroemde namen ook die tijden opleverden, van allen wordt in dezelve melding gemaakt en bijkans alle de vermaardfte mannen ftonden met hem in eene geftadige briefwisfeling.

Zal nu na dit alles nog iemand er aan twijfelen, dat PETRARCA's voorbeeld een fpoorflag voor velen geweest moet zijn, en dat hetzelve de geestdrift heeft kunnen opwekken en verbreiden? Laten ten overvloede alhier de volgende jaren getuigen!

Even als een landman den lang verwaarloosden en met onkruid bezetten akker beploegt, omwerkt, zijn zweet daaraan te koste legt, om denzelven te verbeteren, en tot het opnemen van het zaad, hetgeen een ander daarover ftrooijen zal, en tot het ontwikkelen van hetzelve gefchikt te maken, zoo had

„ verlaten, terwijl ik er op aandrong om hem te geleiden. „ Eerst met de hand mij terugwijzende, eindelijk veranderd „ van gelaat en houding, zeide hij mij: „Voor het tegen„„ woordige wil ik u niet tot geleider."" — Terftond wakker geworden, fchreef PETRARCA dit op, en na vijf en twintig dagen werd hem geboodfchapt, dat COLONNA op dien zelfden tijd, toen PETRARCA dit droomde, overleden was. — Voorzeker een bewijs, hoe diep de genegenheid op PETRARCA werkte.

(*) Sonetto CCXI.

had PETRARCA den algemeenen geest, als het ware, bebouwd; de voorgevoelens, die als onkruid de ware opkweeking der Letteren in den weg ſtonden en hinderden, uitgeroeid, en daardoor den geest in ſtaat geſteld, om het geſtrooide zaad door treffelijke vernuften, na hem verſpreid, met vrucht te ontvangen en niet te loor te doen gaan.

Dit is de verdienſte van PETRARCA in opzigt tot de *klasſieke Letteren* geweest. Door zijne lesſen, door zijn voorbeeld, door de geestdrift, die hij wist op te wekken, werden een BOCATIUS, een JAN VAN RAVENNA aangeſpoord, handſchriften te verzamelen, de ſchoonheid der oude ſchrijvers bekend en geacht te maken. Daardoor ontſtond de zucht en bereidwilligheid van deze en van andere groote mannen, zoo als van LAURENS VAN MEDICIS en Paus NICOLAAS V, om de Griekſche vlugtelingen, die toen reeds het moordſtaal der Turken vreesden en in *Italië* eene ſchuilplaats zochten, te ontvangen en aan dezen, naar de oude Griekſche wijze, en zoo als HOMERUS het leerde, eene gulle herbergzaamheid te verleenen.

Zonder deze bereidwilligheid waren misſchien mannen, zoo als LEONTIUS, THEODORUS GAZA, CHALCONDYLAS en meer anderen niet in *Italië* overgekomen, en zonder de hulp van dezen was het pad, hetgeen ten tijde van PETRARCA nog dor, eenzaam en afgelegen ſcheen, en door hem alleen werd betreden, naderhand niet door velen met vreugde bewandeld geworden. In de ſchool dezer mannen werd de lust tot Latijnſche en Griekſche Letterkunde verder opgewekt, welke, zich niet bij *Italië* bepalende,

 naar

naar *Frankrijk*, *Duitschland*, maar ook naar ons vaderland overkwam, daar als het ware hare huisvesting nam, en al ras eene algemeene belangstelling wekte; van daar het oprigten der Leerstoelen, ingerigt tot het bekend maken en uitleggen dezer schriften, en de hoe langs zoo meer aangroeijende neiging voor deze letteren in ons vaderland. Van daar de roem en eer, die aan vele beroemde mannen, zoo als de SCALIGER'S, HEMSTERHUISEN, VALKENAAR'S en WYTTENBACH (*), de blinkendste paerels aan de kroon van *Leydens* Hoogeschool, zijn te beurt gevallen: wier namen, zoolang dezelve met eerbied en achting in ons vaderland zullen uitgesproken worden, aan hetzelve ten waarborg zullen verstrekken, dat, terwijl het schijnt als of men in *Italië* het gezegde van HIERONYMUS en van GREGORIUS, alsmede het verbod, in de kerkvergadering te *Carthago* gegeven, niet is vergeten, maar dezelve veeleer weder in uitoefening wil brengen: dat, zeg ik, wij daarentegen niet zullen behoeven te duchten, dat de genegenheid voor de oude Letteren bij ons zal te niet gaan, of dat wij eenen PETRARCA zullen behoeven, om dezelve weder te doen herleven.

(*) Ik kan mij hier niet terughouden van hierbij te voegen de woorden van den beroemden NIEBUHR: „*Es* „ *giebt ausser* Italien *und* Griechenland *für den Philologen* „ *keinen heiligern Ort*, *als den Saal der Universität zu* „ Leyden, *wo die Bildnisse der Lehrer*, *von* SCALIGER *bis* „ *auf* RUHNKENIUS *aufgestellt sind um das Bild des grossen* „ WILHELM VON ORANIEN, *des Vaters der Universität*, „ *u. s. w.*

III.

AARDRIJKS- EN NATUURKUNDE.

SCHETS

VAN

BENKOELEN,

OP DE WESTKUST VAN HET

EILAND SUMATRA;

door

Mr. *G. H. NAHUYS*,

Lid van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

(*Medegedeeld met eene* Voorrede *en* Aanteekeningen *door* J. VAN OUWERKERK DE VRIES.)

VOORREDE.

De navolgende *Schets van Benkoelen* (Bencoolen), door den Heer NAHUYS briefswijze aan het Bataviaas Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen medegedeeld, en in het tiende deel der verhandelingen van dat genootſchap geplaatst, is mij belangrijk genoeg voorgekomen, om dezelve aan mijne Nederlandſche landgenooten meer algemeen te doen kennen. Altijd toch was de weetgierigheid naar de kennis van vreemde landen en volken groot, bij eene natie zoo als de onze, welke met hare ſchepen alle zeeën om den aardbol doorkruiste, en aan wel-

 ker

ker menigvuldige en vroegste ontdekkingen, (helaas! door naijverige vreemden verdrongen en verduisterd) de wetenschappen, de handel en scheepvaart, zoo veel verschuldigd zijn; maar de belangstelling in die kennis wordt veel verhoogd, wanneer, de beschrijving van land en volk onder een vreemd beheer ontworpen zijnde, dat land later aan onze eigene uitheemsche bezittingen is toegevoegd en overgegaan onder het bestuur onzer vaderlandsche regering.

Dat is *Benkoelen!* — Toen deze schets in December 1823 werd geschreven, was het onder Engelsche magt en bestuur. Weinig baat het toch, het gemis van vroegere grootheid te betreuren, toen het Nederlandsch gezag de beide *Straten* beheerschte, die de doortogt banen naar geheel den *Indischen Archipel.* Het afloopende geslacht, van het worstelen afgemat, legt er zich allengs bij neder, en het opkomende heeft die grootheid niet gekend, maar vestigt het hoopvol oog, aan jeugdige verwachting eigen, op alle bronnen, die op nieuw zich openen en rijkelijk belooven te vloeijen. Die prijswaardige geestdrift moet worden aangekweekt. Dat eeuwige morren en wrevelen over hetgeen achter is, verbetert toch eenen onveranderlijken toestand niet; maar de middelen aan te grijpen, die zich dikwerf van zelve aanbieden en nogtans door den ontevreden berisper zouden worden voorbijgezien, dat is de weg om vervlogen welvaart terug te lokken, en niet alleen het spoor onzer nijvere voorvaders te drukken, daardoor eere en hulde aan hunne

eer-

eerbiedwaardige asfche te brengen, maar zelfs om, door eene rijke en duurgekochte ervaring geleerd, te verbeteren, waar zij, door mindere ondervinding geleid, dikwerf misgetast hebben. Zoo kan zich dan nog eenmaal de verkleumde grijsaard, maar wien het warme vaderlandfche hart nog hoog in den boezem ftaat, over het aanvankelijk terugkeeren van verloren voorfpoed verblijden.

In weerwil dat onze rijkfte Oosterfche bezitting, het eiland *Java*, bij tractaat van Augustus 1814, door het Britfche gouvernement aan het Nederlandfche wederom was afgeftaan, waren en bleven de grenzen van gezag voor de beide Mogendheden, op de voormuren van den *Indifchen Archipel*, zeer willekeurig en onbepaald. *Engeland* was in het bezit van *Benkoelen* op *Sumatra* gebleven, en had zich daarenboven gevestigd op het kleine eiland *Sincapore*, aan de punt van *Malakka* gelegen, waar door onze bezitting en *etablissement* op laatstgenoemd fchiereiland bijna alle hare waarde verloor. Zonder te dringen in de geheime fpringveren, waardoor de Palembangfche onlusten zijn in beweging gebragt. (welke onderzoekingen dikwerf kwaad bloed zetten en bij herftelden vrede maar moeten worden voorbijgezien) is zoo veel nogtans zeker, dat bij zoodanige, zich kruisfende bezittingen, zulke opftanden niet anders dan door zeer zamengeftelde en overwegende middelen konden worden ten einde gebragt. Zeer wijs was dus het begrip van beide Souvereinen, om, door een wederzijdsch billijk verdrag, over en weder de *juiste grenzen* van elks gezag te bepalen;

 aan

aan deze zoodanige geographifche rigting te geven, dat alle belemmeringen daaruit werden weggenomen en daardoor de meest waarfchijnlijke uitzigten te openen, dat men door vriendnabuurlijke verftandhouding wel elkanders gezag onderfteunen en verfterken, maar voortaan niet benadeelen zou.

Dat oogmerk is (zoo verre men op menfchelijke ontwerpen het zegel van betrekkelijke volkomenheid drukken mag), niet alleen *meesterlijk*, maar ook, door de verpligtende wijze, waarop het is tot ftand gebragt, met groote *eenftemmigheid* bereikt, in het *Verdrag over de Oostindifche bezittingen*, tusfchen ons Rijk en dat van *Groot-Brittanje* den 17den Maart 1824 te *Londen* gefloten, hetwelk zoo geheel beantwoordt aan het oogmerk bij de *Inleiding* uitgedrukt: „Om den handel in *Oostindië* op „eenen wederkeerig voordeeligen voet te brengen, „zoodat de welvaart en voorfpoed der beide natiën voortaan te allen tijde kunnen bevorderd „worden, zonder die oneenigheden en naijver, „welke in vroeger dagen de goede verftandhouding geftoord hebben, die fteeds tusfchen de„zelve behoort te beftaan." — Wederzijdfche onafhankelijkheid is door het geheele verdrag heen bewaard. Men kan, volgens art. 1 van in- en uitvoer op de kolonien, toelaten of uitfluiten wat men wil, maar wordt het aan ééne natie toegeftaan, dan mag het aan een der in deze contracterende partijen niet geweigerd, maar moet integendeel op den voet der *meest begunftigde* natien insgelijks vergund worden.

den. De regten nogtans zullen, volgens art. 2, nooit hooger mogen worden opgelegd, dan het dubbel der regten, waarmede *eigen* ſchepen zijn bezwaard en, waar voor de laatſte geene regten beſtaan, zal het bezwaar voor de eerſten geene *zes* ten honderd mogen te boven gaan. De vrije en onbelemmerde handel met *Inlandſche* volken, is, behoudens de beſtaande Tractaten met dezelve (en de uitzonderingen voor onzen *Specerijhandel*, volgens art. 7) bij de artikelen 3 en 4 gewaarborgd. Zoo zijn de bronnen van ongepasten naijver, welke toch altoos onderling afbreuk doet, wederkeerig en edelmoedig afgeſneden, en daarentegen de weg geopend, om elkanders welvaart, zonder belemmering van nationale vrijheid, onderling te helpen bevorderen.

Om nu zulk eene nuttige *Theorie* te gemakkelijker in *praktijk* te brengen, zijn, in eene regelmatig en geographisch uiteenloopende rigting, de grenslijnen getrokken van wederzijdsch gezag. Daartoe ſtaat, bij art. 8, onze Koning de eigene Etablisſementen op de vaste kust van *Indië* af, welke na de groote uitbreiding van Britsch gezag aldaar ook voor ons het kostbaar onderhoud niet meer waardig, en voordeeliger te vervangen waren door den vrijen en bevoorregten handel bij art. 2 bedongen, op den voet en voor zoo verre dezelve door *Groot-Brittanje* zou worden verleend. Even zoo ſtaat Zijne Majesteit af (bij art. 10) de ſtad en vesting *Malakka*, en het regt, om op dat ſchiereiland elders weder eenig kantoor op te rigten, en

ziet

ziet tevens af van de eifchen op de Engelfche nederlating op het kleine eiland *Sincapore*, hetwelk, gelijk ftraks reeds is opgemerkt, als aan de punt van *Malakka* gelegen, met hetzelve niet welvoegelijk of nuttig door tweederlei gezag kon worden beheerd. Daarentegen ftaat Z. Gr. Br. M. (bij art. 9) af, de Factorij van het fort *Marlborough* en alle de Engelfche bezittingen (te *Benkoelen*), op het eiland *Sumatra* gelegen, en van het regt, om elders op dat geheele eiland, en ook (volgens de artikelen 11 en 12), op het kleine eiland *Billiton* (even zeer onontbeerlijk bij onze bezitting van *Banka*, als *Sincapore* bij die van *Malakka*) de *Carrimons* eilanden, noch eenige andere ten zuiden van ftraat *Sincapore* gelegen, eenig kantoor of Etablisfement wederom op te rigten. Daardoor ftroomt nu ftraat *Sunda* langs onze, en ftraat *Malakka* geheel tusfchen onze en de Engelfche bezittingen door; elke Mogendheid ftaat dan op eenen regelmatig gelegen, vrijen en onbelemmerden grond. Den ftroom des tijds nu geleidelijk volgende, zou het nutteloos, en, na het fluiten van zulk een wederzijdsch *liberaal* verdrag, ook niet edelmoedig zijn, angstvallig te wegen wat wij gehad en bezeten hebben, maar nu derven moeten. Zou er ook niet meer ware nationale grootheid gelegen zijn in het bezit van beperkte grenzen, binnen welke het Beftuur de befchaving omvatten en al zijn gezag voldingend kon doen gelden; waardoor even zoo de vaderlandfche *Industrie* zich den *geheelen* grond en bevolking binnen dezelve te nutte kan maken, dan van

on-

onbepaalde grenzen, door eene kostbare magt bedwongen, maar te wijd voor een regelmatig beheer uiteen verſpreid? Zou men daar niet meer dan gezag, namelijk den *invloed* eener menschlievende en menschkundige opleiding der inlandſche volken in het oog kunnen houden, en aan de verhooging van derzelver maatſchappelijk en zedelijk geluk den invoer der voortbrengſelen van vaderlandsch vlijtbetoon vasthechten en vereenigen?

Waarlijk, als wij de reeds zoo ontzettend groote bezittingen onder Nederlandsch gezag overzien; als wij alleen de groote eilanden *Java*, *Sumatra*, *Banka*, *Borneo* (het grootſte eiland van de geheele bekende wereld), de *Moluccos* en nog zoo vele andere opnoemen, welke te zamen misſchien twaalf maal het grondgebied van het koningrijk der *Nederlanden* en drie maal zoo vele millioenen inwoners bevatten: welk een onafzienbaar natuurlijk en zedelijk veld ligt dan nog ter bearbeiding voor onze voeten! — Beklagen we ons dus niet over het verlies van eenige mijlen gronds, daar wij aan het ons overgeblevene genoeg te beheeren hebben. Met welk eene ontzettende magt moet *Engeland* zich op het vaste land van *Indië* niet handhaven, en geven de opeenvolgende opſtanden in onze bezittingen ons geene wenken om zoo veel mogelijk door behendig vernuft, aan zachtzinnige beſchaving gepaard, het geweld van wapenen en het verbitterend *raisonnement* van kruid en lood te doen vervangen? Die middelen kunnen nogtans niet werken, dan door het overzigt door het Beſtuur van nabij, terwijl tevens

zoo-

zoodanige invloed alleen de weg ter ontwikkeling van handel en volksvlijt moet banen.

Waar de ftroomen verloopen, moeten de baken verzet worden, en een verftandig loodsman houdt het oog op dezelve gevestigd, vergetende degenen, welke niet meer beftaan. Ziedaar het oogmerk uitgedrukt, waarom ik de hier volgende *Schets van Benkoelen* wel waardig achtte, als eene befchrijving eener thans nieuw verkregen bezitting, meer algemeen te verfpreiden. Daardoor kan de nijvere Nederlander de lichte punten opzoeken, gefchikt om voortaan den weg onzer ontluikende welvaart, na zoo lange, zoo vele en nog durende worstelingen, te verhelderen en ons op dezelve te geleiden. Men houde onder het lezen altoos onder het oog, dat de befchrijving gemaakt is, toen de bezitting zich nog bevond onder Britsch beftuur. Om beide deze aanmerkingen aan de hand te gaan, heb ik mij veroorloofd, om hier en daar bij den tekst eene aanteekening te voegen. Ik wil mij echter daardoor niet vermeten deze als onwederfprekelijk of van hooge waarde op te dringen, maar alleen om dezelve aan het geoefend en meer bedreven verftand, ter overweging aan te bieden.

SCHETS
VAN
BENKOELEN. (*)

December 1823.

Saturdag den 29ſten November verwelkomde de doorkomende dageraad onze blijde togtgenooten met het verrukkelijk gezigt van *Sumatra's Westkust*; van eene lange keten van hooge en aaneengeſchakelde bergen, en onder anderen ook van het zoogenaamde *ſuikerbrood*, een zeer kenbare berg, welke om zijne gedaante dien naam heeft ontvangen, en die in de nabijheid van *Benkoelen*, eenigzins landwaarts in, gelegen is.

Een zacht doch voordeelig windje bragt ons nog voor den middag in het gezigt van het *Etablisſement*, dat met deszelfs wel gewitte muren, huizen en fort eene aangename vertooning geeft.

De Reede van *Benkoelen* is zes mijlen uit den wal, en eene zeer opene en onveilige legplaats voor ſchepen, waarom dan ook de meeste zeelieden, in den Noordwest-*mousson*, hunne vaartuigen tusſchen de kanalen, bij eene droogte omſtreeks het *Rat Eiland*, voor een anker van voren en van achteren vertuid leggen.

Rat

(*) De eigene ſpelling van het Bataviaasch Genootſchap is hier en overal behouden.

Rat Eiland is zeven mijlen zuidwestwaarts van het fort *Marlborough* gelegen, en beslaat slechts één kwart mijl in den omtrek. Op hetzelve is een Gouvernements pakhuis, een Europische loods en een ambtenaar bij het haven-departement, met eenige bannelingen. Het is in het geheel niet zeldzaam, om, in tijden van zware noordwestelijke winden, de gemeenschap tusschen dit eiland, de reede en den vasten wal, voor eenige dagen afgebroken te zien.

De te *Benkoelen* aan wal stappende vreemdeling ondervindt daar volstrekt geene moeijelijkheden, onaangename visitatiën of lastig oponthoud, welke op andere plaatsen niet zelden voorkomen, en de gevolgen zijn (*a*) van bestaande in- en uitgaande regten, die hier nog onbekend zijn.

De ligging van het *etablissement* is, ook van naderbij beschouwd, zeer fraai, en geeft een' aangenamen indruk. De huizen der Europeanen hebben alle verdiepingen of bovenkamers; zijn van onderen uit steen en van boven uit hout gebouwd, uit hoofde van de veelvuldige en zware aardbevingen. Eenige huizen zijn met *atap*, anderen met eene soort van *sierappen* bedekt, welke gemaakt worden uit de bast van eenen boom, die in groote hoeveelheid op de *Poggie* of *Nassauw Eilanden*, tachtig à negentig mijlen van hier, gevonden wordt. De huizen zijn niet digt op elkander, maar op kleine afstanden, wijd uit een (als die van het *Koningsplein*, buiten *Batavia*) gebouwd, en liggen besloten binnen witte muren, die onafgebroken van

het

het eene erf tot het andere doorloopen. Het Gouvernementshuis is zeer aangenaam in het midden van een Engelsch plantfoen, of klein park gelegen; uit de bovenfte verdieping heeft men een ruim gezigt naar zee, over de reede en het *Rat-Eiland*, *Poeloc-bay* en *Buffaloe-point*, en ziet men de overige huizen als om hetzelve een halfrond uitmaken.

Het oude Gouvernements-huis is nader aan zee gelegen. Voor hetzelve ftaat een luisterrijk monument geplaatst, ter nagedachtenis van wijlen den heer PARR, Refident dezer plaats, welke voor achttien jaren alhier door de Inlanders moorddadig is afgemaakt. De onderfte kamers van het oude Gouvernements- of Refidentie-huis worden voor militaire bureaux, en de bovenfte vertrekken meestal voor logeerkamers voor vreemdelingen gebruikt; uit dezelve heeft men een zeer verrukkelijk gezigt op zee en op eén groot gedeelte der ftad.

Gouvernements-bureaux, Raadzaal en Schatkamer zijn in een zeer goed gebouwd vereenigd, welks front naar het Gouvernements-huis gekeerd is.

Onder de openbare gebouwen moet ik niet vergeten te melden, een zeer net, klein kerkje, alwaar de dienst der Episcopalen alle zon- en heilige feestdagen, des voormiddags ten elf ure, gehouden wordt door eenen doopsgezinden leeraar of zendeling. Deze Christelijke verdraagzaamheid ftrekt beide Christelijke gezindheden tot eer en lof; om vier ure des namiddags wordt door denzelfden leeraar in het Maleisch gepredikt. De kerk heeft een goed orgel,

 en

en eenige jonge meisjes en jongelingen vormen een koor, hetwelk den toon geeft aan de gemeente in het zingen van psalmen en godsdienſtige gezangen. Tot in dit kerkje heeft de Indiſche Engelschman zijne geliefkoosde *ponka* (hoofd-waaijer) ingevoerd.

De Chineſche kamp is in het noordwestelijke gedeelte van het Etablisſement, dezelve heeft, wel verre van fraaije, bijna niets dan bouwvallige huizen, die weinig welvaart aanduiden, zoo als ook werkelijk het geval is. De meeste Chinezen zijn arm, zij bezitten of de nijverheid der onzen op *Java* niet, of niet dat ruim en open veld, en die goede gelegenheid, om dezelve in praktijk te brengen. Zij zijn tusſchen de zes à zeven honderd in getal; zij worden afgeſchilderd als vagabonden en ſlecht volk, en de menigvuldige criminele zaken, waarin zij meestal betrokken zijn, ſchijnen het waarſchijnlijk te maken, dat zij niet belasterd worden. De beste hunner houden zich met den landbouw op en voorzien de markt van groenten.

De wegen in *Marlborough* zijn breed en fraai, en worden door een aantal tot de ketting veroordeelde misdadigers, in de beste orde gehouden. Deze boosdoeners zijn even als op *Java* afzonderlijk aan een keten. Na zeven ure 's morgens ziet men geene Europeanen meer te voet langs ſtraat.

Buggy's en Palanking-rijtuigen met één paard, zijn in het algemeen gebruik, en behalve eene Barouche van den Luitenant Gouverneur, heb ik geen ander ſoort van rijtuig gezien. Palanking's, gelijk men die om de west van *Indië* ziet, worden hier niet gebezigd.

Het

Het Etablisſement *Benkoelen* was voor den jare 1714 zes mijlen meer noordelijk gelegen. De ongezondheid der plaats heeft het naar hier doen verhuizen, maar men is het in het algemeen eens (*b*), dat nog acht mijlen meer zuidwaarts eene betere en meer oordeelkundige keuze zoude geweest zijn, dewijl *Poeloe-bay* eene veilige ankerplaats aanbiedt, en door de gelijkheid van den grond voor de vestiging van Europeanen geſchikter zoude geweest zijn. In en bij het tegenwoordige Etablisſement, zijn vele ravijnen, hoogten en laagten, waarin het water zich vergadert, zonder te kunnen afloopen (*c*), hetwelk kwade en voor de gezondheid nadeelige dampen veroorzaakt.

Van het Fort kan ik u geene naauwkeurige beſchrijving geven, dewijl ik hetzelve ſlechts van de zijde van het front aan zee gezien heb, alwaar een *bastion* met negen *embrasures* zich opdoet. Men zegt dat het zeer zwak is en weinig geſchikt tot het beletten van eene landing, daar geen vijand de dwaasheid zal begaan, dezelve in de nabijheid van het fort te ondernemen, maar liever bij *Poeloe* beproeven onder de bedekking van zijne ſchepen, die aldaar tot digt onder de wal kunnen loopen (*d*).

Eene groote hoeveelheid van goede en breede wegen verfraait de nabuurſchap en omſtreek van het Etablisſement. 's Morgens tusſchen half zes en zeven ure, en des namiddags tusſchen vijf en half zeven, is men zeker, drie vierde der Europiſche bevolking, mannen, vrouwen en kinderen in Palanking-wagens, Buggy's, of te paard, te zullen aan-

 tref-

treffen. Een zeer aangename weg, twaalf mijlen lang, loopt van het fort *Marlborough* naar *Pamattam Balam* eene Gouvernements koffij-, noten- en nagelenplantagie. De luitenant-gouverneur RAFFLES heeft hier een zeer goed buitenhuis, waar hij zich doorgaans ophoudt. Alles wat hier groeit is in den volmaaktſten ſtaat; men ſpaart hiertoe noch moeite, noch kosten. De koffij tiert allerweelderigst. Maar hoe vele zorgen draagt men ook niet voor dezelve! Ik heb verſcheidene jonge boompjes gezien, die met *atappen*-ſchermen tegen zon en wind beſchut werden.

Het landſchap bij *Pamattam Balam* is bergachtig en heeft wel eenige overeenkomst met ſommige ſtreken van *Java*, maar mist dat verrukkelijke, dat wij door onze ſchoone *Sawa*-velden (*e*) en lommerrijke *kampongs* hebben. Loopend water en bevolking, die twee voorname hoofdmiddelen om een land tot welvaart te brengen, zijn hier ſchaars. Van *Marlborough* tot *Pamattam Balam* heb ik ſlechts een zeer onbeduidend klein riviertje ontdekt, en, behalve de plantagien van Europeanen, drie geringe *kampongs* gezien. De huizen in deze *kampongs* zijn eenigzins hoog uit den grond, gelijk die in onze Bataviaſche en Preanger-Bovenlanden gebouwd.

De inlandſche bevolking wordt gehouden voor een zeer lui en onverſchillig ras van menſchen; men ſchrijft deze hunne geaardheid toe aan bijzondere redenen, maar voornamelijk aan de beſtaan hebbende (gedwongene) leverantien van peper, wel-

kers

ker affchaffing hen tot nog toe tot geene betere menfchen fchijnt gemaakt te hebben, en ook zoo fpoedig niet maken zal (*f*).

Het gebrek aan menfchen, en vooral aan nijvere, werkzame menfchen, tracht het Gouvernement te vergoeden door den invoer van bannelingen uit de west van *Indië. Sumatra* is voor deze lieden, hetgeen *Nieuw-Holland* voor den boosdoenden Brit is. Hetzelfde plan van *administratie* als dat van *Port-Jackson* wordt, zoo als het mij voorkomt, hier opgevolgd.

De heer luitenant-gouverneur heeft de bannelingen in *drie* klasfen verdeeld.

Tot de *eerfte* behooren de zoodanige, die onophoudelijk, en gedurende eenen zeer langen tijd bewijzen van beterfchap gegeven hebben. Zij hebben, behalve kleeding, voeding en tabak, ééne Spaanfche mat 's maands; genieten alle regten, even als de vrije Inlanders; ftaan voor de Inlandfche regtbanken te regt, en kunnen getuigenis der waarheid voor dezelve afleggen. Niet zelden worden zij geheel van den arbeid ontflagen, krijgen verlof om zich te vestigen en voor eigen rekening te werken, met vrijheid om zich aan den landbouw toe te wijden, waartoe hun dan *gratis* eenig land wordt afgeftaan.

Tot de *tweede* klasfe behooren de zoogenaamde twijfelachtige, dat is dezulke, die flechts gedurende eenen korten tijd blijken van goed gedrag en hoop op beterfchap gegeven hebben; zij genieten, behalve kleeding, voeding en tabak, *eene halve* Spaanfche mat 's maands.

Onder de *derde* worden gebragt de pas aankomende van de west van *Indië*, en dezulke, welke uit hoofde van flecht gedrag uit eene hoogere klasse zijn gedegradeerd. Dezen wordt buiten tabak, voeding en kleeding, *niets* te goed gedaan. De geheel onverbeterlijke worden onder geene klasse gebragt, in ketenen geklonken, tot zwaren en harden arbeid, als het maken van wegen of ander werk te *Marlborough*, of op het *Rat-Eiland*, veroordeeld. Ook zelfs onder de bannelingen, vooral onder die van de *eerste* en *tweede* klasse, is eene zekere soort van welvaart zigtbaar, het gelukkig gevolg van orde en spaarzaamheid.

Verscheidene bannelingen garen kleine sommen op, welke zij niet zelden, tot den ongehoorden woeker van vijf en twintig pCt. in de maand, onder den inlander uitzetten. Volgens informatien, die ik alhier van eenen *Radeen (g)* bekomen heb, is de gewone intrest tusschen de eenigzins meervermogende inlanders vijf pCt. in de maand.

De meeste bannelingen hebben *een*, *twee* en *drie* koebeesten, en enkelde brengen het soms tot *twaalf*, waarvan zij de melk en boter aan de Europische ingezetenen slijten.

Tot aanmoediging van nuttigen arbeid, en vooral van landbouw, staat het Gouvernement aan de *planters* een gering getal bannelingen *gratis* af, onder voorwaarde, dat de planters op hunne plantagien woonachtig zijn, en er een wakend oog en goed toezigt over dezelve gehouden wordt (*h*).

Ik zoude u nog lang met dit slechte volkje kunnen be-

bezig houden, indien ik in het breede al de wijze, doelmatige en philanthropifche bepalingen, die daaromtrent gemaakt zijn, wilde ontwikkelen. Maar ik zal over dit alles niet verder uitweiden.

Na den banneling, welke den planter zoo nuttig is, komt eene tweede en hem niet minder dienftige klasfe van menfchen in aanmerking. Ik bedoel den *Manghiri*, dat is de fchuldenaar, wiens arbeid voor fchulden verbonden is; wij zouden op *Java* zeggen den *pandeling*.

Gelijk in alle landen van *Indië*, zoo had ook hier de fchuldeifcher, bij wanbetaling van den fchuldenaar, regt op zijn ligchaam of op zijnen arbeid. De toeftand van den fchuldenaar was hierdoor foms niet veel beter, dan die van den flaaf; want zoo lang als hij zijne fchuld nog niet voldaan had, moest zijn arbeid voortduren, zonder in voldoening of vermindering van zijne fchuld te ftrekken. Deze arbeid werd als het ware befchouwd, als de intrest van het kapitaal, en de *Manghiri* of *pandeling* werd dikwerf door den eenen bezitter aan den anderen overgedaan of verkocht. Doch deze onbillijke en onmenfchelijke gebruiken zijn door wijze inftellingen onder het beftuur van *Sir* STAMFORT RAFFLES vervangen.

Volgens deze nieuwe inrigtingen, mag elk vrij man zijnen arbeid, aan wien hij verkiest, voor eene zekere fom en een bepaald aantal jaren, doch nimmer langer dan *tien*, verkoopen of verbinden, en zijnen arbeid wel op meer, maar niet op minder dan tien ropijen per jaar ftellen.

 De

De ſchuldenaar mag niet, dan met zijne volle toeſtemming, uit de handen van den eenen aan den anderen worden overgedaan, en hij moet van zijnen heer of ſchuldeiſcher voeding en kleeding genieten. Al de overeenkomſten tusſchen den *Manghiri* en zijnen ſchuldeiſcher zijn krachteloos en niet verbindende, als zij niet voor eenen Magiſtraatsperſoon geregistreerd zijn.

Een niet gering getal van *Manghiris* zijn geene zich voor ſchuld verbonden hebbende inlanders, maar ſlaven van *Bali*, welke gedurende de afwezendheid van den luitenant-gouverneur, van hier ter ſluiks zijn ingevoerd. Deze menſchen zijn voor vijf en veertig à vijftig Spaanſche matten verkocht, en door de koopers als *Manghiris* geregistreerd geworden. Deze handeling is geheel ſtrijdig met de wetten tegen den invoer van ſlaven, want deze aldus aangebragte ſlaven kunnen in geen ander daglicht, dan dat der ſlavernij beſchouwd worden, daar zij met geweld uit hun land vervoerd, en niet zij, maar hunne onmenſchelijke vervoerders, den prijs van hunnen aanſtaanden arbeid naar zich hebben getrokken.

Wanneer nog deze Baliërs, uit eigene vrijwillige keuze, zich voor een bepaald aantal jaren aan Europeanen kwamen verhuren, verdiende zulks allezins aanmoediging, dan daar zij op dezelfde wijze, als in den bloei van den ſchandelijken ſlavenhandel, uit hun huisgezin en vaderland, gewelddadig worden ontvoerd, behoorden de vervoerders, even als ſlavenhandelaren, hetgeen zij inderdaad ook zijn, beſchouwd en behandeld te worden (*i*).

Ik

Ik ken een' der voornaamſte planters, welke in het voorledene jaar dertig van dat ſoort van *Manghiris* heeft doen registreren.

Arme hulpelooze en verlatene kinderen mogen ook, mits behoorlijk geregistreerd, als *Manghiris* worden opgenomen. De aldus in zijnen kinderlijken leeftijd opgenomene behoeftige, is met zijn veertiende jaar tot zoo vele dienstjaren verbonden, als hij onderhoud genoten heeft.

Behalve de *Manghiris*, is er ook nog een gering getal vrije, dagelijks of maandelijks loontrekkende inlanders bij de planters in dienst, op dewelke men echter niet veel rekening kan maken; dewijl zij dikwerf, als het werk het drokſte wordt, weggaan, hunnen heer in den ſteek laten en bovendien zeer lui van aard zijn.

Degenen die geen *Manghiris* zijn, verhuren zich voor *drie* Spaanſche matten per maand, benevens *acht* bamboezen rijst. Ieder bamboes houdt in *acht* pond, en de veertig pond kosten, in goedkoope tijden, *eene* Spaanſche mat.

De zoogenaamde Kaffers, of Madagaskars en Moſambiekers, de afſtammelingen van de Moſambiekſche ſlaven, welke voor ruim zestig jaren, voor rekening der Engelſche Compagnie, alhier zijn aangevoerd, en in 1818 door den luitenant-gouverneur RAFFLES zijn vrij gegeven, verhuren zich bij de planters op gelijke voorwaarden; hunne vrouwen, zich verhurende, genieten *twee* Spaanſche matten en *vijf* bamboezen rijst per maand.

De Chinees, hoewel ſoms ook werkzaam in de plan-

tagien van den *individu*, verhuurt zich zelden, maar treft veelal, voor eene bepaalde fom, eene overeenkomst met den planter, tot het volbrengen van het eene of andere werk; bij voorbeeld, tot het planten of fchoon houden van een zeker getal boomen, of het ontginnen van een ftuk grond. Niet zelden bouwt hij voor eigen rekening.

Na eene zoo lange uitweiding over de arbeiders, dien ik ook wel iets over den arbeid, dat is de *cultuur* te zeggen.

Alle mogelijke aanmoedigingen zijn door het Britsch-Indisch beftuur, aan de cultuur van dit Etablisfement gegeven. Aan ondernemende perfonen is voor een zeer gering bedrag land, en zoo als vroeger gezien is, een aantal arbeiders *gratis* afgeftaan.

De producten der planters zijn van alle uitgaande regten vrijgefteld, en worden in alle havens van *Britsch-Indië*, zonder betaling van inkomende regten toegelaten.

De meeste producten van *Benkoelen* zijn, in het voorledene jaar, door den luitenant-gouverneur, voor rekening der Compagnie gekocht; voor de notenmuskaat zoo veel als twee honderd veertig en voor de nagelen zoo veel als drie honderd ropijen per pikel betalende; een prijs zoo onmatig hoog, dat dezelve nergens elders zoo te bedingen zoude geweest zijn. Een gelijk voordeel echter zal den planters dit jaar voorzeker niet te beurt vallen, want deze ongehoorde dure inkoop heeft eene fchade van meer dan vijftig pCt. gegeven, en heeft in

gee-

geenen deele, zoo als nu door den heer RAFFLES zelven gezegd is, de goedkeuring der Compagnie weggedragen.

De producten worden gerekend dit jaar te zullen bedragen tusfchen de *vijftig* à *zestig duizend* pond noten en *twaalf* à *vijftien duizend* pond foelie, benevens *vijftien* à *achttien duizend* pond nagelen, eene hoeveelheid grooter dan voor de jaarlijkfche confumtie van *Engeland* benoodigd is.

De kosten en moeite tot den aankweek van deze fpecerijen zijn zoodanig groot, dat bij eenen goedkoopen prijs der produkten, de plantagien, zoo als het mij voorkomt, het zeer hard te verantwoorden zullen hebben om ftaande te blijven.

In den jare 1798 zijn de eerfte noten en nagelen alhier overgebragt, en in 1803 zag men daarvan de eerfte vruchten; doch achttien jaren na dezen invoer, welke beftaan had uit acht honderd vijftig noten- en zes en zestig nagelenplanten, was er van dezelve geen enkelde meer in het leven; in 1804 zijn er echter wederom nieuwe aangebragt, ten getale van twee en twintig duizend noten- en zeven duizend nagelenplanten.

De notenboomen worden op eenen afftand van dertig voet van elkander geplaatst; men zorgt dat de plantagie, ten zuiden en noorden, door hooge boomen, tegen den wind befchermd wordt.

De grond tot den ontvang des booms beftemd, wordt vooraf losgemaakt; men graaft eene holte van drie voet diep, welke met *een derde* koemest en *twee derde* gebrande aarde wordt opgevuld. De

no-

notenboom vordert alle jaren nieuwe mest, en moet, gedurende de eerste vijf jaren, bij droog weder, om den anderen dag met water worden besproeid. Naarmate van den ouderdom des booms, vereischt hij eene andere verdeeling der mest, en na vijf jaren moet de mest bestaan uit de helft koedrek en de helft gebrande aarde. Met het tiende en twaalfde jaar bezigt men *een derde* gebrande aarde en *twee derde* koemest. Alle Planters zijn genoodzaakt een groot aantal vee te houden, ten einde altoos mest te hebben. Eenige vullen dezelve met Javasche katjangkoeken (*) aan.

Men rekent hier dat de notenboom op het zesde of zevende jaar begint te dragen, en in het vijftiende in volle dragt is; gevende alsdan jaarlijks *vier* pond noten en *een* of *een* en *een half* pond foelie. De pluk duurt het geheele jaar door, doch geeft de meeste vruchten in September, October, November en December.

In April en Mei is de pluk het geringste. Na het bereiden en schoonmaken van den grond, heeft men alleen, voor het onderhoud van duizend boomen, tien Chinezen of Bengalezen, of wel twaalf Maleijers, vijftig koebeesten en twee ploegen noodig. Tot het plukken der noten moet men weder andere handen gebruiken.

Volgens de berekening van den heer LEWIS, een der

(*) Een aardvrucht waaruit men olie slaat; zoodat de katjangkoeken met onze vaderlandsche raapkoeken veel overeenkomst hebben.

der kundigſte onder de planters, kost ieder notenboom vijf Spaanſche matten, voor dat hij draagt. Het kapitaal door de Europeanen in de noten- en nagelencultuur geſtoken, werd in 1820 geſchat reeds te bedragen de ſom van vier maal honderd zes en dertig duizend Spaanſche matten, en dat der inlanders vijf en dertig duizend Spaanſche matten. De berekende waarde der Europiſche plantagien, in 1821, was ſlechts vier maal honderd drie en veertig duizend vier honderd zeven en dertig Spaanſche matten, dat mij voorkomt eene zeer geringe vermeerdering te zijn, als men nagaat dat men reeds in 1805 begonnen is plantagien aan te leggen.

Deze niet noemenswaardige vermeerdering doet mij niet veel goeds van de noten- en nagelenſpeculatie denken. Hetgeen mij in mijne meening ſterkt, is, dat de heer N.... en een ander twintig duizend ropijen in deze cultuur verloren hebben, en dat eene plantagie, bij ſterfgeval van den Planter, of bij andere gelegenheid, verkocht wordende, zelden zoo veel haalt of opbrengt, als de kosten van dezelve geweest zijn.

De nagelboomen worden mede op eenen afſtand van dertig voet van elkander geplant, en vereiſchen de helft minder mest, dan de notenboomen. Zij beginnen met het vijfde en zesde jaar te dragen, en zijn met het twaalfde jaar in volle kracht, zelden ouder wordende dan twintig jaar, terwijl de notenboom zeventig à tachtig jaren bereikt. De nagelboom draagt ſlechts twee malen in drie jaren, en ſoms maar eenmaal in de twee jaren. Iedere pluk levert *zeven* à *acht* pond.

Dit

Dit kleine tafereel van de cultuur der noten en nagelen te *Benkoelen* zal u, die zoo wel met onze cultuur in de *Moluksche eilanden* bekend zijt, zoo ik hoop, niet geheel onwelkom zijn, en u in staat stellen eenige vergelijkingen te maken, die ik vaststel, niet anders dan in ons voordeel te kunnen zijn (*k*).

De *koffij*-cultuur begint te *Benkoelen* ook meer en meer navolgers te vinden, en hetgeen ik van verschillende plantagien gezien heb, doet mij gelooven, dat dezelve hier wel zal slagen. In stede van den *dadap*, die hier slecht groeit en opkomt, plant men tot schaduw, de *pisang*, palmachristi en toerie.

De koffijplanter berekent de opbrengst van elken boom op *twee* katjes per jaar; doch hetgeen ik van de koffij op *Java* gezien heb, doet mij gelooven, dat hij zijnen rekening buiten den waard maakt, en dat hij zich voor meer dan de helft in zijne verwachting zal bedrogen vinden (*l*).

In suiker schijnt weinig speculatie, en er is hier slechts één suikermolen. Deze nogtans is naar het beste plan ingerigt, namelijk naar het Westindische. De heer WINTER, een oud inwoner en suikerplanter van *Jamaica*, is daarvan de eigenaar. De molen heeft ijzeren cylinders, die niet perpendiculair, maar horizontaal liggen.

Het suikerriet groeit niet zoo hoog als ik het op *Java* gevonden heb, doch het is dikker en heeft meer sappen; het staat zestien, soms achttien maanden te veld, voordat het gesneden wordt.

De suiker door den heer WINTER bereid, over-

treft

treft in kleur en hoedanigheid de beste ſuiker van *Java.* Iedere pikel komt hem op twee en drie kwart à drie Spaanſche matten te ſtaan. Hij maakt 's jaarlijks tusſchen de *drie* en *vier duizend* pikels (*m*).

In de nabuurſchap van de ſuikerplantagie heb ik de meeste en beste *Sawa*-velden gezien, bij de *dusun* (dorp) *Bentiring*, vijf mijlen ten oosten van fort *Marlborough.* De grond is aldaar rivierſlib, en wordt niet zelden door de rivier, *Benkoelen* genaamd, overſtroomd.

De *Sawa*-velden worden niet, gelijk op *Java*, met den ploeg bearbeid en in ſtaat van cultuur gebragt, maar men vergenoegt zich met er eenige malen een ſpan buffels door te jagen. De meeste padie wordt op hooge en drooge gronden, gagovelden, hier *Ladangs* genaamd, geplant; en de *industrie* der inlanders is hier nog zoo verachterd, dat zij ſlechts voor eigen gebruik opkweeken, en niet ter markt leveren. Van daar dan ook dat dit in *Indië* zoo noodzakelijk voedſel van buiten wordt ingevoerd. De meeste rijst komt van de west van *Indië*, als zijnde hier meer geacht dan de Javaſche, aan welke echter de Bengalezen, die op *Java* geweest zijn, de voorkeur geven. De invoer van rijst wordt op meer dan *twee duizend* ton gerekend (*n*).

De prijs der rijst is thans vier en een half Spaanſche mat de twee *manud*, dat is de honderd zestig pond; in goedkoope tijden betaalt men niet meer dan drie en een half.

Eene kasjang rijst houdt in vijf en veertig pikels, een ton dertien en en een halve pikel.

In

In de maanden September en October verlaten vele Inlanders, met geheel hun huisgezin hunne dusuns of dorpen, begeven zich naar boschrijke en hooge landen, die zij van hout zuiveren, en voor het zaaijen der padie bereiden. En zoo gering is de waarde van den grond, dat zij daarvoor veelal niets aan hunne hoofden betalen, of wel een zeer gering gedeelte van den oogst. Na den oogst, in de maand Maart, keert de dorpeling weder huiswaarts. De velden worden zelden meer dan twee achtereenvolgende jaren gebruikt, na verloop van dien worden er weder nieuwe gronden gezocht, ontgonnen en bereid.

De geringe waarde van den grond wordt veroorzaakt door de geringe bevolking, en deze laatſte wordt aan verſchillende oorzaken toegeſchreven, als: aan het beſtaan hebbende monopolie en de daarvan afvloeijende reſultaten; aan de dikwerf heerſchende kinderpokken, nu door den invoer der vaccine grootelijks verminderd, en aan de zeldzaamheid der huwelijken.

De huwelijken moeten natuurlijk zeldzaam zijn in een land, waar weinig geld is, en waar de bruid uit handen van den vader of der familie moet gekocht worden voor eene ſom van tachtig Spaanſche matten. Deze hooge prijsbetaling, waaraan thans maar zeer weinigen kunnen voldoen, doet mij gisſen, dat dit land voormaals veel rijker heeft moeten zijn.

Het beſtaan van deze, voor de Maatſchappij zoo ſchadelijke, gewoonte, heeft ten gevolge, dat ver-

ſchei-

ſcheidene tot het huwelijk genegene mannen, in andere afgelegene landen, waar de vrouwen niet zoo duur, en ligter te verkrijgen zijn, zich eenen echtgenoot zoeken, en veelal zich daar vestigen.

Niet zelden, ja meestal, wordt de bruid niet ten vollen op eenmaal aan haren vader betaald, maar gedeeltelijk op krediet en ſchuld genomen; vanwaar het dan ook niet vreemd is, dat men den kleinzoon vaak ziet werken, om het rantſoen, of den koopſchat, *jujur* genaamd, van zijne overledene grootmoeder te betalen. Bij vele jonge dochters, zegt men, beſtaat ook een afkeer voor het huwelijk, omdat zij, getrouwd zijnde, met den zwaarſten arbeid, van huishouding en landbouw, belast worden.

Ik heb hier eene kleine uitweiding over het huwelijk gemaakt, omdat ik eenige bijzonderheden wilde opgeven, waardoor de huwelijken te *Benkoelen* zoo zeldzaam zijn; ik wil nu voortgaan met u kortelijk mijne opmerkingen op de overige takken van cultuur op te geven.

De cultuur der peper is op verre na niet hetgeen zij in vroegere jaren geweest is. De geforceerde leverantie is door den luitenant gouverneur RAFFLES afgeſchaft.

Onder het beſtaan van deze geforceerde leverantie aan de compagnie, bragt *Benkoelen*, gerekend van *Moco-Moco*, ten noorden tot *Croe*, ten zuiden van het fort *Marlborough*, aan dezelve jaarlijks op, over de *twee honderd* ton, welke aan de inlanders betaald werden met drie Spaanſche matten per pikel.

 Thans

Thans contracteert de compagnie voor zeven of acht Spaanſche matten de pikel, en zij kan jaarlijks hier niet meer dan veertig ton ontvangen (*o*).

De noordelijke distrikten van *Natal*, leveren bij contract *twee honderd* ton peper aan de compagnie per jaar, en *dertig* pikels kamfer, welke laatſte wordt ingekocht voor vijftien duizend à achttien duizend Spaanſche matten per pikel (*p*).

In de distrikten van *Benkoelen* is de kamfer zeer zeldzaam, en op gansch *Sumatra*, zegt men mij, is geen *jatie-hout* te vinden; men gebruikt in plaats van hetzelve eene ſoort van hout, *kajoe-marabao* genaamd, welks deugdelijkheid het jatie-hout zeer nabij komt, doch wat zwaarder van gewigt is.

De tamarinde-boom is, offchoon alhier zeer weelderig opgroeijende, ſchaars; door die ſchaarsheid is die vrucht hier duur, en wordt zij meestal van buiten aangebragt.

Het *kajoe-besſie*, of ijzerhout, dat ik op *Borneo* in grooten overvloed gezien heb, doch hetgeen op *Java* niet groeit, is hier zeer algemeen.

Indigo en *katoen* worden zeer weinig door den inlander gekweekt, hetgeen zeer te verwonderen is, daar beide hier zeer goed ſlagen, en voor de kleeding noodzakelijk zijn (*q*).

Uit het reeds hier bovengemelde, omtrent de weinige cultuur en de geringe bevolking, zult gij hebben kunnen opmaken, dat de handel van deze plaats zeer gering en luttel is, en dat hetgeen er omgezet wordt, zeer ten nadeele van de balans van *Benkoelen* is.

De

De eerſte levensbehoeften, rijst en zout, worden meestal van buiten aangevoerd, als ook LIJNWATEN (r) van *Bocgies*, *Java*, *Bengalen* en *Europa*, benevens tabak en klapper-olie, offchoon het hier aan klapper-boomen niet ontbreekt. De artikelen van uitvoer zijn zeer gering. De ſpecerijen, die grootendeels in *Engeland* zelf geconſumeerd worden, zijn in zulk eene hoeveelheid niet, dat er vreemde markten van kunnen voorzien worden, en zullen, voor zoo verre ik kan berekenen, nooit met de *Molukſche* in comparatie kunnen komen.

De uitvoer van peper is zeer gering, de koffij nog in geen voorraad, zoodat *drie* à *vier duizend* pikels ſuiker, het eenige van eenig belang is dat uitgevoerd wordt. Voeg dan hierbij, dat *Benkoelen*, uit hoofde van deszelfs ligging, in het geheel geene geſchiktheid heeft, om ooit eene ſtapelplaats (s) te worden, en daarbij eene zeer onveilige reede heeft, en gij zult, hieraan twijfel ik niet, van deszelfs weinige beteekenis volkomen overtuigd zijn.

Gedurende den tijd, dat de Engelſchen in het bezit van *Java* zijn geweest, hebben zij de gelegenheid gehad, die nogtans verzuimd is geworden, om deze plaats van veel voordeel te wezen, door het verzenden van bannelingen van *Java* naar herwaarts (t), in plaats van naar andere oorden, die weder in onze handen zijn gekomen.

Het dierenrijk op *Benkoelen* is mij voorgekomen nog al belangrijke bijzonderheden op te leveren. Verſcheidene ſoorten van dieren, viervoetige en

vogelen die op *Java* onbekend zijn, treft men op *Sumatra* aan, onder anderen den *olifant* en *tappier*. De inlanders verſtaan de kunst niet om den olifant op te vangen, noch tam en dienstbaar te maken.

De *tappier* is, jong zijnde, anders van kleur dan oud zijnde. Dien ik bij zijne excellentie den gouverneur generaal *Baron* VAN DER CAPELLEN gezien heb, te *Buitenzorg*, was van voren zwart of donkerkleurig, en van achteren grijs of vaal; en die, welke ik hier gevonden heb, die nog zeer jong en ook zoo tam was, dat hij geheel vrij en los door het huis liep, was over het geheele ligchaam zwart met witte vlekken. De paauw, die in zulk eene groote hoeveelheid op *Java* gevonden wordt, is op *Sumatra* geheel onbekend.

Na deze korte ſchets over het planten- en dierenrijk, wil ik u ook nog eenige opmerkingen van eenen anderen aard mededeelen.

Al hetgeen, dat tot zedelijke verbetering van een volk kan gedaan worden, is, zonder twijfel, door het tegenwoordig beſtuur van *Benkoelen*, daarin loffelijk onderſteund door verdienstelijke zendelingen, en de medewerking van Europiſche ingezetenen, beproefd geworden. In alle plaatſen en distrikten, waar de Engelſchen maar de minſte invloed en eenig gezag hebben, zijn inlandſche ſcholen opgerigt, waar de jeugd in het lezen, ſchrijven, rekenen, en de meest noodzakelijke wetenſchappen onderwezen wordt. De ſchool van de hoofdplaats *Marlborough*, aan welker hoofd ik den

zen-

zendeling WARD heb gevonden, die ſuperintendent van het ſchoolwezen is, beſtaat reeds uit meer dan *honderd en zestig* leerlingen (*u*).

De orde, regelmatigheid en zindelijkheid, welke ik aldaar heb opgemerkt, overtreffen alles wat ik van dien aard ooit gezien heb, en doen den inſtellers en onderhouders de grootſte eer aan. De leerwijze is de Lancaſterſche; de Maleiſche ſcholieren zijn in *tien*, de Bengaalſche in *drie* klasſen verdeeld. De aard der inlanders wordt opgegeven als zeer verſchillend van dien der Javanen. De eerstgenoemde ſchijnen luijer, en tevens moeijelijker om te regeren; bezittende zij eenen geest van onafhankelijkheid en wederſpannigheid, dien wij in onzen Javaan niet vinden. Het is welligt hier aan toe te ſchrijven, dat de gouverneur RAFFLES veel moeite heeft om lieden te vinden, die genegen zijn om tot distrikts-hoofden aangeſteld te worden. Hunne inkomſten moeten, bij een volk van zoo weinig industrie en zoo weinig gezindheid om zich te laten knevelen, ook zeer gering en onbeduidend wezen. Dezelve werden voorheen gevonden uit eene belasting op de peper en een tiende der buffels. Dit is echter thans afgeſchaft, en de hoofden genieten alleenlijk een gedeelte der boeten; hetgeen mij voorkomt eene verkeerde inſtelling te zijn, dewijl zij leden zijn van dienzelfden raad die de boeten daarſtelt en oplegt.

Benkoelen heeft ſlechts drie zoodanige inlandſche hoofden; iedere kampong heeft zijnen chef, welke de dorpelingen uit *orang toewa's* (ouden) kiezen.

 Klei-

Kleine zaken worden door deze dorp-hoofden afgedaan; doch er is van deze vonnisſen een hooger beroep, naar den pangerangs raad, (*pangerangs court*,) in denwelken de luitenant-gouverneur vóórzit, en eenige Europeanen als magiſtraatsperſonen zitting hebben.

De priesters hebben geen vast bepaald inkomen, zij beſtaan en leven van de giften, die plaats vinden bij gelegenheid van beſnijdenis, huwelijk en ſterfgevallen. Niet zelden ſtaat de vrome inlander (*v*) ook een tiende van zijne padie of rijst af, eene geit, een ſchaap, een' kaebouw en van de tien Spaanſche matten welke hij verdient, één dubbeltje.

De ganſche bevolking van *Benkoelen*, gerekend van *Indrapoor* noord, tot *Craë* zuid, wordt geſchat op tachtig duizend zielen, die van *Marlborough* en omſtreeken op twaalf duizend, waaronder begrepen zijn: Europeanen, Militairen, Javanen, Bengalezen, Chinezen, Maleijers en Madureſen. Onder deze laatſte is een afſtammeling van eenen prins van *Madura*, die voor ruim vijftig jaren van daar was gebannen of gevlugt.

De rivieren van *Benkoelen* zijn vier in getal, de *Sellabar*, de *Benkoelen*, de *Songy-Etan* en de *Sengy-Eama*. De twee eerstgenoemde, offchoon aan de mondingen opgeſtopt, zijn, verder en dieper landwaarts in, voor kleine booten bevaarbaar (*).

Dat

(*) Zie Aant. *e*.

Dat het te *Benkoelen* zeer duur leven is, zult gij uit de weinige resfources der plaats, wel hebben opgemaakt. Rijst, zout, olij, boter, koeijen, fchapen, kaebouwen, varkens, eenden, ganzen, kippen en huisbedienden; dit alles is een kapitaal duurder dan op *Java* (*w*). Paarden, welke wij daar met dertig Spaanfche matten betalen, worden te *Benkoelen* voor honderd Spaanfche matten verkocht. De inlander dezer omftreken kent dezelve ook niet, en die hier in gebruik zijn, worden van den noord, van *Natal* en andere oorden aangevoerd. De paarden van *Java*, die in grootte en maakfel veel overeenkomst hebben met de Sumatrafche, zijn minder fterk, en minder gefchikt voor dit klimaat, zoo als het mij voorkomt, dewijl de heer RAFFLES, twee en dertig paarden van *Java* aangebragt, in één jaar verloren heeft.

Het klimaat van *Benkoelen* wordt voor zeer ongezond gehouden. De aangename dampkring en de gematigde warmte, die zelden hooger ftijgt dan 82 gr. van FAHRENHEIT, en foms zoo laag is als 76, zouden, zoowel als het gezond uitzigt der Europeanen en inlanders, voor de gezondheid der plaats pleiten, indien niet vele onverwachte fterfgevallen het tegendeel aanduidden. Sir STAMFORD RAFFLES heeft, in vijf jaren tijd, acht leden van zijne familie, waaronder vier zijner kinderen en twaalf Europeefche huisgenooten verloren, en van alle de ambtenaren, die hij hier voor vijf jaren vond, is nog maar een eenige in aanwezen. De invloed van den zuidewind, op *Java* ons zoo welkom,

en voor zoo gezond gekeurd, wordt alhier, even zoo als de geringſte blootſtelling aan de zon (*x*), voor zeer ſchadelijk gehouden. De inkomſten van *Benkoelen* zijn zeer gering en de uitgaven daarentegen zeer aanzienlijk.

Landrenten, in- en uitgaande regten, en 's heeren of 's lands geregtigheden, beſtaan hier niet, en men heeft ſlechts twee middelen verpacht, den uitſluitenden verkoop van opium, en van arak en rum. De ganſche conſumptie in opium, is jaarlijks niet meer dan zes of zeven kisten. Onder het beſtuur van de Hollandſche Oost-indiſche compagnie, haalde de ſmokkelhandel honderd kisten opium van hier af.

De algemeene uitgaven overtreffen de algemeene inkomſten, met eene ſom, niet ver beneden de negentig duizend ponden ſterling. Het gouvernement of beſtuur van *Benkoelen* is, in zekere opzigten, het tegendeel van hetgeen het Engelſche bewind op *Java* was, gedurende de Britſche posſesſie. Op *Java* toch was een zeer gering getal ambtenaren, voor eene groote adminiſtratie voldoende, en hier, waar ik vastſtel dat de dienst minder geëmploijeerden vereischt, dan in de kleinſte reſidentie van *Java* (*ij*), heb ik ten minſte dertig gouvernements-bezoldingen geteld.

Tegenwoordig is het hoogſte plaatſelijke gezag in handen van eenen luitenant gouverneur, doch te voren was hetzelve onder eenen reſident, en, eenige jaren vroeger nog, was het gevestigd in eenen luitenant gouverneur en rade; beſtaande de-

zen

ze raad uit drie raadslieden, behalven den gouverneur. Hetgeen plaats gevonden heeft bij de ontbinding van den laatſten luitenant-gouverneur met zijnen raad, onder het gouverneur-generaalſchap van lord of marquis WELLESLEY, is te bijzonder om hier niet vermeld te worden.

Zonder de minſte voorafgaande kennisgave en geheel onverwacht, ſtapte een kommisſaris (*commisſioner*) van het hooge gouvernement van *Bengalen*, alhier op een zekeren dag aan wal. De luitenant-gouverneur daarvan kennis bekomen hebbende, vergaderde onverwijld zijnen raad, en zond zijnen ſecretaris aan den kommisſaris om hem te verwelkomen, met uitnoodiging om zich in den raad te begeven, ten einde aldaar den aard zijner commisſie open te leggen. De heer kommisſaris weigerde alle communicatie, maar begaf zich naar het fort, alwaar hij het in de wapenen geroepen garnizoen zijne hooge commisſie voorlas, en de regering, die nog vergaderd en wachtende was, voor ontbonden verklaarde, zonder eenige redenen aan te halen, die deze ontbinding noodzakelijk maakte, of zonder eenige klagten, tegen de administratie aan te voeren.

De aldus zoo onverwacht ontſlagene, en in hunne eer aangetaste, ambtenaren, beklaagden zich hierop ten hoogſte, zoo bij het bewind in *Indië*, als bij dat van *Engeland*, doch werden een geheel jaar onverhoord gelaten, terwijl men ondertusſchen door publicatien de inlandſche bevolking uitnoodigde, om klagten of bezwaren, tegen het ontbonden

bestuur hebbende, daarmede op te komen. Na verloop van een jaar, en nadat men geene klagten of beschuldigingen tegen de beleedigden had weten in te brengen, nam deze geheele zaak een einde, met eene gratificatie of schadeloosstelling van tien duizend ponden sterling, aan elk der heeren ontslagene raadslieden.

De veranderingen of orders van het bestuur van *Bengalen*, die toen werden ingevoerd, schijnen den inlander zeer weinig gevallig te zijn geweest, en zijne verbittering te hebben gaande gemaakt, waarvan een onschuldige resident, de heer PARR, het ongelukkig slagtoffer is geworden. Deze heer PARR woonde drie mijlen van het fort, aan het zeestrand, op eene plaats, *Mont-Felix* genaamd, alwaar hij des nachts overvallen, en wreedelijk van het leven beroofd werdt. Verscheidene inlanders verloren ook daarbij het hunne. De echtgenoote van den heer PARR, en zijn secretaris MURRAY, werden bij deze gelegenheid ligtelijk gewond. Het eenigste doel der boosdoenders was het hoofd van den resident, want zoodra als dat was gevallen, verwijderde zich de bende; zonder het geringste met zich te nemen. Een verschrikkelijk bloedtooneel, eene onmenschelijke wraakneming, eene christelijke en verlichte natie alleronwaardigst, volgde hierop van de zijde der Engelschen. Verscheidene dorpen werden door hen in brand gestoken en verwoest, en schuldigen en onschuldigen afgemaakt.

De hoofden van verscheidene inlandsche grooten, welker schuld ten hoogsten waarschijnlijk, maar

nog

nog niet bewezen was; werden op hoogen prijs gesteld, en de slagtoffers van wraak en vuile winzucht.

De maatregelen, zoo wreedelijk en woest genomen, hebben de inlandsche bevolking, die reeds zwak was, nog meer verdund en doen verhuizen, en hebben tevens het bestuur buiten de mogelijkheid gebragt om den draad dezer zamenzwering te ontwinden. Het ontbreekt niet aan menschen, die beweren, dat zelfs sommige Europeanen daarin de hand hebben gehad; en dat een zeker, nog levend, Boegineesch hoofd, een voorname rol in dezelve gespeeld heeft.

Mont-Felix, ongelukkiger nagedachtenis, is langen tijd verlaten en onbewoond geweest, offchoon altoos eene plaats van algemeen *rendez-vous*, alwaar de Marlborougsche *Beaumonde* zich 's avonds in *Buggies* of te paard laat vinden. De heer W. SCOTT heeft onlangs dit oord gekocht, en is thans bezig aldaar een huis te bouwen.

Het garnizoen van *Benkoelen* bestaat uit vier honderd man sipaijers, en uit veertig Europeaansche artilleristen, welke laatstgenoemde tot de reguliere Bengaalsche troepen behooren en alle twee jaren worden afgelost.

De infanterie of de sipaijers zijn geheel afgescheiden van de Bengaalsche armée, en worden *locals* of *local-militia* genoemd, als zijnde aan de plaats verbonden.

De officieren van deze *militia* staan geheel op zich zelven, en maken geen gedeelte uit van de

Ben-

Bengaalſche of Madrasſche officieren. Hunne kommisſie houdt op, zoodra zij uit hun garnizoen zijn, en er is voor hen geen hooger rang te hopen, dan dien van luitenant, dewijl kapiteins en majoors bij de *local-militia* onbekend zijn. Zij ſtaan onder de bevelen van eenen luitenant-kolonel uit de Bengaalſche troepen.

Natuurlijke zonen van officieren, half-kast-Engelſchen, welke in de reguliere troepen der Bengaalſche armée niet zijn toegelaten, en jonge lieden zonder fortuin, protectie of vooruitzigten, zijn veelal blijde in dat korps geplaatst te worden.

De ſipaijers wonen in het fort, de officieren daar buiten. De artillerie ligt acht mijlen van hier.

Onder het garnizoen heerſchen thans vele ziekten, vooral zweren van een zeer kwaadaardigen aard, die zoowel inlanders als Europeanen aantasten, ſpoedig tot koudvuur overſlaan, en de lijders ten grave ſlepen.

Ik heb uw geduld dan nu reeds zoo lang op eene harde proef geſteld, dat het meer dan tijd wordt, dit mijn verhaal af te breken. Ik zal daarom eenige ingewonnen belangrijke berigten, aangaande de *Battas*, de kanibalen van *Sumatra*, en de *Padries*, of *Orang Puties*, tot eenen naderen brief bewaren, en u ſlechts alleen nog omtrent de ligging van *Benkoelen* en den aard der inlanders zeggen, hetgeen ik ter meer gelegene plaatſe, in den loop van mijn verhaal, verzuimd heb, dat de hooge berg, waar de rivier *Muſi* ontſpringt, een ſtroom die, bij de rivier *Maera-blitit*, in den Palembangſche rivier valt,

valt (*), in het gezigt van *Benkoelen*, flechts dertig Engelfche mijlen landwaarts in van het fort *Malborough* gelegen is, en dat de weinige opgeruimdheid en vrolijkheid van den inlander, daaruit alleen is op te maken, dat de *gammelang*, de *ferimpus*, *bedoi*, *wayang*, *rongin* en *tandak*, de geliefkoosde tijdkortingen, ja het leven van onzen Javaan, hier, zoo te zeggen, onbekend zijn (*z*).

En hiermede, waarde vriend! zal ik deze mijne letteren of berigten befluiten, met den wensch, dat gij dezelve niet geheel onbelangrijk zult befchouwen, maar daarin het een of ander, uwer aandacht waardig, moogt aantreffen.

(*) Zie Aant. *e*.

***

AAN-

AANTEEKENINGEN.

(*a*) Als *ſtapelplaats* beſchouwd, verdiend zulk eene vrijhaven groote aanbeveling voor het vertier onzes handels door den geheelen *Archipel*, zoo als ons dit het voorbeeld der Engelſchen op het kleine eilandje *Sincapore* bevestigd. Bij deze beſchrijving was *Benkoelen*, zoo als wij in het vervolg zullen zien, niet veel meer. Maar wanneer, zoo als wij voortgaande mede zullen trachten op te merken, *Benkoelen*, en welligt eenmaal geheel *Sumatra* eene *productive* grond zal worden, dan kan zulk een vrijgevig sijsthema geen ſteek meer houden, zal het beſtuur deszelfs billijk inkomen van grondlasten, in- en uitgaande regten niet verliezen. Welligt was eene nederlating op een klein, niet productief eilandje, even als *Sincapore* met *porto franco*, als middenpunt van den handel door den *Archipel*, niet af te raden. De Engelſche ſchool is in vele opzigten niet te verwerpen. — Men leze te dezen aanzien het Xde deel der BIJDRAGEN *tot de Huishouding van Staat*, van den graaf VAN HOGENDORP pag. 51. Zoo als dit geheel betoog over *Oostïndië* (zonder daarom met alles in te ſtemmen) overwaardig is om gelezen te worden.

(*b*) Dat zullen waarſchijnlijk ſlechts *Engelſche* mijlen en dit alzoo eene geringen afſtand zijn, van het tegenwoordig etablisſement. Welligt was het kiezen aldaar van eene meer veilige *reede*, door een behoorlijk fort gedekt, wel der overweging waardig. (Zie *d*)

(*c*) Door afgravingen kan de aftapping van zulk ſtilſtaand water niet moeijelijk zijn, en misſchien was het nog wel naar elders met vrucht te leiden. (Zie *e.*)

(*d*)

(*d*) Wanneer de verbetering, bij *b* in overweging gegeven, als aannemelijk geoordeeld en bewerkſtelligd word, dan was ook deze zwarigheid weggenomen.

(*e*) Door natuur of kunst beſtroomde rijstlanden. In het laatſte geval wordt het water, door eenvoudige afdammingen uit eene rivier of beek, over het bebouwde rijstveld geleid, en aldaar tot kort voor den oogst behouden, waardoor eene zeer overvloedige wasdom bevordert wordt. Zulk eene nuttige afleiding hadden wij boven (bij *c*) op het oog en kan welligt ook elders vruchtbaar worden aangewend, bij de binnenlandſche rivieren, die wij ſtraks ontmoeten, even zoo als wij later zullen zien dat er reeds *natuurlijke Sawavelden* beſtaan.

(*f*) Dat kan ook de bevrijding van gedwongen arbeid alleen niet uitwerken, indien men de menſchen niet tevens de waarde van zedelijke vrijheid leert kennen en gevoelen. Men verſmade hiertoe de edele pogingen van Bijbel- en Zendelinggenootſchappen niet, waarvan men den Indiſchen Europeaan, welligt te veel aan overheeren gewoon, niet altoos vrij kan ſpreken. Soms kan ook het niet altoos gelukkig uitkomen van geſchikte zendelingen dit vooroordeel wel gevoed hebben. Eerstgekozen voorwerpen konden niet allengs worden aangekweekt en opgeleid, zoo als thans geſchiedt, waardoor men op den weg komt om groote vorderingen te maken. Men geloove het toch en beproeve het ſlechts, of niet de zachte leiding van het *Christendom*, in zijne *oorſpronkelijke zuiverheid*, en ontdaan van alle menſchelijke bijvoegſelen, aan deze eenvoudige, of ook ſoms ruwe natuurmenſchen medegedeeld, hen niet met hooger eerbied voor den zedelijk boven hun verheven *Blanke* vervullen, en daardoor aan de leiding tot

zij-

zijnen redelijken dienst onderwerpen zal, als door eene ſlaafſche vrees met harde middelen ingeprent. De lagere trap van beſchaving waarop zij altoos zullen blijven ſtaan, zal hun wel van zelve hunne minderheid doen gevoelen en de zachte banden der menschlievende behandeling, gevoegd bij het blijmoedig gevoel, door de hope der onſterfelijkheid in hunne harten geſtort, zullen hen aan hunne meesters verbinden en de afhankelijkheid dragelijker maken, dan wanneer zij met eene ijzere hand tot verbittering worden opgewekt.

Door zulke gevoelens aanvankelijk beſchaafd zullen zij, ja, ook meerdere behoeften des gezelligen levens leeren kennen, maar dit juist zal medewerken, tot eene vrijwillige verwisſeling van een deel der vruchten van hunnen arbeid, tegen de voortbrengſelen van Europiſche volksvlijt en vernuft, en daardoor zal zelfs het moederland eenen ſchat van tijdelijke welvaart terug ontvangen, voor den zedelijken ſchat aan deze onkundige menſchen geſchonken. Wij laten het hier den ongodsdienſtigen lasteraar vrij, ſpottende te beweren, dat op deze wijze godsdienst en zedelijke beſchaving als kunstmiddelen worden aangewend, om het zweet der Aziatiſche natuurgenooten, tot vergrooting der Europiſche rijkdommen, vrijwillig te doen vloeijen. Zulke ſophistiſche gevolgtrekkingen ſlaan ons niet uit het veld. Hunne en onze hemelſche Vader heeft, zonder verkrachting van het natuurlijk regt, van alle zijne kinderen op zijne liefde, het onderſcheid van ſtanden, ten dienſte van het maatſchappelijk en gezellige leven, noodzakelijk geacht en ingeſteld. In deze ſchikking is niets willekeurigs. De bedeelingen der Voorzienigheid zijn bij lange na zoo ongelijk niet als zulks wel uitwendig ſchijnt. Dikwerf rijdt de rijke meester zijne angſtige

zor-

zorgen, zijne afgunst, zijn ontevreden hart, met zich in zijne prachtige koets rond, terwijl zijn geringste arbeider, bij weinige behoeften en ontslagen van alle bekommering, zich in zijne hut, van zijne huisselijke lievelingen omringd, volkomen gelukkig gevoelt; vooral wanneer dit gevoel door de bewustheid van zedelijke waarde, aan hem geschonken, zoo aanmerkelijk wordt verhoogd: — wie toch zal het bezit van op zulk eene wijze verkregen schatten niet vrolijker genieten, dan wanneer de verwerving daarvan door bloed en tranen moet worden gekocht?

(*g*) Inlandsch opperhoofd, kleine vorst.

(*h*) Ziedaar een wenk voor het *Nederlandsch genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen*. Wie juicht deszelfs edel doel niet toe, maar wie ook twijfelt niet, of hetzelve wel tot eene aanmerkelijke hoogte, zonder buitengewone hulpmiddelen, bereikt zal worden? Hier worden die hulpmiddelen aangewezen.

Wij betwisten het niet, dat de standvastige en onvermoeide pogingen van de leden des bestuurs, en die volijverig met hun medewerken, niet wel eens hier en daar eene ongelukkige, door hoogen nood, door overijling of onvoorziene verleiding, tot eene strafbare misdaad vervoerd en daardoor in gevangenschap geraakt, op het regte spoor terug zal voeren en wedergeven aan een eerlijk bedrijf in de maatschappij. Misschien zelfs wordt daardoor wel het laakbaar vooroordeel onzer natie overwonnen, dat zulk een ongelukkige, in weerwil der onwraakbaarste bewijzen van verbetering, voor altoos uit het gezellige leven van uitwendig onberispelijke menschen behoort te worden uitgesloten. Ook dan zelfs zou het genootschap reeds veel gedaan hebben, en het was nog altoos deszelfs oprigting waardig. Maar bij alle de vol-

harding van deszelfs lofwaardige ſtichters zullen zij de bron van het kwaad niet ſtoppen. Altoos zullen deze te worstelen hebben tegen de aankweeking van nieuwe leerlingen uit de ſchool van hun, die bij het misdrijf zijn opgevoed, in hetzelve zijn verhard, en, in weerwil van herhaalde ſtraffen en gevangenſchap, tot in eenen hoogen ouderdom hun doemwaardig handwerk beoefefenen, en daarin zijn uitgeleerd. Sedert de invoering van zachter *criminele* wetten, door welke maar zeldzaam de doodſtraf geboden wordt, vermindert het aantal van deze diepgezonkenen niet. Aan de ſtraffen naast den dood, is doorgaans wel eene lange gevangenſchap verbonden; maar het ontbreekt hun niet aan list, om door ſchijnbare geſchiktheid, misſchien wel betoond berouw, in de gevangenis, een gunstig rapport van hun teweeg te brengen, ter beweging van 's konings goede hart, dat zoo gaarne tot verligting van het lot der ongelukkigen, en tot vergeving neigt; en zoo keeren zij dan, helaas! dikwerf te ſpoedig in de maatſchappij terug, om hun ſchandelijk bedrijf onverwijld te hervatten. Weten het niet de *justitie* en *politie*; en zijn zij niet bijzonder waakzaam, wanneer 's konings goedheid een aantal van die ellendigen ontſlaat? en hoe dikwerf zijn er velen binnen weinige dagen weder in handen?

Daardoor leeren de regters nogtans ook de uitgebreidheid van dit uitgeworpen geſlacht begrooten, wanneer zij bij herhaling de oude kennisſen wederom voor zich zien verſchijnen. Een bedreven regter ter inſtructie van de hoofdſtad heeft ons verklaard, dat hij het getal van deze volſtrekt onverbeterlijke menſchen, (die gevaarlijke ſchoolmeesters van eene onbedorvene jeugd!) niet boven de *driehonderd* perſonen begrootte. Hoe gering in vergelijking van het bederf, de onveiligheid en

het

het gevaar voor de maatſchappij! wij willen hunne vernietiging en dood niet! integendeel, zij moeten ſlechts afgeleid worden verre van het tooneel van hun misdrijf en hunne ſchande. De weg wordt ons hier, door het reeds zoo lang met goed gevolg beproefde, Engelſche voorbeeld aangewezen. De verdeeling in klasſen is gemaakt, en de belooning, naast de ſtrengere behandeling, voorgeſchreven. — Wie van hun den goeden weg op wil, kan door eerlijken arbeid en goed gedrag een vrij gezeten man worden. Nader aan den natuurſtaat terug gebragt, verwijderd van de getuigen huns misdrijfs en van het vooroordeel, dat tegen hun was opgevat, ſtaat, naast de beteugeling van onwil, meer onbelemmerd de weg tot hunne zedelijke verbetering open, en zoo wordt welligt nog voor velen, bij een rustig levensgenot, ook een rustig ſterfbed bereid.

Door zulk eene verwijdering van de hoofdbewerkers, krijgt dan het genootſchap de handen ruim, en kan zijne prijswaardige pogingen, met de bedrijvers van ligte misdaden en van eene ſlechts afgedwaalde, maar nog niet geheel bedorvene jeugd, voortzetten. Dan kan Zijne Majesteit ruimer bot vieren aan hoogst deszelfs menschlievende gezindheid, om het lot van ongelukkigen te verzachten, en beſpaart eenen ſchat van onkosten voor eene altoos in beweging zijnde *justitie* en *politie*, en voor het onderhoud in de gevangenisſen; terwijl bij de veiligheid der maatſchappij een aantal niet volſtrekt bedorven menſchen waarlijk kan worden verbeterd.

(*i*) Zulk een misbruik behoorde dan toch het minst geduld te worden in de kolonie van eene natie, welker beſtuur het eerst den ſlavenhandel, (het zij dan uit menschlievendheid alleen, of uit ſtaatkunde, of uit

 bel-

beider beginsel vereenigd) bestreden heeft, en de vernietiging daarvan zoo heftig en met zoo veel overhaasting doordrijft, als misschien niet altoos en overal met welbegrepen belang overeenstemt. Wij juichen altoos de poging toe, en hebben dit straks bij onze aanteekening (*h*) genoeg bewezen; maar als men over het onafmeetbaar uitheemsch grondgebied van alle beschaafde natien, door groote en krachtige middelen, een loffelijk doel tracht te bereiken, dan behoorde het misbruik op zulk een beknopt eigen terrein, onder het oog van het plaatselijk gouvernement, onmogelijk te zijn.

(*k*) Dat het Engelsch bestuur op eenen daartoe vermoedelijk geschikten grond, de aankweeking van specerijen beproefde en aanmoedigde, was niet vreemd, maar voor ons, welke in de *Moluccos* den voortreffelijksten moedergrond der specerijen bezitten, zou dit nutteloos en misschien zelfs niet staatkundig zijn.

(*l*) De schrijver gelooft toch, dat de *koffijcultuur* aldaar wel zal slagen. Wie gevoelt het gewigt van deze, reeds door proeven bevestigde, onderstelling niet! Geeft dan eens het boompje in den eenen wat minder dan in den anderen grond, dikwerf wordt dit door beter *qualiteit* vergoed, en waar de grond slechts dankbaar is voor het gewild produkt, ontbreekt het dan ook zelden aan ruimte, om in het aantal boomen het minder *individueel* produkt weder te vinden.

(*m*) Voortreffelijker *Suiker*, dan op *Java*, in zulk eene massa, door éénen planter gewonnen, levert al wederom een bewijs voor de dankbare goedwilligheid van den *Sumatraschen* grond, en wat hier aanvoer van industrie en menschenhanden eenmaal vermogen zal, om het tot eene der rijkste en vruchtbaarste bezittingen te maken.

(*n*) Al wederom handen en aanmoediging! waarom zou dan zulk een grond zijne eigen bewoners niet kunnen voeden, ja zelfs nog tot uitvoer naar andere gewesten overhouden, hoewel de meeste naburige eilanden, onder behoorlijke cultuur, vruchtbaar genoeg in zich zelve zijn, om zulk eene aanvoer te kunnen ontberen.

(*o*) Wij hebben het gezegd en behoeven er niet breedvoerig op terug te komen. Men leere de menschen de vruchten van hunnen arbeid, op eene hun welgevallige wijze te besteden; dan zullen ze het weten, waarom zeven Spaansche matten meer dan drie zijn, en hunne nijverheid zal worden opgewekt, om ze op eene even welgevallige wijze te verdienen.

(*p*) Deze prijs zal hoogstwaarschijnlijk eene schrijffout zijn; — de middelprijzen op *Java* waren van 1824 a 1825 ruim veertig Spaansche matten.

(*q*) Ziedaar dan *Peper*, *Koffij*, *Suiker*, *Rijst*, *Indigo*, *Katoen*, *Tamarinde* en *IJzerhout*, als welwillende voortbrengselen van den Sumatraschen grond erkend. Als de grond *wil*, dan hangt het immers alleen van het verstandig *willen* van menschen af, om zulk eenen vruchtbaren grond te ontwoekeren wat hij geven wil? — Zoo hebben wij dan straks ook niet te veel gezegd en mogen het hier nog eens herhalen, dat *industrie* en menschen handen alleen ontbreken, om dit uitgestrekte eiland, (zeker meer dan tweemaal grooter dan *Java*,) tot een der rijkste en vruchtbaarste bezittingen te maken.

(*r*) *Invoer van Lijnwaden uit Europa.* Dit vreemd verschijnsel, dat nog maar voor een aantal jaren het eerst te voorschijn kwam, dwingt ons voor de Engelsche nijverheid den hoogsten lof af. Nog kunnen er oude lieden bestaan, die zich herinneren, dat de in

Indië geweven en gekleurde katoenen tot de Europesche *luxe* behoorden. De Engelsche *industrie* heeft het, door vlijt- en kunstmiddelen zoo verre gebragt, dat deze handel is omgekeerd. Zij halen de grondstoffen van daar, bewerken ze in hun land en leveren ze aldaar, (in weerwil van dubbele vrachten en assurantiën op de grondstoffen en het fabricaat:) zoo goedkoop en zoo schoon bewerkt terug, dat de Indische fabrieken geheel zijn verachterd en weggeruimd, waardoor zij alleen op het vaste land van *Indië* tachtig millioenen menschen voor zich hebben, welke bij uitsluiting door hunne manufacturen worden voorzien. Welk eene rijke bron van welvaart voor *Groot Brittanje!* Ook dit heeft medegewerkt, om vele kooplieden en fabrikanten de handen in één te doen slaan, en een groot deel van den altoosdurenden en overal bestaanden strijd, tusschen koophandel en fabrieken, te verzachten en te bevredigen. Bij de overheering en in bezitneming van onze Indische koloniën door Engeland werd dezelfde aanvoer, bijzonder op *Java*, ook beproefd en met goed gevolg gedreven, en bleef, ook onder ons beheer terug gekomen, door onze, misschien wat verre gedreven, loslating van vrijen en algemeenen handel, steeds voortgezet, hetgeen wel de voorname oorzaak werd, om de voordeelen voor het moederland te verslinden, en voor ons, die de naaste erfgenamen van de vruchten onzer eigen kolonie behoorden te zijn, in zware verliezen veranderden. De schromelijke winsten, welke de verkoop van deze manufacturen bij de Javanen, (in weerwil des aanvoers van millioenen kapitaal!) bleven opleveren, verwilderden den Engelschen koopman tot roekeloosheid in het aankoopen van produkten, om zijne retouren te maken, waarop hij van zijne grove winsten,

op

op de uitreize gemaakt, gemakkelijk een deel verliezen kon, om flechts zijn geld weder te huis te halen, en de ondernemingen andermaal en bij herhaling te hervatten.

Goede voorbeelden vinden, vooral bij gepaste voorlichting en aanmoediging, dan ook gereede navolging. Der aandacht onzer hooge Indifche regering ontglipte het voor de Engelfchen voordeelige en daardoor ruïneufe voor *onzen* handel niet, om dat onze, in vergelijke geringe voordeelen op de uitreize, ook nog eenig voordeel op de retour-reize vorderde, om te beftaan, en dus nog minder op dezelve verlies, en dan nog zulk ontzettend verlies, konde dragen, dat men meermalen te *Batavia* hooger prijs voor de koffij zag befteden, dan dezelve in *Europa* waardig was. Zoo was dan ook die regering tot de *voorlichting* onzer nationale industrie gereed, door derzelver aandacht op die manufactuur te bepalen; monsters ter imitatie te zenden, en ons gouvernement uit te noodigen, om het fabrikaat te beproeven. Een koning, zoo geheel met nationalen geest vervuld, als waarop *Nederland* roem mag dragen, ontvangt gretig goede wenken, om aan de welvaart van zijn volk nuttig te zijn. De proef werd dadelijk en met goed gevolg genomen; en de Nederlandfche fabrikant vervolgde met wakkeren moed dit aangewezen fpoor, en trok op hetzelve met reuzenfchreden voort. Het Indisch gouvernement liet het ook bij den eerstgegevenen wenk en voorlichting niet berusten, maar moedigde het aan, door bij publicatie in dato 14 Februarij 1824 het vreemde fabrikaat van wol of katoenen manufactuur, met een verzwaard regt te belasten, van niet minder dan vijf en twintig percent op de aangevoerde goederen van *bewesten*, en vijf en dertig percent van

beoosten de Kaap de Goede Hoop. Dit bragt het verwachte gevolg te weeg, dat de aanvoer uit *Engeland*, zoodra deze belasting aldaar bekend was, verder in 1824 terug bleef, het Nederlandsch manufactuur eene goede markt begon te vinden, en daarentegen de koffij en andere producten tot meer evenredige prijzen daalden. Dit moest in *Engeland* wel groot opzien baren, en men moest het, om deze teleurſtelling, aan den Engelſchen fabrikant vergeven, dat hij daar tegen wrevelde en (hoewel zeer ten onregte) wilde, dat aan hem, die het eerst dezen weg had aangewezen, denzelven niet mogt worden geſloten. Hij beweerde, dat dit vroeger gelegde bezwaar, door het ſtraks door ons ontwikkeld *verdrag*, was wederſproken, en alzoo moest worden ingetrokken. Behalve het *wederregtelijke*, was zulk eene vordering nog daarenboven hoogst *onbillijk*, daar voor het Engelsch manufactuur het debouché door de halve wereld openſtaat, en wij ons vertier alleen tot den (in vergelijking geringen) omtrek onzer eigene Indiſche bezittingen bepalen. Deze *reclame* geldt nogtans geenszins het Britſche gouvernement. Wij hebben het doen zien, en het Engelsch ministerie was mede wel overtuigd, dat het bedoelde *verdrag* aan onze vrije en onafhankelijke bepalingen niet moest derogeren. Waar echter kracht te kort ſchiet, treedt dikwerf list in de plaats. Hooge regten lokken den ſluikhandel uit; en, bedriegen wij ons niet, dan is er in 1825 voor een aanzienlijk kapitaal Engelſche manufacturen op *Java* ingevoerd, hetwelk op het register van inkomend regt waarſchijnlijk niet als geacquiteerd zal zijn aangeſchreven; de vrijhaven van *Sincapoer* ligt dan ook als ſtapelplaats zoo verre van *Java* niet! Wij zijn het te dezen opzigte, met den, reeds door ons genoemden, ſchrijver, welke deze zwa-

rig-

righeid ook reeds had voorzien, volkomen eens; maar kunnen niet met hem instemmen in de gunstige onderstelling, dat onze fabrikaten reeds de hoogte bereikt zouden hebben, om op een gelijken voet, en alzoo met volkomen vrijen handel, met het Engelsch fabrikaat, zoo als in *qualiteit* (*), ook mede in *prijs* te rivaliseren (†). Maar al was dit zoo, waarom zouden wij dan ook overal de minste zijn en onze havens openzet-

(*) Ten aanzien van de *qualiteit* is de inleiding der gedpublicatie der Hooge Indische regering belangrijk, en wel waardig hier te worden ingevlochten.

„ Aan de vaderlijke bezorgdheid van Zijne Majesteit den „ Koning voor den bloei der nationale nijverheid, hebben de „ Nederlandsche fabrikanten op de treffendste wijze beantwoord, door aan hunne fabrikaten een trap van volkomenheid te bezorgen, welke dezelve niet alleen gelijk met de „ buitenlandsche doet staan, maar zelfs deze in vele opzigten „ overtreffen; en de onderscheiden ladingen van wollen en „ katoenen stoffen, uit Nederlandsche fabrieken alhier aangebragt, hebben bewezen, dat door dezelve, zoowel in de „ behoefte der Inlandsche, als in die der Europesche bevolking ruim kan worden voorzien niet alleen, maar dat zij „ zelfs de voorkeur boven anderen waardig zijn bevonden."

Maar ten aanzien van de mededinging in *prijs*.

„ Daar echter aan dezen tak van nijverheid in andere landen „ aanzienlijke voorregten zijn verbonden, welke, in de mededinging met de Nederlandsche fabrikanten, ten nadeele van „ het ruim vertier dezer laatste strekken, en aan deze mededinging mitsdien hinderlijk moeten worden, en wij het alzoo „ noodzakelijk hebben geoordeeld, ten einde aan 's konings „ heilzame bedoelingen de gewenschte gevolgen te geven, om „ van onze zijde de ondernemingen onzer vaderlandsche fabrikanten, zoo veel mogelijk, aan te moedigen en te ondersteunen."

„ Zoo is het, dat wij enz."

(†) De graaf VAN HOGENDORP, t. a. p. bl. 55 en verv.

zetten, terwijl die van onze bondgenooten gesloten blijven? Het is toch maar waar, dat hoezeer het Engelsch gouvernement begint terug te komen van het systéma van *isolement*, zulks nogtans (en wij gelooven staatkundig wijs!) zeer langzaam en niet zonder *reserves* en *uitsluitingen* voortgaat. — Waarom zouden wij hetzelfde spoor niet volgen? Uitsluiting, finaal verbod, is de kortste weg, om alle clandestine invoer te beletten. Want is de invoer, onder betaling van hoog regt geoorloofd, wie zal dan, wanneer de goederen binnen de limiten gevonden worden, bewijzen, dat die regten niet zijn betaald? maar wanneer, bij *finaal* verbod, de goederen dien onverminderd in den handel worden ontdekt, dan weet de sluiker, dat confiscatie zijn kapitaal ten deel valt, en hij heeft zich niet te beklagen.

Wij deelen dus ook in de vreeze niet, dat het uitsluitend regt onze fabrikanten of kooplieden verleiden zal, om de prijzen op te drijven. Daartoe is de concurrentie onzer fabrieken reeds te groot, zoo als het Indisch gouvernement in de zoo even aangehaalde publicatie reeds aanmerkt: „ dat door dezelve zoowel in „ de behoefte der Inlandsche, als in die der Europesche „ bevolking, *ruim* kan worden voorzien" en zal allengs nog grooter worden, om aan den koopman te leveren, zoo lang deze slechts rekening maakt. Daardoor zal ook de Nederlandsche koopman de handen met den fabrikant in één slaan, en hunnen noodlottigen kampstrijd matigen, waartoe mede de nieuwe handelmaatschappij, met haar aanzienlijk vermogen, reeds zoo belangrijk heeft ondersteund en verder bij kan dragen.

Wij hebben over dit gewigtig onderwerp niet beknopt kunnen zijn; maar hebben ook een bron van rijkdom en welvaart behandeld, waarbij zoo vele standen in ons

va-

vaderland belang hebben, en die nooit ophouden te vloeijen. Wij willen ook gaarne de eere der eerste vinding aan onze Engelsche bondgenooten toestaan, en hun dezelve nimmer betwisten, mits dat zij dan ook te onzen opzigte voortaan niet al te inhalig zijn!

(*s*) *Tot stapelplaats* kan men dan ook wel een minder eilandje vinden, en het is zelfs voorzigtig, wanneer de ontginning op *Sumatra* veld wint. (*zie a.*)

(*t*) Hier wordt wederom het voordeel door het aanvoeren van bannelingen erkend.

(*u*) Ziedaar dan reeds den eersten grond ter beschaving en op de regte wijze aanwezig, in de opleiding van het opkomende geslacht.

(*v*) Is dit volk moeijelijk en wederspannig om te regeren, het schijnt dan toch voor eene godsdienstige leiding vatbaar, en weigert zelfs daaraan zijne offers niet.

(*w*) Wanneer door uitbreiding van cultuur en bevolking die behoeften vermeerderen, dan ligt *Java* tot den aanvoer nabij.

(*x*) Blootstelling aan de ZON en zelfs aan de MAAN, wordt door geheel *Indië* voor zeer schadelijk gehouden. Door een wél ingerigt geneeskundig toevoorzigt worde hier eene ordelijke leefregel voorgeschreven.

(*ij*) Zoo wordt hier de grond van het kwaad reeds van zelve aangewezen; maar ook zou een subalterne resident hier vrij wat minder kostbaar zijn, dan een Lt. gouverneur.

(*z*) Wij zullen onze aanteekeningen met eene algemeene aanmerking eindigen. Bij het groot aantal heldere punten, welke overal langs het tafereel doorschijnen, is toch over het geheel van hetzelve eene donkere tint verspreid, waaruit zelfs hier en daar een

con-

contrast ontſtaat, dat zigtbaar in het oog valt, en wij wel eens bedoelden aan te wijzen. Zou dit ook mogen toegeſchreven worden aan eene diepliggende neiging van den ſchrijver, om de waarde te verkleinen van eene *vreemde* bezitting, tot onderdrukking van eene edele ſpijt over derzelver gemis? Mogten wij hier niet altoos mistasten! Hij blooze dan niet over ons vermoeden, dat *hij*, in weerwil van zich zelve, niet overal getrouw aan de *geheele* waarheid was, want (eere hebbe zijn hart en vaderlandſchen trots!) welligt zag hij nu, bij eenen tweeden togt, eene Nederlandſche bezitting met een ander oog, althans zal hij het ons nu ligter vergeven, dat wij de heldere punten wat meer hebben doen uitkomen, om den voorgrond te verlichten.

IV.

FRAAIJE LETTEREN

EN

MENGELWERK.

OVER
DEN INVLOED
DER
ENGELSCHE MAGT IN INDIË,
EN
DER FRANSCHE OMWENTELING
OP DE
OOSTERSCHE LETTERKUNDE;

DOOR

H. A. HAMAKER,

Hoogleeraar te Leijden (*).

Het in allen opzigte zoo gedenkwaardig tijdperk, dat het ſlot der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw omvat, levert eene onuitputbare ſtof tot nadenken, gisſen en berekenen aan den wijsgeerigen onderzoeker der geſchiedenis, en aan elk, dien het lot der tegenwoordige en toekomſtige geſlachten en de voortgang der beſchaving dierbaar is. Rijk was het in beroeringen en onheilen, en in misdaden, waarvoor de menschheid gruwt; vruchtbaar in omwentelingen, wier ſtaatkundige gevolgen, hetzij wel-

(*) Voorgelezen in de Maatſchappij van fraaije Kunsten en Wetenſchappen, te *Leyden*, in Januarij 1826.

weldadige, hetzij nadeelige, het meest geoefend oog niet kan overzien, noch het diepzinnigst verstand doorgronden. Maar hoezeer het der Voorzienigheid om wijze redenen behagen moge, ons voor het tegenwoordige flechts een klein gedeelte te ontdekken der heilrijke bedoelingen, tot wier bereiking zoo veel kwaads gebeuren moest; er beftaat echter eene troostrijke waarheid, die met genoegzame zekerheid uit de gefchiedenis dier moeijelijke en onrustvolle dagen kan worden opgemaakt. De menfchelijke geest heeft in veerkracht gewonnen; hevige driften, door gewigtige belangen in werking gebragt en door wrijving en tegenftand verhoogd, hebben hem opgewekt uit den flaap der werkeloosheid, waarin hij dreigde te verzinken; en, ontdaan van de kluisters des vooroordeels, ftreeft hij thans met reuzenftappen voort van de eene ontdekking naar de andere. De zaak, waarvan wij fpreken, is te zeker, om eenig bewijs, of eenige verdediging tegen den moedwil of de halftarrigheid van fommige vrienden der duisternis te behoeven; maar de uitgebreidheid van het ontzagverwekkend en zielverheffend fchouwfpel dier wetenfchappelijke vorderingen belet ons het duidelijk overzigt des geheels, en laat flechts eenen algemeenen en daardoor flaauwen en ligt verdwijnenden indruk in onze verbeelding achter. Het is dus nuttig en noodzakelijk, dat men van tijd tot tijd zijnen blik op den voortgang van enkele gedeelten der menfchelijke wetenfchap vestige, en dat bijzondere geleerden nu en dan de openbare aandacht inroepen op de fnelle

ont-

ontwikkeling dier vakken, wier beoefening het hoofddoel is van hunne zorgen en bemoeijingen. Het is deze gedachte, mijne Hoorders! die mij in de keuze van een onderwerp geleid heeft, en ik durf mij vleijen, dat het aan de aanzienlijke vergadering, in wier midden ik thans de eer heb het woord te voeren, niet ongevallig wezen zal, indien ik haar eenige oogenblikken bezig houde met eene vlugtige beſchouwing van den invloed, dien de ſtaatkundige gebeurtenisſen, in het laatſte tijdperk der achttiende en het begin der negentiende eeuw voorgevallen, op den bloei der Oosterſche Letterkunde hebben uitgeoefend.

Twee hoofdgebeurtenisſen zijn er, die aan de Oosterſche Letteren eene geheel andere rigting gegeven, en dezelve binnen weinige jaren tot eene hoogte hebben opgevoerd, die zij te voren nimmer bereikten. De eerſte is de vestiging en uitbreiding der Britſche magt op het vaste land van *Indie*, de tweede *Frankrijks* omwenteling en NAPOLEONS heerſchappij. Het zou misſchien moeijelijk vallen, om in de geſchiedenis der wereld, twee gelijktijdige voorvallen op te noemen, die in oorſprong en aard meer onderſcheiden, in tegenovergeſtelden geest en ſtrekking vijandiger geſtemd waren, en tevens zoo eenſtemmig hebben medegewerkt tot bevordering en ontwikkeling van een en hetzelfde letterkundige doel. De zaak klinkt wonderſpreukig, ſchier ongeloofelijk, en vermeerdert juist daardoor de belangſtelling van elk, die gewoon is het verband tusſchen oorzaken en gevolgen in

de geschiedenis op te sporen. Wenden wij eerst onzen blik naar *Indië*, zoo als de orde des tijds en de zamenhang der zaken het vorderen. Niet alleen is de vernietiging van *Frankrijks* ouden toestand van later dagteekening, maar de heilrijke gevolgen die zich daaruit voor de Oostersche Letteren ontwikkelden, ontsproten althans gedeeltelijk uit de zucht om de Engelsche magt in het Oosten te verminderen, en men kan de eene derhalven niet regt verstaan en doorzien zonder de andere te kennen.

De eerste komst der Engelschen in het Schiereiland aan deze zijde van den *Ganges* had plaats in het jaar 1619, de vergunning om in *Bengalen* te handelen, werd hun ten jare 1634, door den Mongoolschen Keizer geschonken. Langen tijd bepaalde zich hunne zorg genoegzaam uitsluitend tot het bevorderen hunner belangen, het vergrooten hunner voorregten, het bestrijden van den invloed der Portugezen, en vooral der Franschen, die met afwisselend geluk hun den voorrang betwistten. Het ging hier den Engelschen op het vaste land van *Indië*, gelijk onzen voorouderen in den Indischen *Archipel*. Men dacht alleen op geldwinst, en niet op wetenschappelijk voordeel, en men verzuimde in die mate alle beoefening der taal, alle kennis van de zeden en den aard der landzaten, dat men zich daardoor in zijne handelsaangelegenheden dikwerf eene onberekenbare schade toebragt. Het Perzisch was toen, gelijk nu, de taal van den beschaafden stand, die door de Muzelmansche veroveraars ingeDe

gevoerd, in brieven, in openbare geschriften, in alle handelingen van vrede of oorlog, van het openbaar of het bijzonder leven gebezigd werd. En die zoo belangrijke taal, zonder wier kennis men zich aan duizenderlei misvattingen, en aan menigvuldig bedrog blootstelde, verstond niemand van de toenmalige dienaren der Engelsche Oost-Indische Compagnie. Men kende de verdragen, die men met den Indischen Keizer of zijne beambten en legerhoofden sloot, of de bevelen en giftbrieven, die men van hen ontving, niet uit het oorspronkelijke, maar alleen uit vertalingen, door Armeniers of andere vreemdelingen vervaardigd. Het is bijna onbegrijpelijk dat de gedurige schade die men leed, en de menigvuldige twisten uit de onbekwaamheid of de kwade trouw dier lieden geboren, de Engelschen niet vroeger van de noodzakelijkheid overtuigd hebben van uit eigen oogen te zien, en persoonlijk met de inboorlingen te onderhandelen. Er verliep intusschen meer dan eene eeuw, eer aan zoo iets door iemand gedacht werd, en er werd niets minder gevorderd dan het spoedig verval der Mongoolsche magt en de daarop gevolgde verovering van enkelde gewesten door de Britten, om hen te bewijzen dat de kennis van de landtaal en zeden, die hun zoo geheel nutteloos en overtollig had toegeschenen, onmisbaar was voor het behoud eener pasgeborene heerschappij, wier uitbreiding, bevestiging en bloei de toestand van westelijk *Indië* meer dan ooit scheen te bevorderen. Daar neigde sedert lang alles tot regeringloosheid. Na eene

 vijf-

vijftigjarige regering was de beruchte Mongoolſche Keizer AMENG ZEB, in het begin der achttiende eeuw, overleden. Vijf Vorſten, allen even zwak en onbeduidend, allen evenzeer de ſlaven van eenige heerschzuchtige Grooten, volgden elkander op den troon van *Hindostan.* De provincien, niet langer door de kracht der regering in toom gehouden, geraakten in opſtand; de Emirs, die ze beſtuurden, maakten zich onafhankelijk; de Mahratten, te voren onbekend, verhieven zich plotſeling, en geene ſtreek van *Indie* bleef voor hunne ſtrooperijen beveiligd, en het ergſte nog van allen, de Koning van *Perzië*, de ondernemende NADIRSCHAH, viel, door verraders geroepen, in het hart van *Indië*, plunderde *Delhi*, en ſleepte, in zijnen terugtogt, achthonderd millioenen ſchats met zich naar *Ispahan.* Met veel behendigheid bedienden zich de Engelſchen van de toenemende zwakheid der regering. Te voren had men, indachtig aan de aanmatigingen der Portugeten, hen met een achterdochtig oog beſchouwd, en hun, den handel op eene enkelde haven uitgezonderd, allen toegang tot *Bengalen* ontzegd. Thans begon men hen met meer onderſcheiding te behandelen, en het leed niet lang of zij verkregen in de bevestiging hunner oude en de vergunning van vele nieuwe voorregten, hun plegtig, ten jare 1717, door den Keizer FARRUKHSCHER verleend, het eerſte vaste ſteunpunt, den hechten grondſlag hunner toekomende grootheid.

De Mongoolſche Landvoogden waren, wel is waar, te naijverig en vijandig geſtemd om den vreemde-

ling

ling in het gerust bezit te laten, van alles wat hun meester al te ligt en onvoorzigtig had toegeſtaan. De krijg brak los; *Calcutta* zelf werd ſtormenderhand veroverd, en voor een oogenblik ſcheen de Britſche magt in *Indie* onherroepelijk verloren. Maar op den duur is de woeste dapperheid van geheele zwermen Aziaten niet beſtand tegen den bedaarden moed en de geregelde krijgstucht van een gering getal Europeërs. De Engelschen herſtelden zich ſpoedig en de oorlog eindigde met de herwinning van al hetgeen men te voren had bezeten, en de verkrijging eener magt, die de vermetelſte wenſchen der veroveraars te boven ſtreefde. Niet alleen viel de voornaamſte factorij der Franſchen in *Bengale* hun bij deze gelegenheid in handen, maar de Mongoolſche Landvoogd zelf, de ſtookebrand des oorlogs, werd geſlagen, door de zijnen verraden en vermoord, en zijn opvolger ontving zijn magt en titel uit de handen des Engelſchen bevelhebbers. Deze onverwachte en verbazende ommekeer van zaken werd voltooid op den 29ſten Junij 1757, juist een jaar na de geheele verdrijving der Engelſchen uit *Bengale*, en ſchonk hun op eens, als door een tooverſlag, de opperheerſchappij zoo wel over die provintie als over de aangrenzende gewesten *Bahar* en *Orissa*. De Mongoolſche Landvoogden bleven in ſchijn het volk beſturen, dat daardoor gemakkelijker aan zijne nieuwe meesters gewende, maar indedaad waren zij de eerſte leenmannen en lasthebbers der Engelſche Oost-Indiſche Compagnie, die zich van lieverlede

elken tak van algemeen en bijzonder bestuur toeëigende, en daardoor beter begon in te zien, door welke middelen zij haar gebied op duurzame gronden vestigen, en op de goedkeuring en ondersteuning der inboorlingen rekenen kon. Om hierin te slagen, moest men den godsdienst en de vooroordeelen van Hindous evenzeer als Mohammedanen ontzien, elk hunner volgens zijne eigene wetten besturen, en door wijze toegevendheid de ketens verbergen waarin men hen gesloten hield. Maar dit verstandig en heilzaam doel was onuitvoerlijk, tenzij er een onverbreekbaar en waarlijk allerzeldzaamst verbond gesloten werd tusschen staat- en letterkunde. De beoefening van het *Sanscrit*, de kennis van den Indischen godsdienst en de Indische zedeleer, en, vermits dáár alles met den godsdienst zamenhangt, door een natuurlijk gevolg, het onderzoek der geheele Sanskritische Literatuur aan de eene zijde, en aan de andere, de Koran en deszelfs uitleggers, de overleveringen der Mahomedaansche wetgeleerden, de meer algemeene verspreiding van Arabische, maar vooral van Perzische taalkennis, waren de voorwerpen, die beurtelings den aandacht boeiden der uitstekende mannen, die de Oost-Indische Maatschappij en toen en naderhand onder hare dienaren telde. Maar niemand onder deze verdient meer de hulde der nakomelingschap dan WILLIAM JONES. Hij, zelf een der leden van het hoog geregtshof van *Bengalen*, gevoelde beter dan iemand de onbillijkheid en het gevaar, van Hindows en Muzelmannen, of naar Engelsche of naar hun eigene, wel-

welligt kwalijk begrepene, instellingen te vonnisſen. Weldra baande hij zich zelf en zijne ambtgenooten den eenigen weg dien de regtvaardigheid voorſchreef, en vertaalde de Indische wetten van Menou en de Mahomedaanſche over het erfregt. Zijn voorbeeld werkte krachtig. De edelſte vernuften ſloten zich als om ſtrijd aan hunnen voorganger; het Aziatisch genootſchap te *Calcutta* werd onder zijne voorzitting gevestigd, en elk jaar door nieuwe ontdekkingen gekenmerkt. De Braminen, ten vollen overtuigd van den zachten en echt liberalen geest der regering, toonden zich bereid tot onderſteuning harer bedoelingen, en openden vrijwillig de ſchatten hunner aloude letterkunde. Zelfs de godsdienstijver en de geloofshaat der Muzelmannen week voor zachter gevoelens, en aan de nieuw opgerigte ſchool te *Fort William* wedijverden Europeanen en inboorlingen in het onderwijzen en beoefenen der talen en wetenſchappen van het Oosten. Daar heerscht bij de tegenſtrijdigſte begrippen en zeden de volmaaktſte overeenſtemming en eendragt, daar ziet men thans den aanbidder van BRAMA zijne heilige taal en leer aan anderen mededeelen, en naast hem vervult een afſtammeling van een dier Medinenzers, die Mohammed tegen *Mecca's* afgodendienaars hielpen, den leerſtoel der Arabiſche letterkunde. Maar niets verdient in dezen wedſtrijd, tot verwerving en verſpreiding der onontbeerlijkſte kundigheden, zoo zeer onze goedkeuring en toejuiching, als de edele naijver en de nationale geest der

Engelschen zelven. Het is hier geen genootschap, geene afzonderlijke klasse van geleerden, die, afgetrokken van alle andere bemoeijingen, zich uitsluitend wijden aan de bevordering der wetenschappen. O neen! Onder de beambten der regering vindt men geen enkelen man van talenten, van welken rang en staat hij ook zij, die het zich niet tot eene eere rekent hiertoe mede te werken, geen enkelen die niet gevoelt dat de roem en het geluk zijner natie zulk eene medewerking van hem eischen. Aan deze algemeene geestdrift is men de onafzienbare rij van belangrijke werken verschuldigd, die in de laatste dertig jaren of met, of zonder hulp der Inboorlingen in *Hindostan* zijn uitgegeven. Door haar bloeijen en groeijen de Aziatische maatschappijen van *Calcutta*, *Bombay* en *London*, tot wier leden menschen van allerlei soort, letterkundigen, regters, geneesheeren en krijgslieden behooren; door die vaderlandsche zucht alleen laat het zich verklaren, dat men bij voorbeeld de vertaling der, voor de kennis der wetten en zeden zoo onontbeerlijke overleveringen van Mohammed en de uitgave van het volledigste Perzische woordenboek aan officieren der Bengaalsche landmagt te danken heeft, en dat wij nog onlangs den reuzenarbeid, waaraan niemand zich tot nu toe had durven wagen, de zamenstelling van een uitgebreiden en alphabetisch gerangschikten woordenschat der Sanscritische taal, niet door een geleerden van aanleg en beroep, maar door een adsistent heelmeester hebben zien volvoeren. Het zou mij gemakkelijk vallen de voorbeelden

en

en bewijzen, hier door mij aangehaald, met een aantal anderen te vermeerderen, doch het reeds gezegde is, mijns inziens, genoegzaam tot staving dezer groote waarheden: dat de vestiging der Engelsche heerschappij in *Indië* eenen beslissenden en allervoordeeligsten invloed heeft uitgeoefend, en bij voortduring blijft uitoefenen op de ontwikkeling en verspreiding van een aanmerkelijk gedeelte der Oosterische Letterkunde, dat die invloed van eenen staatkundigen aard is, en dat daarom de studie van het Perzisch en het Sanscritsch, die den vasten hoeksteen uitmaakt van het Engelsch Oost-Indisch bestuur, zich althans in die gewesten eenen duurzamen en niet ligt verwelkenden bloei mag beloven. Het is intusschen waarschijnlijk, dat deze voor letterkundige nasporing zoo voordeelige uitkomsten zich vooreerst zouden bepaald hebben bij voorwerpen van de dringendste noodzakelijkheid, en zich althans geenszins met zulk eene voorbeeldelooze snelheid over alle de provinciale tongvallen van *Indië* zouden hebben uitgestrekt, zoo er niet eene zekere klasse van menschen geweest ware, die, vreemd van alle staatkundige bedoeling, onder de schaduw der Britsche Mogendheid hare vreedzame letteroefeningen met onuitbluschbaren ijver voortzette. Wij bedoelen hier de zendelingen en wel voornamelijk de Deensche broeders van *Serampore* aan den *Ganges*, beroemd door talrijke Bijbelvertalingen. Het lijdt wel geen twijfel dat het Engelsch bestuur ook deze ondernemingen bij uitstek heeft begunstigd, die de onverdraagzaamheid der voormalige Muzelmansche re-

regering zeker nooit zou hebben toegelaten; en hoezeer ons de verſpreiding des Bijbels onder de Indianen ontijdig, en de vertalingswijze gebrekkig toeſchijnt, er is echter, letterkundig beſchouwd, door de overbrenging van een en hetzelfde boek in zoo vele verſchillende tongvallen voor taalſtudie en taalvergelijking in het algemeen, oneindig veel gewonnen, en wij hebben dus ook in dit opzigt de grootſte verpligting aan onze Britſche naburen. De waarheidsliefde gebiedt ons evenwel ook de donkere zijde van het tafereel niet geheel voorbij te zien en onbewimpeld te verklaren, dat het ſtaatkundig daglicht, waarin men de Oosterſche letteren geplaatst heeft, voor de grondige kennis der Arabiſche literatuur niet alleen, maar zelfs voor de oordeelkundige ſtudie der Perziſche taal zeer nadeelig geweest is. Deze ſtelling, die ſommigen uwer welligt eenigzins duister ſchijnen mag, zal ik met weinige woorden trachten op te helderen. Het Perzisch, oorſpronkelijk een der takken van den uitgeſtrekten Indisch-Germaanſchen taalſtam, is ſedert de veroveringen der Muzelmannen in de zevende eeuw en de invoering van het Mohamedanismus hoe langs zoo meer met vreemde beſtanddeelen, vooral met Arabiſche woorden en denkbeelden, vermengd geworden. De Perziſche letterkunde is dus in geest en uitdrukking eene dochter der Arabiſche, en voor dat men deze naauwkeurig heeft leeren kennen, kan men den aard der eerſte ſlechts ten deele bevatten. Daar men intusſchen de zaak in *Engeland* niet uit een geleerd, maar uit een ſtaat-

ſtaatkundig oogpunt beſchouwde, bepaalde men zich in de eerſte plaats bij die letteroefeningen, die onontbeerlijk waren en een dadelijk praktisch nut opleverden: dat is, men beſtudeerde het Perzisch aanhoudend en vlijtig, en voegde naderhand ſlechts zoo veel oefening in het Arabisch daarbij, als voor het regt verſtand der zaak onmisbaar ſcheen. Deze verkeerde en tegennatuurlijke ſtrekking had dan ook bij de Engelſchen dezelfde oppervlakkigheid ten gevolge, die vroeger en later om gelijkſoortige redenen bij de geheimſchrijvers en tolken der Europeſche afgezanten bij de Ottomaniſche Porte plaats greep. Gelijk gene met het Perzisch aanvangen en met het Arabisch eindigen, zoo beginnen deze met het Turksch, gaan van daar over tot de Perſiſche letterkunde, die de moeder is der Turkſche, en beſluiten den kring hunner ſtudien waar hij zich had moeten openen, namelijk bij het Arabisch. Zoo iemand, der zake kundig, nog twijfelen mogt aan de verderfelijke gevolgen dezer averegtſche handelwijze voor oordeelkundige en grondige geleerdheid, hij leze de ſchriften, en vooral de vertalingen, van den anders zoo verdienſtelijken JOZEF VON HAMMER (zelf voorheen gezantſchaps-ſecretaris te *Konſtantinopolen*) en die lezing zal hem volkomen overtuigen van de waarheid en regtvaardigheid der beſchuldiging. Wij herhalen het dus nog eens, mijne Hoorders! de magtige invloed der ſtaatkunde op de Oosterſche letteren heeft ook hare nadeelige zijde, omdat vrijheid en onafhankelijkheid de ontwikkeling der wetenſchappen op den duur het meest be-

bevorderen. Vandaar de hooge vlugt die de Oosterſche letteren in het algemeen, en de Arabiſche in het bijzonder, gedurende het jongſte tijdvak in *Frankrijk* genomen hebben. Het is waar, ook in dat gewest ſpeelde de ſtaatkunde en veroveringszucht van NAPOLEON geen geringe rol in de aanmoedigingen en belooningen aan de kennis en beoefenaars der Oosterſche letteren geſchonken, doch de rigting der ſtudien zelven leed geene verandering, en de goedkeuring der regering was alleen een nieuwe ſpoorſlag voor die uitſtekende mannen, aan wier vlijt en genie deze wetenſchap na de eerſte ſtormen van het ſchrikbewind hare herrijzing en verheffing te danken had. Deze opmerking, mijne Hoorders! roept mij als van zelf tot het tweede en laatſte deel mijner rede. Beſchouwen wij thans de gevolgen der Franſche omwenteling voor de Oosterſche letterkunde, en ſchetſen wij kortelijk, in eenige hoofdtrekken, haren tegenwoordigen luister.

Korten tijd voor het uitbarſten dier verderfelijke woelingen, die het geluk en de rust van *Frankrijk* en *Europa* zoo langen tijd vernietigden, hadden enkele bekwame mannen, en daaronder de eerwaardige SILVESTRE DE SACY, zich reeds voordeelig onderſcheiden. Eenige geſchriften, die eene betere eeuw voor de Oosterſche taal- en zaakkennis voorſpelden, waren verſchenen, en op hoog bevel hield men zich onledig met de uitgave van beſchrijvingen en uittrekſels der handſchriften van de Koninklijke Parijſche bibliotheek, waarbij in de eerſte

plaats aan Arabiſche en Perziſche gedacht werd. Men had den goeden weg ingeſlagen, maar de verwarring en regeringloosheid, die volgden, ſchenen elken ſtap te belemmeren en te verhinderen, en alle veerkracht te verlammen. Gelukkig bezweek niemand, op wien de hoop der wetenſchap rustte, onder den bijl der revolutie, of toevallig, of omdat zij door geboorte, rang, gezag, of ſchatten den nijd en den achterdocht der dwingelanden niet genoegzaam opwekten. Intusſchen had de algemeene gisting der gemoederen eene zekere ſtoutheid in beſluiten en handelen doen geboren worden, die, met verſtand geleid en op nuttige voorwerpen gerigt, gewigtige ondernemingen uitvoerlijk maakte, die men in kalmer dagen aan duizend tegenwerpingen en berekeningen toetst. Dit gevoelde de jeugdige LANGLÈS, die, wel is waar, in geen gedeelte der Oosterſche letterkunde grondige en uitgebreide kundigheden bezat, maar wien desniettegenſtaande de lof toekomt, dat hij de aandacht der regering het eerst bij dezen tak der wetenſchappen bepaald en van haar de ſtichting der beroemde ſchool verworven heeft, die ſedert dertig jaren aan *Frankrijk* de eerſte plaats verzekert onder de landen van *Europa*, waar Oosterſche geleerdheid bloeit. LANGLÈS was door zijn wel oppervlakkig, maar echter veel omvattend overzigt van den toeſtand zijner wetenſchap in alle gewesten, hetwelk hij, door zijne menigvuldige buitenlandſche betrekkingen, verkregen had, het best bevoegd om te beoordeelen, welk een plan den voortgang dezer ſtudien

het

het krachtdadigst bevorderen zou. Naijverig op den roem der Engelſchen, die zich reeds in dien tijd door eigen vlijt, en aanmoediging van groote talenten, op den eerſten rang onder de beſchermheeren en kenners der Oosterſche letterkunde hadden geplaatst, en begeerig om in zijn vaderland de glorierijke dagen van HERBELOT, BOCHART, PETIS DE LA CROIX en RENAUDOT te doen herleven, kon LANGLÈS niet rusten voor dat hij *Frankrijk* als mededingſter der Britten had zien optreden, en aan haar een gedeelte verzekerd had van de eer en het voordeel, die uit de beoefening der Oosterſche letteren voortvloeijen. Niet lang na den val van ROBESPIERRE, beſloot het Fransch beſtuur, op zijne voordragt, tot de oprigting eener ſchool der levende talen van het Oosten, niet alleen beſtemd tot vorming van geleerden en onderwijzers, maar bijzonderlijk van hen, die als gezanten, conſuls, reſidenten, geheimſchrijvers of tolken den lande dienen, en den invloed of den handel van de Franſche natie in de *Levant* zouden herſtellen of vermeerderen. Men bepaalde zich vooreerst bij het geleerde Arabisch en dat van het dagelijksch leven, bij het Perzisch en het Turksch, waarbij naderhand nog het Armenisch en het hedendaagſche Grieksch gevoegd werden. De overige talen van *Azië*, met name het Sanscrit, waren toen nog niet bekend genoeg om de beſcherming der regering tot zich te trekken, en afzonderlijke leerſtoelen te vorderen. Dezelfde wet, waarbij de oprigting der ſchool bepaald werd, ſchreef aan de nieuw benoemde Hoog-

leer-

leeraren de verpligting voor tot het vervaardigen van werken, geschikt om de studie der taal, die zij onderwezen, te verligten en te veraangenamen. Aan deze bepaling zijn wij de *grammatica* der gemeene Arabische taal van CAUSSIN DE PERCEVAL, de Turksche van JAUBERT en de Armenische van CERBIED verschuldigd. Maar niemand voldeed beter aan deze, zoowel als aan zijne overige geleerde verpligtingen, dan SILVESTRE DE SACY, wiens heerlijke Arabische spraakkunst misschien de kroon spant boven alle grammatikale werken van verschillende tijden en natiën. Dit meesterstuk werd eerst voltooid onder de regering van NAPOLEON, die, reeds lang voor zijne verheffing tot Consul en Keizer, de Oostersche taal- en zaakkennis bijzonder begunstigd had en dezelve en toen en naderhand aan zijne staatkundige bedoelingen trachtte dienstbaar te maken. Het bezit van *Egypte*, met zooveel stoutheid en geluk verkregen, met zoo veel onbezonnenheid opgeofferd en verloren, riep de aandacht des veroveraars aanvankelijk tot de Levantsche talen, het Arabisch, Perzisch en Turksch, en bovenal tot de eerste en de laatste. Vele geleerden, de een meer, de andere minder bekend met de Oostersche studien, maar allen evenzeer doordrongen van derzelver onontbeerlijkheid, volgden het Fransche leger naar *Egypte*, en onder den naam van Instituut, vormde zich eene wetenschappelijke vereeniging, die den vorigen niet minder dan den tegenwoordigen toestand des lands naauwkeurig onderzocht, en zich onafgebroken bezig hield met

de

de oudheden, de zeden en den aard der inwoners, de kunſten en wetenſchappen, de voortbrengſelen, de hulpmiddelen en de beſchrijving van *Egypte*. Elk die zich herinnert hoe magtig dit land voorheen geweest is, en wat het ondanks de zorgeloosheid der Turken in later tijd nog opleverde, zal gevoelen wat het worden kon onder een verſtandig beſtuur, onder het oog van eenen man, wiens ſchranderheid alles voorzag, wiens moed en volharding de grootſte gevaren trotſeerde. De gevolgen zouden even onberekenbaar geweest zijn voor de letteren als voor den maatſchappelijken toeſtand der oude wereld. *Egypte*, door zijne ligging beſtemd om de ſtapelplaats van den handel te worden, zou waarſchijnlijk binnen weinig jaren tot zeldzamen voorſpoed en rijkdom zijn opgeklommen. Het zou *Azië* en *Afrika* hebben beſchaafd en bevoordeeld ten koste der magt van *Europa*, en *Engeland*, door eenen ondernemenden vijand van naderbij beſpied en belaagd in deszelfs Oost-Indiſche bezittingen, zou zich daar met moeite gehandhaafd, en althans nooit het onmetelijke rijk geſticht hebben, hetwelk het thans bezit. Maar *Egypte* zou bovendien het middelpunt geworden zijn der Oosterſche literatuur, die, omringd van alle plaatſelijke hulpmiddelen, welke wij in *Europa* misſen, en door de bijdragen van het Oosten en Westen en Zuiden onderſteund, zich met meer kracht en ſnelheid zou hebben ontwikkeld, dan tot nog toe gebeurd of naar menſchelijke berekening immer te wachten is. Alle deze ſtaat- en letterkundige voordeelen, die

NA-

NAPOLEON buiten twijfel voor oogen zweefden, toen hij den togt naar *Egypte* ondernam, verdwenen ter kwader ure voor de aanlokſelen der heerschzucht. Het ſcheen hem wenſchelijker toe, Keizer der Franſchen, dan Koning van *Egypte* te wezen. Hij verliet in ſtilte het duurgekochte wingewest, en met hem week de geest die veerkracht en leven aan het leger bijzette. *Egypte*, door de Engelſchen en Turken heroverd, hernam ſpoedig zijne vorige gedaante, en eene der merkwaardigſte gebeurtenisſen van onzen leeftijd ging voorbij, zonder eenige gewigtige gevolgen voor handel of ſtaatkunde achter te laten. Duurzamer en grooter waren de letterkundige vruchten van het kortſtondig bezit van *Egypte*. Een vrij aanmerkelijk getal familien of bijzondere perſonen, van Christelijk, Joodsch of Muzelmansch geloof, die den vreemdeling min of meer hadden begunſtigd en de wraak der terugkeerende Turken vreesden, volgden het Franſche leger naar *Europa*. Onder dezen bevond zich meer dan een aanzienlijk geleerde, door en door bekend met de talen, den godsdienst en de geſchiedenis der Muzelmannen, wiens omgang en lesſen veel toebragten, tot de gemakkelijke en meer algemeene verſpreiding der gewone Arabiſche taal, en die door het afſchrijven van gewigtige werken en het geven van belangrijke inlichtingen zelfs den arbeid van eenen SILVESTRE DE SACY niet weinig onderſteunden en beſpoedigden. Bovendien gaf NAPOLEON's togt, en de ontdekkingen en waarnemingen die men in *Egypte* gedaan had, aanleiding, dat men zich van dien tijd

af aan meer aanhoudend en oplettend met dat land der aloude beſchaving bezig hield. Het groote werk over *Egypte*, de geleerde ſlotſom der Franſche expeditie, werd onder het oog en op kosten der regering ondernomen; oudheden van allerlei ſoort werden ontdekt of opgegraven, beſchreven en afgeteekend, of aangekocht en naar *Europa* gevoerd, en deze menigte van weleer of niet, of kwalijk, bekende voorwerpen, bragt eindelijk eene ontdekking tot rijpheid, waarop, in weerwil der nijdige tegenwerpingen en der betweterij van ſommigen, de negentiende eeuw met reden roem mag dragen. Wij bedoelen de ontcijfering van het Egyptisch beeldſchrift; eene zaak, gewigtig genoeg om zonder eenig verder bewijs de ſtelling te regtvaardigen, dat *Frankrijks* omwenteling op de tegenwoordige en toekomſtige kennis van het Oosten verbazend gewerkt heeft. Intusſchen bepaalde zich NAPOLEON, ſedert zijne terugkomst in *Frankrijk*, ſlechts zijdelings bij *Egypte*. Zijne beſcherming aan de Oosterſche letterkunde verleend, werd uit geheel andere, uit ſtaatkundige oogmerken geboren. Zij moest op tweederlei wijze aan zijne ontwerpen dienstbaar zijn. Aan de eene zijde wilde hij de Muzelmanſche vorſten en natien met zijne daden bekend maken, en aan zijne belangen verbinden, aan de andere de magt der Engelſchen in *Indië* en hunnen invloed in Oostelijk *Azië* verſtoren. Daarom moesten de bulletins zijner voornaamſte veldtogten in het Turksch vertaald, daarom moest er een eeuwige wedſtrijd tot verkrijging van gezag en in-

invloed aan de hoven van *Konſtantinopel* en *Teheran* tegen de Engelſchen gevoerd worden. Dit gelukte NAPOLEON volkomen, en op het hoogſte toppunt van zijnen roem, was hij ook het voorwerp der bewondering en vereering der Turken en Perzianen. De volvoering van het tweede plan was aan grooter zwarigheden onderworpen, en kon nooit gelukken, zoo men niet zijne vijanden naſtreefde, en op hun voetſpoor zich met de talen en zeden, en den toeſtand van *Indië* en het Oostelijk vaste land van *Azië* bekend maakte. Dit ſchijnt de Franſche Keizer eerst laat gevoeld, en daarom tot de oprigting van eenen leerſtoel voor het Sanscrit en van eene andere voor het Chineesch, beſloten te hebben. Want ſchoon deze beide Hoogleeraarambten eerst in werking kwamen bij de aanvankelijke herſtelling der Bourbonſche dynastie, zoo geſchiedde zulks echter volgens NAPOLEONS plannen en denkbeelden. Het lijdt dus geen twijfel, dat de wijsgeerige ontwikkeling der beginſelen van de Chineeſche taal, en de voldoende opruiming van alle de zwarigheden die den toegang tot dit gedeelte der letterkunde voor den Europeaan belemmerden, dat deze ontdekking, die voor onze naburen even zoo roemrijk is als de ontcijfering der Hieroglyphen, almede uit de Franſche omwenteling en den daar op gevolgden worſtelſtrijd met *Engeland* is voortgevloeid. Ja wij durven hier gerustelijk bijvoegen, mijne Hoorders! dat de tegenwoordige bloei der Oosterſche literatuur in meer dan een land van *Europa* aan dezelfde oorzaak moet worden toegeſchreven.

ven. Hebben niet de Vorsten van *Europa*, onmiddellijk na den val des dwingelands en het herstel van den vrede, als om strijd jongelingen van de edelste verwachting naar *Frankrijk* gezonden, om aan de voeten der Parijsche Hoogleeraren lessen van Oostersche wijsheid op te zamelen? Is de Parijsche school, de dochter der revolutie, niet de leermeesteresse geworden van een aantal uitmuntende mannen, wier vernuft en geleerdheid de fakkel der Oostersche letterkunde in onderscheidene gewesten heeft ontstoken? Heeft die school niet den eersten wenk, den eersten spoorslag gegeven aan die onvermoeide werkzaamheid, die ons, werwaards wij onze blikken wenden, zoo aangenaam verrast? en zouden wij dan niet hierin, en in alles wat ik aan ulieden te dezer ure heb voorgedragen, de bevestiging vinden der troostrijke waarheid, waarmede ik mijne redevoering begon. Gewis, mijne Hoorders! de menschelijke geest heeft in veerkracht gewonnen. Het tafereel der verbazende voortgangen van de Oostersche literatuur en der oorzaken waaruit die ontwikkeling voortsproot, versterkt door een bijzonder bewijs onze algemeene en innige overtuiging, dat de verstandelijke grootheid onzer eeuw die van alle de vorige overtreft, en dat de goede Voorzienigheid aan het menschelijk geslacht, in die hooge beschaving, eene aanvankelijke vergoeding heeft willen schenken voor de ontelbare rampen, die het gedurende twintig jaren leed.

***

DE

GODSDIENST

DE EERSTE GRONDSLAG DER BURGERSTATEN;

DOOR

N. SWART. (*)

Toen ik voorleden jaar over de altijd voortgaande volmaking van het menschdom, in kennis en zedelijkheid ſprak, en in de geſchiedenis gronden aanwees, die ons tot zulken voortgang van zelve moeten doen beſluiten, vrees ik een der eerſte kweekſters van beſchaving te hebben over het hoofd gezien. Het is — verwondert u niet, T. T! dat ik zoo iets kon vergeten — het is de godsdienst; niet bij uitſluiting de ware, de Christelijke in het bijzonder of die takken van dezelve, welke zich tot de aanbidding van den Eenigen bepalen. Neen, daarvan maakte ik zelfs op meer dan eene plaats melding, als geſchikt om het licht en de liefde uit te breiden, zoo wel als te verheffen. Maar, hetgeen ik thans bedoele, is van eenen bijzonde-

(*) Voorgelezen in de Maatſchappij: *Felix Meritis.*

deren aard; en ik moet bekennen dat geen eigen nadenken, maar de aanwijzing van een ander, van een onzer keurigste geleerden en wijsgeerigste geschiedkenners, de hoogleeraar VAN HEUSDE, mij op dit verzuim heeft oplettend gemaakt. — Het is blijkbaar, T. T! dat er een zekere stoot noodig was, om maatschappijen van eenige uitgebreidheid daar te stellen. Het huisgezin moge den kiem daartoe bevatten; stammen onder hunne hoofden mogen ons in oude en halfbeschaafde tijden of landstreken veelvuldig voorkomen; natien mogen daaruit somtijds zijn ontstaan; de omstandigheden maken het onmogelijk, dat deze natuurlijke uitbreiding overal en altijd tot de volheid toe zou plaats hebben. Broeders scheiden van elkander; of verscheidene kleine geslachten bevinden zich op éénen grond; twist of gebrek hebben het eerste ten gevolge, overvloed en veiligheid geven aanleiding tot het ander. — Hoe komt het derhalve, dat er al spoedig talrijke volken en magtige staten geboren werden? Hoe werd de grondslag tot die hoofdsteden in het bijzonder geleid, waar de weelde de nijverheid koesterde, de rijkdom alle talenten dienstbaar maakte, de wetenschap en smaak, de kunst en beschaving als in een eigen stookhuis, tot spoedige rijpheid kwamen? Ons antwoord op deze vraag was: de krijg, de verslinding veler stammen door eenen enkelen, de verslaving veler duizenden aan een klein getal, de opgehoopte buit en magt en trotschheid van eenen veroveraar, die, niet min dan donder en orkaan, in de hand van God verstrekt, om uit de verwoesting

vrucht-

vruchtbaarheid te doen ontluiken. De geschiedenis van het Oosten schijnt ons voornamelijk op dezen gang der allereerste beschaving te verwijzen. En het Oosten is, immers volgens algemeene begrippen, de wieg en bakermat van ons geslacht. Dit belet echter niet, dat er andere middelen ter vereeniging hebben kunnen bestaan; dat de gang der dingen elders eene verschillende rigting nam, en dat de schoonste bloem niet altijd aan doornen, de smakelijkste vrucht niet steeds aan een lagen heester groeide. De schrandere man, zoo even genoemd, heeft ons dit, bepaaldelijk met betrekking tot zijn en ons geliefde *Griekenland*, dien eersteling, die bron en kroon der Europische beschaving, als ook eenigzins van deszelfs kweekeling, het alverzwelgend *Rome*, klaar doen zien. En zijn wenk is inderdaad genoeg, om ons hetzelfde licht wijd en zijd te doen opmerken.

Mijn oogmerk is, u met het door hem beweerde eerst bekend te maken, ten einde daarna dit gestelde met andere uitspraken der geschiedenis te vergelijken en ten slotte in eenige redenering en nuttige aanwending van het betoogde uit te weiden.

In zijne verhandeling over de aloude burgerstaten, aan welker hoofd de spreuk van CICERO praalt: „*Van Jupiter is der Muzen begin*," schrijft die geleerde, in het Latijn, aldus (*).

De-

(*) *Diatribe in civitates antiquas, auctore Phil. Guil. van Heusde*, MDCCCXVII. ab initio.

De toeſtand der min beſchaafde menſchen was oudtijds zoo, dat zij afgezonderd, in ſtammen en geſlachten verdeeld, leefden. Er beſtonden overal buurten: er beſtonden zelfs ſteden, althans vestingen, werwaards zij veiligheidshalve zich begaven. Zij hadden hunne hoofden, die zij als veldheeren in den oorlog volgden en als overheden in den vrede raadpleegden. Doch, ſchoon er aldus beginſelen van welgeregelde ſtaten en raden beſtonden, het ontbrak echter aan eene maatſchappij, die burgerlijk of ſtaatkundig zou kunnen genoemd worden, het ontbrak aan eigenlijke ſtaten en gemeenebesten.

Om zoo wel den oorſprong als den aard dezer burgerſtaten wel te leeren kennen, dient men na te gaan, hoe de ſtammen en geſlachten, zoo als gezegd is, onderling afgeſcheiden, hebben kunnen te zamenvloeijen of althans vereenigd worden. Nu dan: *zij zijn begonnen vereenigd te worden door gemeenſchappelijke heiligdommen.* Waar tempels beſtonden, beſtonden ook feesten; en wij weten hoe de menſchelijke natuur naar feesten haakt. De volken ſtroomden van zelve te zamen, om met elkander te offeren, met elkander gastmalen te houden, te danſen, te ſpelen, in één woord, de hoogſte levensgeneugten met elkander te ſmaken. Alzoo werden de harten voor blijdſchap, voor eendragt en onderlinge vriendſchap geopend. Wrok, verongelijking, vijandſchap, welke tusſchen ſtammen en geſlachten beſtonden, werden daar vergeten. Ballingen plagten dan wel terug geroepen, boosdoeners zelfs uit de gevangenis ontſlagen te worden. Welwillendheid;

me-

medelijden, gulheid, alle gezellige deugden werden aangekweekt. Alles was vol vreugde en blijdſchap, en dit onderling verheugen maakte allen eensgezind.

Bij deze feesttijden onderging der volken leefwijze daarenboven eene onwillekeurige verandering. Te huis leefde en woonde men afzonderlijk, maar hier alle bijeen; te huis kende men geene vergaderingen, hier had men herhaalde zamenkomſten.

Allernaauwst eindelijk was het verband van den koophandel met de heiligdommen. Geen wonder. Blijde kwamen allen bijeen, en bewonderden en begeerden met uitgeſtrekt verlangen, wat er in eenige ſoort voortreffelijks en verwonderlijks werd aangebragt, kostbare kleederen, lijfſieraadje, edelgeſteenten, ſchelpen, uit goud of zilver vervaardigde zaken; en niet minder behaagde hun, wat den ſmaak ſtreelde, lekkernijen, reukwerken, fijne vruchten. Men wenschte door zoodanige verſiering op de feesten in het oog te loopen; men wenschte ze ten aandenken van het feest mede naar huis te brengen, en kreeg eene wonderbaren lust naar al de zeldzame en uitgezochte ſtrelingen van het zintuig. De neerſlachtige mensch verwerpt alles; naarmate iemand opgeruimder en vrolijker is, des te heviger pleegt hij alles te begeeren.

Zoo is het bijgekomen, dat er geen feest bij de Grieken gevierd werd, of men hield er tevens markt. Want natuurlijk kwamen er ook kooplieden; en zelfs de ſtammen, uit onderſcheidene landſtreeken afkomſtig, waren van zelve geneigd om elkander wederzijds van het hunne mede te deelen of te verruilen.

len. Dan, ieder ziet gereedelijk in, hoe zij vooral door dezen onderlingen handel met elkander verbonden moesten geraken.

„ Gaarne, zegt VAN HEUSDE, mag ik er over nadenken, hoezeer de feesten gestrekt hebben om de menschen te beschaven. Woeste volken, die afzonderlijk leven, kwijnen in loome traagheid voort, en worden daaruit niet opgewekt dan door haat en wraakzucht jegens hunne naburen. Maar, slaan wij het oog op de Olympische spelen, b. v.! Daar begaf zich in den kampstrijd, al wie onder de Grieken door kracht of vlugheid van ledematen uitmuntte. De mededingers stonden naar al wat voortreffelijk is, en de toeschouwers ontstaken zich aan hunnen gloed. Door eenen edelen naijver en toeleg op de loffelijkste bedrijven werden alle gemoederen naauw vereenigd; en tevens gevoelden zich allen opgewekt, om, hetgeen zij in eenige kunst vermogten, aan de vereering der Goden en het vermaak der aanschouwers toe te wijden. Zoo velen er in *Griekenland* in bouwkunde, beeldhouwkunde of ander kunstig handenwerk waren bedreven, die besteedden deze verwonderlijke talenten inzonderheid ter versiering van de tempels der goden, waardoor die tempels de uitnemendste gedenkstukken en bijna wonderen dezer kunst zijn geworden. Naarmate iemand meer in toonkunst, dichtkunst, letterkunde uitmuntte, des te vlijtiger bezocht hij de feesten. Daar werden door heilige koren *en* lofzangen opgezongen, *en* tooneelstukken uitgevoerd; waarbij zich dansen voegden, om de muzijk, als het ware, nog

le-

levendiger en vrolijker te maken. Te *Athene* werden zelfs wedstrijden in het opzingen van verfen gehouden, die de beste dichters van roemzucht deden blaken, en die de geboorte aan het treur- en blijfpel hebben gefchonken. Ja wat werk iemand ook vervaardigd had, elk bragt het zijne om ftrijd voor den dag: zelfs zijne gefchiedboeken las HERODOTUS in het openbaar voor. Voorwaar, het kon niet anders, of deze talrijke bijeenkomften, deze onderlinge naijver, deze blijdfchap en regte feestvreugde, moesten de harten der menfchen verruimen, hun genie verheffen en allerlei uitnemende bekwaamheden doen ontluiken en toenemen. Gelijk de Grieken door toedoen der feesten onderling naauwer werden verbonden, zoo werden ze daardoor tevens befchaafd. Trouwens, elk weet, dat befchaving van de meeste kracht is om eene maatfchappij te ftichten en te fterken."

Na deze fchets gaat de Hoogleeraar over, om ons den oorfprong van het Griekfche Statenverbond, onder den naam van *Amphiktionen* bekend, als een bewijs van het geftelde te doen kennen. Deze waren oorfpronkelijk anders niet, noch geeft ook hunne naam iets anders te kennen, dan *omwoners* van den tempel des Delphifchen Apollo's. „Ja, zegt hij, waar in *Griekenland* tempels gevonden werden, daar zag men ook menfchen, geflachten, ftammen, volken, in het rond wonende, die door het vieren van gemeenfchappelijke feesten tot zekere gemeenfchap des levens werden verbonden." En na dit door vele voorbeelden geftaafd te hebben, komt hij

tot de ſtelling, dat *de aloude burgerſtaten bijna niet anders waren dan zulke vereenigingen van rondom wonenden.*

„ Elk oude ſtad en ſtaat, zegt hij, maakte zulk een middelpunt uit. In allen vinden wij tempels, kennelijk door de verhevenheid hunner plaatſing, de hoogheid der gebouwen of derzelver grootſchen luister. Overal ſchijnen de burgers als in den omtrek des tempels te wonen, om op bepaalde tijden, even als de Amphiktiers, zamen te komen en gemeenſchappelijke feesten te vieren. Zoo was het met *Thebè*, met *Sparta*, met *Corinthe*, met *Athene* gelegen. Zelfs *Rome* begon met eene wijkplaats te zijn, een heiligdom, in welks omtrek de toegevloeiden woonden. Hare oudſte geſchiedenis maakt daarenboven van een feest ter eere der goden gewag; in later tijd ſtrekten de Latijnſche vierdagen om de volken van *Italie* te vereenigen, en het kapitool was de tempel, om welken zich de geheele wereld als om haar vereenigd altaar zou ſcharen."

Deze, meent de geleerde man, was de oorſprong der burgerſtaten, die naderhand, van tijd tot tijd, tot naauwere vereeniging en wettelijke maatſchappijen overgingen. De mensch ſchikt zich niet terſtond tot zulk eenen ſtaat. Dit ſtrijdt met zijne natuur, die ſlechts langzamerhand tot redelijke beſeffens komt. „ Ja, ſteeds, zegt hij, bleven *Rome* en vooral *Athene* van dezen oorſprong getuigen, door de aanhoudende feesten aldaar gevierd, en van onberekenbare kracht om de eensgezindheid en de vaderlandsliefde te onderhouden; ook kan men hier,

 als

als het ware, twee regeringen in denzelfden ſtaat opmerken, een burgerlijke en een godsdienſtige. Hoe groot was het gezag van den Delphiſchen Apollo, in de beſlisſing der belangrijkſte zaken — een natuurlijk overblijffel van den vroegſten toeſtand, zoo even aangegeven, als ook van de bijzondere wijsheid en wetenſchap, op welke de Priesters van den beginne af aanleiding vonden zich toe te leggen, en den invloed dien zij gemakkelijk verkregen! Hoe veel hing in *Rome* van de wigchelarij, van de Sibillijnſche boeken en andere heilige zaken af, ſchoon de ſtaatkunde deze in die ſtad wijsſelijk aan zich had getrokken! Doch waarin zich de beſchaving ook bijzonder kenmerkte, in de dichtkunst, die moeder van alle onderwijs, geſchiedenis en letterkunde, heeft dit vooral plaats, en heilig is haar oorſprong; priesters waren het die haar eerst behandelden; goden, met welker geſchiedenis zij zich bovenal bezig houdt.

Daar het ons, M. H! inzonderheid om den eerſten grond der maatſchappelijke vereeniging is te doen, behoefden wij de laatstvermelde zaken ſlechts aan te ſtippen. Gij ziet hoe bevallig en hoe natuurlijk tevens deze ſchrijver dien eerſten grond afteekent, als met bloemen beſtrooit en met kranſen omſlingert. Gij ziet, hoe de vreugd, het verlangen en de vriendſchap, onder begunstiging van een geheimzinnig en heilig gezag, hier de menschheid doen ontluiken. Gij ziet, hoe de godsdienst, het bezef van dankbaarheid, van onafhankelijkheid en nederig opzien tot hooger, voor den woesten

log-

oorlog, den overmoed en de heerschzucht, in de plaats treedt, om ons den kinderſtaat en de jongelingſchap des menschdoms afteteekenen. Doch, mogelijk denkt gij, dat dit alleen aan de Grieken (want *Rome*'s oorſprong ligt veelzins in het duister) eigen zal zijn geweest. Daar toch neigde het volkskarakter van zelve tot vrolijkheid en gezellige aandoening; daar lokte de heldere hemel tot blijde ſpelen uit; daar was de natuur kwistig in de voortreffelijkheid van allerlei voortbrengſels. Of, misſchien maakt iemand een andere gevolgtrekking, en kent dezen zachten weg der vereeniging van het menschdom, aan het *Westen*, aan *Europa* in het bijzonder toe, waar de vrijheid, de bedaarde rede, de veiligheid en bloei van vele kleine ſtaten te allen tijde meer dan in het gloeijende morgenland, ſchuilplaats en woning hebben gevonden. Inderdaad, deze onderſcheidingen zijn de een zoo wel als de ander, misſchien niet geheel te verwerpen. In het algemeen echter ſchijnt de zaak ons toe op de geaardheid van den mensch gegrond te zijn. En wij gaan over om eenige, zoo wij hopen, niet onleerzame vergelijkingen uit de geſchiedenis van andere volken in het werk te ſtellen.

Onder al de Oosterſche ſtaten is er geen dien wij zoo naauwkeurig kennen, als de Joodſche. Bij denzelven zien wij de natie van den eerſten ſtamvader af gedurig toenemen. Hier onderſcheiden we de afzonderlijke takken duidelijk. Hier ontmoeten wij de losſe, zwervende leefwijze, die geen anderen band dan van het bloed, geen ander gezag, dan het va-

der-

derlijke erkent. Vervolgens mogen wij meer bepaalde woningen, onder eenig oppergezag, opmerken. Na het verlaten van *Egypte* vervalt althans het eerste weer. Geheel het uitgebreide geslacht *zoekt* nu slechts een eigenen grond, om daar eenen vasten zetel te bouwen. En de groote man, aan hun hoofd geplaatst, baant niet slechts den weg daartoe, maar schenkt hun tevens een volkomen wetboek; van welke beide voorregten zij welhaast het genot smaken. Doch, wat ontdekken wij? Hoedanig is de staatsregeling, naar welke het volk, in geheel vernieuwde omstandigheden, zich voortaan heeft te rigten? Er bestaat, M. H! noch zulk eene eigenlijke staatsregeling, noch zulk eene geheele hervorming van den toestand des volks. Noch koning, noch algemeene raadsvergadering staat aan hun hoofd. Het is blijkbaar, dat de stam- en familieregering, de regering der oudsten en vaders, geheel behouden blijft. Niet dan bij bijzondere gelegenheden vereenigen zich de stammen tot één doel. Niet dan in hoogen nood, van buiten of van binnen, plaatst zich een zoo genoemde regter of krijgsoverste aan het hoofd van eenige of alle stammen. Niet dan zeer laat neemt dit ambt de gedaante eener vaste burgerlijke overheid aan, die terstond daarop met de daad in de koninklijke wordt herschapen. Maar een algemeen heiligdom is de eerste en voornaamste bemoeijing van den wetgever; feesten, die het gansche volk daar gedurig bijeen brengen, is eene hoofdzaak bij deze bemoeijing, en niet minder dan bij de Grieken zijn deze feesten ge-

gefchikt en ingerigt, om vreugde, gezelligheid, broederlijke en vaderlandsliefde aan te kweeken. De veelvuldige offerhanden hadden offermaaltijden ten gevolge. De rijkelijkheid van dezelve bragt natuurlijk gulheid voort, en de godsdienst maakte er een pligt van, de ongelijkheid van ftanden en omftandigheden zelfs, daarbij uit het oog te verliezen. Welk eene treffende overeenkomst, M. H! Zou dezelve niet moeten ftrekken, om ons het natuurlijke, het eenvoudige en juist daardoor te blijkbarer Goddelijke der Mozaïfche inrigting te beter te doen kennen? De vrije herder wordt niet op eens ftaatsburger, in den geheelen omvang dezes woords; hij verwisfelt het vaderlijk beftuur van aangeboren familie- en ftamhoofden niet zoo ligt met een algemeenen koning of raad, en niet dan met moeite breidt zich zijne liefde verder dan tot naaste buren en ftamgenooten uit. Maar de vreugde, maar de godsdienst, maar het gezellige verkeer, knopen gemakkelijk dien band, welke, naauwer en naauwer toegehaald, van zelve op een geregeld beftuur van allen uitloopt. Op deze wijze laat zich zelfs veel verklaren, wat anders met moeite in zijne bedoeling is nagefpoord, en de Godsregering der Israëlieten ftaat niet zoo geheel op zich zelve, als zich ligt iemand heeft verbeeld. Wij zien, trouwens, uit de gefchiedenis, dat hunne naburen foortgelijke godsdienftige volksfeesten vierden, die, niet onderworpen aan de wetten van zedelijkheid en betamelijkheid, min geheiligd door zuivere en waarlijk vrome gezindheden, door derzelver luidruchtige los-

ban-

bandigheid den Jood maar al te vaak tot ſchuldige deelneming verleidden. Ja, het zou ligt niet moeijelijk zijn ſporen van dezen godsdienſtigen invloed op de eerſte vorming der maatſchappijen, bij de meeste oude ſtaatsinrigtingen, aan te wijzen. Priesters waren de eerſte beſchavers van *Egypte*. De oorſprong der Perziſche Magi verliest zich in de hoogſte oudheid. De Bramin is edeler en nader aan de godheid verwant, dan de krijgsman zelf, die de kroon draagt. *China*'s keizer is van hemelſche afkomst; de *Delaï* is een zigtbare God op aarde. Ook onze Germaanſche voorouders hadden gemeenſchappelijke heiligdommen, eer zij algemeene opperhoofden bezaten; en feestvreugde deed hunne eeuwige wouden voor WODAN weergalmen, terwijl een gewijde maagd hunne raadſlagen en hunne veldſlagen, voor geen klein deel, beſtuurde.

Ook de latere geſchiedenis doet eene zelfde geſchiktheid van oude en half woeste menſchen zien, om door den godsdienst en de godsdienſtige feesten tot maatſchappelijke vereeniging gebragt te worden. Hoe had MAHOMED anders zijne wilde Arabieren getemd, zijne hoofdſtad *Mekka* tot het middelpunt van een onbegrensd rijk verheven? Hoe hadden de Kalifs nog zoo lang hunne woeste ſtrijders beteugeld, en rijkdom, weelde en beſchaving aan hunne hoven tot zulk eene mate doen ſtijgen? Ja, wanneer wij het oog op *Europa* ſlaan, door den val van het Romeinſche rijk, het opdoemen van woeste volksſtammen uit hunne eeuwige bosſchen en den toevloed van ſtaag nieuwe, onbeſchaafde horden, in

bar-

barbaarschheid terug gestooten wanneer wij de langzame herstelling van orde en ontluiking van gezellige deugden, ook daar gadeslaan — wat vertoont zich aan ons oog? Een Christelijk opperpriester, al meer en meer met statie en feestelijke pracht omringd, als het middelpunt der verscheurde deelen van den gevallen staat en menigte natien, die dan eens den toom aan woestelingen in den mond wringt, dan weer het verdeelde ligchaam in één gareel spant en de logge traagheid spoort, om zich op den vijand des geloofs, den bestoker van *Europa*, den verwoester van alle beschaafdheid te werpen. Ja, wat *Rome* voor het algemeen was, dat werd menige bisschopsstad, menige rijke abtdij voor de bijzondere deelen. *Mis* of *ker-*, waarschijnlijk *kerkmis*, is nog de naam, dien onze vrolijke jaarmarkten dragen; omdat men bij die godsdienstige feesten van overal te zamen kwam, en even als de oude Grieken, aan vreugde, aan de vertooning van pracht, aan den begeerigen aankoop van allerlei nieuws en vreemds gereedelijk toegaf, en ook de winzucht niet verzuimde zich zulk eene gelegenheid te nutte te maken. Hoe vele dorpen en steden worden ook nog naar zulke abtdijen en kloosters genoemd, wier oudste bewoners daar rondom geschaard, aan de Grieksche Amphiktiers, aan *Athene*, *Sparta* en *Corinthe* doen denken, in haren oorsprong niet anders dan een kasteel en heiligdom!

Doch, ik meen genoeg gezegd te hebben, om het boven opgegevene te betoogen. VAN HEUSDE heeft gelijk; de godsdienst is misschien de algemeen-

meenfte aankweekfter eener meer uitgebreide menfchenliefde en eigenlijk maatfchappelijke deugden. Niet in *Griekenland* flechts, noch het Westen, gelijk men deze deelen der aarde noemt, maar ook in de vooronderftelde wieg en bakermat des menschdoms had dit meermalen plaats; fchoon de magt der veroveraars en de telkens losgebarften ftroom van woeste herdervolken daar inzonderheid Kolosfusbeelden ftichtte en weer omver wierp, om uit de overblijffelen aan den tempel der befchaving te bouwen.

Maar, welke gevolgen hebben wij nu hieruit te trekken ten aanzien van hetgene op den duur, en dus ook nu nog moet plaats grijpen. Het is bekend, dat de hierarchie en de theocratie, gelijk men deze priesterregering niet oneigenaardig noemt, op vele plaatfen het hoofd weer moedig verheft. De godsdienst verbindt zich met den ftaat; hij oordeelt en vervolgt de burgers, die zijn gezag miskennen; hij doet zijne zendelingen uitgaan, om alles onder het oppergebied van eenen geestelijken vorst te bevatten. Daartegen verheffen zich anderen van allerlei belijdenis. Zij befchouwen zulke pogingen als gevaarlijk en verderfelijk. Verlichting en befchaving, rust en geluk, vrede en welvaart ftaan naar hun oordeel op het fpel bij zulk een worftelftrijd. En menig Catholijke Nederlander dankt den hemel, die hem in een Protestantfchen koning het bolwerk tegen zoo fchadelijken invloed fchonk. Moeten wij dan misfchien, uit hetgeen wij tot hiertoe zagen, een ander befluit opmaken? Moeten wij den ftaatkun-

digen invloed van het geloof en den dienst eener hoogere magt als heilrijk en weldadig befchouwen? Geldt hier de taal van den wijsten aller menfchen: „ noemt den boom goed en zijne vrucht goed, of noemt hem kwaad en zijne vrucht kwaad; want een goede boom kan geen kwade vrucht voortbrengen?" Neen, M. H! tijden en omftandigheden wijzigen deze waarheid. En een oogflag op het behandelde zal doen zien, dat *die* magt van den godsdienst met de vordering der befchaafdheid uit den aard der zake verdween, of, met geweld aangehouden, meestal niet dan onheil ftichtte. Eene vrije belijdenis, eene willige gehoorzaamheid, eene blijmoedige onderwerping aan ieder lot of deel, kome dan voor haar in de plaats, en werke ongedwongen mede om orde en geluk in de maatfchappij te kweeken. „ Mijn rijk is niet van deze wereld; anders zouden mijne dienaren geftreden hebben." —

Inderdaad, zoo ik op den kanfel ftond, van welken ik gewoon ben het woord te voeren, de verfchillende aard der Christelijke openbaring zou mij hier de beste ftof tot betoog aanbieden. Deze toch hechtte zich, van de beginne af, aan geenen ftaat, noch bezit een algemeen heiligdom en zulke feesten, die de belijders dringen zich rondom hetzelve te verzamelen. Het zaad werd uitgeftrooid in alle landen, en het is overal wet, de magten over u gefteld te eerbiedigen. In zoo verre hierbij van een koninkrijk gefproken wordt, is het een hemelsch koninkrijk, in den geest vereenigd en wachtenke op het eeuwige Pafcha en de algemeene feest-

vie-

viering in de toekomst. Toen het anders begrepen werd, de kerk aan den ſtaat huwde, het onzigtbare eene uitwendige gedaante aannam en de priesters vorſten werden, was de leer verbasterd en het Evangelie des vredes welhaast tot een veldteeken van bloedigen oorlog geworden. — Maar ik ſpreek in eene maatſchappij, die elke godsdienſtige denkwijze ten vollen eerbiedigt; en moet misſchien ſchromen aldus op gronden te bouwen, die niet aan allen even vast zouden toeſchijnen. Redeneren wij dus liever uit den aard der zaak zelve.

Immers, het middel om de menſchen tot elkander te brengen, gezellige vreugde te doen ſmaken en tot maatſchappelijke deugden op te leiden, behoeft niet meer in den godsdienst gezocht te worden. De zucht tot gezelſchap, tot wedijver in pracht en grootschheid, tot aanſchaffing van vreemde goederen, heeft zulk eene kweeking thans geenszins van doen. De gehechtheid aan het vermaak, de winzucht en het verlangen om te ſchitteren zijn daartoe op zich zelve vaak meer dan genoeg; en waar tot opwekking en leiding van den volksgeest algemeene feesten noodzakelijk worden geacht, daar behoeft het nog de godsdienst niet te zijn, die dezelve tot ſtand brenge. Ja, hoe weinig ſomber de verlichte wijsgeer over den godsdienst moge denken, den Algoeden en Heiligen door het redelijk ſchepſel verſchuldigd, bezwaarlijk zal hij de woelige feestvreugde voor het beste middel houden, om reinheid van hart, bedachtzaamheid en deugd, onder andere dan geheel onſchuldige natuurmenſchen, in ruime

mate aan te kweeken. Het zou niet moeijelijk zijn, uit de geschiedenis van *Griekenland* zelve voorbeelden bij te brengen van dartelheid en ontucht, in later tijd bij die feesten begunstigd. Nog voller zijn de Jaarboeken van het Oosten van zulke ondeugden, die het heilige bezoedelden. En of de Christenkerk, in hare veranderde gedaante, geene gelijke bewijzen heeft opgeleverd, ja nog doet kennen, laat ik gaarne aan uwe eigene ervarenis ter beslissing over.

Maar er is eene andere zijde der behandelde stof, welke niet minder duidelijk spreekt. Niets was natuurlijker, dan dat de priester van het algemeene heiligdom, bij elken jeugdigen volksstam of uitgebreidere maatschappij, eene grooten invloed verkreeg. Wij zien dit dadelijk in den Delphischen Apollo; wij mogen het bij de Joden opmerken, waar de Hoogepriester in lateren tijd zelfs koninklijke magt gewon, ja bij alle de voorbeelden van den vroegen invloed, door godsdienst of beschaving geoefend, voorheen door ons bijgebragt. *Natuurlijk* noemen wij dit gevolg en wij schromen niet het tevens voor heilzaam, ja onontbeerlijk te verklaren. Wie is in woeste tijden zoo veilig en gerust als de bedienaar van het outer? Wie is, buiten hem, van de zorg voor het bestaan ontheven, waar meest elk dat bestaan nog zelve aan den grond ontwringt of in de bosschen naspoort? Waar heeft eene ongestoorde opvolging van den grijsaard door den man en jongeling plaats, die de wijsheid en wetenschap op elkander voortplanten en zachtkens uitbreidden? In

welk

welk ander licht en gedaante was het ook veelal, dat de meer geoefende vreemdeling, om de eene of andere reden uit zijn vaderland ontweken, aan ongetemde woestaards of verstrooide ellendelingen teugel en spoor wist te besteden. *Hellas* en *Peru*, de allervroegste en de middel-eeuwen treden van zelve op, om het eene of andere deel van deze waarheid te staven. — Maar, is de rust en de beschaafdheid eenmaal op de aarde afgedaald; hebben rijkdommen en wetenschappen zich meer of min algemeen verspreid; wedijveren gelukkige vernuften van allerlei stand en plaats met elkander, en streven de priestergeheimen niet zelden verre vooruit: waartoe dan nog de laatste? Immers, niet dan jaloerschheid, dan vrees, om de oude voorregten te verliezen, dan tegenwerking van het licht, dan bedrog en bijgeloovige middelen zijn voortaan van zulken stand te wachten, die het min verlichte gedeelte des volks tegen het meer verlichte opzet of zich aan de geweldenarij der grooten huwt, om gemeen en middelstand te onderdrukken? Zoo schroomde DEMOSTENES niet den Delphischen APOLLO als den woordvoerder van PHILIPPUS, als den medepligtigen van dien listigen vijand te doen voorkomen. Zoo stonden priesters en wijsgeeren, die eertijds één mogten heeten, op vele plaatsen en tijden, tegen elkander over; en het scheen vaak dat er geene kunst mogt bestaan, dan om het heiligdom te versieren en te verheffen.

Eindelijk, de godsdienst was de moeder der staatkunde, voor welke zij eerst geheel in de plaats

 trad,

trad, en die zij daarna nog een tijd lang ſteunde. Maar, waar de erfgenaam der kroon volwasſen is, daar moet de kweekſter zijner jeugd beſcheiden terug treden. Daar mag zij met hem om het oppergebied niet kampen. Anders ontſtaat er tweeſpalt; de eenheid en de klem des gebieds wordt verbroken, en het rijk in zichzelven verdeeld, kan niet beſtaan. Een gebied in een gebied werd te allen tijd als een monſter beſchouwd, dat naauwelijks eenen korten tijd het rampzalig leven voortſleept. Dit echter is het, M. H! wat men zelfs in onze dagen aan zoo menig koningrijk wil opdringen. Daardoor gaat *Spanje* te gronde; daarvoor zweeft het heir der duisterlingen rond, zoekende wien zij zouden mogen verſlinden. Zoo wordt het edelſte misbruikt, de orde der natuur omgekeerd. Neen, dat men, met den bijbel in de hand, woeste natien temme; dat de nijvere Hernhutter zijne broedermaatſchappij tot onder dezelve uitbreidde, dat zelfs de Jeſuit, als eenmaal in *Paraguay*, priesterſtaten bouwe, waar de geestelijke vader teffens hoofd van elk dorp, het kerkelijk gezag de klem van alle regering is: wij prijzen zulk een beſtaan; het is de gang der natuur, naar den wenk van Jehova zelven. Maar, als het volmaakte gekomen is, dan zal hetgeen ten deele is, te niete worden gedaan. En volmaakt mag de band heten, waar eigen redelijk inzigt den maatſchappelijken toeſtand boven den wilden kiest — waar wijze wetten, wettige overheden, licht en magt, orde en vaderlandsliefde heerſchen. Dit te zoeken, dit te wenſchen, hiertoe elk naar zijne omſtandigheden

mede te werken, de deugden te kweeken, die een redelijke godsdienst gebiedt, en van welke een Apostel zeide, dat zij tot alle dingen nut, de belofte des tegenwoordigen en des toekomenden levens hebben — dat is de pligt en roeping van den mensch, dat maakt hem een waarachtig ſtaatsburger. Houden wij dit in het oog, mijne landgenooten, en zegenen wij eenen koning, die daarvoor waakt. — Eere, wien eere toekomt! Eere bovenal de heilige ſtem in ons binnenſte, eenmaal de eenige leidsvrouw van het kind, altijd de wijze raadgeeſter van den man! Maar weg met alle blinde gehoorzaamheid! Weg met hem, die het licht tot duisternis ſtelt! Hij is de vijand van het menschdom, niet de dienaar van God.

Laat mij de ſlotſom mijner rede kortelijk voor u mogen herhalen.

De oudſte geſchiedenis van *Griekenland* doet ons den gemeenſchappelijken godsdienst als de eerſte kiem van maatſchappij en burgerſtaten opmerken. De bepaling van de Joodſche wet doet ons eenen gelijken gang en ſtrekking eerbiedigen. Andere jeugdige volken blijken ons (hetzij regtſtreeks, hetzij bij gevolgtrekking) in dezelfde omſtandigheden te hebben verkeerd. En dit moet natuurlijk onzen eerbied vergrooten, voor eene zaak, die aan alle welgeplaatſte harten heilig, zoo veel nut heeft geſticht, zoo veel troost en ſteun en leiding op alle de paden des levens ſchenkt. Maar hieruit vloeit geenszins voort, dat de godsdienst dat zelfde ſtaatkundig gezag en dien invloed, als in de vroegſte tijden, moet behou-

 den.

den Niet slechts de noodeloosheid dezer voortduring, maar ook het verderfelijke daarvan loopt in het oog. Priesterbedrog komt dan ligt voor goddelijke wetenschap, akelig bijgeloof voor helder geloof in de plaats. De staat verliest zijne eenheid; en de twist doet den vrede wijken. Mogen onder ons alle bewijzen daarvan welhaast vergeefs gezocht worden! Moge ware verlichting, vrijheid, eendragt, vaderlandsliefde en aanbidding in geest en waarheid heerschen! Moge deze broederkring tot verheffing of verbreiding van dat licht, zich daarover duurzaam verheugen, en de liefde in denzelven nooit vergaan.

P. S. Men beschouwe dit stukje als eene bloote aanvulling mijner verhandeling, in dit Magazijn, 5de deels 2de stuk geplaatst; waarbij eenige aanmerkingen, die mij voor onzen tijd niet ongepast schenen; terwijl ik voorts in de hoofdstelling, hier voorgedragen en verdedigd, nog nader bevestigd ben, door HEERENS *Ideën*, betrekkelijk de Indische geschiedenis, door den geleerden DORN SEIFEN, onlangs in onze taal overgebragt.

***

II.

GESCHIEDENIS.

PROEVE

EENER

LOFREDE

OP

M. ADRIAANSZ. DE RUIJTER;

door

C. DE KONING, Lz.

Te Haarlem.

Ik waag het om te fpreken tot lof van den grootften zeeheld, fchoon ik de zwakheid mijner krachten ken. Maar DE RUIJTER was de lieveling mijner jeugd en hij is het van mijnen ouderdom. De gefchiedenis van zijn leven is de gefchiedenis des Nederlandfchen roems. Wie belang ftelt in die gefchiedenis en in dien ouden roem, kan niet onverfchillig wezen voor den man, die van de oevers van den *Theems* aan *Europa* den vrede fchonk; die in den benaauwdften toeftand de redder van zijn vaderland, en te gelijk zoo nederig was, dat hij nooit van zichzelven fprak, maar Gode alleen de eer der overwinning fchonk.

Zulke mannen heeft de gefchiedenis niet dan zeldzaam genoemd; maar daarom zijn zij van te grooter waardij. Het vermelden hunner daden geeft

de

de vaderlandsliefde kracht, verfterkt het gevoel voor vrijheid en eer — en, heiliger wordt de grond die door ftroomen bloeds gekocht en vrijgemaakt is. Wie deze vaderlandsliefde niet kent; wie dit gevoel voor vrijheid en eer ontbreken mogt, — ach! hij kent *Nederland* en deszelfs lotgevallen niet; de doorluchtige bedrijven der helden en edelen des volks zijn onverfchillig voor hem; zij treffen, zij roeren hem niet!

Gelukkig zijn grootheid en eer niet onverfchillig aan Nederlanders van echten teelt. Gelukkig hebben tijd en lotgevallen de namen der groote mannen niet uit het geheugen gewischt. Die van DE RUIJTER zal bekend blijven, zoo lang er volken zijn die eerbied gevoelen voor deugd en trouw; want hij heeft uitgeblonken door grootheid en moed. Vrienden en vijanden hebben het eenparig gezegd. van zulk eenen man te fpreken, zich in zijnen leeftijd te verplaatfen, is een welgevallen voor het Nederlandsch gemoed. O! dat ik den regten toon kon treffen om naar waarde af te malen *wat* en *wie* DE RUIJTER was; mislukt het mij, de poging zelf geeft troost aan mijn hart.

Wie door den Alwijzen Schepper met buitengewone gaven bedeeld is, kan eene hoogte bereiken waar anderen tegenop zien. DE RUIJTER had buiten twijfel, zulke gaven ontvangen; want hij had een juist en fcherp oordeel, een doordringend verftand, een vast en onwankelbaar geheugen en eene zeldzame ftandvastigheid en moed. De zee alleen fcheen het element te wezen waarop hij leven

ven en werken kon; daar ontwikkelden zich de krachten zijner ziel door aanhoudende oefening en vlijt, gelijk de krachten des ligchaams zich ontwikkelen door den arbeid. Geene moeite noch inſpanning dier zielskrachten was hem te zwaar; geene werkzaamheid te langdurig, te vermoeijend, of te veel om dien rijken ſchat van kundigheden bijeen te vergaderen, zonder welker bezit niemand boven anderen kan uitblinken, in dat gewigtig en gevaarlijk beroep.

Maar het was door dien rusteloozen arbeid, door deze onverzadelijke begeerte naar kennis; door dat te zamen paren der beſchouwende en beoefenende zeevaartkunde, dat DE RUIJTER de ſtrekking der landen en kusten juist en naauwkeurig wist en bepalen kon; door deze kennis was het, dat hij nooit verlegen ſtond, nimmer in onzekerheid bleef.

Geen Noordſche klippen, noch ijsbergen, geen Atlantiſche ſtroomen, noch vloeden konden zijne ſtandvastigheid aan het wankelen brengen. Door welberadenheid en moed, kwam hij gevaren te boven, waarvoor zwakkere zielen bezweken zouden hebben; maar DE RUIJTER was met alle ſtanden in den zeedienst bekend; geene pligten waren er, die hij niet betrachten kon. Wat hij van anderen met onverzettelijke naauwkeurigheid vorderde, was in vroegeren tijd door hemzelven verrigt. Hij voer als hoogbootsmans jongen uit, en bekleed met de waardigheid van *Hertog*, *Ridder* en *Luitenant Admiraal-Generaal van Holland en Westvriesland* overleed hij! Zijne verdienſten alleen, baanden hem

den

den weg tot dien hoogen rang; het was de ſchoone belooning zijner dapperheid en trouw; het was een offer van erkentenis, dat koningen en vorſten hem opdroegen; dat de Nederlandſche ſtaat hem aanbood.

Trouwens, zijne deugden en moed, trokken al vroeg de aandacht van 's Lands Staten en van FREDRIK HENDRIK, dien lieveling des volks. Pas vier en dertig jaren oud, bekleedde DE RUIJTER reeds eenen aanzienlijken rang in de vloot; toen reeds was zijne dapperheid met gouden ketenpraal en borstſieraad door den dankbaren koning van *Portugal* bekroond. Een Vorst die zijn noodloot, alleen door den voorvaderlijken moed te boven kwam.

In eenen tijd toen alle handen arbeiden en alle hoofden denken moesten om middelen te beramen tot behoud des aangevallen vaderlands; in zulk eenen tijd konden bnitengewone gaven niet verborgen blijven. Die van DE RUIJTER ſtonden in een helder licht! Hij alleen had vijf Turkſche roofſchepen verſlagen! Een Spaansch oorlogſchip was door hem, die een koopvaardijſchip voerde overwonnen! De hoogmoedige trots des vijands was wel diep vernederd; maar de wraak des overwinnaars was edelmoedig en groot geweest, zij had het hart van den Spanjaard geroerd (*).

Het onſtuimig element was het groot tooneel van heldenmoed en trouw. Het Nederlandſche volk ſloeg met oplettendheid gade wie uitblonk door groot.

(*) BRANDT, *Leven en Bedrijf*, van M. DE RUIJTER, bl. 15, getuigen het.

grootheid van ziel en een onwankelbaar gemoed. Roekelooze dapperheid mogt, als een luchtverschijnsel, voor één oogenblik schitteren en de aandacht trekken; — het volgend oogenblik verdween die glans en de aandacht was afgewend, maar op den man van welberadenheid en moed; op hem die naar grondbeginselen van biilijkheid en regt handelde, daarop waren de oogen van allen gevestigd. Van hem werd iets buitengewoons verwacht. Hij genoot achting en zijne deugden werden geprezen en bemind.

De deugd van DE RUIJTER klonk zóó luid, dat niemand kon twijfelen wat hij was. Zijne grootheid van ziel roerde en trof de harten. En wie zou geene hulde bewijzen aan eenen man, die op de kusten van *Barbarijen* tot diep in het land zoo veilig was als op eigen grond! Van het vorstelijk paleis te *Salé* was zijn lof uitgegaan; daar had de trouw voor zijne meesters de aandacht gespannen en de verwondering der Muzelmannen opgewekt. De grooten die in de nabijheid van den vorst stonden, hadden gehoord, hoe hij alle aanbiedingen en bedreigingen van den sultan groomoedig versmaden dorst, om standvastig te blijven in het volbrengen van zijnen pligt. Zij hadden gehoord, hoe rondborstig hij sprak voor waarheid en regt. Zij hadden gehoord hoe hun Heer als in geestverrukking uitriep: „ Ziet eens hoe getrouw die Christen voor „ zijne Meesters is, weest gij ook zoo getrouw „ voor mij.” Zij hadden gezien hoe de sultan zijnen eigenen boezem en die des Nederlandschen zeemans

ont-

ontblootende, door het opleggen der handen het verbond eener onwankelbare vriendſchap ſloot. Zij wisten, dat Muzelmannen elkander zoodanige blijken van toegenegenheid wel eens gaven; maar dat een belijder der leere van MAHOMETH, dat de vorst des lands zoo veel achting voor een Christen betoonde, hem zulke bewijzen eener ongeveinsde vriendſchap ſchonk, o! de man, die zooveel eer te beurt viel, moest een mensch van buitengewone hoedanigheden en van een edel karakter zijn. — Maar DE RUIJTER wiens geheele ziel tot eerlijkheid en het verrigten van goede daden geſtemd was, vond niets ongewoons in het doen van zijnen pligt of in het eerlijk houden van zijn woord.

En het was dat zelfde gevoel, die eigen aandrift tot het ſchoone en edele, die hem aanſpoorde om de banden der Christenen te ſlaken, zoodat zij hunne hoofden ten hemel konden verheffen om God en hunnen bevrijder te danken voor de gelukkige wending van hun lot. O! de tranen en de dankliederen dier verlosten zijn zegeteekenen, die niet vergaan! De glans van overwinningen door ſtroomen bloeds gekocht, wordt verduisterd door den ſchoonen en zachten glans welke deze zegepraal aan den Christelijken zeeheld ſchenkt.

Langs verſchillende wegen en als van trap tot trap wordt de mensch tot zijne beſtemming geleid, en gebragt op het ſtandpunt hetwelk de eeuwige wijsheid voor hem beſtemd heeft. Groote talenten blijven maar zeldzaam onopgemerkt; want de tijd en de gebeurtenisſen maken hun ſpoedig bekend.

Zij zijn de lichtſtraal gelijk, die door de wolken breekt. De ruijter had het hooge ſtandpunt nog niet bereikt waarop de Voorzienigheid hem plaatſen wilde, toen zijn lof reeds door *Nederland* klonk. Gelijk cincinnatus op zijne landhoeve, zoo zat de ruijter in den huisſelijken kring. Aldaar, in dat ſtille verblijf, drong de roepſtem des vaderlands door en hij hoorde haar. Als uit de armen des vredes vloog hij in het vuur van den krijg. Niet om te voldoen aan eene aangeborene neiging; want hij beminde het ſtil genot van huisſelijk geluk. Maar toen de ſtem des vaderlands ſprak, hielden alle andere betrekkingen op; het was hem te dierbaar om het niet bij te ſtaan. Hij kende de magt die *Engeland* ons kon tegenſtellen en wist de uitkomst van den ſtrijd vooraf te berekenen; dan, geen gevaar weêrhield hem om te helpen waar hij helpen kon; en in de zeeëngte, die *Engeland* en *Frankrijk* vaneen ſcheidt, ondervond de dappere askue dat geen beleid, noch moed, de nederlaag verhoeden kon, die hij, ondanks het inſpannen van alle krachten leed (*).

Dit was het begin der ſchitterende loopbaan waarin de ruijter trad! Tot zijne eer ſtaat het geſchreven, en wij, den geſchiedſchrijver volgende, vermelden het tot zijnen lof, hoe niet een oorlogſchip, en dat meer opmerking verdient, hoe niet een koopvaarder werd gemist! De onverſchrokkenſte zeehelden hadden mermalen zoo veel dapperheid, maar nooit zoo veel be-

(*) Brandt, *Leven*, bl. 27.

bedaardheid en overleg gezien. Daar kwam bij, hun opperhoofd had, voor het aanvangen van den slag, zich in den gebede tot God gewend. Hij had, zoo kort en zoo krachtig tot hen gesproken! Dankzeggingen zoo hartelijk en zoo vurig waren door hem uitgeboezemd. De Almagtige was noch in zijnen naam, noch in zijne werken gehoond of gelasterd. De bevelen waren met zachtheid gegeven, en evenwel moest de wet van pligt naauwkeurig betracht worden. Dit bewoog de onaandoenlijkste gemoederen tot liefde voor, en tot vertrouwen op den buitengewonen bevelhebber, en niemand der kapiteinen had roemrijker zegepraal behaald dan DE RUIJTER; want hij had niet slechts de vijanden, maar ook de harten overwonnen.

Het penseel van den keurigen BRANDT heeft den worstelstrijd der beide volken (*) gemaald. Welberadenheid en moed zijn de karaktertrekken waaraan *Nederland* zijn behoud te danken had. Onder de helden dier eeuw verschijnt DE RUIJTER in het schoonste licht. Hetzij hij aan het hoofd van een smaldeel staat en den zegen bevecht, of terug wijkt en zijne krachten spaart om de vijandelijke oogmerken te verijdelen, of eenen wel overlegden aanval doet. Het belang van den staat en zijne eeden zijn hem altijd voor oogen. Uit pligtbesef gehoorzaamt hij stilzwijgend; maar uit dat eigen gevoel wederspreekt hij met ernst den Admiraal, wiens drift de ge-

(*) *Engeland* en *Nederland*, in de jaren 1652 en 1653.

gevaren van eenen onberadenen aanval uit het oog ſcheen te verliezen.

Hoe weinige voorbeelden van zoo veel edelaardigheid heeft de geſchiedpen opgeteekend; hoe vele daarentegen van afgunst en nijd. Hoe dikwijls hebben mindere bevelhebbers met genoegen de misſlagen hunner opperhoofden gezien en gezwegen, in de hoop dat die misſlagen den grond hunner bevordering zouden leggen. Niet een dier onzalige driften ontſtak de borst van den welmeenenden vriend zijns vaderlands. De afgunst van eenigen bedroefde hem wel; maar veranderde hem niet, en zijne zegepraal over die hoogmoedigen was zoo volkomen, als die van ARISTIDES over zijne ondankbare medeburgers!

DE RUIJTER had reeds veel verrigt, toen de oude TROMP hem door den dood ontviel. Hij had onder zijne bevelen geſtaan en was zijn vriend. Wat wonder dat hij bij het vernemen van zijnen dood vol aandoening uitriep: „Ach! dat ik voor hem „ geſtorven ware!" Hij gevoelde de grootheid van dat verlies; want TROMP was de eerſte zeeheld van zijnen tijd, en de vloot was eene leerſchool voor ouden en jongen. In die ſchool leerde onze zeeheld, hoe eene ſcheepsmagt vereenigd en bij gedeelten moest werken. Hij zag en ondervond dat niet altijd dapperheid en moed maar veel meer voorzigtigheid en goed overleg de uitkomst van den zeeſlag beſlisſen. Dit zag en ondervond hij in de noodlottige jaren van 1652 en 1653, toen onze veel zwakkere magt alleen door de bekwaamheid

van den bevelvoerenden Admiraal wederſtand bleef bieden aan de veel ſterkere waarover de vijand gebood.

Schoon de kundigheden van lateren leeftijd hem toen nog ontbreken mogten, toch waren de oogen van duizenden op hem gevestigd; want hij ſcheen eenen bezielenden adem, die het heldenvuur ontſtak en aanblies. Het ontbrak niet aan laſhartigen in de vloot; maar bij en om hem was ieder vol geestdrift en moed. Ieder bewonderde hem; want zijne masten lagen over boord; zijn ſchip was door vijanden omringd en ſcheen te zinken, maar hij behield het!

De knaap die voor een weekloon van zes ſtuivers in de Lijnbaan werkte (*); het kind dat in de nederige woning van ADRIAAN MICHIELSZOON en ALIDA JANSZ., op den 24ſten Maart des jaars 1607, ter wereld kwam (†), bekleedde den rang van Vice Admiraal van *Holland*, als eene waardige vergelding zijner talenten en vaderlandsdiefde; want hij had den ſtaat zonder loon gediend!

Het is waar, de geſchiedenis heeft meer voorbeelden van edelmoedige opoffering en belangeloosheid genoemd, maar hoe velen er ook wezen mogen, dezelve zijn altijd groot en lofwaardig. En bij DE RUIJTER was deze opoffering te grooter, omdat zij niet het gevolg eener ſpoedig voorbijgaande hartstogt; maar het uitwerkſel was dier edele ge-

(*) Van de Heeren LAMPSENS, te *Vlisſingen*.
(†) BRANDT, *Leven*, bl. 5.

gezindheden, waardoor groote zielen tot het verrigten van schoone daden worden aangespoord.

Als geboren Nederlander en oud koopvaardijschipper, kende en gevoelde hij het gewigt van den koophandel. Hij zag welke voordeelen de staat in het algemeen, en de stad *Amsterdam* in het bijzonder, door denzelven genieten konden. Dien voorspoed te bevorderen; hem van alle banden te helpen bevrijden; de schatten die hij uitstort te beveiligen en in behoudene havens te brengen, en eene milde bronader van welvaart en geluk voor alle standen te openen, dit waren de edele bedoelingen van den braven man. Uit deze beginselen was hij altijd werkzaam! Hij wist dat de onafhankelijkheid van den staat, het behoud van deszelfs buitenlandsche bezittingen en de eer zijner vlag, alleen afhing van eene sterke en welingerigte zeemagt. De geschiedenis der oude volken leerde hem dit en de latere bevestigde het. Dat zulk een gewigtig punt zijne geheele aandacht trok, kan niemand bevreemden. Hij was ooggetuigen geweest van onze verliezen en van de voordeelen onzer vijanden. Geen grooter moed of minder beleid aan den anderen kant waren de oorzaken dier nadeelen geweest; wel verre! Kunde en moed bestuurden onze vloot en ontvlamden den boezem onzer bevelhebbers; anders konden wij met kleiner en zwakker schepen zoo veel tegenstand niet geboden en onzen ondergang niet verhoed hebben. DE RUIJTER deed alles wat in zijn vermogen was om onze vloot met die der Engelschen op eenen gelijken voet te helpen bren-

gen; en hij ſlaagde daarin naar wensch. Geene beletſelen verhinderden hem. De ſtaat had bevel gegeven tot den aanbouw van nieuwe ſchepen, de Vice-Admiraal dreef den arbeid voort. Zijn rang gaf hem regt en zijne woonplaats aan het IJ, de geſchikte gelegenheid daartoe. Bij de uitoefening dier pligten kwam zijne gemeenzaamheid en vriendelijkheid hem bijzonder te ſtade, en oefende haar vermogen uit op het hart des onbeſchaafden werkmans. Ieder droeg hem eerbied en achting toe. Hij was de lieveling van al wat edel dacht in het magtig *Amſterdam*, en de regering dier aanzienlijke ſtad kon het groot burgerſchap aan geen waardiger voorwerp ſchenken, dan aan een man met zulke uitſtekende talenten bedeeld (*). Het was eene eer die bijna niemand genoot; omdat maar weinigen bekwaam werden geoordeeld tot het bekleeden dier aanzienlijke posten, waartoe een groot burger alleen geregtigd was.

Die eerbewijzingen aan DE RUIJTER betoond; de oorzaken welken daar aanleiding toe gaven, bleven niet binnen de grenzen des vaderlands bepaald. O neen! want de koning van *Denemarken* heeft hem volmondig als zijnen redder erkent; hem met gouden ketenpraal en borstſieraad, met adeldom en ridderband vereerd; hem feestelijk onthaald; hem levenslang bemind en zijne koninklijke gunst

tot

(*) Op den 2den Maart 1655 werd hij bij raadsbeſluit daarmede beſchonken. Zie BRANDT *Leven*, bl. 77. CERISIER, *Tafereel*, VI. 524.

tot op het nageflacht des onfterfelijken zeehelds uitgeftrekt. — In vroegeren en lateren tijd mogen adelbrieven en ridderteekenen aan gunftelingen zonder verdienften gefchonken zijn; wie de gefchiedenis van den oorlog in het Noorden leest; wie de vernedering van den trotfchen KAREL GUSTAAF befchouwt, het gebeurde voor *Kartemunde*, het verflaan der Zweden en de verovering van *Nyborg* ziet; wie DE RUIJTER den koninklijken Admiraal hoort bevelen, om, op ftraf van verdelging te blijven waar hij ligt; — wie de verlosfing der vorftelijke hoofdftad, ja van geheel *Denemarken*; wie eindelijk de vrede, hare zegeningen als ftroomen uitgietende, door de gefchiedpen ziet afgemaald, — moet wel toeftemmen, dat de onwankelbare moed, dat de kundigheid en het beleid des Hollandfchen Admiraals, de voornaamfte, zoo niet de eenige oorzaak van den goeden uitflag dier ftoute onderneming is geweest. Aan de Hollandfche vloot en hare dappere manfchap, was FREDERIK *de derde* het behoud van troon en rijksgebied verfchuldigd. Dit heeft hij in de verheffing van DE RUIJTER en bij het ontvangen van zijn afbeeldfel dankbaar erkent.

LODEWIJK de XIVde fchonk aan den Admiraal van *Holland* en *West-Vriesland* zijn afbeeldfel, benevens de ridderorde van *St. Michiel*. Hij liet door zijnen afgezant dringend en bij herhaling om het afbeeldfel van onzen grooten zeeheld verzoeken en tot aandrang daarbij voegen: „Dat dit was om zijne „ woning daarmede te verfieren, het altijd voor

„ oogen te hebben; zijne deugden te gedenken en „ te bewonderen en om hem een openbaar bewijs „ zijner toegenegenheid te schenken." Zou een vorst als LODEWIJK, met het geven dier ridder-orde en het uitdrukken zijner begeerte naar het bezit van de afbeelding des Admiraals alleen uit staatkundige inzigten gehandeld hebben? Wie kan dit vermoeden! Maar hij kende de dapperheid en het beleid des grooten mans. Van het Afrikaansche strand was zijn lof tot *Versailles* doorgedrongen. Daar had de faam verkondigd wat hij voor den koophandel en voor de Christenheid had verrigt (*). Het was niet verholen gebleven, hoe, in spijt der Engelsche zeemagt, de koopvaardijschepen door hem waren beschermd geworden. LODEWIJK wist, welke feiten de van niets opgeklommen Admiraal aan de *Kaapverdische* eilanden had verrigt. Alle onze ontroofde bezittingen waren herwonnen en onder de heerschappij van het Nederlandsch gemeenebest terug gebragt (†). De boosheid der vijanden was gestraft. De welberaden togt derwaarts was bekend. Ieder zeeman, van den hoogsten in rang af, tot den geringsten toe, had er den mond van vol. Het verbaasde hen, hoe de kundigheid van onzen bevelhebber alleen, de vloot had bestuurd en den koers had bepaald; welke voordeelen hij van zeeën en stroomen had weten te trekken; hoe hij door alle gevaren was henen geworsteld, — en, na

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 233.

(†) Ibid. bl. 295. en volgende.

na eenen togt van vijftien maanden, zonder verlies van één éénig schip, rijk beladen was teruggekeert, en bij het inzeilen in den *Wester Eems*, dat meesterstuk had verrigt, waarvan geen voorbeeld in de geschiedenis der zeevaart te vinden was. Zóóveel heldendeugd verbaasde den Franschen monarch en boezemde hem hoogachting voor den stouten zeeman in. De eer aan hem betoond, was het bewijs daarvan, zij was het uitvloeisel van een erkentelijk hart.

Geheel *Europa* gewaagde van de overwinning op de Engelschen behaald! Een zeeslag van vier dagen, wie had daar immer van gehoord! Een aftogt gelijk die van den vierden Augustus (*), daar kon de geschiedenis geen voorbeeld van aanwijzen in alle de eeuwen wier lotgevallen zij beschreef. Met een gering getal van schepen eene geheele vloot van vijanden te wederstaan, — behouden voor den *Doorloo* ten anker te komen; — dit scheen een wonderwerk! Voor eenen PLUTARCHUS zou deze aftogt eene waardige stof tot vergelijking gegeven hebben, wanneer DE RUIJTER in vroeger eeuw had geleefd, en de geschiedschrijver zulke koenheid tegenover dien van XENOPHON had kunnen stellen.

DUILIUS, als overwinnaar der Carthaagsche vloot in zegepraal terugkeerende, genoot geene grootere eer dan DE RUIJTER, na het verslaan der Engelschen, ten deel viel. Redenaars en dichters verhieven op grootsche en welluidende toonen zijnen lof.

(*) 1666.

lof. De Heeren Staten en de Admiraliteiten beloonden rijkelijk den gelauwerden held. De Engelschen spraken van hem als van een wonder hunner eeuw. De vloot van XERXES, had bij *Salamis* geene grootere nederlaag geleden dan de hunne in dien gedenkwaardigen slag. De vereeuwigde togt naar *Chattam* drukte het zegel op de heldendaden van eenen krijg, die vereeuwigd is door de meesterstukken van VAN DEN VELDEN en DE BAAN, en met vredepalmen in de hand, kwam de held den breeden *Maasstroom* binnen. Toen was het dat ouden en jongen uitliepen om hem te begroeten, hem te verwelkomen als den redder des vaderlands, die den overmoed des vijands had beteugeld, den laaghartigen brand van *Terschelling* gewroken en onzen ouden roem en eer volkomen hersteld.

De glans van zooveel zegepraal, het flikkeren der vreugdevuren tot zijne eer ontstoken, het gejuich en handgeklap eener dankbare schaar; het geschenk van eenen kostbaren beker; — zijne verheffing tot den hoogsten rang in den zeedienst, zouden anderen de oogen verblind en het hart bedorven hebben. De voorbeelden daarvan zijn menigvuldig in de geschiedenis van alle volken; maar DE RUIJTER bleef nederig, schoon de lof hem van alle kanten tegenstroomde.

Als op eene weldoende Godheid zag ieder op den bewerker van zooveel heil. De rijke buit van de Afrikaansche stranden en van den *Theems*, had ieder voor oogen; elk kon zich daarin verlustigen. Duizenden in *Nederland* deden dit. Oogen en oo-

ooren konden zich niet verzadigen. Alle tongen ſpraken tot lof van den geliefden Admiraal, die, in ſtede van zich te verheffen, met kinderlijk vertrouwen bad, om nederigheid en ootmoed en om te leven tot welzijn van zijn vaderland (*).

Dat welzijn behartigde hij op alle wijze. Zijn ſchrander vernuft gaf hem middelen aan de hand waaraan niemand ſcheen te denken. Op zijnen raad was een regiment zeeſoldaten opgerigt dat ook te land zou kunnen dienen. Twaalf lootſen, bijzonder ervaren in hun werk, kundig in de ſtrekking der kusten, de diepten der gronden en zeegaten, en van alles wat tot eenen volledige kennis in dat vak behoort, verdeelde hij over de vloot; die vloot oefende hij in den zomer; zij was eene leerſchool voor ouden en jongen. Bevelhebbers en matrozen hoorden daar nuttige lesſen; want een ſpiegelgevecht van die dagen ſcheen eenen bloedigen zeeſlag te zijn. En brak de krijg uit, dan was ieder op zijnen post en gereed tot het volbrengen van zijnen pligt (†).

Ik geloof niet, dat het oude Gemeenebest der *Vereenigden Nederlanden* ooit nader aan zijnen ondergang is geweest dan in den jare 1672. Bij den zamenloop van uitwendige rampen, de noodlottige gevolgen van eenen vernielenden krijg, voegde zich inwendige verdeeldheid, en het oproer plantte zijnen ſtandaard op den vaderlijken grond. Beklagelijk is het

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 459.
(†) Ibid 464, 629.

het lot dier dagen en met bloedige letteren heeft de geschiedpen de gruwelen dier jaren geboekt.

De ruijter, wiens deugd door niemand in twijfel was getrokken, kon nu den schandelijken laster niet ontgaan. Hem, wiens lof voor maar weinige jaren door geheel *Nederland* werd uitgegalmd, zou de boosheid van het leven beroofd en zijne woning ter plundering overgegeven hebben, had de Voorzienigheid en de trouw van weinigen het niet verhoed!

Hij was de vriend der de witten; dus moest hij de vijand des stadhouders wezen, zoo redekavelde de boosheid en het onverstand. Hij had tranen gestort over den dood van het broederpaar, dus kon hij zijn vaderland niet beminnen. Zoo sprak men, maar vergat, dat hij daarbij voegde: „God „ bewaar ons vaderland voor oproer. Zijn die Hee„ ren schuldig, dat de wet hen dan veroordeele; „ maar geen opgeruid gemeen." Deze woorden vol nadruk en klem vergat men; maar de geschiedenis heeft dezelve opgeteekend. Gelukkig, dat zij de vriendschap tusschen den Stadhouder en den Admiraal niet verzwegen heeft. Gelukkig, dat de uitgebreide volmagt door den Vorst aan het opperhoofd van 's Lands vloot gegeven en het vol vertrouwen hem geschonken, de lasteraars des edelen mans met schaamte bedekt en gelogenstraft hebben; — maar, schoon ook de geschiedenis nagelaten had te vermelden dat de ruijter dezelfde gehoorzaamheid bewees aan de bevelen van den Admiraal-Generaal, als voorheen aan het Staatsbestuur,

ſtuur, dan nog bleven *Soulsbaai* en het *Oosten* der *Strand*, dan nog zijn *Kijkduin* en de *Helder* de ſchoone gedenkteekenen van zijnen roem en liefde voor vaderland en volk; want daar heeft hij de magt des vijands verbroken en de grondſlagen gelegd van dien vrede met *Groot-Brittanje*, welke niet voor den 20ſten December des jaars 1780 verbroken is.

Te regt, lofwaardige DE RUIJTER! mogt gij uit de volheid van uw onſchuldig hart uitroepen: „Mij „ wordt nagegeven, dat ik 's Lands vloot aan de „ Franſchen zou hebben verkocht. Ik weet niet „ hoe de valſche menſchen zulk eenen logen heb- „ ben kunnen verzinnen, daar in de vloot alles in „ goede orde is. Het doet mij leed, dat er in ons „ vaderland menſchen gevonden worden, die zulk „ een kwaad vertrouwen op mij hebben, daar ik „ nogthans met mijn goed en bloed voor het vader- „ land te wagen, wel anders toon" (*).

Wie de geſchiedenis van dien zeekrijg leest, zal het opperhoofd der vloot den lof van uitſtekende bekwaamheid niet weigeren. Nu eerst zag men de voordeelen dier ſpiegelgevechten, en kunſtige wendingen welke de Admiraal in den zomer des jaars 1671 beval. Gezwinder dan met klein geweer, ſchoot men met grof geſchut. Vijanden en vrienden ſtonden verbaasd over het geen hij deed. Gevangenen drukten hunne verwondering in den toon der

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 744.
(†) Ibid. bl. 740. en volgt.

der hoogste verrukking uit. Zulk een Admiraal hadden zij nimmer gezien, want de kundigheid van elken stand in den zeedienst was vereenigd in hem! En de laatste zeeslag! deze was naar hun oordeel, voor hem nog veel roemrijker dan de vierdaagsche geweest (*)! Op hun eigen zeestrand konden de Engelschen het wijken hunner vloot zien en zich overtuigen, dat het Nederlandsch *Carthago* nog zoo nabij niet scheen te wezen aan dien ondergang, die wel in het raadsbesluit der koningen, maar niet in dat des Almagtigen geschreven stond. Geen wonder des, dat de Admiraal der Fransche vloot aan zijnen koning schreef: „Het verrigten van zulke „groote daden, het betoonen van zoo veel beleid „en moed als DE RUIJTER in den laatsten zeeslag „heeft aan den dag gelegd, dit zou ik gaarne met „mijn leven willen koopen!" Lofspraken gelijk deze, komen uit het hart en uit de krachtige werking der waarheid voort. De voordeelen door onzen held behaald, kon niemand in twijfel brengen; want de vijandelijke oogmerken waren volkomen verijdeld; het vaderland was uit den doodelijksten angst gered; en het middel daartoe, was niemand anders dan het doorzigtig opperhoofd onzer veel zwakkere vloot. Ook heeft de regering van *Amsterdam* getoond, hoe veel vertrouwen zij in hem stelde, toen zij de beveiliging hunner stad aan hem opdroeg (†).

De

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 671 en 675.

(†) Ibid. bl. 765.

De Gefchiedenis heeft den naam van den Admiraal DUNCAN vereeuwigd en zijne bekwaamheid verdient allen lof. Maar die onverwachte wendingen, dat zelfde breken der vijandelijke linie, waardoor de Engelfche vlootvoogd de overwinnning op de Nederlanders bevocht (*), zulk eene ftoute onderneming was door DE RUIJTER reeds in vroegere eeuw verrigt; daaraan was hij zijne zegepraal in den jare 1666, en in den beroemden zeeflag voor *Kijkduin* verfchuldigd. O! hij verdiende volkomen den naam van redder des vaderlands te dragen, welke de dankbaarheid hem fchonk; want tot driemalen in een jaar bevocht hij de zege op de dubbele vloten der vijandelijke koningen en herftelde den vrede met onzen magtigen nagebuur.

„ Zijne zonderlinge voorzigtigheid en beleid had-
„ den den grond daartoe gelegd. Hij was de Atlas
„ die den ftaat onderfteunde. Alle pogingen om
„ hem te overwinnen waren vruchteloos geweest
„ en de vrede was het fchoonfte gedenkteeken van
„ zijnen roem" (†).

Zoo fpraken de Engelfchen en geheel *Nederland* fprak op den zelfden toon! Gezegend zij uwe nagedachtenis, o roem der helden! De overwinning ftrooit palmen en kroonen en de vredeolijven voor uwe voeten. Gefierd met zijden vlaggen en wimpels zeilt gij daar henen en nadert den vaderland-

fchen

(*) 11 October 1797.

(†) *The Life of Admiral* DE RUIJTER, bl. 95. volgens BRANDT.

fchen grond! Het kanon dreunt wel, maar het zijn vreugdegalmen; want de zeeën zijn veilig en de handel is herfteld. Het is de aankondiging van den fchoonen dageraad van welvaart en geluk! De goedkeuring van den Vorst, de erkentenis van 's lands Staten roerden uw dankbaar gemoed wel; maar de bewustheid van naar regt en pligt gehandeld en uw vaderland wel gediend te hebben, dit was de beste, de fchoonfte belooning welke gij genieten, die u ftreelen kon.

Wat PHILOPEMEN voor het Achaïsch bondgenootfchap geweest is, dat was DE RUIJTER in meer dan een opzigt voor *Nederland.* Wat enkel deugd was bij den eerften, was deugd door Godsdienst geheiligd bij den laatften, en de ondeugden van den Griek, onteerden den Nederlander niet!

Tot dus verre hebben wij DE RUIJTER als zeeman en vlootvoogd befchouwd. Uit een ander ftandpunt vertoont hem de gefchiedenis in een even bevallig licht. Wij zullen beproeven of wij in eenige flaauwe trekken een denkbeeld kunnen geven van het beeld waarop *Nederland* zoo veel roem draagt, waarop vreemdelingen met verrukking zien.

Een kunstfchilder, om zijne talenten geëerd en bekroond, heeft in fprekende beelden het bezoek door den Prins van *Monte-Sarchio*, bij den Hollandfchen Admiraal afgelegd vereeuwigd. Die Prins, dacht den zeeheld te vinden in een vorftelijk paleis, omringd van eenen fchitterenden ftoet. Maar hij vond hem in eene deftige burger woning, niet uitftekende boven die van anderen. Hij trad binnen, en

en daar zat, zonder eenige praalvertooning, het opperhoofd der Nederlandsche zeemagt, nederig gekleed voor zijn huisgezin in den Bijbel te lezen! En dat huisgezin! Het was even zoo zedig in gelaat en tooi, en deed vrouwelijk handwerk naar de gewoonte van dien tijd.

Gelijk de eenvoudigheid van CURIUS de afgezanten der Samniten trof, zoo waren ook de aandoeningen van den Spaanschen prins. Hij was als buiten zichzelven van verwondering, zegt BRANDT (*). Die verwondering spreekt op zijn gelaat, — is zigtbaar in zijne houding; — zijn gevolg is van dezelfde aandoeningen bezield; — en wij — wij deelen daarin en brengen onze erkentenis toe aan den beroemden VAN BREE, wiens meesterlijke hand ons in het beminnelijk huisgezin van den grooten, maar nederigen zeeheld verplaatst.

Zoo had hem MONTESARCHIO gezien. In dat zelfde licht vertoonde hij zich aan elk die tot hem sprak! Niets van dat trotsche, dat terugstotende, waardoor groote mannen wel eens vrees, maar geene liefde inboezemen, ontdekte men op zijn vriendelijk hoewel ernstig gelaat. Hetzij hij den vaderlandschen grond als overwinnaar betrad, of zich in den huisselijken kring bevond, hij was altijd dezelfde. Zijne afkomst vergat hij nooit. — Schoon Admiraal zijnde bejegende hij ieder even vriendelijk, als toen hij stuurman of schipper was. De zedigheid blonk, zoo als TEMPLE zegt, bij hem uit in kleeding en huis-

(*) *Leven*, bl. 614.

huisraad, in ſpijs en drank, met een woord, in al zijn doen (*).

Wat eerzucht bij anderen was, was vaderlandsliefde bij hem. Hij werkte altijd uit de edelste beginſelen, en dat beginſel was het welzijn van den ſtaat; daaraan offerde hij perſoonlijke beleedigingen op. TROMP ondervond het in zijnen hoogſten nood, en welligt vreesde hij, dat DE RUIJTER zijn onwaardig gedrag vergelden zou en wraak nemen, toen deze aan geene beleediging, maar alleen aan het vaderland en zijnen pligt denkende, naar hem toeſnelt en hem bijſtand verleent.

Als uit de kaken des doods was TROMP door DE RUIJTER gered. Maar ook welgemeend was de lofſpraak van den benarden Admiraal, toen hij uitriep: „ Daar komt beste vader! daar is beste vader! Hij „ zal ons helpen! Hij zal ons verlosſen." En tot 's mans eer ſtaat het geſchreven, dat hij zijnen redder van dien dag af de hartelijkſte vriendſchap en de welmenendſte dankbaarheid heeft betoond (†). De verzoening van ARISTIDES en THEMISTOCLES verſchijnt in geen ſchooner licht, dan de vriendſchap der beide Admiraals.

Maar deze daad van grootmoedigheid; de dankbaarheid welke hij aan zijne weldoeners betoonde; de eerbied die hij zijnen meerderen bewees; het naauwkeurig vervullen der menigvuldige en moeijelijke pligten van zijn werkzaam en gevaarlijk beroep; dit alles ontſproot bij hem uit het alleredelst beginſel,

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 614.

(†) Ibid. bl. 515, 801.

sel, en dat beginsel was liefde tot God en eerbied voor zijn woord.

Wij hebben te voren reeds aangemerkt, hoe aan boord van onzen zeeheld de naam van God nooit gelasterd noch onteerd werd. Deze bijzonderheid is den zeelieden van onze dagen bekend, want hunne lofspraken over den *ouden* Admiraal eindigen altoos met de betuiging: „ Hij kon een tachtiger regeren „ zonder vloeken."

De laster dezer eeuw kan zulke getuigenissen niet krachteloos maken; want zij zijn op waarheid gegrond. Zij herhalen in weinige woorden, wat de geschiedenis op vele bladzijden tot zijnen lof heeft gezegd. En wat zou instaat wezen om de liefde en eerbied, welke het nageslacht hem toedraagt, te verdonkeren? Staan zijne daden niet geschreven in de harten der volken? Heeft de kloekmoedige beteugelaar van *Algiers* hem niet grooter dan NELSON genoemd (*)?

Als jongeling had ik door de lessen van mijnen achtenswaardigen leermeester reeds hoogachting voor den onsterfelijken Admiraal; want hij verhaalde mij zijne daden en bragt mij bij zijne tombe. Nu de grijsheid mij met haren schaduw dekt, sta ik bij die heilige grafplaats en herdenk de jaren die vervlogen zijn en de gebeurtenissen van den verloopenen tijd en mijne hoogachting is in liefde en eerbied veranderd. Ach! kon ik, deze gevoelens uitdrukkende, iets

(*) Zie de Aanteekening.

iets toebrengen tot vergrooting van zijnen lof. Maar deze wensch zal wel onvoldaan moeten blijven; want de geschiedenis vertoont hem in een veel helderder licht, dan waarin mijne zwakke hand hem plaatsen kan!

Als Christen bovenal, verschijnt hij in den schoonsten glans. Wij willen beproeven of het ons gelukken mag in weinige regelen bijeen te voegen, wat de geschiedpen zoo uitvoerig heeft afgemaald.

De ruijter had God en de eeuwigheid altijd voor oogen.

Eerbied en liefde voor den oneindigen bestuurden zijn gedrag en wandel. Een vast en onwankelbaar geloof aan eene albesturende Voorzienigheid, en een volkomen vertrouwen op den Goddelijken bijstand, ondersteunden hem in gevaar en dood. Schoon hij den dood niet vreesde, bereidde hij zich altijd tot denzelven met een Christelijk gemoed. Wanneer het hart door zwaarmoedigheid overstelpt was; wanneer hem de noodige krachten schenen te ontbreken, tot het volbrengen van zijnen pligt; wanneer zijn vertrouwen op den goeden uitslag des strijds faalde, — in deze oogenblikken van angst en bekommering, werd de kajuit zijne binnenkamer, — daar wierp hij zich op de knieën voor den grooten Albestuurder en smeekte met kinderlijk vertrouwen om bijstand, en de medewerkende kracht van zijnen Geest. Dat gebed verdreef de zwaarmoedigheid; met een opgeruimd hart verliet hij zijn bidvertrek en vol vertrouwen op verhooring volvoerde hij zijnen pligt.

De

De ruijter dacht altijd klein van zichzelven en groot van God. Dit waren de gronden van zijn ootmoed en vertrouwen. Van alles, wat hij ten dienste des vaderlands verrigtte, kwam Gode alleen de eer en de dankbaarheid toe!

Schreven de Heeren Staten eenen algemeenen dankdag uit over de zeven provintien. De ruijter deed het over de vloot, en hij zelve was de eerste die zich aanbiddend nederwierp en zijn hart tot den Bestuurder der volken verhief. Wanneer de vijand naderde tot den slag, werd de tafel des Heeren binnen scheeps boord aangerigt, en de godvruchtige Admiraal liet uitnoodigen elk, welke de ziel door deze hemelsche spijs en drank wenschte te verkwikken, en troost en bemoediging te vinden in de ure des doods. Rang en aanzien waren dan vergeten; ieder was dan dischgenoot, en allen even geregtigd tot hetzelfde brood en denzelfden wijn, als de onderpanden van Gods vaderlijke liefde en trouw.

Hoe zeldzaam zijn de voorbeelden van zooveel godsvrucht en deugd onder de helden van den ouden en lateren tijd! Maar de ruijter heeft door zachtmoedigheid en menschlievend gevoel, en bovenal door het navolgen en betrachten der hemelsche leer een beroep veradeld, hetwelk, als in altoosdurenden strijd met de magtigste hoofdstoffen zijnde, niet anders dan ruw en onbeschaafd wezen kan.

Eenmaal, doch ook eenmaal slechts, scheen het vertrouwen op de Goddelijke hulp hem te begeven,

te weten op den noodlottigen vierden Augustus des jaars 1666 (*).

Maar de invloed van het ongeloof was van korten duur. Spoedig hernam het oud vertrouwen zijn vorige zitplaats in het hart des weldenkenden mans en de beroemde aftogt was het zegenrijk gevolg daarvan.

Deze twijfelmoedigheid behoeft geene verschooning, want DE RUIJTER bleef mensch en in dien stand onderworpen aan de zwakheden en gebreken van ons geslacht. Maar, hij kende die gebreken en hun oorsprong en verderfelijke gevolgen, en streed daartegen met het krachtige wapentuig des gebeds. Overwinnen kon hij dezelve zeker niet; want dan zou hij eene hoogte bereikt hebben, welke hier op aarde niet te bereiken is; maar, door standvastige liefde tot den eenigen Heiland onzer zielen; door het navolgen van Hem, die het onbevlekte voorbeeld aller deugden is, en door het naauwkeurig waken tegen de verkeerdheden van zijn eigen hart, streefde hij naar die volmaaktheid, welke het sieraad der heiligen is. Het lezen en beoefenen der Heilige Schriften was zijn hoogste lust; het bijwonen van den openbaren godsdienst zijn grootst vermaak. Een godsdienstig gesprek en het zingen van psalmen, de geliefste uitspanning die hij genoot. Eendracht in de kerk en den staat, en eerbied voor allen, die in het bestuur waren gesteld, bevorderde hij met al zijn

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 519.

zijn hart. De welvaart des volks ſtond naar zijn oordeel, (het oordeel van alle braven en weldenkenden) daarmede in het naauwſte verband.

Wij zullen weldra gelegenheid hebben om te zien of zijne godvrucht de zwaarſte proeven wel kon doorſtaan en of zij hem ook verliet in de ure des doods. Maar zoo als hij hier afgebeeld ſtaat, kende hem ieder; daarom was hij de vriend van grooten en kleinen in *Nederland*, en van elk die de waarde van deugd en godvrucht bevatten kon.

Met regt beweende de Spaanſche afgezant DE RUIJTER, gelijk men eenen vader beweent. En wie billijkt den ſtaatsman niet, toen hij met tranen in de oogen betuigde: „ Ik denk met aandoening aan zijn „ bijwezen, want ik heb zijne wedergade in zedig- „ heid en godvrucht nooit gevonden!" En wie zal door dezelfde aandoeningen gedreven, met den edeldenkenden DE LIRA niet uitroepen: „ Ik denk aan „ den Admiraal, gelijk aan eenen heiligen, gelijk ik „ aan een Apostel denk" (*)!

Wenden wij nu onze oogen naar de Napelſche kusten, dan zien wij den edeldenken Nederlander uit dat eigen vroom beginſel werken om een getal van zes en twintig leeraren van den hervormden godsdienst, gelijk ſlaven aan roeibanken vastgeklonken, te bevrijden, en dien arbeid gelukkig volbrengen. — Deze daad van godvrucht is eene nieuwe trek van ſchoonheid in het beminnelijk beeld dat voor ons ſtaat. Aan gevangenen te denken, alsof wij

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 1001 en 1002.

wij zelven in dien ſtaat zijn; hen te verloſſen, te voeden, te kleeden, te verzorgen en te verkwikken, woorden van liefde, troost en opbeuring tot hen te ſpreken, hen naar hun vaderland en vrienden terug te zenden — o, dit is de ware betrachting van JEZUS leer; dit is liefde tot God en den naasten, zoo als zij in het Evangelie ſtaan uitgedrukt (*). Wanneer de geſchiedenis deze daden vermeldt; wanneer wij ons de blijdſchap dier verlosten en hunne dankbaarheid voor den geest brengen; ons de vreugd hunner vrienden en magen bij hunne terugkomst verbeelden, en dan bedenken, dat al dien zegen, en al dat genot het gevolg was eener ſchoone en goede daad; o, dan zoeken wij in de geſchiedenis en vinden onder de zeehelden wel voorbeelden van grootheid en deugd; maar de wedergade van eenen DE RUIJTER vinden wij niet!

En deze zelfde grootheid van ziel, die eigene bedaardheid van gemoed, niet altoos het erfdeel van beroemde mannen, verliet hem niet in de ure des doods. Zijne ſmarten, hoe zwaar die ook wezen mogten, vergeleek hij bij het duldeloos lijden van onzen Heiland; en wel verre van te klagen, ontboezemde hij zijne dankbaarheid en vertrouwen in deze woorden: „Ik dank u, o God! dat Gij mij zoo „goedertieren hebt bewaard, en mij nu zoo vaderlijk bezoekt! Mijne ziel hoopt op God, want ik „zal Hem nog loven! Hij zal des daags zijne goedertierenheid gebieden en des nachts zal mijn lied van

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 961.

„ van Hem zijn" (*). Hij gevoelde den dood naderen, maar des te grooter was zijn verlangen om ontbonden te wezen; ja, het ſcheen, alsof hij God ſmeekte om een zalig einde. Zoo was DE RUIJTER op zijn doodbed! De vloot, de bevelhebbers, al het ſcheepsvolk droeg hij ſmeekend op aan de ontfermende liefde Gods; en het vernemen der zegepraal was als verzachtende balſem in zijne wonden. Met vaderlijke goedheid vernam hij naar de gewonden; liet woorden van troost tot hen ſpreken; hen verkwikken, en alles aanwenden tot hunne herſtelling. Zijne tijdelijke belangen ſtelde hij vertrouwelijk in de handen van zijnen Hemelſchen Vader.

En zijne vrouw en kinderen! — O, deze zou hij wederzien in de vreugde des Hemels! Zoo ſtief DE RUIJTER, die met EPAMINONDAS, hoewel uit een ander beginſel, en met andere uitzigten kon zeggen: „ Deze dag is het einde van mijn leven „ niet; maar het begin van mijn geluk en het top„ punt van mijnen roem." De legerhoofden om het ſterfbed des edelen Grieks ſtaande, kunnen geen hartelijker tranen geſtort hebben, dan de bevelhebbers der vloot weenden, toen de geliefde Admiraal in hunne armen den geest gaf.

De veldſlagen van *Leuctren* en *Mantinea* waren de roemrijke gedenkteekenen, waarop de ſtervende EPAMINONDAS het oog hield. DE RUIJTER had zijne aandacht op *vijftien* groote zeeſlagen en *vijf en veertig* gevechten kunnen vestigen, maar hij hield

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 983 en 984.

hield het oog op God en JEZUS geflagen. Van zijne overwinningen fprak hij niet.

Het is waar, DE RUIJTER had den laatften zeetogt kunnen weigeren; want de vloot was te zwak tot eene onderneming van dat gewigt. Kundige mannen getuigden het en ftemden zijne rondborftige verklaring daarover volkomen toe. Maar hij was nimmer de bevelen van zijne Heeren en Meesters ongehoorzaam geweest en wilde ook nu geenen tegenftand bieden aan hooger magt. Uit de volheid van zijn eerlijk hart betuigde hij wel zijn leedwezen, dat men de vlag van den ftaat zoo veil had; — maar hij, 's Lands getrouwe dienaar ftelde zijn eigen leven op geenen hoogeren prijs, dan de eer van die vlag. Waar de Staten die eer in de waagfchaal ftelden, daar kon geen vrees, geene ziekte zelf, hem weerhouden in het voldoen van zijnen eed en pligt.

Door de beeldende kunften is het laatfte affcheid van den beroemden Admiraal vereeuwigd. Daar ftaat hij, die altijd de trooster van zijn huisgezin was; die het opbeurde en moed infprak tegen den dag der benaauwdheid. Hij flaat eenen weemoedigen blik op dat huisgezin. Diepe fmart is op het gelaat van hetzelve met krachtige verwen geteekend. De zaamgevloeide menigte deelt daarin. Oog, gelaat en houding getuigen het. Het eeuwig vaarwel vloeit van de lippen, — en de getroffen befchouwer vereert den grijzen HENDRIKS, die ons dit meesterftuk gefchonken heeft.

Wat de fchilderkunst gemaald heeft, bevestigt de

ge-

geschiedenis. DE RUIJTER gevoelde vrees bij het ondernemen van den laatsten zeetogt; maar het was de vrees, die den ouden TROMP beknelde, toen hij weigerde in zee te gaan; — het was de vrees die L. AEMILIUS PAULUS trof, toen hij de schromelijke gevolgen van den veldslag van *Cannae* voorzag, en de uitkomst heeft de gegrondheid dier vrees maar al te duidelijk bevestigd (*).

DE RUIJTER, in den ouderdom van ruim negen en zestig jaren overleden, stierf bijna op dezelfde plaats, waar de beroemde TIMOLEON het leven liet, wien hij in onkreukbare trouw, in voorzigtigheid en beleid volkomen evenaarde. Wat TIMOLEON voor *Siciliën* was, dat was DE RUIJTER in meer dan een opzigt voor *Nederland*; want met minder magt overwon hij den veel sterkeren vijand. De geschiedenis bevestigt het. Met gevaar van zijn eigen leven verloste de Corinthische veldheer zijnen broeder. DE RUIJTER bewees dienzelfden dienst aan TROMP. En die Admiraal was op datzelfde oogenblik zijn vriend niet. — *Griekenland* en de naburige volken spraken van TIMOLEON als van een wonder zijner eeuw. Wie sprak van den Nederlandschen held in eenen anderen geest? Alle landen waren vol van zijnen lof! Als burger was TIMOLEON van ieder geacht en bemind, want hij was regtvaardig en goed en een vijand van verdeeldheid en twist. Deze zelfde trekken versierden ook het karakter van den Hollandschen Admiraal; want hij veroordeelde nie-

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 911 — 924.

niemand maar ſpoorde ieder tot vrede en eensgezindheid aan. Hierdoor bleef hij vrij van den nijd, dien vervolger van groote mannen, en de lof volgde hem, gelijk het licht op de ſchemeringen des dageraads. Met één woord, alles, wat groot en goed en edel was in TIMOLEON; alles wat de geſchiedenis tot lof van dien uitmuntenden Griek heeft gezegd; al dat goede, groote en ſchoone, was vereenigd in den Nederlandſchen Admiraal.

Wie verwondert zich, dat 's Lands Staten zulk een prachtig gedenkteeken voor dien edelen des volks hebben opgerigt. Wie ſtemt niet hartelijk in met den eerwaardigen RULEUS, wanneer hij vol aandoening uitroept: „ O ſieraad van Israël! Op „ uwe hoogte is hij verſlagen, hoe zijn de helden „ gevallen!" Wie bevreemt het, dat de hoog geleerde FRANSCIUS den toon veel hooger ſtemmende, in de taal van VIRGILIUS, de groote daden des onſterfelijken zeehelds bezong? O! de ſtatelijke en plegtige uitvaart, het kostbaar grafgeſteente, dat Gods tempel ſiert; het rouwbeklag door de edelen en grooten des lands, door vorſten van den hoogſten rang bij de weduwe des overledenen afgelegd; de tranen des geheelen vaderlands en de gezangen der dichters, die zijnen lof ten hemel verhieven, waar hij leeft tot in alle eeuwigheid; — dit waren de dankoffers, die door de veel duizenden in *Nederland* werden opgedragen, als bewijzen van liefde en een erkentelijk maar diepgetroffen hart.

Van *Syracuſa* tot aan den *Amſtel*, klonk de rouwmaar. *Europa* droeg leed om zijnen dood en weidde in

in zijnen lof! Overheden en burgers; ouden en jongen, beweenden het onherſtelbaar verlies! Liefde en dankbaarheid telden al zijne ſchitterende bedrijven op, en noemden de zeeſlagen, waarin de hooggeſchatten Admiraal de overwinning had bevochten. Viermalen dus jammerden de bedrukten, viermalen hing het lot des vaderlands als aan eenen zijden draad en tot viermalen is het behouden door zijn beleid en moed! Tot viermalen toe heeft hij de overwinning op de vloten der vijandige koningen behaald! Zijne deugden en verdienſten zijn onvergeldbaar; want hij was de beſchermer, de redder des vaderlands! — Zoo weeklaagden ouden en jongen, rijken en armen, en elke uitboezeming was eene loffpraak voor den verheerlijkten Admiraal! — En welk een eerbied en achting de vijand hem toedroeg, blijkt genoegzaam daaruit; dat de bodem, welke het doode ligchaam overvoerde, vrijgeleide en beſcherming verkreeg van den Franſchen monarch. Zijne vestingen en vloten vereerden het; maar de ſchrik der zeeën was niet meer! In *Nederland* heeft nooit grooter zeeheld geleefd. Al de goede hoedanigheden, die men in andere bekwame en treffelijke vlootvoogden ſtuksgewijze prees, waren in hem vereenigd tot een onafſcheidbaar geheel; en men hield hem om de uitmuntende bediening van zijn ambt, te regt voor een volmaakt Admiraal (*).

Voegen wij nu bij dit alles de ineenſmelting van alle Christelijke en burgerlijke deugden, dan mogen wij

(*) Brandt, *Leven*, bl. 987.

wij gerust met den Engelschen schrijver zeggen: „ Hij was zulk een eerlijk man, zulk een aandach„ tig en godvruchtig Christen, zulk één stout sol„ daat, zoo een wijs en ervaren Generaal, en zulk „ een trouw en eerlijk liefhebber van zijn vader„ land, dat hij met regt verdient van de nakomeling„ schap geprezen te worden, als het sieraad zijner „ eeuw en de eer van zijn land" (*).

Alle koningen en vorsten van *Europa* spraken in denzelfden toon en bewezen hem hoogachting en eer. De koning van *Engeland* was zoo begerig om hem te zien, dat hij hem ten hove liet noodigen; maar DE RUIJTER bedankte voor die aanbieding; want hij smaakte veel liever de genoegens des stillen levens, dan deel te nemen aan de luidruchtige vermaken van een koninklijk hof.

Nederigheid, godvrucht en deugd, dit waren uwe sieraden, o DE RUIJTER! wiens beeld wij niet dan in flaauwe trekken hebben afgemaald. Op de breede rol der geschiedenis staan de namen van vele helden geschreven; maar wie was u gelijk, onder de duizenden van den den vroegeren en den lateren tijd?

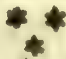
De eeuw waarin gij leefdet, o doorluchtig Nederlander! is verdwenen gelijk de schaduw verdwijnt voor het doorbrekend licht; maar uwe roem is niet weggevaren op de vleugelen van den tijd! Geslachten zijn opgekomen en vergaan! Volken en vorsten zijn

(*) BRANDT, *Leven*, bl. 989. Uit den daar aangehaalden Engelschen schrijver.

zijn vernederd en verhoogd. Mannen, wier naam en lof op aller tongen zweefden, zijn gelasterd en gehoond; maar uwe nagedachtenis is heilig gebleven onder de natien en de overheerfcher der volken heeft u nimmer dan met eerbied genoemd! Heilig is uw naam onder ons en gezegend zal uwe nagedachtenis blijven, zoo lang *Nederland* zijn zal.

Wat VONDEL eens van vader BARNEVELD gezegd heeft, dat mogen wij, dat mogen de volgende geflachten, dat mogen alle volken van DE RUIJTER zeggen:

De tijdt en heeft noit wechgenomen
Den naem en 't overfchot der vromen;
Want, nadat zij zijn overleen
Soo blinkt hunn' deucht voor iedereen.

AAN-

AANTEEKENING.

Vele bijzonderheden, het leven van den Admiraal betreffende, kan ik niet opgeven, omdat BRANDT alles zoo naauwkeurig verhaalt. Door hem weten wij, dat de Admiraal zich driemalen in den echt heeft begeven. MARIA VELTERS, zijne eerste echtgenoote, stierf in het kraambed. CORNELIA ENGELS schonk hem twee zonen en drie dochters, en ANNA DE GELDER, zijne derde huisvrouw, twee dochters; dit alles zegt ons BRANDT en de verdere afstammelingen van den zeeheld, vindt men bij E. M. ENGELBERTS, *Leven van* M. DE RUIJTER, I. D. Het wiel door DE RUIJTER als baanders jongen gedraaid, wordt in het Zeeuwsche Museum bewaard. Zijne sabels, rotting, de scheeps geweren, het stukje katon en het model van het Admiraalschip: *De Zeven Provintiën*, in de modelkamer der marine te *Amsterdam.*

Ik heb bladz. 211 gezegd, dat de manoeuvre, door Lord DUNCAN op den 11den October 1797 verrigt, niet nieuw was. Officieren van kunde en veeljarigen dienst hebben het meermalen en eenparig betuigd, en uit vergelijking van BRANDTS beschrijving met een plan van den zeeslag van 11 October bewezen.

Eens wandelde ik met een Vlag-officier op het dek. Wij stonden op de plaats, waar de zeeheld stond, toen hij getroffen werd en spraken over zijne groote talenten

ten in den dienst. Op eens zweeg de bevelhebber, maar na eene korte poos zwijgens riep hij uit: „ Mijn„ heer! het leven van DE RUIJTER is zulk een nut„ tig boek, dat ieder zeeman daar dagelijks in lezen „ moest; want DE RUIJTER was een zeeman van top „ tot teen, en een onvergelijkelijk Admiraal! de glorie „ onzer zeemagt ſtond en viel met hem." Zijn zulke gezegden geene bewijzen van de hooge achting, die men den ouden Admiraal tot op dezen dag toedraagt?

Bladz. 215 ſtaat: „De kloekmoedige beteugelaar van „ *Algiers*, enz." Na de behaalde overwinning op de Algerijnen, gaf Lord EXMOULT eenen maaltijd aan de officieren van het vereenigd eskader. Men dronk op den vrede en op het geluk der beide volken, enz. Toen vulde de Engelſche Admiraal een bokaal en dronk op de glorierijke nagedachtenis van DE RUIJTER; daarna met eenen tweeden beker op die van NELSON, daarbij voegende: „ Ik dronk eerst op de nagedachtenis van „ DE RUIJTER, omdat hij ouder, maar ook omdat hij „ grooter dan NELSON was!!"

Voor deze bijzonderheid heb ik alle zekerheid, die men voor eene zaak hebben kan. Trouwens, het oordeel, hetwelk DE RUIJTER over het overmeesteren van *Algiers* heeft geveld, is, hoe ſchitterend de laatſte overwinning ook wezen mag, volkomen bewaarheid geworden, en in onze dagen naar verdienſten geroemd. Men vindt het in BRANDT, *Leven*, bl. 620. en verv.

Ik ben onlangs in de gelegenheid geweest het cachet van den Admiraal te bezien, en de eigenaar heeft mij vriendelijk toegeſtaan, daar eene afbeelding van te laten maken, die ik als eene zeldzaamheid hierbij voeg.

Het is volmaakt naar deszelfs grootte afgebeeld; het handvatsel is van ivoor en hier en daar met vlakjes, gelijk men ziet. De Admiraal plagt het altijd bij zich te dragen tot zijn gemak. De eigenaar van dit cachet bezit nog een groot familleftuk, belangrijk genoeg voor de geschiedenis van den held, om er eene verkleinde afteekening van te maken, zonder welke de beschrijving te vervelend en onduidelijk is.

Fig. 1.

Fig. 2.

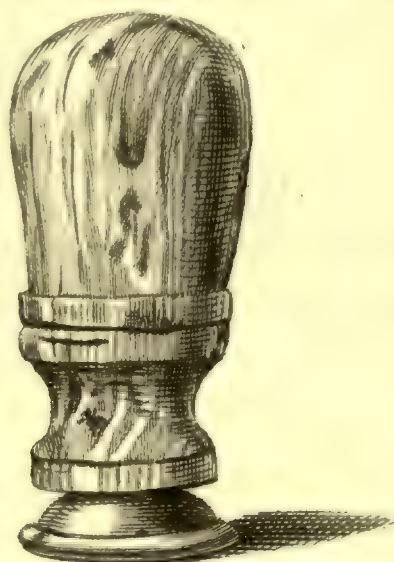

Fig. 3.

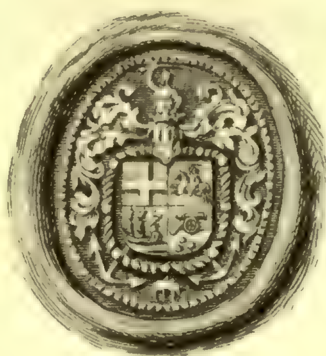

Fig. 1. Het yvoren heft des Cachets, aan de boven of kroon-zyde van het Wapen.

Fig 2. Hetzelve aan de onderkant des Wapens.

Fig. 3. Afdruksel, des Originelen Cachets van M. A. de Ruyter.

Het yvoren heft of krukje, draagt de duidelykste blyken, dat hetzelve niet op de draaibank; maar alleen met de vyl is bewerkt.

D: Veelwaard, sculp.

NATURAL HISTORY

III.

AARDRIJKS- EN NATUURKUNDE.

OVER
DEN OMVANG EN DE ZEKERHEID
ONZER
KENNIS DER NATUUR,
EN DEN RANG, WELKEN ZIJ DAAROM ONDER DE ANDERE WETENSCHAPPEN VERDIENT (*);

door

G. F. SARTORIUS,

Tweeden buitengewonen Hoogleeraar aan het Koninklijk Luthersch Seminarium, en Predikant bij de Evangelisch-Luthersche Gemeente te *Amsterdam*.

Het zal wel geene verontschuldiging behoeven, dat ik niet, dan na eene lange aarseling, het vereerend aanzoek van Heeren Bestuurderen, om ook in dit Departement eene spreekbeurt te vervullen, heb gehoor gegeven. Het onderwerp toch, hier behandeld wordende, is van mijnen stand en bezigheden genoegzaam verwijderd, om mij te veroorlooven slechts

(*) Het volgend stukje werd opgesteld ter vervulling eener aangenomene spreekbeurt in het NATUURKUNDIG GEZELSCHAP te *Utrecht*, den 8sten October 1824, terwijl het tevens dienen moest ter opening der winterwerkzaamheden in het *Departement Natuurkunde* der Maatschappij FELIX MERITIS, op den 12den daaraan volgenden.

flechts eene oppervlakkige kennis van hetzelve te bezitten; en hoe zou die hier, in eenen kring van geoefende Natuurkenners, zonder tegenzin te wekken, zich durven vertoonen? Maar al ware het ook, dat in vroegere dagen lust en oefening tot natuurkundige bemoeijingen bij mij aanwezig mogten zijn geweest, dan hebben, federt lang, andere en meerdere bezigheden dezen lust bedwongen, en mij vreemdeling gemaakt op een gebied, dat hier tot den dagelijks betreden grond behoort; terwijl nog bovendien in even die mate, als ik mij van dat gebied verwijderen moest, hetzelve door nieuwe ontdekkingen wijd en zijd is uitgebreid geworden. Doch er zijn gevallen waarin de befcheidenheid gebiedt de eigene zwakheid te vergeten. Terwijl ik dit gevoelde, befefte ik tevens dat het mij niet mogelijk zou zijn iets voor te dragen, hetwelk door nieuwheid kan bekooren; en het fcheen mij toe, dat er onder het oude misfchien ook wel iets te vinden zou zijn, dat der behartiging genoegzaam waardig zij. Het kwam mij dus voor niet nutteloos te zijn den grond zelven eens te bezien, op welken wij in de Natuurkunde onophoudelijk voortftreven; zijne deugdelijkheid te beproeven; en de fundamenten te befchouwen, op welke het gebouw onzer theoretifche Natuurkennis geheel berust. Ik wilde dus bij den aanvang der Natuurkundige verrigtingen een enkel woord voordragen: *over onze kennis der Natuur, derzelver uitgebreidheid en zekerheid; en den rang dien zij onder de menfchelijke kundigheden bekleedt.*

Of-

Offchoon Natuurkennis en Natuurkunde in het dagelijksche leven veelal als woorden van gelijke beteekenis worden gebezigd, zoo verschillen zij nogtans aanmerkelijk, en vertoonen zich onderling in eene verhouding, als die van het geheel tot een afzonderlijk gedeelte. De Natuurkennis toch is de wetenschap van alles, wat de mensch, op grond der ondervinding, van de Natuur kan te weten komen; terwijl de eigenlijke Natuurkunde zich eeniglijk tot de verklaring der verschijnselen in de levenlooze Natuur bepaalt. Ik heb echter voornamelijk het oog gehad op de eerste en algemeenste dier wetenschappen; eensdeels omdat de Natuurkennis, in die uitgestrektheid, het gebied der overdenkingen in dit Departement uitmaakt; en ten anderen omdat zij tevens het doel is, werwaarts alle eigenlijk gezegde Natuurkunde (*Physica*), alle Natuurbeschrijving (*Natuurlijke Historie*), de Scheikunde der levenlooze, en de Ontleed- en Natuurkunde der levendige wezens (*Anatomie* en *Physiologie*) zich uitstrekt; ja waartoe zelfs het opsporen der krachten, verschijnselen en regelen voor de werkzaamheid der ziel zal kunnen betrekkelijk gemaakt worden, vermits de ziel zelve immers ook als een voorwerp der Natuur, dat is, als een geschapen wezen, kan worden aangezien, althans door velen als zoodanig aangezien wordt; hoezeer anderen de kennis derzelve tot het gebied eener Bovennatuurkundige wetenschap brengen. Het geding hierover, of de ziel al dan niet tot de Natuur behoort, kan echter niet wel beslist worden, voor dat met zeker-

heid bepaald is, wat wij door *Natuur* verſtaan moeten. — Het is met dit woord gelegen, als met zoo vele anderen, die wij dagelijks gebruiken, en aan welke wij daarom geene zeer juiste beteekenis hechten. Vragen wij wat in de ſchool der Wijsgeren door de Natuur eener zaak verſtaan wordt, dan is het de verzameling van die eigenſchappen, welke noodzakelijk tot het denkbeeld van zoodanig voorwerp behooren. In dien zin kan men echter niet wel van Natuurkennis ſpreken; want hoezeer de eigenlijke Natuurkunde zich ook ten doel moge ſtellen, de wezenlijke eigenſchappen der dingen uit te vorſchen en te leeren kennen, zoo blijft het hierbij dan toch volkomen onbeſlist, welke de voorwerpen zijn, waarop dit onderzoek der eigenſchappen gerigt ware. — Het woord Natuur moet dus in eenen anderen, meer gewonen zin, worden opgevat, in welken dit woord in het dagelijkſche leven gebezigd wordt. Als zoodanig ſpreekt men van een rijk der Natuur, in tegenſtelling van dat der Zedelijkheid; of ook als tegenover een rijk der Geesten geplaatst. In den eerſten zin is Natuur van gelijken omvang met datgene, hetwelk wij de wereld, en het geſchapene noemen; en alsdan behoort de ziel, met alle hare waarneembare eigenſchappen, mede tot de Natuur. In het andere geval, waarin de natuurlijke en geestelijke wezens van elkanderen afgezonderd worden, behoort dan wel de ziel, als een geestelijk wezen, niet tot het gebied der Natuur; maar de grenslijn, waarbij zij ophoudt een natuurlijk wezen te zijn, en geestig wezen te worden, is zoo

moei-

moeijelijk te trekken (*), dat wij die althans niet kunnen bezigen om de ſcheipaal, die van verre in het oog moet vallen, uit te maken voor alles wat Natuur en geest zijn zal. De ziel, immers, met het ligchaam verbonden, is bij het ontvangen en overnemen der indrukken van de uiterlijke dingen, nog blijkbaar in het gebied der Natuurkennis; maar als vrij werkend wezen, en als vrijwillige oorzaak van verſchijnſelen voor de uiterlijke zinnen, niet meer; zoodat zij juist op de grensſcheiding tusſchen deze beide rijken der Natuur en der Geesten ſchijnt te zijn.

Misſchien komen wij nader ten doel, als wij de Natuur voor de verzameling van alle zinnelijke wezens, dat is derzulke houden, die wij door onze zintuigen gadeſlaan en waarnemen, waarbij wij echter ſtilzwijgend vooronderſtellen, dat hier alleenlijk de uiterlijke zintuigen bedoeld zijn; want ingevalle wij de onderſcheiding tusſchen uit- en inwendige zintuigen laten gelden; of aan den mensch het vermogen toekennen zijnen eigenen inwendigen toeſtand waar te nemen, en wij willen dit, overeenkomſtig het uiterlijke waarnemingsvermogen, een zintuig noemen, zonder juist te bepalen dat daartoe bijzondere werktuigen vereischt worden, dan zou ook de ziel, als voorwerp voor deze waarneming, nog daartoe behooren. Dus zal het denkbeeld van Natuur alwe-der

(*) Aristoteles *de Anima* I. 1. 15. *seq.* rekent dezelve, hetzij dan in het geheel, of voor een gedeelte, tot het gebied der Natuurkunde.

der enger begrensd moeten worden ; en de Natuurkennis de kennis zijn dier dingen, welke het voorwerp der waarneming van onze uiterlijke zintuigen uitmaken. Hoezeer nu deze beſchrijving van hetgeen wij onder Natuur verſtaan bij den eerſten opflag voldoende moge ſchijnen; heeft zij toch bij nader inzien hare groote en aanmerkelijke zwarigheden. Welke zintuigen zijn het dan, die de grenspalen der Natuur moeten vastſtellen; daar die bij verſchillende menſchen zoo zeer onderſcheiden zijn? Voor den dooven beſtaat er geene hoorbare, voor den blinden geene zigtbare Natuur, voor den bijzienden en hardhoorenden is zij weder zeer beperkt, en voor den ſcherpzienden zeer uitgebreid. Hoezeer is dit gebied der Natuur dan uitgebreider geworden ſedert de uitvinding der werktuigen tot het beſchouwen der kleinſte, en der meest verwijderde groote voorwerpen. Hier is dus eene veranderlijkheid in het denkbeeld van Natuur, die geene grensbepaling heeft. Maar bovendien: Is het dan werkelijk eene kennis der voorwerpen, of der dingen zelve, die wij door middel van onze zintuigen verkrijgen; of is het ſlechts de kennis onzer, naar den aard der uiterlijke zintuigen, verkregene denkbeelden, die wij op deze wijze magtig worden? dat heet: zijn de dingen datgene waarlijk, wat wij door middel van deze zintuigen daaraan meenen te zien; of hangt de wijze, waarop zij zich aan ons vertoonen, van den aard, de geſteldheid, en de werking der zintuigen af, waarmede wij waarnemen; of hebben deze misſchien daarop geenen den minſten in-

vloed;

vloed; zoodat wij dan ook, bij veranderde bewerktuiging, de dingen als nog zoodanig zouden waarnemen? Het is bekend dat de Wijsgeeren, van de vroegfte tijden af, het daarover niet hebben kunnen eens worden, en de eenvoudigfte ondervinding leert den mensch reeds, dat bij eene inwendige ziekelijke gefteldheid hem alle voorwerpen geel, bij het gebruik van groene glazen alles groen verfchijnt, en dus ons oordeel over deze voorwerpen in de Natuur wel degelijk van de gefteldheid der zintuigen afhangt. Kunnen dus wel de kundigheden, die wij door middel van de uiterlijke zintuigen verkrijgen, eene kennis van de natuurlijke voorwerpen genoemd worden; of is het flechts de kennis dier verfchijnfelen, welke zich aan onze zintuigen doen gevoelen, zonder dat wij door die waarneming kunnen bepalen, of deze verfchijnfelen geheel, of gedeeltelijk in de voorwerpen zelve gelegen zijn, dan of zij misfchien het gewrocht zijn van de zamenftemming der eigenfchappen in de dingen zelve, en in de foort onzer waarneming en zintuigen? Het blijft dus voor als nog onbeflist, of er wel voor ons, menfchen, eenige kennis van het wezen der dingen mogelijk zij; dat heet, of er voor ons wel wezenlijk eene eigenlijk gezegde Natuurkennis beftaat.

Maar misfchien dunkt het u, M. H.! dat hetgene in het algemeen onbereikbaar is, veelligt in enkele bijzondere deelen binnen onze magt valle. Wat ons dan geweigerd is te weten van het inwendig, en op zich zelf beftaan der dingen, dat is ons misfchien vergund te weten van de verfchijnfe-

ſelen derzelve, en van de voorwerpen, zoo als zij zich vertoonen? Het is de Natuurkunde in den engſten zin, die zich daarmede bezig houdt, om de verſchijnſelen in de dingen op te ſporen, de oorzaken daarvan te vinden, en de wetten aan te wijzen volgens welke zij werken. Wij gevoelen echter hierbij terſtond, hoe verre wij daardoor van het zoo even vastgeſtelde denkbeeld van Natuur afwijken, en de Natuurkunde ons niet brengt tot eene nadere kennis der dingen, die werkelijk buiten ons beſtaan, maar der verſchijnſelen, die zij aan onze zintuigen opleveren.

Doch tot hoe verre is men dan ook in deze kennis gekomen? — Het zij verre van mij, M. H. H.! de vorderingen te willen ontkennen, die de aanhoudende werkzaamheid van kundige Waarnemers, het doordringend vernuft van vindingrijke Proefnemers, en het gelukkig oordeel van diepdenkende Wijsgeeren hebben te weeg gebragt, om een geheel te maken uit deze onderſcheidene waarnemingen; en uit die bijzondere deelen een fraai en vernuftig gebouw van ſtellige Natuurkunde op te rigten! Maar mijne bedoeling is veelmeer om in het algemeen te vragen: tot hoe verre kan het menſchelijk verſtand wel in deze dingen voortdringen? Maakt misſchien de Natuurkunde eene gelukkige uitzondering op de beperktheid onzer menſchelijke kennis in andere opzigten? Ligt het alleen in het onderwerp, of ligt het meer in de bepaaldheid van de menſchelijke denkkracht, om ook hier, gelijk in zoo vele andere opzigten, ons met het waarſchijnlijke te moeten

ver-

vergenoegen; daar het weten zoo weinig, en het gelooven zoo veel ons deel is? En ziet daar de reden, waarom ik deze vraag heb opgeworpen.

Ik behoef wel niet verder te gaan, M. H. H.! dan op de ſterrekundige jaarboeken te wijzen, om u te overtuigen, dat wij der Natuur in hare verhevenſte werkingen zijn op het ſpoor gekomen, en aan haar het geheim hebben ontlokt der wetten van beweging en tijden, volgens welke zij de groote wereldbollen door het ongemeten ruim, in ſchijnbare verwarring, heenkaatst; vermits elk der voorzeggingen, hierin, jaren te voren gedaan, op het naauwkeurigst vervuld worden, en tot op de minuut af geſchieden. Maar wat is nu deze onze kennis? Eene vrucht der veelvuldige waarnemingen van tijden en plaatſen, waarop zich deze ligchamen weleer bevonden, en binnen welken zij tot hetzelfde punt zijn teruggekeerd. Maar weten wij nu hierdoor ook iets van de oorzaak, die hen aldus beweegt, in dien loop houdt, en aan die regels bindt? Het is waar, gij kunt uit de leer van de zamenſtelling der krachten, en de plaatſing van eene derzelve in een vast middelpunt ten duidelijkſte betoogen, dat de beweging hieruit geboren wordende, eene in haar zelve wederkeerende kromme lijn beſchrijven zal. Gij kunt, door de wet van KEPLER, dat de tijden evenredig zullen zijn aan de afgeſnedene Elliptiſche vlakken, kromme lijnen voortbrengen, die de meeste der vraagſtukken bij de leer der Planeten oplosſen. Maar zijn dan de aantrekkingskracht der zon, en de tangentiaalkracht des eerſten

oor-

oorſpronkelijken worps, uit welke wij, in onze ſcholen, deze beweging verklaren, daarom de wezenlijke oorzaken dier beweging? — of zijn zij ſlechts de *hypothesen*, uitgedacht door ons menſchelijk verſtand, om de ſchijnbare wanorde in den loop dier hemelbollen voor ons verklaarbaar te maken? Kunnen er niet misſchien eene menigte van andere onderſtellingen beſtaan, en naderhand uitgevonden worden, die deze ſchijnbare wanorde der dwaalſterren even bevattelijk voor het menſchelijk verſtand maken? Wie zal dit kunnen zeggen? (*) En al ware dit niet; is dan de Natuur, omdat *wij* eenig verſchijnſel niet anders verklaren kunnen, verpligt hetzelve ook op die wijze voort te brengen? Zoo veel is wel zeker, moesten wij, met ons menſchelijk verſtand, een zoodanig verſchijnſel doen geboren worden, dan zouden wij het op die wijze kunnen voortbrengen, en het zou dezelfde vertooning opleveren, als wij thans aan den Hemel waarnemen, waarvan immers de *Planetarien* ten voorbeeld ſtrekken. Maar daarmede is nog geenszins bewezen, dat de bovenmenſchelijke Wijsheid des eeuwigen Scheppers ook dien zelfden weg gevolgd heeft, of volgen moest, om dit doel te bereiken; daar er voorzeker in deszelfs oneindig Verſtand nog een groot aantal andere middelen aanwezig waren, ons geheel onbekend, om hetzelfde oogmerk te bereiken,

(*) Men verklaarde toch oudtijds diezelfde verſchijnſelen; en dat, zoo als men destijds meende, als zeer gelukkig, door Bijcirkels.

ken, van welke wij voorzeker nimmer een eenig zullen beseffen. Als *hypothese* dus ter verklaring, en genoegzaam voor de aanwijzing van alle daarbij voorkomende bijzonderheden, bezit deze verklaring der Sterrekundigen over de beweging der Hemelbollen alle waarde; en zij is een blijk van het hoogste menschelijk vernuft in de waardering en berekening van alle daarbij plaats vindende omstandigheden; ja zij mag voor ons menschen als mogelijke, ja zelfs *waarschijnlijke* oorzaak gelden; maar wij moeten daarbij slechts niet wanen, met zekerheid de ware oorzaak gevonden te hebben; of dat de Schepper op die wijze werkelijk de inrigting der wereld gemaakt heeft; en vooral niet zoo vermetel zijn, om te beweren, op die wijze alleen heeft de Schepper der wereld dit alles *kunnen* en *moeten* voortbrengen.

Maar even als in de verklaring der verschijnselen de grenspalen der menschelijke kennis, zelfs in de Natuurkunde, ons zoo nabij voor oogen gesteld zijn; zoo is het ook *met betrekking tot de grondslagen, waarop onze geheele Natuurkundige kennis gebouwd is, gelegen.*

De natuurkundige kennis is immers eene kennis uit beginselen, dat heet: zij is de herleiding van alle verschijnselen tot zekere algemeene grondstellingen; welke herleiding wij dan verklaring dier verschijnselen noemen; en zulks, zoo ik meen, te regt, omdat wij het daardoor aan ons verstand klaar en duidelijk maken, hoedanig deze gebeurtenissen met die beginselen in verband staan; en, deze eenmaal voor oorzaken aangenomen zijnde, konden ge-

schie-

ſchieden. Maar hoe ſtaat het dan met deze oorzaken zelve? Welke reden hebben wij om ze voor oorzaken aan te nemen, en onze daaruit afgeleide verklaringen voor *Uitleggingen der Natuur* aan te zien? Ik geloof zeer weinig! (*) Niemand zal, bij voorbeeld, twijfelen, of de ſteen, dien ik door mijne hand onderſteune, zal ter aarde vallen, wanneer ik mijne dragende hand hem onttrekke. Die verwachting berust op de doorgaande waarneming van dit verſchijnſel in alle dergelijke gevallen. Maar welke is de oorzaak daarvan? Niets blijkbaarder, zegt men, dan dit. Het is de zwaartekracht! de kracht, die, in het middelpunt der aarde huisvestende, alle ligchamen, op derzelver oppervlakte geplaatst, met zich zoekt te vereenigen; en niet alleen deze, maar ook die daar buiten, zelfs de Maan aan de aarde bindt. Maar beſtaat er dan zul-

(*) Het is opmerkelijk, dat de *Abt* HAÜY die (*Introduction* p. 5 van zijne *Traité élémentaire de Physique* 1806) de *théorie des phénomènes* noemt „*les productions du génie, qui voit la nature telle qu'elle est*," de tegenſtrijdigheid niet heeft gevoelt met het onmiddellijk volgende, daar hij zegt: „*Le but d'une théorie est de lier à un fait général, ou au moindre nombre de faits généraux possible, tous les faits particuliers qui en dépendent.*" Of verandert de Natuur hare werkende oorzaken telkens als wij een ander of hooger beginſel, dat is, eene nieuwe théorie, aannemen? En is dit nieuwe beginſel toenadering tot de waarheid, dan hebben wij haar te voren gemist; en wie zegt ons dat wij haar thans in het bezit hebben?

zulke zwaartekracht? Wij weten immers hoe langen tijd de Franſchen zich hardnekkig daartegen aangekant hebben, omdat deze zwaartekracht eene Engelſche uitvinding was; hoe dat NOLLET dit naderen tot de aarde als een gevolg eener gelijktijdige draaijing des aardbols in verſchillende rigtingen, zelfs proefkundig, wilde aantoonen, offchoon hij het onvoldoende daarvan erkent (*); hoe HUYGENS haar in eene bijzondere zwaarmakende ſtof, zich in eenen kloot bewegende; EULER die in zijnen *Æther* zocht, en hoedanig dus de erkenning eener zwaartekracht alleenlijk een gevolg der gemakkelijkheid in de uitlegging der verſchijnſelen was, zonder aanwijzing der

(*) NOLLET, *Natuurk. Lesſen.* Deel II. 1e. Stuk, bl. 108—111. HUGENII, *Dissertatio de causa gravitatis in Opp Reliquis.* Tom. I. p. 93. seqq. EULER in de brieven aan eene Duitſche Prinſes. LE SAGE heeft, wel is waar, eene nieuwe mechaniſche verklaring beproefd, in zijne *Lucrèce Newtonien*, te vinden in de *Mém. de l'Acad. Roij. des Sciences de Berlin de* 1782. p. 404. seqq; doch met geen gelukkiger gevolg. En ſedert dien tijd vergenoegt men zich met de *Hypothese* van NEWTON, als voor het gebruik genoegzaam, en aan eene verklaring der zaak te wanhopen zijnde. En waarlijk, zoo ook de voorgemelde verklaringen gegrond waren, bleef de vraag nog onbeantwoord, vanwaar hebben die zwaarmakende ſtoffen hunne kracht? Reeds de beroemde F. A. C. GREN zegt in zijne *Grundrisz der Naturlehre*, §. 205: „Wij moeten „ bekennen, dat wij van de zwaarte zelve als oorzaak „ der verſchijnſelen van toenadering tot de aarde *volſtrekt* „ *niets weten.* Wij zien ſlechts het verſchijnſel, maar de „ oorzaak daarvan ligt geheel *buiten onze waarneming.*"

der oorzaak, en dus eigenlijk eene bewimpeling der bekentenis van onze onkunde aangaande de ware oorzaak van eene der meest voorkomende verſchijnſelen. — Het was reeds eene groote en gelukkige gedachte van NEWTON, deze kracht in de zon te verplaatſen, en daaruit de beweging aller hemelbollen te doen geboren worden; maar het is eene nog grootere gedachte, welke éénheid in het geheele gebied der zigtbare verſchijnſelen brengt, dat LA PLACE deze zelfde kracht als eene oorzaak van kristalſchieting en ophooping, of zamenhang der ſtof, in de ligchamen voorſtelde; als aanwezig in de vlakkenaantrekking, die het water voor verſtuiven hoedt, en zekere oliën over deszelfs oppervlakte verſpreidt; en zoodoende almede als de oorzaak der aantrekking in de ongelijkſoortige ligchamen beſchouwt, welke de ſcheikundigen *verwantſchap*, of aantrekking tot zamenſtelling, noemen. Waarlijk, die gedachte ſtaat in verhevenheid gelijk met eene andere van ARCHIMEDES, die ſlechts een enkel vast punt buiten de aarde begeerde, om geheel alleen den aardbol uit zijne plaats te rukken, en in beweging te brengen; even zoo toch begeert men ook hier ſlechts eene enkele kracht, maar verſchillend gewijzigd, om duizenderlei verſchijnſelen te doen geboren worden. Gelijk men nu gaarne aan ARCHIMEDES zoodanig punt in gedachte toeſtaat, om te zien hoedanig hij aan zijne belofte zal voldoen; zoo ſtaat men aan LA PLACE zijne *Attraction universelle* toe, om de *Mécanique céleste*, dat pronkſtuk van den menſchelijken geest, te zien

ge-

geboren worden. Wie toch zou voor zulken prijs niet gaarne het bestaan van zoodanige kracht inruimen. Te regt bewonderen wij dus hierbij het menschelijk vernuft, hetwelk uit dit eenvoudig beginsel zoodanig zamenstel van werkingen weet bijéén te brengen; maar erkennen toch, dat het slechts menschelijk vernuft is, zonder daarom het aanwezig zijn van zoodanige kracht anders, dan als vereischte ter verklaring aan te zien.

Hebben voorts zij regt, die de Natuurkunde in eene algemeene en in eene bijzondere afdeelen? oordeelende dat de eerste de eigenschappen, aan alle ligchamen gemeen, de andere die, welke slechts aan sommige ligchamen eigen zijn, onderzoeken moet; dan dienen wij wel te vragen *hoe ver is men reeds in de kennis der ligchamen gekomen?* Is zij de slotsom van alle waarnemingen, tot hiertoe gedaan, de zuivere overwinst van alle ondervindingen; of is zij slechts de willekeurig aangenomene grondslag, waarop alle verdere Natuurkunde is gebouwd? Ik vrees bijna het laatste! Het is er immers ver af, dat men met juistheid zou kunnen zeggen, wat een ligchaam is; want noemt men het eene ondoordringbare ruimte van eenen bepaalden omvang; dan hebben wij niets gezegd ten aanzien der eigenschappen, die hetzelve van eene ledige ruimte onderscheidt, dan alleen ondoordringbaarheid, zonder in het minst te bepalen, waaraan deze eigenschap zij toe te schrijven. Verdiept men zich echter in de bepaling eener *met stof gevulde ruimte*, dan is de vraag, wat het wezen der stof uitmaakt,

voorzeker weder even moeijelijk te beantwoorden als de voorgaande; en het aannemen van vaste, ondoordringbare, harde gronddeeltjes van eene bepaalde gedaante, die, als gewelven zamengevoegd, weerstand bieden tegen de van buiten aankomende kracht, en ledige ruimten tusschen elkander overlaten, is gewis even willekeurig en gewaagd, als de erkenning dat een ligchaam niets is, dan het evenwigt der aantrekkende en terugstootende kracht; want juist het bestaan dezer eerste ondeelbare gronddeeltjes, nog nimmer door eenigen Natuuronderzoeker gevonden, is alleenlijk aangenomen om de ondoordringbaarheid te verklaren; terwijl het ligchamelijke der kracht nog even zeer een raadsel blijft, dewijl dan eene onstoffelijke ziel geene kracht bezitten, of eene krachtige ziel zeer stoffelijk moet zijn. Het blijkt dus, dat wij ons bij de vraag naar den grond dezer algemeene denkbeelden nog in eenen doolhof bevinden, waaraan geene uitkomst is; en dat deze Algemeene Natuurkunde dus geenszins op volkomene zekerheid kan roemen. (*)

Zien

(*) De Natuurkunde, als veelmeer bescheiden dan de Wijsgeerte en Godgeleerdheid in het geven van sektennamen, heeft hier en overal, waar zij aan de eerste dier beide wetenschappen grenst, en denkbeelden daaruit tracht te ontleenen, ook deze fout, zoo het schijnt, mede overgenomen, zij noemt de voorstanders dier ondeelbare gronddeeltjes *Atomisten*, naar den Griekschen naam dier deeltjes zelve, en die der oorspronkelijke grondkrachten *Dynamisten*. Ik moet bekennen, dat, hoezeer de herleidingen der verschijnselen tot de beide oorspronke-

Zien wij op de *Natuurkunde der bijzondere ligchamen*, en vragen wij naar de oorzaak van *vloeibaarheid* en *veerkrachtigheid*, dan mogen wij de *warmteſtof* noemen, of eene *afſtootende kracht*, met anderen, als de tweede eigenſchap der ſtof aanzien; er is in beide gevallen niets mede gewonnen. Vermindering van zamenhang en warmtegevoel is aanwezig, maar de oorzaak is onbekend. Beide ſtoffen, die men voor oorzaak aanneemt, moeten willekeurig aangenomen worden. Gaan wij op die wijze de reeks der grondſtoffen door, dan vinden wij, dat een groot deel derzelve aan onze waarneming ontſnapt, en dat derzelver aanzijn niet dan onderſtellenderwijze kan erkend worden. Is het niet dusdanig met het beſtaan eener *licht-* en *warmteſtof* gelegen? Is het aanwezig zijn eener bijzondere *magnetiſche* en *elektrieke* ſtof niet zelfs nog natuurkundig onzeker; is het zelfs niet nog twijfelachtig, of men aan ééne enkele elektrieke vloeiſtof wel

ter

lijke grondkrachten, in vele gevallen, eene uitſtekende gemakkelijkheid bezitten, de verklaring der ſtof zelve uit het evenwigt der afſtootende en aantrekkende krachten mij echter niet behaagt; dewijl dan de kracht zelve reeds iets ſtoffelijks zijn moet, en het vraagſtuk dusdoende niet opgelost, maar achteruitgezet wordt. En mij dunkt wij doen beter, om het beſtaan eener ondoordringbare ruimte met deze beide krachten begaafd, of het natuurkundig ligchaam, als een datum, op grond van zinnelijke gewaarwordingen gegeven, aan te nemen; dan de oorzaak der ondoordringbaarheid, of den inwendigen aard dier beide grondkrachten, te willen bepalen,

ter verklaring der verſchijnſelen genoeg heeft? Waaruit het dus ten vollen blijkt, dat wij omtrent de grondſlagen der Natuurkunde, dat is, omtrent de oorſpronkelijke ſtof, derzelver eigenſchappen en grondkrachten; omtrent de verſchillende ſtoffen, die de oorzaken der verſcheidenheid in de ligchamen uitmaken, nog geheel in het onzekere verkeeren. En deze onzekerheid is niet, gelijk men zou kunnen denken, een gevolg van gebrekkige oefening, van dwaling of verkeerde toepasſing der grondregelen des denkens, maar een gevolg van de overal blijkbare en aanwezige begrenzing van des menſchen denkvermogen en kennis, en een bewijs, dat zelfs de Natuurkunde geene uitzondering maakt op de menſchelijke beperking; maar dat wij ons ook daar zelfs moeten bevredigen, met hetgeen ons vergund is *waar te nemen en te zien*, met hetgeen wij als oorzaken kunnen *vermoeden*, of wat wij ter verkrijging van éénheid in deze waarnemingen *noodig hebben aan te nemen*, en hetwelk wij, alleenlijk in dien zin, grondbeginſelen der Natuurkunde noemen.

Hoezeer het tot hiertoe voorgedragene voornamelijk ten doel had den omvang onzer menſchelijke kennis, met betrekking tot hetgene wij Natuur noemen, aan te wijzen, zal toch ieder van u, M. H. H.! ook reeds hebben opgemerkt, dat de andere vraag: *welke is de mate van zekerheid, die wij aan deze Natuurkundige kennis mogen toeſchrijven*, daardoor voor een groot gedeelte beantwoord is. Uit het vorige is immers gebleken, dat wij om-

omtrent hetgene de Natuur eigenlijk op zich zelve is, over de wezenlijke eigenschappen der dingen, en de oorzaken, zoowel van derzelver verscheidenheid, als van de verschijnselen zelve *niets* WETEN; dat de grondkrachten der stof ons geheel onbekend zijn; maar dat onze natuurkundige kennis eene zeer loffelijke poging is, om, volgens de wetten der reden en des denkens, al de verschillende verschijnselen, die wij door onze zintuigen waarnemen, *uit eenmaal aangenomene beginselen* af te leiden, zonder dat wij echter in staat zijn de waarheid of gegrondheid dier beginselen zelve te betoogen.

Ik kan het niet ontveinzen, dat deze slotsom onzer overwegingen op mij, en ik twijfel geenszins of ook bij u, M. H. H.! eenen zeer onaangenamen indruk heeft gemaakt. — Ik vleide mij doch steeds, wanneer ik ook al in andere wetenschappen, die meer het wijsgerig denken betroffen, zoo weinig *objective* waarheid, zoo weinig zekerheid ontdekte, dat zulks althans in de Natuurkunde het geval niet zou zijn. Hier, dacht ik, hebben wij andere bronnen van kennis; hier, meende ik, handtastelijke bewijzen, en proefkundige, voor het oog zigtbare, oorzaken te zullen vinden; hier hoorde ik van dagelijks voortgaande ontdekkingen; hoezeer in andere wetenschappen meestal de tijden van voort- en teruggang, van opbouwen en afbreken, onmiddelijk verbonden, en op elkander volgende zijn; maar ik schreef zulks toe aan het gelukkig verband, waarin ook deze wetenschap eeniglijk, boven alle anderen, met de *Wiskunde* staat; en rekende daarop, dat zij

van dezelve eene volkomene gewisheid in alles, wat zij leerde, zou ontvangen hebben. Doch thans zie ik mij in deze mijne verwachting op het deerlijkst teleurgesteld. Geen wonder dat ik hierbij dus nog een oogenblik uwe oplettendheid wil bepalen.

Ja, M. H.! het moet met den omvang en zekerheid onzer menschelijke kennis nog zeer bekrompen gesteld zijn, als wij bedenken, dat de vraag: wat is waarheid, en welke zijn hare kenmerken, nog in onzen tijd als prijsvraag kan opgegeven worden; hoezeer ieder mensch, van het begin der wereld af, gepoogd heeft haar voor zichzelven op te lossen (*). Maar misschien maakt de Natuurkunde hiervan eene uitzondering, als op andere grondslagen berustende. — Doch is dit waarlijk zoo? Is er voor den Natuurkenner eene andere waarheid dan voor den Wijsgeer? — Het is waar, de eer-

(*) Zie het Programma van het Provinciaal *Utrechts* Genootschap van 1825. bl. 11. verv.

15. *Wat is de* waarheid, *en welk is derzelver onderscheidend kenteeken (criterium)? Men verlangt een geschiedkundig overzigt en eene beoordeeling van de pogingen, welke de oude en nieuwe wijsgeeren, ter beantwoording van deze vraag, gedaan hebben, waaruit in het bijzonder blijke, of de kritische wijsgeerte en de verschillende wijsgeerige scholen, welke haar, tot op onzen tijd toe, zijn opgevolgd, meer licht en naauwkeurigheid hieromtrent gegeven hebben, terwijl men in het bijzonder als eindbesluit wenscht aangewezen te zien den graad van waarde, welken, ten aanzien van de waarheid, de menschelijke kennis heeft en kan hebben.*

eerste maakt gebruik van zijne zintuigen, de andere alleen van het verstand; maar datgene, waarom het beide te doen is, de oorzaken der verschijnselen, of de oorzaken der denkbeelden zijn beide geene voorwerpen der zinnen; geene onderwerpen van waar- of proefneming, want dat zekere dingen oorzaken zijn van anderen, *zien* wij niet, maar wij *besluiten* zulks alleenlijk. Daarenboven alle denkbeelden van natuur, eigenschap, ligchaam, stof, kracht, zijn geene waargenomene, maar wijsgerige begrippen; en deze zijn het echter, waarop de geheele Natuurkunde berust, zoodat het ons nu niet verwonderen kan, hoe vreemd het ook klinken moge, dat een Wijsgeer *bovennatuurkundige grondbeginselen der Natuurkunde* schrijven kon (*). Berust dan de Natuurkunde in hare grondbeginselen op de zoogenaamde Bovennatuurkunde; wat wonder, dat zij dan ook in haar lot heeft moeten deelen; en dat, hetgeen weleer zoo zeker scheen, zich als onzeker heeft betoond. Want deze wetenschap schijnt, blijkens de geschiedenis der laatste jaren, het echte *perpetuum mobile* te zijn.

Maar, vraagt gij misschien: heeft dan de Natuurkunde geen het minste nut van hare zusterlijke vereeniging met de Wiskunde; of is deze misschien ook al van hare, eeuwen lang bewonderde, hoogte gevallen? Waarlijk, M. H.! zeer veel is de Natuurkunde aan deze vereeniging verschuldigd; want deze leert

(*) IMMANUËL KANT deed zulks in de *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*, 3te *Aufl.* 1800.

leert haar te beoordeelen of de aangenomene oorzaken wel genoegzaam zijn tot verklaring der verſchijnſelen, daar toch in het uitwerkſel niets meer kan zijn, dan er in de oorzaak was; en bewaart haar dus voor gewaagde beſluiten, en grondelooze veronderſtellingen. — Maar het zal altijd aan de Natuurkunde ſtaan, om van de Wiskunde een regt, of verkeerd, gebruik te maken. De Wiskunde toch houdt zich enkel bezig met grootheden, die zij zelve bepaalt, wijzigt, en in omſtandigheden brengt, welke zij verkiest; en zij berekent alsdan de uitwerkſelen dier grootheden in alle deze omſtandigheden. Maar hier ligt dan de fout bij de verkeerde toepasſing der Wiskunde op de Natuurlijke wetenſchappen, dat de vooronderſtellingen des Wiskunſtenaars, en de gevallen, waarop de Natuurkundige diens berekeningen toepast, niet volmaakt dezelfde zijn; en van daar, dat zoo vele heerlijke theoriën, op mathematiſche berekening gegrond, in de toepasſing niet zijn, wat zij wezen moesten. Dit is nu echter een misbruik, eene fout in de toepasſing, en vermindert de waardij der Natuurkundige zekerheid niet; maar zij is toch eene blijkbare reden, waarom de Natuurkunde nooit die zekerheid kan erlangen, welke de Wiskunde heeft; die echter deze ook daarom eeniglijk bezit, omdat zij zich niet met *zaken*, maar met *zelfgevormde denkbeelden* bezig houdt.

En nu, M. H.! geloof ik genoeg gezegd te hebben om de waardij te kunnen bepalen, welke men

men onder de menfchelijke kundigheden aan de Natuurkunde moet toekennen.

Wij zullen ons wel genooddrongen zien om van die hooge gedachten terug te komen, als of in de *Natuurkunde alleen* waarheid, en wel tot in haren diepften grond, te vinden ware; ach! deze is zoo zelden, misfchien geheel niet, het deel van den fterveling op aarde. Ook daarvan moeten mij terug komen, dat hier alles zoo ontwijfelbaar zeker zij; en dat wij werkelijk de Natuur verklaard zouden hebben, als wij, uit onze fcholen terug komende, de verfchijnfelen tot eenmaal aangenomene grondftellingen hebben herleid; of dat wij werkelijk de wetten der Natuur zouden hebben gevonden, als wij verfchillende van hare werkingen onder één beginfel hebben gebragt; want wat hebben wij gedaan? Niets dan éénheid trachten te brengen in onze menfchelijke waarnemingen en denkbeelden.

Maar van eenen anderen kant moeten wij aan haar eene hooge waarde onder de menfchelijke kundigheden toekennen. Zij is, als menfchelijke kennis befchouwd, de meest voegzame wetenfchap voor den Aardbewoner. Want het is de Natuur, die hem met hare verfchijnfelen fteeds omringd, en in dezelve onophoudelijk eene menigte van telkens nieuwe raadfelen voorlegt, terwijl hij in zich de kracht en den lust gevoelt om dezelve te ontcijferen. Hij is met haar door zijne zintuigen in veelvuldige aanraking en verkeer, zoodat hem zijn belang tot hare kennis drijft. — Maar zij is misfchien onder alle menfchelijke kundigheden ook daarom voor den mensch

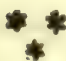
mensch de meest voegzame, omdat zij inderdaad, met uitfluiting der zedelijke, onder alle wetenfchappen de meeste zekerheid bezit, zulk eene namelijk, als voor menfchen verkrijgbaar is. Moge de Wijsgeer in het veld zijner befpiegeling zich verdiepen, en naar orde, waarheid en fchoonheid zoeken, hij heeft niets, dat hem weder terug brengt, zoo hij dwaalt; in de Natuurkunde daarentegen is het kenmerk en de proeffteen der zinnelijke waarheid fteeds aanwezig, zij is de ondervinding; hetgeen met deze ftrijdt, is voor ons niet waar; en dit kenmerk is zoo ligtelijk te vinden, dat zij daarom ook reeds de voegzaamfte oefening van den menfchelijken geest is. — Eindelijk wordt hare waarde ook door het nut aangekondigd, hetwelk zij fteeds aanbrengt.

Waar toch is eene ontdekking in de Natuurkunde, die niet hare toepasfing heeft op de eene of andere verrigting des dagelijkfchen levens? daar zij de voortbrengfelen der Natuur veredelt, tot nieuwe verbindtenisfen zamenftelt, en daardoor de gemakken, of genoegen des levens, verhoogt. Moge zij dan ook dit met alle menfchelijke wetenfchappen gemeen hebben, dat zij geene volkomene zekerheid geven kan, en voor dwaling nog altoos blijft blootftaan; zij heeft in de aangevoerde eigenfchappen hare eigenaardige voorregten. Dat het befef daarvan elk onzer dan uitnoodige om geftadig en met lust hare verwonderlijke verfchijnfelen gade te flaan! Heeft zij in een uitlokkend jaargetij ons geboeid gehad door de milde bekoorlijkheden, die zij aan ons

oog

oog te beſchouwen, en aan onze overige zintuigen te genieten gaf; dat zij in het minder aangename gedeelte des jaars ons boeije door de groote vraagſtukken, die zij onzen geest ter oplosſing voorlegt. Bij hare beantwoording verdiepe men zich echter niet, in ijdele beſpiegelingen, maar de *Waar-* en *Proefneming* moeten voor altoos de gidſen zijn, die ons leiden.

En mogt deze eerſte voordragt dit ten gevolge hebben, dat zij eene juiste waardering en gegronde hoogſchatting voor deze edele wetenſchap bevorderd en gewekt hadde, ik zoude mij dubbel te verblijden hebben over de inſchikkelijkheid, waarmede Gijl. mij hebt aangehoord.

IV.

FRAAIJE LETTEREN

EN

MENGELWERK.

IETS

OVER

ONZE ONDERLINGE

VERKEERING.

Wij hebben met elkander geenen, eigenlijk gezegden, omgang, of onderlinge verkeering, dan door de wederkeerige mededeeling onzer denkbeelden en gewaarwordingen. De ſpraak, veelzins gewijzigd door de trekken van het gelaat, de gebaren, de verſchillende buigingen en toonvallen der ſtem, is het middel, waardoor die mededeeling geſchiedt. — Ik ſpreek, en ter zelfder ſtond maken zich mijne denkbeelden en gevoelens bekend aan hem, die mij hoort en verſtaat. Die mededeeling van hetgeen in mijne ziel omgaat, doet in de zijne nieuwe denkbeelden geboren worden, welke hij, op zijne beurt, aan mij kenbaar maakt. Dit is de bron van onze wezenlijkſte en levendigſte genoegens. Langs dien weg ook breidt zich onze kennis onmerkbaar en zonder moeite uit. De verkeering is

de voornaamſte mijn, waaruit onze geest zijne kostbaarſte ſchatten opdoet.

Wij onderhouden ons, het is waar, ook met afwezenden: dit geſchiedt door het middel der ſchrijfkunst, welke ons ook de gedachten bewaard heeft van hen, die niet meer zijn. Maar deze kunst, zoo als wij haar bezitten, veronderſtelt de gaaf der ſpraak; zij is op haar gebouwd; aan haar is zij het aanwezen geheel verſchuldigd. Het ſchrift is niet de onmiddellijke uitdrukking onzer denkbeelden: de geſchrevene en tot verſtaanbare volzinnen aan elkander verbondene woorden drukken dezelve uit. — Een mensch, die doof geboren, en dus ſtom is, hoe groot ook van geest en met welk eene ſchranderheid hij ook anders onderwezen zij, (waarin het zekerlijk zeer verre gebragt is,) zal, door middel van het ſchrift, altijd ſlechts een klein gedeelte der denkbeelden verkrijgen kunnen, welke wij, door middel der ſpraak, elkander zeer gemakkelijk mededeelen. Het ſchrijven, zoo als doof-ſtommen, voor zich en onderling, dat middel, ter onderlinge mededeeling van hunne denkbeelden, zouden kunnen daarſtellen, zou dan ongetwijfeld eene zeer gebrekkige kunst zijn.

Alle andere middelen, waarvan men zich, bij mangel der ſpraak, konde bediend hebben, zijn aan de ſpraak zelve verbonden. De kreet, dien de zoon der natuur, geene ſpraak kennende, hooren doet, om zijne aandoeningen of behoeften uit te drukken, doet hij van teekenen vergezeld gaan, en

wel

wel met grootere levendigheid, dan zoodra hij reeds geleerd heeft, klanken tot woorden en woorden tot volzinnen te vormen. — Niet één van die teekenen wordt door de ſpraak uitgeſloten of veronachtzaamd: zij maakt zich, (om zoo te zeggen,) die alle ten nutte, tot haar eigen verſterking; en nog, met dat al, is zij op verre na niet toereikende ter vervulling van onze behoeften. Er beſtaat geene taal, welke niet zeer onvolledig is; men ondervindt dit dagelijks, de best geoefende en vlugſte geesten wel het meest (*). De volkomenſte kennis van de taal, in welke wij ons willen uitdrukken, en de grootſte bedrevenheid in haar gebruik kunnen dat gebrekkige niet aanvullen. Zelden zijn wij in ſtaat, alles te zeggen, wat wij denken, juist zoo, als wij het denken. De ſpraak is onvermogend, om van onze gedachten getrouwe afbeeldſels daar te ſtellen, en wij verzwijgen ze nu en dan, of laten ze ook wel geheel varen, bij gebrek van ze, volkomen naar onze bedoeling en in allen deele naar onzen zin, te kunnen voortbrengen. — Bij duizend gelegenheden in den omgang, raden wij veeleer onderling elkanders meening, dan dat de een dezelve den ander volledig mededeelt. Het begrip van den hoorder komt aan de gebrekkelijkheid des geſpreks te gemoet, door, uit hetgeen men zegt, te beſluiten tot wat men zeggen wil, ſchoon men het

(*) In dien zin beklaagt zich LUCRETIUS over de armoede der Latijnſche Taal. L. I. vs. 137. sqq.

het hem niet altijd juist zoo zegge, als hij het zich reeds had voorgefteld (*). — Dikwijls is er ook nog eene andere hulpbron, behalve zulk een gedienftig vooruitloopend begrip; en hetgeen die bron ons oplevert, is zelfs van nog grootere waardij: ik bedoel eene zekere overeenkomst of gelijkvormigheid van geest, van inborst, van opvoeding, van fmaak. Menfchen, tusfchen welke zoodanige overeenftemming plaats heeft, of die zich ten minfte voor het oogenblik befchouwen als van eenerlei meening, als door een gelijk, éénfoortig gevoel aangedaan te zijn, verftaan elkander (zoo als men het noemt) met halve woorden. Twee menfchen daarintegen, beide zeer verftandig en wel ter fprake, maar wijd uiteenloopende, wat de vorming van hunnen geest betreft, zullen dikwerf grootelijks moeite hebben, om, in belangrijke zaken, elkander wederkeerig te begrijpen. Zoo is het, bij voorbeeld, eene bekende zaak, dat ARNAULD, hoe doorkundig ook in hetgeen men boven- of overnatuurkunde pleegt te noemen, verklaren moest Vader MALEBRANCHE niet te verftaan, terwijl evenwel deze, ter zelfder tijd, zich met gemak begrijpen deed door perfonen, verre beneden ARNAULD, maar wier geest beter overeenftemde met zijnen geest, en die

(*) Deze gaaf of hebbelijkheid behoort tot het verftand. — Hiermede ftemt overeen het Rabbijnfche *Apophthegma* in den Talmud: *Een verftandig man is, die het een, door het andere, begrijpt.*

die hem, om zoo te zeggen, in het klein geleken.

De menſchen onderhouden elkander, of uit behoefte, of vermaaks- en genoegenshalve. Onbeſchaafde volken, en, onder de beſchaafde, zulke perſonen, die zeer vele bezigheden hebben, ſpreken zelden onder elkander met de laatstgemelde bedoeling. De noodwendigheden des dagelijkſchen levens en hun arbeid zelve zijn gemeenlijk de onderwerpen hunner geſprekken, zelfs in die oogenblikken, welke zij tot verademing, of tot uitſpanning kunnen afzonderen. Het *Navita de ventis, de tauris narrat arator* geldt hier meestal in vollen nadruk.

Het eene volk is praatzieker, dan het andere; zoo ſtaat het ook met de bijzondere perſonen onder de verſchillende volken. Maar veel praten brengt dikwijls te weeg, dat men er weinig, voor het minst niet gezet, bij denkt. Een drokke prater kan ſoms, in zekeren zin, een mensch zijn van veel geest, maar eenen vasten, wel doorvoeden geest heeft de zoodanige zeer zelden; of voegt hij het een en ander bijeen, dan is hij ook een wezen, geſchikt, om, zedelijker wijze, over anderen den meester te ſpelen. Ik zie hem mij voorgeſteld in den Celtiſchen of Galliſchen HERKULES, wiens beeld de grootſte kracht en de grootſte vaardigheid in de beweging der ledematen uitdrukte, en van wiens tong eene menigte kettingjes uitgingen, waaraan de, naar hem luisterende, ſchaar vastgekluisterd ſtond.

Over het algemeen mag men eenen drokken prater, zoo het hem ſlechts niet geheel aan geest,

noch aan verſtandelijke beſchaving mangelt, wel beſchouwen als door de natuur bijzonderlijk beweldadigd. In dat gebrek zelve heeft zij hem begiftigd met een vermogend beſchutmiddel tegen de verveling, zekerlijk eene der zwaarſte plagen van het leven. Men ziet het aan de Franſchen, in tegenſtelling aan de Turken en Engelſchen. De Franschman, die veel van praten houdt, verveelt zich nooit; maar, om de verveling te beſtrijden, rookt of ſchuift de Turk amfioen, en de Engelschman, ſchier even karig in het praten, als de zoo even genoemde, drinkt een ſtevigen teug, of krijgt de miltziekte en eindigt met zich te verhangen of dood te ſchieten. — Dikwijls heb ik er naar gewenscht, om ook een drokke prater te zijn; niet zelden, wat meer is, doe ik er in gezelſchappen moeite toe, hoe weinig anders ook er toe geſtemd; want altijd komt hij, die aan dat euvel hinkt, mij als gelukkiger voor, dan ik, zelfs wanneer zijn kallen mij doodelijk verveelt, ja ſchoon ik mij niet kan onthouden van wrevelig tegen hem te worden, vermits hij blijkbaar zoo veel te minder iets van dien verdrietigen aart gevoelt, naarmate hij het mij levendiger doet gevoelen. — Daarintegen heb ik mededoogen met iemand, die, mij vervelende, tegelijk zich zelven verveelt.

Het is een verdriet, bijna even groot als de verveling zelve, zich in gezelſchap te bevinden met drokke praters, die wel veel geest hebben, maar ook vorderen, dat men geſtadig naar hen luistere,

of

of met dwazen, onvermogend, om ons te begrijpen en gepast befcheid te geven op hetgeen wij zeggen.

Als naar ons geluisterd wordt, en wij bemerken, dat ons gefprek behaagt, vermaken wij ons meer met fpreken, dan met naar een ander te hooren. Hij, die fpreekt, is altijd meer bezig, meer ingefpannen, meer opgewonden, dan hij, die toeluistert. Onze ijdelheid, onze verwaandheid (of wil men het liever noemen onze eigenliefde?) verhoogt het genoegen, hetwelk ons zoodanig fpreken genieten doet: het wordt een vermaak, waar geest en hart tegelijk deel aan nemen. Het hooren daarintegen is fchaars iets meer, dan een vermaak voor den geest alleen: het ftreelt de eigenliefde niet; er gaat zelfs een heimelijk gevoel van vernedering mede gepaard. Daarom ook is de verkeering met menfchen, boven welke wij ons eenigermate, in geest, verftand en kundigheden, verheven mogen achten, voor onze *ikheid* veelal de behagelijkfte.

Een goed gezelfchap moet niet zeer talrijk zijn: men geniet dan niet genoeg, naar zijn begeeren; men is te veel verdeeld, te veel verftrooid. Een onaangenaam gezelfchap daarintegen kan bijna niet te groot zijn: er is dan meer verfcheidenheid; men ergert zich minder, en men kan zich te gemakkelijker buiten de gefprekken houden, zonder dat het wordt opgemerkt.

In het beste gezelfchap zal iemand, die maar eenige levendigheid bezit, zich vervelen, als hij er moet zitten, blootelijk om te luisteren. Bevindt

men zich nu in grooten getale, dan is het ſoms bezwaarlijk, om, op zijne beurt, mede eens aan het woord te komen. Ditzelfde nu is weder eene winst, als de kring ons niet behaagt. Het kost eenen man van geest minder verveling, een min pijnlijk gevoel, eenen hoop dwazen, die onderling kallen, aan te hooren, dan met hen te ſpreken en hun beſcheid te moeten geven. Men kan zelfs zich eenigermate vrij waren van het verdriet van hen aan te hooren, door zich een belangrijk onderwerp voor den geest te brengen en afgetrokken er over na te denken.

Naarmate men gezelliger van aart, vlugger van verſtand, en beſchaafder van geest is, zal een weinig beteekenend gezelſchap ons ook verdrietiger vallen: de keurigst aangerigte disch, de prikkelendſte ſpijs, de geurigſte wijnen zijn gezamenlijk onvermogend, om de leegte, welke wij gevoelen, aan te vullen. — Het genoegen daarintegen van zich te onderhouden met gasten, die, gelijk men het noemt, hun gezelſchap waard zijn, verheft eene middelmatige tafel tot een feestmaal. — De goede keuze zijner gasten, als men ter maaltijd noodigt, en derzelver oordeelkundige plaatſing om den disch, zijn de zekerſte middelen, om zich van het geld, dat er aan beſteed is, niet te beklagen; het is meer: het is tevens een behoedmiddel tegen de onmatigheid.

Men heeft in gezelſchappen tweederlei ſoort van onderlingen omgang. De eene is voortdurend, als loo-

loopende over een zelfde onderwerp; de andere is afgebroken, als men, namelijk, fpreekt over verfchillende zaken, zoo als het toeval en de gang, of de aaneenkoppeling en de volgreeks onzer denkbeelden ze ter bane brengen. Deze laatfte foort is nu veel meer in zwang, dan voorheen; en geen wonder voorwaar! zij ftemt beter overeen met de ligtzinnigheid van onze eeuw. — Iets gezet en met infpanning te overwegen is over het algemeen buiten gebruik: hoe zou men dan nog die ware *symposia* verwachten kunnen, die weleer, voor vijf en twintig of dertig jaren nog, de zoetfte uitfpanning waren voor mannen van fijne befchaving, van waar de beminnelijke kunne ook niet was uitgefloten, en die der aankomende jongelingfchap tot fcholen ftrekten, ter vorming van verftand en hart? — Nog treuriger ziet het er uit, als men, (om van fchouwtooneelen te zwijgen,) op het lezen, en op de beoefening van het aangename en nuttige een aandachtig oog flaat. — Bij gebrek van andere opmerkingen, lette men flechts op het vertier en den openbaren verkoop van boeken. — Ter zelfder tijd, dat van de ellendige vertaling der halfflachtige fpookgefchiedenis, *les mystères d'Udolphe*, de tweede druk wordt aangekondigd, moet het voortreffelijke werk: *Mufeum van beroemde Protestanten*, bij mangel van vertier, met het derde ftuk geftaakt worden; en terwijl het maken van nieuwe bepalingen omtrent het Wisfelregt aan de orde van den dag is, krijgt men *Heineccius*, vermits niemand er een bod voor

 doet,

doet, op den koop toe. — Een, flechts middelmatig, oordeel fchijnt zelfs hedendaags den meesten te ontbreken. Men neme er de proef van met het vertellen van tijdingen of nieuwtjes: terftond vinden zij ingang en worden, met eene warme hand, veelal veranderd en vergroot, tot den eerstkomenden overgebragt, die niet nalaat, op zijne beurt, door dezelven aan zijnen beuzelgeest werkzaamheid te verfchaffen, tot dat eene geheele ftad er mede vervuld is, ongeacht, of zij het merk van onwaarheid, altoos van gedeeltelijke ongerijmdheid, op het voorhoofd dragen. — Zou dit zijn, omdat de menfchen van heden wezenlijk misdeeld zijn van oordeel? Geenszins; maar, vooreerst, omdat zij hun tijd verbeuzelen met het lezen van Dagbladen, en, de verbeelding fpannende, Romans, van welke een iegelijk, die eenige kennis van Historie en flechts een greintje eerbied voor dezelve heeft, met walging het hoofd moet afwenden; ten anderen, omdat zij te loszinnig zijn, gedeeltelijk ook te traag, om met aandacht te hooren, en het gehoorde met aandacht, van verfchillende zijden, in aanfchouw te nemen en in hun verftand te overwegen.

In goede kringen, (om, van dezen zijftap tot den onderlingen omgang terug te keeren,) in goede kringen, zeg ik, (en zij zijn er nog,) kan men, hetgeen de onderlinge verkeering oplevert, hoofdzakelijk brengen tot twee foorten, te weten: verhalen en redekavelen. — Men redekavelt over aangelegenheden des vaderlands, of die van andere

vol-

volken; over wetenſchappen, letteren en kunſten; over de beste en gereedſte middelen, om tot zeker eerlijk en heilzaam doel te geraken; of men vermeldt een belangrijk berigt, of doet het verhaal van een gewigtig geval, ons of iemand anders overgekomen; of wel men brengt eene daadzaak uit de Geſchiedenis op het tapijt. — Deze twee wijzen van onderlingen omgang vermengen zich ongevoelig, of wisſelen elkander af. — Men redekavelt over eene daadzaak, over eene nieuwstijding, en men onderſteunt of ſtaaft de redekaveling door eene andere daadzaak, door een voorbeeld. — Dit een en ander is meer aaneengeſchakeld of afgebrokener; meer grondig, of oppervlakkiger; in vaster en geſlotener verband, of meer ſtuksgewijze, naarmate het gezelſchap dien dag geſtemd is; dikwijls zelfs naar gelang van den toon, welke in den beginne, of eenige oogenblikken te voren, is aangeſlagen; doch hoe dit ook zij, redekavelen heeft altijd plaats.

Tot zoodanigen kring, waar fijne beſchaving heerscht, behoort ook, en is er een vereischte van, dat elk zich houde binnen de grenzen van hetgeen hij weet, en niet ſpreke over iets, waarvan hij geen kunde heeft, ten ware om te leeren van anderen, die desaangaande beter onderrigt zijn. Deze regel is van groot gewigt: men kan er niet tegen zondigen, of loopt gevaar van zich belagchelijk te maken: niettemin wordt zij maar al te veel, ook door verſtandige lieden, uit het oog verloren. —

Voor-

Vooral behoort men zich te hoeden voor het willen ſpelen van een vreemd perſonaadje. Mevius is een diepdenker en heeft geenen aanleg, dan voor het ernſtige; evenwel hij wil geestig zijn en het gezelſchap vervrolijken, maar hij doet het op eenen onbevalligen trant, welke ſchaars, hier of daar, een gedwongen glimlach te weeg brengt. Zoo kan een mensch van groote verdienſten zich het voorkomen geven van een armen van geest, ja van een dwaas. In den omgang met beſchaafde en wel opgevoede vrouwen vooral lijden vele, op deze klip, jammerlijk ſchipbreuk.

Wees, wat gij zijt. Ga niet buiten uw karakter. Zijt eenvoudig en ongekunſteld in uwe manieren, in uwe geſprekken. — Deze en ſoortgelijke lesſen plag men dagelijks te hooren. — Maar waarom kon het noodig zijn ons die voor te houden? Oppervlakkig zoude men zeggen, het moet arbeid kosten anders te handelen; men moet immers daartoe zijner natuur geweld aandoen, en er beſtaat geen voorbeeld, dat iemand, zulks doende, ergens naar wensch in geſlaagd is. — Vreemd, grillig uitwerkſel van de eigenliefde! O die ongelukkigſte van alle hartstogten, zoodra zij maar eene enkele ſchrede doet buiten de grenzen der geſtrengſte zedekunde, en evenwel ons allen zoo gemeen! — Ja, de ongelukkigſte (ik herhaal het) vooral in hare ontwerpen, omdat zij altijd de onberadenſte is in de keuze harer middelen!

Spreken over zaken, van welke men geen kennis heeft,

heeft, is louter dwaasheid, en wel eene dwaasheid van de ergſte en onbedachtſte ſoort. Onze onkunde immers kan ons zelven niet onbekend zijn. Wij weten ten naastenbij, hoe verre onze kundigheden zich uitſtrekken en waarin wij onkundig zijn; maar niet zelden, ja al te dikwijls beelden wij ons in begaafd- en geſchiktheid te bezitten voor zaken, waartoe wij niet den geringſten aanleg hebben. — Zoude het de verwaandheid zijn, welke ons tot dit zelfbedrog vervoert? Mij ſchijnt het toe, dat de aandrift, welke ons tot zeker iets port, uit haar zelve ſchier voldoende zij, om ons te overreden, dat wij er wezenlijk geſchiktheid toe hebben; en dat bedriegelijk gevoel, die valſche meening brengt gemeenlijk de verwaandheid voort en in werking. Deze is derhalve niet altijd, in dit geval, de voornaamſte oorzaak dier ongelukkige zelfsmisleiding, maar gemeenlijk een later gevolg van dezelve. — Ik moet hierbij nog een oogenblik ſtilſtaan.

Hetgeen men doet, meent men wél te doen; ware dit niet zoo, men onthield er zich van, volkomen vrij zijnde, namelijk, om het te doen, of na te laten. Hetgeen ons tot het doen aandrijft, is niet altijd de zucht, om te ſchitteren, ons boven anderen te doen opmerken, of in het algemeen, om aan anderen genoegen, leering, ſtichting te verſchaffen; o neen! het is evenzeer het vermaak, dat wij zelve er uit ſcheppen. Zie hier, waar dikwijls al de verwaandheid in beſtaat, waarvan

van wij onzen medemensch onbedacht beschuldigen! Maar voegt zich, tot ons bederf, bij deze omstandigheid eene andere: te weten, dat hetgeen men alzoo verrigt heeft, bij een onoordeelkundig, wuft en smakeloos Publiek grooten bijval vindt, hetzij omdat men bij hetzelve in eenen bijzonder-gunstigen reuk staat, of dat men eene niet onbehagelijke manier van voordragt heeft, of wel, dat de hoofdgebreken der voortbrengselen, welke men heeft geleverd, met den valschen smaak diens Publieks overeenstemmen, dan verliest zich het beginsel, waaruit men begonnen is te arbeiden, onder de toegezwaaide loftuitingen, en hoogmoed, (veel erger, dan verwaandheid,) neemt het hart in, waaruit een, tot nog meer kwaads vervoerend en voor de ziel allerverderfelijkst, zelfbehagen ras geboren wordt. — Ik heb Redenaars, ik heb (om van geene andere te spreken,) Tooneeldichters gekend, die even weinig in staat waren, om, (gelijk men het noemt) redekunstig te denken, als om door de schors der gemeenste zaken heen te zien, en een onderwerp, hoe eenvoudig ook, van verschillende zijden naar vereisch te beschouwen; nog veel minder, (dewijl het hun aan voorstellingsvermogen of eene genoegzaam levendige verbeeldingskracht ontbrak, en tegelijk ook aan, *synthetisch* en *analytisch*, afgetrokken redekavelen mangelde,) om in hunnen geest een groot geheel te scheppen, het met hun verstand te blijven omvatten, en het voorts, stuk voor stuk, regelmatig te ontwikkelen en voor

an-

anderen aanſchouwelijk daar te ſtellen; die, daarenboven, noch historie- noch menſchenkennis bezaten, en dus van de uitwerkſelen der hartstogten en de geheime ſpringvederen der handelingen zich geene de minſte kennis, (voor hem, die anderen leeren en ſtichten wil, onmisbaar,) immer verkregen hadden; die voor het overige, van deze hunne zwakheden niet onbewust, voor het minst van dezelve een donker gevoel hebbende, waarlijk uit geen ander, dan het ſtraks genoemde onſchuldige, beginſel hunnen arbeid hadden aangevangen, en met ongekunſtelde nederigheid, ja hoogst ſchroomvallig, deszelfs eerſte proef aan het licht ſtelden, en met een *in magnis voluisse sat est* al zeer wel in hun ſchik zouden geweest zijn; maar die nu, om eene der voorſchrevene redenen, of iets dergelijks, bij zulk een bijsterzinnig Publiek, oneindig verre boven hunne verwachting of hoop geſlaagd zijnde, de borst begonnen te verheffen, elk min voordeelig vonnis over hun werk als wangunst, vijandelijkheid en beleediging te beſchouwen, en zich zelven diets te maken, dat zij DEMOSTHENES en VAN DER PALM voor het minst evenaarden, of aan SOFOKLES en CORNEILLE, aan EURIPIDES en RACINE, verre weg den loef afſtaken. — Den verſtandigen en oordeelkundigen beſchouwer kan het niet zeer moeijelijk vallen, naauwkeurig te onderſcheiden, wat uit verwaandheid, wat uit het meer gedachte onſchuldige beginſel, vooral in het vak der letteren, rondom hem gedaan wordt, en tot waar dezulken, die in het-

zel-

zelve ten tooneele zijn getreden, dat beginsel verlaten hebben, om voor het vervolg der verwaandheid ten spel, den wijzen tijdgenoot tot voorwerpen van mededoogen, en der nakomelingschap tot eene aanfluiting te verstrekken.

Is het dan wel noodig te zeggen, valt het niet van zelve in het oog, van welk een onmetelijk nut boekbeoordeelende Tijdschriften zijn kunnen en zijn moeten, wanneer zij te regt *Tros Tyriusve mihi etc.* op hunnen standaard zetten mogen? — Zulke werken, de gewrochten zijnde van mannen, doorkneed in de vakken van wetenschappen en letteren, waarover zij oordeelen; die de regtvaardigheid aanmerken als den grondslag van alle andere deugden; die prijzen zonder winderigheid, laken met bescheidenheid; die geenerlei magtspreuken voor geldend houden, maar altijd bondige redenen bijbrengen, zoowel voor hunnen lof, als voor hunne berisping; zulke werken (zeg ik) hebben het vermogen, om den geest des Publieks in het regte spoor te leiden en te houden; om brekebeenen te doen terug blijven, groote mannen te vormen en te doen opstaan, en hunne eeuw te verbeteren, hoe verre die ook bedorven zij.

Van alle wijzen, waarop men zijne krachten kan te buiten treden, om iets anders te schijnen, dan men is en de natuurlijke aanleg gehengt, is ongetwijfeld de belagchelijkste, wanneer iemand geestigheid zoekt te vertoonen, terwijl dit niet in hem ligt. Nog erger wordt het, als men, zijner natuur aldus ge-

geweld aandoende, tegelijk zondigt tegen de waardigheid van zijnen ſtand in de maatſchappij: dit is het onbetamelijke met het belagchelijke verbinden. De echte geestigheid is zeldzaam, en al is zij de beste, de puntigſte, nog is zij veelal vol gevaars. Het karakter van hen, die er hun dagelijksch werk van maken, verwerft gemeenlijk in de wereld weinig achting, ten minſte wanneer hetgeen zij zeggen, of voortbrengen, niet tegelijk het merk van fijne beſchaving en veelomvattende kennis draagt, en niet door en door doorvoed is van hetgeen men *Attisch zout* noemt. Maar, ook nog en met dat alles, ſtelt men zich gedurig bloot aan duizenderlei onaangenaamheden, die veelal wel klein, doch, hoe klein ook, echter ſmartelijk zijn voor de eigenliefde. De wereld in het algemeen ſtelt ook lieden van die ſoort, op zijn hoogst, gelijk met den Komiek in het Blijſpel; en zij zelve, die zich door zulke geestigheden en kwinkſlagen vermaakt gevoelen, juichen dezelven wel toe, als de oorzaak van het vermaak, dat zij genieten, maar aan den perſoon, die het hun verſchaft, hechten zij ſchier altijd geringe waarde. — Daarenboven moeten de zoodanigen nog niet eens kwistig zijn met hunne gave: houden zij dit niet in het oog, zij worden vervelend; want de lekkerſte ſpijs, met onmatigheid opgedischt, kan de graagte niet gaande houden; hoe dan, wanneer zij, als het ware, wordt opgedrongen? — En bovenal ongelukkig, zoo zich, met de geestigheid, eene overhelling tot kwaadſprekendheid verbindt.

Doet men de eene helft der wereld lagchen, ten koste van de andere, men speelt een hoogstgevaarlijk spel: de algemeene haat is meestentijds de winst, welke er van getrokken wordt.

Een der gebreken, die wij het meest met elkander gemeen hebben, is het spreken over ons zelve. Wij zullen het in onzen buurman hoogelijk afkeuren, en een oogenblik daarna maken wij er ons niet minder aan schuldig. Voor zeer velen onzer verkeerdheden zijn wij blind, maar voor deze misschien wel het meest van allen. Hoe vaak niet hoort men iemand het langwijligste en vervelendste gesprek over zich, of zijne aangelegenheden, aanvangen met de betuiging: *over mij zelven spreek ik ongaarne; dat is mijn minste gebrek.* — Het is ons altijd een kittelend genoegen *ons eigen ik* tot onderwerp te hebben. Tot voor weinige jaren toe, heb ik de gewigtigste bijzonderheden van mijn leven, ten gevalle mijner kinderen, in een zeker verband opgeteekend, en herinner mij levendig, met welk een genoegen ik het deed, ook dan, als ik melding maakte van de treurigste lotgevallen, die mij wedervaren, van de bitterste mishandelingen, die mij aangedaan zijn. — Ach, dat wij even gaarne ons zelve namen tot onderwerpen van ernstige overpeinzing, in onze betrekking tot de Godheid, tot ons, zoo geliefd, *eigen ik*, en tot onze naasten! Hoe verbazend veel zou onze zedelijkheid daarbij gewinnen! Hoe veel onze vatbaarheid voor onze eindelijke bestemming!

Het maakt ondertusschen een groot verschil, wie zij zijn, die over zich zelve spreken, en op wat wijze het geschiedt. Zulk een gesprek, (bij monde of in geschrift,) is het natuurlijk en opregt, en wordt het gevoerd door iemand, even voortreffelijk van hart als van verstand, zal ons, zoo wij zelve met verstand begaafd zijn, niet ligtelijk verdrieten. Eene verhevene ziel, welke zich zoo geheel naakt aan ons voordoet, is eene vertooning, even aangenaam als leerrijk. — Schrijven evenwel is, ook in dit geval, nog iets anders dan spreken. — Van zich zelven melding maken in een gesprek over een vreemd onderwerp, kan zeer gepast zijn; maar in een boek, onder de zaken, die er de hoofdstoffe van uitmaken, zijn eigen persoon vermengen, is zeer verkeerd. — Daarintegen kan men zijn eigen persoon nemen tot hoofdstoffe des boeks, en andere zaken er mede in verband brengen en er onder mengen, zonder iets ongeschikts te bedrijven; wat meer is, men kan op die wijze groot nut stichten. Een versch voorbeeld leveren daarvan *de Vruchten en Resultaten van een zestigjarig leven* van onzen, nu reeds ontslapenen, W. A. OCKERSE. En wat een menigte eigen levensbeschrijvingen en gedenkschriften bezitten wij van, meer en min beroemde, mannen, die voor de vorming van ons verstand en hart allerheilzaamst zijn, en over de geschiedenis van landen en volken tegelijk een helder licht verspreiden! Ware ook het schrijven over zich zelven voor anderen even hinderlijk, als het

fpreken, wie wierp dan niet dikwijls vele fchriften van CICERO, vol ergernis, uit de hand, daar toch die vermaarde Romein geftadig in de feil valt, van welke ik zoo even heb gefproken, en het daarenboven doet met een, anders voor ons in anderen zeer hinderlijk, zelfsbehagen? Doch de Lezer bekreunt het zich luttel, of een Schrijver, over zich zelven handelende, daarbij eenige verwaandheid aan den dag legge, zoo zij hem flechts niet heeft doen liegen, of de waarheid verbloemen. Hoe langer ook zulk een Schrijver reeds overleden is geweest, zooveel te toegevender zijn wij te zijnen aanzien, omdat onze *ikheid* er zoo veel te minder door gekwetst wordt. Het is de, met ons gelijktijdige, de nog levende verwaandheid, welke ons kan ergeren: om die, met welke mijne *ikheid* nooit iets kan te doen krijgen, noch in ftrijd komen, kan ik hartelijk lagchen. — Het ware inderdaad te wenfchen, dat groote mannen, aan welke wij de heerlijkfte fchriften verfchuldigd zijn, ons tevens eene getrouwe fchilderij, (al ware zij dan ook hier of daar door een al te gunftig koloriet verlevendigd,) van hun hart en hunnen geest hadden achtergelaten: menig een wijsgeerige Lezer zoude welligt zoodanige gedenkfchriften op hoogeren prijs fchatten, dan de meeste andere werken. — Wat mensch, die begeerte bezit tot ware zielsoefening, heeft niet de *Essais* van MONTAIGNE een poostijd tot zijn *vade mecum* gehouden? MONTAIGNE heeft, zich zelven beoefenende en zich zelven fchilderende,

ee-

eene treffende fchilderij geleverd van den mensch in het algemeen. Zulk eene zelfsbefchouwing is het echte middel, de ware weg, om grondige kennis op te doen van zijne naasten, en om die naasten weder zich zelve te leeren kennen. — Men kan evenwel op dit fpoor de waarheidsliefde, de opregtheid, en de zucht, om anderen nuttig te zijn, wel te ver drijven. Er zijn zaken en omftandigheden, ons zelve betreffende, welke wij niet kunnen mededeelen, zonder de regels der welvoegelijkheid te buiten te gaan, dikwijls niet zonder voor anderen gevaarlijk te worden; fomwijlen niet zonder hun wezenlijke fchade toe te brengen. Aan deze feil heeft MONTAIGNE zich menigmalen fchuldig gemaakt. Maar wie vergeeft het den grooten man niet gereedelijk, ter liefde van de, door hem bewezene, onfchatbare dienften? Veel gereeder voor het minst, dan aan den oneindig kleineren JEAN JACQUES ROUSSEAU, offchoon deze, in zijne zoogenaamde *Confessions*, de kieschheid niet zoo openlijk kwetfen moge.

Eene menigte op- en aanmerkingen kon het, hier vlugtig behandelde, onderwerp opleveren, tal- en belangrijk genoeg, om er een bekwaam boekdeel mede te vullen. Het voorgedragene zal echter, vertrouwe ik, genoegzaam zijn, om dezen en genen tot ernftig nadenken over zich zelven op te wekken: misfchien wel, hier en daar, eenen kanfel- en volksleeraar of onderwijzer der jongelingfchap aan-

leiding geven tot nafporingen, welke te doen hem tot dus verre niet was in de gedachten gekomen, en die, met ijver en den, overal zoo noodigen, geest van onderfcheiding gedaan zijnde, vooral voor deze eeuw van loszinnigheid en napraterij, de heerlijkfte vruchten kunnen voortbrengen. — Zoo zij het!

*

AANSPORING

TOT

BLIJDSCHAP.

Zegt mij, vrienden! reisgezellen

Naar een onbekend gebied,

Waarom zou de geest zich kwellen,

En zich martlen door verdriet?

Hem, die wrevlig is en naar,

Valt de weg nog eens zoo zwaar.

Veel

Veel gezwoegs en vele zorgen
  Wachten ons hier dag aan dag,
Ieder avond, elken morgen,
  Geeft wel ftof tot droef geklag,
  Maar wat baat het dat gij mort,
  Daar uw lot niet beter wordt?

Kent gij 't kleinood, u gegeven,
  Door den fchikker van uw lot?
Kent gij 't ware zout van 't leven,
  Rijke bronwel van 't genot?
  Kent gij 't onwaardeerbaar goed,
  Van een blij en kalm gemoed?

Zalig die dien fchat mogt vinden,
  Hij heeft hier het beste deel.
Rijkdom kan zijn oog niet blinden
  Hij bezit hier altijd veel.
  Hij verwint het felst verdriet
  Als hij op zijn minder ziet.

Die dit doet bezit de vreugde,
  En is altijd blij van geest,
Wat een ander naauw' verheugde
  Is voor hem een heerlijk feest.
  Kinderlijk en wel te vreên
  Treedt hij door dit leven heen.

Naar dat voorbeeld ons te vormen,
  Dit, dit zal ons pogen zijn;
Of dan 's levensbuijen stormen,
  Of dan 's levens kracht verkwijn,
  Bij verlies, of bij gewin,
  Zoeken wij dien kalmen zin. —

Ziet de lente tooit de velden
  Met het schoonste bloemtapeet,
Zij zal u Gods liefde melden,
  Zoo gij 't schoon te schatten weet;
  Opent dan uw hart en geest
  Voor dat heerlijk scheppingsfeest.

Sluit uwe ooren voor het klagen
Dat den wrevlen mond ontvloeit.
't Is het fchoon der lentedagen
't Welk den mensch tot vreugde ontgloeit,
Wien dat fchoon geen vreugde ontlokt
Blijft van hart en ziel verftokt.

Laat hen dweepen, laat hen morren,
Wien het hart ondankbaar slaat,
Al hun klagen, al hun knorren,
Weert geen fprankje zeedlijk kwaad,
Wie den mensch tot wrevel fart
Maakt hem fpottend, of verhard.

Zou 't aan onzen God mishagen
Dat de mensch hier vrolijk is;
Zijn dan onze levensdagen
Slechts beftemd tot droefenis,
Is de vreugd, die 't hart vervult,
't Kenmerk van zijn zondenfchuld?

Laat

Laat de drom van dweepers brommen,
Als de mensch zich vrolijk maakt,
Laat hen op den tijdgeest grommen,
Als de toorts der vreugde blaakt.
't Is geen zedelijk fenijn
't Welk ons hier bedwelmt door ſchijn.

Waarom zouden wij toch huilen
Daar ons alles roept tot vreugd?
Is het kniezen, is het pruilen
Wel een echte Christendeugd?
Maakt de blijdſchap om ons lot
Ons niet dankbaar bij 't genot?

Die, in zak en asch bedolven,
Schreeuwen over zondenſchuld,
Zijn veeltijds vermomde wolven,
In een lamrenvacht gehuld.
't Is hun naar en valsch geblaat,
Dat de wolvenſtem verraad.

Gaat hun uit den weg, mijn vrinden!
Want zij loeren op uw rust:
Zij vernielen, zij verflinden
Zelfgevoel en levenslust;
Eenmaal aan hun klaauw ten buit,
Volgt gij ook hun ftemgeluid.

Weg dan met die lijkebidders
Op de blijde levensbaan;
Weg dan met die domperridders,
Die noch lach, noch fcherts verftaan;
Heel natuur roept ons tot vreugd,
Blijdfchap is een Christendeugd.

Vrolijk dan, mijn reisgezellen!
't Wislend levenspad betreên,
Laat ons moedig voorwaarts fnellen,
Over ftruik en doornen heen;
Eenmaal, aan het eind der baan,
Lacht een hoogre vreugde ons aan.

Laat ons blijde en dankbaar juichen,
  Als de voorſpoed ons omringt,
Laat ons onderwerpend buigen
  Als de tegenſpoed ons dringt;
  Hoe 't ons ga op 's levens baan,
  Wat God doet is welgedaan.

B. KLYN, Bz.

Maart 1825.

* * *

OVER DEN GEEST VAN ONZEN LEEFTIJD,

VERGELEKEN MET

DIEN ONZER OUDEREN;

door

JERONIMO DE VRIES (*).

Het is eene opmerking, den waren Wijsgeer waardig: hoe al het geschapene verkeert als in gedurige aantrekking en terugstooting, dat is in slingering; hoe ieder voorwerp, alle tijden, zeden, lot- en standverwisselingen, als de jaargetijden, hun *voor* en hun *tegen* hebben, en hoe leering en opmerking overal te vinden zijn.

Niet

(*) Voorgelezen te *Amsterdam*, den 9den Jan. 1822, in de Maatschappij: *Felix Meritis*; verder in de tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, in de Maatschappij: *Tot Nut en Beschaving*; in die *Tot Nut van het Algemeen*; en laatst in het gezelschap *Harmonica*. Men vergete niet dat deze Verhandeling gesteld is in den jare 1821. Onveranderd bleef die, iets bij inleiding of slot, naar plaats en gelegenheid, uitgenomen. Het tegenwoordig slot behoort, gelijk men ziet, bij de laatste voorlezing.

Niet ongegrond voorzeker zijn de klagten, die men weleens bij lieden van mijne jaren hoort, over den ongelukkigen en woeligen tijd, waarin onze jongelingſchap, en een goed deel der verdere jaren vervlogen zijn, vooral bij terugzigt op de rustige dagen onzer ouderen. Maar, vragen wij: heeft diezelfde woeling ons niet opgeleverd een verheven en belangrijk ſchouwſpel van ontwikkeling, vertooning, uitbreiding en verhooging van menſchelijke kracht? Was zij niet, tot ons nut, eene ſchool, om te leeren, wat te ſchuwen, wat na te volgen? Ja, wij waren verſtoken van die kalmte, die onze vaders grootendeels genoten hebben in het ſtil bezit van welvaart en vermogen, waardoor hun tijd zich kenmerkte, en waardoor zij, als hunne vaders, teerden in vrede en genoegen op voorvaderlijke nijverheid en zuinigheid; ja, bij onze intrede in eene werkzame wereld, werd op eens, als het ware, de keten der maatſchappelijke orde verbroken, en met dezelve dat evenwigt van *Europa*, waarom eeuwen lang bloedig geſtreden was, met welks val de wereld ſcheen te moeten vallen. Er was geen volk, geen ſtaat, geene kunst, geene wetenſchap, ſchier geen voorwerp van menſchelijk begrip, dat niet verwrikt werd of veranderde; ja, wij ſchenen geboren en geroepen, om aller volkeren tijden en geſchiedenis, als voor ons ten tooneele gebragt, tot één enkel treurſpel te zien opvoeren; maar ook dat treurſpel werd vertoond tot onze leering, en drukte ons diep in het gemoed de groote les, dat, gelijk in de natuurlijke wereld,

zoo ook in de zedelijke en ſtaatkundige, ja in alles, het te hoog gedrevene nederwaarts helt, en alles trekt naar het *middenpunt van orde en evenwigt;* wij ondervonden, dat overſpanning verrekking dat is verſlapping baart, te veel gevergde kracht tot rust neigt, en dat rust verkwikking aanbrengt, bij welker genot wij mogen vragen, wat en waartoe alles gebeurd zij? — Het antwoord is duidelijk: — om ons beter, wijzer en voorzigtiger te maken. Deze vraag kon niet in de woeling der partijzieke harten, in het bruiſchen der blinde driften, zoo lang het ſpel niet voor ons afgeſpeeld, en wij tot huisſelijken kring van denken en handelen niet terug gekeerd waren, juist beantwoord worden. Met anderen in den draaikolk van begrippen en gebeurtenisſen omgevoerd, was voor ons alle ſtille vergelijking onmogelijk. Wij, die naauwelijks tijd hadden, om eigen goed en leven, zelden om dat van anderen te redden; wij, ſcherp ziende op het gevaar van heden en morgen, altijd bezig met het aanvoeren van allerlei bluschgereedſchap tot dooving van den algemeenen en bijzonderen brand, die het oude in de laatſte jaren, deels bij ons verteerde, deels zuiverde; wij, zeg ik, hadden voorzeker tijd noch lust, om ſtil en koel neder te zitten en over te zien: wat er veranderde, wat er verbeterde, wat er verſlimmerde. Dat voorregt, — danken wij het der woelige ſlingering door ons beleefd, of liever danken wij het den Almagtigen, die ons de tegenwoordige rust, na eene zoo buitengewone oefening in eene zoo hoogere ſchool van leering gunde, —

 dit

dit voorregt is voor ons thans bewaard gebleven. Eene, hoe oppervlakkige, toch onpartijdige, befchouwing dezer zaak is mij zoo leerzaam en nuttig voorgekomen, dat ik voorgenomen heb, eenige algemeene tegenftellingen, en mijne losfe gedachten u mede te deelen, *over den geest van onzen leeftijd vergeleken met dien onzer ouderen*; losfe gedachten en algemeene tegenftellingen, zeg ik, want wie zou in een zoo vruchtbaar veld van befpiegeling iets anders verwachten?

Men veroorlove mij vooraf de volgende aanmerkingen.

Ik geef *mijne* gedachten, overwegingen, inzigten, befpiegelingen, en geef ze gaarne voor betere. Indien er onder u, M. H.! mogten zijn, (en waarom zouden er niet? ik laat aller oordeel vrij,) die meenden, dat ik te ongepast, te oppervlakkig, te ftout, te beflisfend mogt fpreken, ik bidde hen te befeffen, dat ik, als een min of meer ervaren zeeman, flechts geef een uittrekfel uit *mijn* reisboek; aanteekeningen op reis gemaakt zijn vlugtig, en hangen meestal af van eigen ondervonden weder en onthaal. Ik dring ze niemand op tot leerboek als mij zelven, niemand anders geef ik voorfchriften, het zijn dus *mijne* befpiegelingen, het is *mijne* ondervinding, *mijne* befchouwing; zij moge waar of valsch zijn, ik geef ze ter goeder trouw. Gaarne zal ik hooren, en zeer zeker liefderijk beoordeelen die van anderen, maar vraag, ja eisch gelijk regt voor de mijne, daar ik mij zelven bewust ben geen ander doel te hebben, dan het goede te ftichten

en

en geen ander licht te volgen, dan dat van eigen onpartijdig onderzoek.

Eene andere aanmerking is deze: Veel redeneren, wijsgeerige befpiegeling, redekundige verdeeling en gevolgtrekking, fijne onderfcheiding, heb ik geenszins ten oogmerk. Rondborftige uitfpraak, tegenftelling, waarbij het nuttige van den middelweg meestal als van zelve in het oog zal vallen, liggen meer in mijn plan, en zijn voor mijne zwakke vermogens beter berekend.

Dat zich meerendeels mijne voordragt tot ons vaderland bepaalt, zal ik naauwelijks behoeven aan te merken; meer van gewigt oordeel ik, u te doen weten, dat thans mijn oogmerk is den *algemeenen geest of de ftrekking, vooral in godsdienst, opvoeding, befchaving en verlichting* na te gaan, terwijl ik mogelijk, bij daartoe opgewekten lust, tijd en gelegenheid, dit onderwerp, betrekkelijk wetenfchap, letteren, kunften als anderzins, zal vervolgen.

Verleent mij eene buitengewone toegevendheid, welke ik gaarne verklaar allezins te behoeven.

GODSDIENST.

Schoon het zeker is, dat, even gelijk in de natuurlijke gefchiedenis, zoo ook in die van 's menfchen geest, alles zamenhangt, gewrocht zich aan oorzaak en oorzaak aan gewrocht fluit en bindt, en alles in de daad niet zoo zeer verandert, als wij wel meenen; — dat, even gelijk groei en leven onmerkbaar voortgaan, zoo ook algemeene beginfels zich ontwikkelen, wortel, fcheut en wasdom erlan-

gen tot ze vast ſtaan; — is het niet te ontkennen, dat, vooral omtrent de godsdienst, de ſchok in onzen leeftijd geweldig geweest is.

Nationale en kinderlijke achting voor de leer der vaderen, als verbindende kerkleer; ſtil ontzag voor gevestigde en algemeen aangenomene begrippen en ſtellingen; eene heerſchende of ſtaats - godsdienst, uitſluiting dus van ſtaatsbedieningen voor andere kerkgenootſchappen; huiverende eerbied voor de letter zelfs der openbaring, aan welke openbaring rede, wijsbegeerte, en alle gezag onderworpen zijn moesten; algemeene huisſelijke godsdienstoefening; vastgewortelde beginſels van godsdienst, en godsdienſtigen ernst, meest bij alle ſtanden, inzonderheid bij den lageren burgerſtand; gezet lezen des Bijbels; oefening in weinige, door de kerk, waartoe men behoorde, goedgekeurde boeken; godsdienst tot grondſlag van opvoeding gehandhaafd en van daar de bijbel en leerſtellige werken de voornaamſte ſchoolboeken; — ziedaar eenige weinige gewigtige en algemeene trekken, die den leeftijd onzer vaderen, omtrent dit punt kenmerken.

En wat heeft over het algemeen (want zoodanig is altijd onze beſchouwing) mijn leeftijd meenen te zien, in later tijd, *voor* de meerdere rust, die wij thans beleven?

Invloed van vreemde, vooral Franſche Encyclopedisten en Duitſche wijsgeeren op godsdienst, wier grondſlagen deze zoo niet ondermijnd, ten minſten verlegd en veranderd hadden. Drift om alles tot eerſte beginſelen terug te brengen, openba-

baring aan rede en verſtand, als bij uitſluiting te toetſen; dit voor den band eener verpligtende onderwerping in plaats geſteld, en het goddlijke als aan het menſchelijke oordeel onderworpen; vrijheid van denken en ſpreken, vrije godsvereering, naar ieders hart en overtuiging meer en beter aangenomen; veel leerſtelligs zoo min geacht, dat pogingen tot vereeniging van zeer vele gezinten tot ééne kerk werden aangewend, en een nieuw kerkgenootſchap, met geen anderen grondſlag, dan waarheden, door allen erkend, ontworpen; bijzondere priesters en leeraren van de godsdienst minder geëerd; niet enkele plaatſen en de letter der openbaring, maar hare gronden, haar wezen, haar beſtaan zelve, door ſommigen aangetast; ja de mogelijkheid daarvan, veel meer van wonderen en afwijkingen van den natuurlijken loop van zaken in twijfel getrokken of aangevallen, maar ook door anderen dit alles weder des te moediger verdedigd, te beter gevestigd; de weg tot ambten en vele kostwinningen, voorheen meer bij enkelen bepaald, voor belijders van alle godsdienſtige gezindten geopend; geen godsdienst van den ſtaat erkend; de natuurgenoot, hoe veel te meer de kerkgenoot, beter vrijgelaten in zijne overtuiging; de leden aller gezindten tot de hoogſte ſtaatsvergaderingen geroepen; behoorlijke onderſcheiding toegelaten van burgerlijk en godsdienſtig gezag; kerkelijk regt binnen de muren der kerken bepaald; eerbied voor plegtigheden en kerkverordeningen verzwakt; de bijbel beter toegelicht, beter vertaald,

 be-

beter naar den aard van andere oude werken uitgegeven; minder algemeene belangstelling, meer oordeelkundig gebruik des bijbels ook bij den gemeenen en burgerman, daarvan door milde omdeeling voorzien; bij allen, vooral bij den laatsten, minder gezette huisselijke godsdienstoefening, mindere ingetogenheid, meer twijfeling, mindere gehechtheid aan Gods woord, minder onderwerpelijk geloof en vertrouwen, min stille berusting, mindere achting voor boeken van leerstellige godgeleerdheid; dezelve met den Bijbel uit de scholen, bijzonder de openbare, geweerd; betere prediktrant en godsdienstig gezang; leer en leven meer als onafscheidbaar beschouwd ter zaligheid; eindelijk in het gemeen meerdere vrijheid, verdraagzaamheid, liefderijke beoordeeling van anderen omtrent zaken van godsdienst. — Ziet daar losse wenken voor uw verder oordeelkundig nadenken.

Mogen wij, M. H.! ons niet gelukkig heeten, dat wij een land bewonen, waarin, en eenen tijd beleven waarop, wij onpartijdig, onbevooroordeeld, dit alles van wederzijden vrij mogen beschouwen; de slingering nagaan, aantrekking en terugstooting opmerken, het *voor* en *tegen* overwegen? — Ik voor mij leer er onder anderen dit uit:

Als de mensch wijs wil zijn boven zijne natuur, wordt zijne wijsheid dwaasheid, een ijdele klank; ja, gelijk de burger van den staat aan de magt en wet van den staat, zoo moet de burger der wereld, dat is, de kweekeling der oefenschool voor den hemel, zich aan de magt en het gezag des hemels on-

onderwerpen. De grond van 's menſchen vertrouwen zij: erkentenis van hooger beſtuur, ootmoed, kleingevoeligheid, onderwerping aan den geopenbaarden wil des Almagtigen. Alle oordeel over waarheid, ook der godsdienſtige, moet op overtuiging der goddelijke almagt, goedheid en wijsheid, boven 's menſchen uitpluizing verheven, berusten. Vrijheid van onderzoek, met kennis en oordeel gebruikt, kan voor de godsdienst op den duur niet anders dan voordeelig zijn. Gode zij dank! vele godgeleerde geſchillen, waarmede oudtijds de een den ander in het hart nog tot brandſtapel en moordſchavot verwees, zijn op hare ware laagte nedergedaald en algemeen veracht; ach! waren zij uitgeſtorven! De geest der godsdienſtige vrijheid en liefde zegepraalt meer dan ooit; verdraagzaamheid is te diep tot de harten doorgedrongen, om immer hier door enkele dweepzieken ontworteld te worden. Vele proteſtantſche kerkgenootſchappen verſchillen ſlechts bij naam, en in geldmiddelen. De waarlijk verlichte mensch is hij, die niet ligt verwerpt iets, dat hij niet begrijpt of begrijpen kan; die den Hemelſchen Vader in het onbegrijpelijke der geopenbaarde opvoeding, en beſtemming van den mensch, even hartelijk gelooft, even duidelijk ziet en even gaarne verheerlijkt, als ieder redelijk en verſtandig mensch berust in het onbegrijpelijke der werking van het dierlijk en natuurlijk leven; maar die daarom toch zijn verſtand en oordeel, als de edelſte gaven Gods, nimmer ver-

zaakt, en, behoudens een redelijk geloof, alles naar eisch onderzoekt, overdenkt en toepast.

Ik acht mij overtuigd, dat de ſtaat als zoodanig geen afzonderlijke godsdienst behoeft, mits hij ſlechts zorge, dat ieder, rustig en vredig aan de inſpraak van hart en geweten getrouw, God kan dienen op zijne wijs, en Godsdienst in het algemeen worde aangenomen en bevorderd. Ik houde het daarvoor, dat hij, die alle burgerlijke pligten vervult, ook op alle burgerlijke regten en voordeelen aanſpraak heeft, zoo veel getal en ſtaats-huishouding dit toelaten, en eigen beginſels van burgerlijke afzondering daar aan niet hinderlijk zijn; dat algemeene beginſels van Godsdienst den grondſlag moeten uitmaken van alle opvoeding, zoo openbare als bijzondere; en dat dan eerst het weten en veel weten, altijd in zichzelve goed en voordeelig, zulks ook zijn bij toepasſing, wanneer het weten rust op den grondſlag van godsdienſtige dankbaarheid en ootmoedigheid, zonder welke trotschheid en eigenwaan als welig onkruid tusschen het heilzaamst gewas opschieten, en voedſel aan den van nature goeden en milden grond onttrekken.

De leeraars van de godsdienst, mijns oordeels, bij het rijzen van den prijs veler behoeften, vooral in verhouding van de tegenwoordige waarde van gemunt metaal, en bij het klimmen der lasten, nog als van ouds, en dus veelal ſlecht bezoldigd, wil men ze niet laten uitſterven, dienen wel vergoeding te vinden in de achting en eerbied, die men aan de zaak, welke zij voorſtaan, verſchuldigd is.

Meer

Meer *liturgie*, eigenlijke kerkdienst, of liever *activiteit* der gemeente in de kerk, blijft bij de protestanten inzonderheid wenschelijk, na dat de trant van prediken der leeraren en het gezang bereids veel hebben gewonnen. De openbaring zelve, als grondslag van geloof hoop en liefde, en alzoo als beslissend, aangenomen zijnde, is de voorzigtige uitlegkunde van eenen GROTIUS en dergelijke, als het best geschikte hulpmiddel onzer oefeningen in het lezen en onderzoeken van de goddelijke boeken te verkiezen, en zeker te stellen boven een wankelbaar gezag van wijsgeerige of vergetrokkene bespiegelingen, welke dikwijls leiden tot twijfel, ongeloof of bijgeloof. Eindelijk, waar leer en leven, leerstelling en zeden, goed geloof en goede werken overeenstemmen en elkander wederkeerig ondersteunen, daar is wijsheid, godsdienst, wat zeg ik, godsvrucht, de zekerste waarborg voor eigen rust en die van den staat, de meest vaste grond voor de beste verwachting en zalige gevolgen.

ALGEMEENE GEEST, OPVOEDING, BESCHAVING, VERLICHTING, ENZ.

„Waarheid," zegt een mijner onvergetelijke vrienden, mijn hartgrondig betreurde broeder, KEMPER, in zijne bekroonde wijsgeerige *Verhandeling*, bij TEYLERS *Godgeleerd Genootschap*, over een onderwerp aan het onze niet vreemd, gelijk zijne meening met de mijne ook hier, als in veel opzigten, overeenstemde, „Waarheid wordt alleen door wrij„ving van gevoelens ontwikkeld; zij kan niet „bloe-

„ bloeijen, dan waar deze gevoelens ongehinderd „ in het ſtrijdperk kunnen treden, en zoo lang „ het ons menſchen niet gegeven is, met ſtellige „ en onwederlegbare zekerheid den weg te bepa- „ len, langs welken men tot het heiligdom der „ waarheid nadert, wordt het zoeken zelve, en „ dus ook het vinden van dit heiligdom belemmerd, „ zoodra niet *alle*, volſtrekt *alle* wegen, voor het „ onderzoek open ſtaan."

Belangrijk reken ik deze opmerking bij den aanvang mijner beſchouwing over den algemeenen geest van mijnen leeftijd, in vergelijking van dien, welke mij, bij overlevering en naſporing, als die onzer ouderen is voorgekomen. Immers is er, na eenen hagchelijken ſtrijd tusſchen algemeene beginſels en ſtelſels van allerlei vorm en uitgebreidheid, de een nog vreemder, duisterder en wonderlijker dikwerf dan de ander, iets gewonnen, ik meen het is en *moet* zijn eene duur gekochte en betamelijke vrijheid van ſpreken en ſchrijven, algemeen beſef van menſchenwaarde, hulpvaardigheid, menschlievendheid, verdraagzaamheid, liefderijke beoordeeling, afſcheiding van zaken en perſonen.

Ik weet, dat er enkele zeer geleerde en kundige mannen zijn, en ik ken er, die ik mij verheug onder mijne oudſte en trouwſte vrienden te tellen, die, vervoerd door al te groote drift voor gevoelens, die zij altijd voorſtonden en nog voorſtaan, zich veroorloven anders denkenden te beſchimpen, en daardoor hunne eigen voordragt verzwakken. Ik ken er, die gevoel van eigen geleden on-

ongelijk doen overgaan op anderen, dat altijd onedelmoedig is in zichzelve, maar ik weet ook, dat deze voorbeelden zeldzaam zijn, en tevens weet ik, dat anderen en wel zoodanigen, die van hunne verdraagzaamheid hoog opgeven, hunnen natuurgenoot en een groot vernuft miskennende, zich aan de eigene onverdraagzaamheid en liefdelooze beoordeeling ſchuldig maken, en vergeten, dat als twee het zelfde doen, het daarom nog niet het zelfde mag genaamd worden. Desniettemin rekenen wij in het algemeen eene zeer gezegende overwinst van onze dagen op onmiddelijk voorgaande de algemeen toegekende regten van *alle* menſchen op behoorlijke verlichting en beſchaving.

Wij erkennen meerdere vastheid, deftigheid, ernst, kalmte bij de vaders, ja wij willen eens toegeven meer diepte en grondigheid, misſchien meer beſchaving van enkelen, maar die *algemeene* koesterende gloed van licht en kennis, die aller harten en verſtanden, ook die van lageren, armen en ongelukkigen, doordringt, ten minſte doordringen *kan*, die zon van liefde, die ſtooft, warmt, en voedſel geeft voor den onſterfelijken geest, ſchijnt thans helderder, beter en krachtiger. Zij zal en moet dóórſchijnen, onze hemelſtreek verlichten, vervrolijken en van nevelen zuiveren, ondanks de pogingen van weinige dweepers, of van anderen, die, zich bevoorregt van middelen gevoelende, nog daarenboven zich bevoorregt van aanleg en verſtand wanen, en, die, daar zij het geluk als in pacht hebben,

ben, ook de wijsheid en wetenſchap ſchijnen te willen benaderen voor zich en hunne erven.

Het is onvoorzigtig, ja het zou ten uiterſte dwaasheid zijn, den armen zaken te leeren boven hunne kunde en behoefte, maar hoe onmogelijk is het hier perk en paal, zonder hardheid en zonder gevaar van onberekenbare ſchade, te ſtellen! Opvoeding is, en moet blijven, een werk van omzigtigheid en oordeel. Alles is niet voor allen; maar uitgemaakt zeker is het, dat het onderwijs, vooral van lezen, ſchrijven en cijferen, en die van vaderlandſche taal, zang, geſchiedenis en aardrijkskunde, ook de vorm van hetzelve, ontzettend veel gewonnen hebben in de laatſte dagen. Welk een onderſcheid! Bevorens de ſcholen donker en zonder lucht, de meesters; ieder afzonderlijk leerling bij zich roepende, en met dezen bij uitſluiting bezig, gard en plak achter zich, ſlechts leerende door angst en ſchrik — nu ruime, luchtige en vrolijke vertrekken, vervuld met lustige, aandachtige, gelijkelijk werkzame en aan orde verbondene kinderen, bezig gehouden door die opwekkende en liefderijke leerwijze, die gij in de openbare *examina* der armenſcholen zoo dikwerf hebt opgemerkt, en welke mij, ondanks eene gemeenzaamheid van twee en twintig jaren op de ſcholen zelve, nog dikwerf de tranen uit de oogen perst, bij het diep gevoel, hoe veel genoegelijker en doeltreffender het onderwijs van de lagere klasſe, bij de verbetering van het lagere ſchoolwezen door den onſterfelijken WERTZ en anderen,

ge-

geworden is, in vergelijking van vroegere dagen, waarvan ik, en velen, helaas! met mij den nadeeligen indruk maar al te zeer nog gevoelen. Maar zien wij de opleiding onzer jeugd ook eens van eene andere zijde.

Er is geen tijd, waarin meer over opvoeding van kinderen is gedacht, gewerkt en geschreven, dan de onze. De vaders dachten er slechts om, hoe het eigen spoor hunner ouderen, na behoorlijke ligchaams-ontwikkeling hunner kinderen, weder best in te slaan; wij denken, wij studeren er op, schier voor de geboorte onzer kinderen zelve. De vaders lieten het kind aan den natuurlijken aanleg en leiding meer, ja beter over; het teeder spruitje moet zich meer bij ons buigen naar onze *theorie* en *lectuur*. Zij gaven het kind, ter ontwikkeling van natuurlijke krachten, meer tijd, en volgden de bij hen, meer dan bij ons, geliefde stelling: langzaam gaat zeker. Wij, onder de banier van: wat gij doet doet het toch haastelijk, handelen als de hoveniers van vermogende Heeren, die wedijveren, om de vruchten, voor den tijd, het eerst, op een kunstmatige wijs, aan te brengen. Onze vaders hielden meer verband tot ligchaam en geest, om ze te zamen op te leiden, en te sterken. Wij schijnen het er bijna op toe te leggen, om den geest zoo te voeden, dat hij het ligchaam moede spoedig verlaat. Jagt van meesters, talen, lessen, wetenschappen, van uur tot uur, van dag tot dag, nemen allen tijd weg voor ligchaamsoefening, daar het minder op aankomt, zoo men meent.

De hoofdſtof echter, waarin, en waardoor de mensch leven moet, ſchier als de visſchen in het water, is de lucht. De lucht, en de oefeningen des ligchaams moeten ons, vooral als wij nog teeder en klein zijn, voeden en harden, opdat een gezonde ziel in een gezond ligchaam later menig zure beet en lastig pak verduren en torſchen moge in de groote ſchool der wereld. Het is met de opvoeding als met den geest der tijden eenigermate in het gemeen. Te voren was men, alles aan de natuur meer overlatende, met den loop der zaken meer te vreden; nu, meer met zich en zijnen tijd ingenomen, wil men *theoriën*, vroege ontwikkeling, voortgang, als vreesde men bij anderen, al ware het maar in naam en roem, ook van knappe, dat is, vroeg ontwikkelde, kinderen, af te ſteken. In het letters leeren, in het ſpellen zelve is zoo menigerlei *theorie*, dat men er ſchier in verwart. Men wil tot wijsheid en wetenſchap komen, als met geweld, onder dagelijks meer en meer aanrukkende ſchoolſtelſels en nieuwe leerwijzen. Zielenkunde met vormleer, en wat oudtijds voor rijpen leeftijd bijkans onbevattelijk zou geweest zijn, moet nu begrepen en verduwd worden door de teederſte kinderen van allerlei ſtand, die vrij wat waanwijsheid leeren, waar hun gehoorzaamheid en ootmoedigheid boven alles dienden te worden ingeprent.

Het is, ondanks het onbetwistbaar verbeterd onderwijs, waar, dat de groote les, dat *doen* boven *weten* gaat, menigmaal vergeten wordt. In het gemeen is onze tijd meer beſpiegelend, die der va-

de-

deren was meer handelend. Zij zwegen, wij fpreken meer. Wij hebben den mond vol van met den geest des tijds vooruit te gaan; zij gingen met ftillen en vasten tred misfchien beter voorwaarts. Wij fpreken gaarne van den geest, de ziel der dingen; zij hielden meer van de zaken zelve, die men als met den vinger vatten, bezitten en genieten kon.

Wij zijn echter ook vlugger, gemeenzamer, fpoediger aanfnellend ter hulpe. Zij waren minder gemakkelijk in gaan, opftaan, geven en verkeeren, maar ook eens toegezegde onderftand was zekerder, en daardoor gedurig en krachtdadig. Zij hadden minder geleerd, allerlei zaken van ftaat in het openbaar te beoordeelen en te behandelen, maar waren niet minder goede burgers. Zij vergenoegden zich meer met zichzelve; wij deelen guller en losfer met anderen. Hunne gelegenheid tot oefening was bekrompener, gelijk zij dan ook zelve, ter algemeene omvatting van alle menfchen als broeders, en dus als kinderen van éénen Vader, huiveriger en dus bekrompener waren.

Wij bogen met regt op meer gemeenzame oefeningen in kunst en wetenfchap, waarvan zij het regte denkbeeld en genot niet hadden; ja, daar zij in hunne ruimere vertrekken met wijde fchoorfteenen en kleine glasruiten, minder behoefte aan natuurlijke warmte en licht gevoelden, verheugen wij ons te regt, en aan de behoefte van *natuurlijke*, en aan die van *geestelijke* verlichting en verwarming, beter te mogen voldoen, en, fchoon

het niet te ontkennen is, dat er, uit al te groote begeerte naar licht en lucht, menige ruit breekt, waarvan tocht en ongesteldheid, zoo is het toch zeker, dat licht en warmte, altijd en overal, groei en leven bevorderen voor ligchaam en geest.

Niet te min stille orde en regelmatigheid waren bij hen te regt, en meer dan bij ons, hoog geacht, en indedaad, zoo wel in staten als huizen, zijn zij de bronnen van vrede en geluk. Onze hartstogten, gaande gemaakt door de groote omwentelingen die wij beleefd hebben, waren al te zeer in beweging, om, bij al het kraaijen en schreeuwen, dat wij onophoudelijk buiten gewaar worden, ook onze stemmen niet eens luid te verheffen en de vereischte kalmte te onzent inwendig, te handhaven.

Een der vruchtbaarste en gelukkigste voortbrengsels van onzen leeftijd is levendigheid en geestdrift, om te kennen en te weten, ja dat meer is, om te helpen. Hoe vele inrigtingen voor stommen, voor blinden, tot redding van drenkelingen, tot spijsuitdeeling voor behoeftigen, bevordering van koepokinenting, werkzaamheid voor ongelukkigen, zelfs voor die van goeden huize, met één woord, ten algemeene nutte, hebben in onze dagen leven, ontwikkeling en during erlangd! Wanneer wij de middelen onzer ouders, door gewone noch buitengewone belastingen, noch *reductien*, en wat dies meer zij, verzwakt, en hunne welvaart, door den bloeijendsten handel geschraagd, gadeslaan, en ze met de middelen van ons, in latere dagen, vergelijken, zoo reikt Weldadigheid ons de kroon in den wedstrijd

der

der liefde. Onze vaderen lenigden, ja in ftilte, enkele en bijzondere voorwerpen; wij hielpen, en helpen nog, algemeene met bijzondere onheilen. Geen' ramp, door losbarftend kruid fchier eene ftad vernielende, geen watervloed, dam en dijk ontwasfen, dorp aan dorp overftroomende, geene ijsdammen, geene fcharen gekwetfte helden, ftopten deze bron, altijd mild en levendig vloeijende, ja fpringende tot een' fontein, den beweldadigden hier ter verkwikking en hier namaals den weldoener ten eeuwigen leven. Gode zij dank! ondanks overheerfching en geweld, ondervonden van een volk, zoo wreed als ligtzinnig, zijn weldadigheid, verlichting, broederlijke liefde, befef van menfchenwaarde en oorfpronkelijke gelijkheid van nature, nog heilig aan den gevoeligen en vrijen Nederlander.

De geest van fpaarzaamheid was in verfcheidene opzigten meer het deel der vaderen. Behalve dat zij beter bewaarden, wat zij hadden, zoo wisten zij ook met minder ophef meer te doen. Hoogdravendheid en omflagtigheid hebben meer deel aan onze handelingen. Zij waren meer huiverig tot ontwerp, langzamer, maar ook meer gezet in de uitvoering. Wij nemen vlugger veel bij de hand, zijn dus in vele zaken handiger, voegen ligter middel bij middel, rasfcher plan bij plan, hebben fteeds den mond vol van verbeteren, verheffen, verlichten; maar vergeten wel eens, dat één enkel doorfchijnend helder licht te ftellen is boven veel fchemering en flikkering. Veel omhalens doet dikwerf weinig ten einde brengen; alle verandering is op verre na geene

verbetering, het beste *sijstema*, hoe wijsgeerig verdeeld, hoe juist berekend, komt het niet in werking en in omloop, de uitnemendste *nieuwe maatregel*, hoe noodzakelijk, wordt ze niet gehandhaafd en doorgezet, ieder hooglosselijk bevel, wordt het niet opgevolgd, ieder plan, blijft het alleen bestaan op papier of in teekening, geven slechts aanleiding tot beschuldiging van onberadenheid, oppervlakkigheid of zwakheid. Vastheid en eenvoudigheid deden onze vaders opmerken, dat bij veelvuldige verbouwing, al ware het gedeeltelijke verbetering, de grootsche aanleg, het prachtige van het geheel, en dus het oude en schoone, verloren ging; alle invoeging en bijvoeging geeft toch meestal misstand. Door onberadenheid werden bij ons *gildekassen* afgeschaft, terwijl daarna spaarbanken werden opgerigt; door onberadenheid verloopt de koophandel, voor een goed gedeelte, tot windhandel; (een woord, voor de vaders (*), door de vreesselijke gedachtenis aan den jare 1720, afgrijselijk); door onberadenheid en losheid is menig huisgezin te gronde gegaan, menig ambtenaar van zijn eerlijk brood ontzet, menige wet hervormd, menige zaak misvormd, en in het gemeen veel ontevredenheid geboren, waardoor omwentelingen zijn gerijpt met de bitterste vruchten.

Om dezen geest van vlugheid, maar ook omslagtig-

(*) Men bedenke hier en steeds, dat wij door den leeftijd onzer ouderen ongeveer die van 1740 tot 1780, en door den onzen van dien tijd tot ongeveer 1820 rekenen.

tigheid te kennen, zie men, als met een opflag van het oog, de werking van menige openbare *adminiftratie* thans in vergelijking van die der vaderen. Terwijl hare magt zich ligter en vlugger als werktuig beweegt, zijn echter hare raderen en raddraaijers menigvuldig, kostbaar — en de eigenlijke uitkomst is wel niet beter. Wat al gefchrijf, wat al openbare aankondigingen, befluiten, aanfchrijvingen, bladen, misfen, door menigte en omflag, doel, kracht en werking, daar zij in vroegere dagen klem, en nadrukkelijke uitvoering, ook van hunne fpaarzaamheid, ontleenden! Van de overleggingen en handelingen der hoofdbeftuurders van deze eerfte ftad in ons vaderland werd (en het was te laken) zeer weinig aangeteekend; maar het was te prijzen, dat, als men iets aanteekende, alles gefchiedde met orde en kortheid, en dat het ter uitvoering voorgenomene pal ftond ter handhaving. Thans beftaat er fchier geene bijeenkomst of vast gezelfchap, hetwelk niet heeft zijnen geheimfchrijver, voorzitter en *notulen*, waarin klein en groot genoegzaam even breed vermeld ftaan. De gefchrevene brieven van ééne maand, bij ieder openbaar beftuur, beflaan nu een omvang, gelijk aan dien van één en meer jaren bevorens. Zoo is het fchier met alle openbare ftukken, keuren, afkondigingen en aanfchrijvingen; waarvan het gevolg is, dat de openbare ftem, fchier heesch gefchreeuwd, naauwelijks meer hoorbaar geworden is, ten minfte de vereischte aandacht en invloed mist. De geest van oppervlakkigheid, woeling, omflag en bemoeijing wordt gevoed en verfterkt, door dagelijkfche bezoeken, door openbare en bijzondere

bijeenkomften, bij maandwerken en nieuwspapieren. Vrijheid van oordeel, geest van vergelijking, winnen hierdoor veld; maar juistheid en vastheid ontbreken; terwijl menig goed en grondig werk ongelezen blijft, en de tijd verfpild wordt bij befpiegeling over zaken, die men, door gemis van kennis en afftand, niet zelden, als door een vergrootend of verkleinend glas, duister en verward, althans niet in hare ware gedaante, ziet.

Het is eene opmerking, mijns oordeels, van belang: hoe, bij deze ftemming, de doode letter bij ons zoo veel meer invloed heeft, dan bij onze ouders, die meer ophadden met den levendigmakenden geest, die fchikt en bezielt naar het pas geeft. Hun beftuur en ftaats-huishouding was meer vaderlijk, en daarom niet zoo zeer naar gefchreven wet, hetzij zulks te regt of ten onregte was ingerigt. Alles werd bij hen meer gewijzigd naar tijd, omftandigheden, voorwerp en behoeften. Thans moet alles naar gefchreven boek en regel van wet en ftaat geordend of gewrongen, en alle de hoogfte magten zelve, al waren zij gezamenlijk overtuigd van het betere, zouden het minder goede, geboekt in eene ftaatsregeling, voorftaan, omdat in de doode letter de levendige geest van ieders regt en vrijheid gewaarborgd is, en alzoo overheerfching en willekeur worden aan banden gelegd. Wij, in deze verordening den grondflag van onze vrijheid en ons geluk boven anderen, onder een braaf en edel Koning, eerbiedigende, beflisfen natuurlijk niet in een pleit over een zoo gewigtig punt, dit overlatende aan die klasfe van regtsgeleerden, welke, als weleer die der geestelijken, op het

het openbaar gezag thans zeer ruimen invloed hebben; maar wij willen dit flechts aanmerken, dat, bij den heiligften eerbied en de pligtmatigfte opvolging der wetten en bepalingen, naar eed en woord, waaraan niemand, en een vorst het allerminst, zich mag onttrekken, al te ftrenge toepasfing door overdrijving, in fommige gevallen, hare nadeelen hebben kan. Overdrijving, zeggen wij, en wie kan het ontkennen, dat de kundigften, de geleerdften, de besten van onzen tijd niet zelden, door al te fterke drijving van eigen zin en eigen meening, te ftout beflisfen, waardoor zij der jongelingfchap dat voorbeeld onthouden van eerbied, befcheidenheid en onderfcheiding, die den aankomelingen in kerk en ftaat zoo wel ftaan. Over oud en nieuw, over godsdienst, wijsbegeerte, dichtkunde en ftaatszaken wordt dikwerf door dezen met eene ftoutheid, vastheid en hoogdravenheid geredeneerd en beflist, dat toon en voordragt den leeftijd niet weinig tegenfpreken. Gelooft men de jongelingfchap, bij hare eerfte proeven van vordering op de hoogere fcholen, bij haar eerst optreden tot de hoogfte fchool der ondervinding: vele loffelijke inrigtingen, vele nooit betwiste ftellingen, de heiligfte namen, de edelfte voorftanders van onzen roem en vrijheid, de eerbiedwaardigfte gefchiedfchrijvers, door de vaderen misfchien te zeer vergood, zijn fchier geen' aandacht, geene verdediging meer waardig, en moeten dalen beneden het peil, dat zij leerlingen, voor het vinden van gronden en zetten van bakens, ten behoeve van ons, meer bevarenen, wel willen ftellen, om ons, zoo het heet, voor fchipbreuk te bewaren.

Wij herhalen het, één der meest kenmerkende gebreken van onzen leeftijd is geweest, en bestaat nog in overdrijving, overspanning en partijdigheid. De geschiedenis heeft altijd, maar bijzonder in de laatste jaren, geleerd, hoe verkeerde toepassing de heiligste beginselen en edelste voorregten nadeelig is. Overdrijving, verkeerde toepassing en partijdigheid brengen den doodsteek toe aan orde, rust en veiligheid. De tooneelen van gruwelen, onder de eerbiedwaardigste namen gepleegd, zijn te verschrikkelijk, om ze u voor den geest te brengen, en de vreesselijkste dwingelandij is zeker die van eene razende, losgelatene, onbestuurde menigte; maar, des al niet te min, is en blijft de mensch, waar hij zich naar orde en wet wil schikken, waar hij zich verheugt, pligt boven alles te stellen, en alzoo zijnen Schepper en overheid vereert met een vrij en opgeruimd gemoed, door deugd en nijverheid, te groot en te edel, om slaafs zich te verbinden aan zulken, die zich bevoorregt achten, om uitsluitend te genieten en te gebieden. Veracht zij en blijve de leer van hun, die, de menschen als in twee deelen splitsende, zich zelve en weinigen, hun gelijk, als beschaafd en genietende, de overigen als onbeschaafde en werkende wezens aanzien; die overal geheime verbindtenissen tegen zich, overal verbonden tegen den staat tot moord en omverwerping van orde voorwendende, de razernij van enkelen velen aantijgen; die den naam van godsdienst misbruikende, den sluijer voor hunne bedoelingen zoeken, en, terwijl zij Gods woord door boekverspreiding en zendeling met de grootste drift be-

behartigen, de zaak der Christenheid in de ſchaal der *politiek* tegen hun belang opwegen!

Doch niet allen handelen uit kwade beginſels, velen uit dwaling. Deze laatſten vergeten, dat, even gelijk een zieke niet plotſeling tot genezing, en een razende niet dadelijk tot vol en kalm gebruik van zijn verſtand wederkeert, zoo ook al te groote *politieke* verhitting, ſlechts allengskens bekoelende tot gezonde ſtemming van hart en oordeel, altijd nog ſporen van overdrijving achter zich laat, en dat de genezing te beter of te langzamer werkt, naar gelange de geneesmeesters, bij den zwakke en kranke geroepen, min of meer kundig, handig en eerlijk zijn.

Ten ſlotte verliezen wij den moed niet, om te helpen en te genezen; maar helpen en genezen wij, naar de groote les des Evangeliums, eerst ons zelve. Voegen wij bij alles zachtmoedigheid en liefde. Zegen, zegen, ja driewerf zegen zij dien edele, die, allen ſtelſelgeest en partijzucht hatende, en, bij ootmoedig beſef van onvermogen, door Gods goedheid, kracht gevoelende, licht, waarheid, vrijheid, orde en werkzaamheid, altijd en overal, ijverig en beſcheiden, voorſtaat; die, aan oud noch nieuw, aan naam noch leus gebonden, naar één eenig middelpunt ſtreeft, dat namelijk, waar godsdienst, deugd, zedelijkheid, ware verlichting en beſchaving vereenigd zijn ten beste van het algemeen!

Zietdaar, mijne Vrienden! de ware wijsheid des levens, de echte *overeenſtemming*, de eenige en zui-

zuivere *Harmonica*, zoo als de edelſte Griekſche wijzen ze vereerden en ook wij haar moeten vereeren! Hoe weinig heerscht zij nog in het ſtaatkundige, burgerlijke en huisſelijke! Haar echter komt in alles de eerſte plaats toe; zij moet de ſpil zijn, waarom alles draait. Allen kunnen en moeten wij niet gelijk denken en handelen, anders ware de wrijving, de ontwikkeling, ja het dierbaarſte, dat de mensch bezit, de vrijheid verloren; maar in alles elkander te helpen, elkander te dragen, te verlichten, te verbeteren en door één gemeen *accoord* van onderſcheiden *inſtrumenten* en *ſtemmen*, dat is, van geaardheden, beginſels en bekwaamheden, in liefde en vergenoegen, met elkander te leven en te verkeeren, dat kunnen, dat moeten alle menſchen — en wij inzonderheid, die deze kunst van overeenſtemming of *Harmonica*, in dezen tempel, haar gewijd, offers toebrengen, en priesters van haar willen genoemd worden. Zoo voldoen wij aan onze roeping en aan onze beſtemming, als leden van de groote *harmoniſche* huishouding, welke in de ganſche natuur zich op het kennelijkst vertoont; aan dien geest, die al het werk Gods verbindt en ineénſmelt tot één grootsch en goddelijk geheel, waarvan wij hier den voorſmaak reeds kunnen genieten, om er hier namaals, bij het volle genot, den eeuwigen Vader, als de bron en het midden der hoogſte liefde en overeenſtemming, voor te danken, en in het bezit daarvan voor altijd te juichen.

* * *

II.

GESCHIEDENIS.

DE GESCHIEDENIS

DER

BESPIEGELENDE WIJSBEGEERTE,

BESCHOUWD

ALS DE GESCHIEDENIS DER ONTWIKKELING VAN DEN MENSCHELIJKEN GEEST; (*)

door

J. NIEUWENHUIS,

Hoogleeraar te Leyden.

De lofspraak, door CICERO aan de gefchiedenis gegeven, *dat zij de getuige der eeuwen is, het licht der waarheid, het leven van het geheugen, de leermeesteresse des levens en de ftem der oudheid*, mag, naar het oordeel van fommigen, waar zijn, met betrekking tot de daden en lotgevallen van enkele menfchen, ftaten en volken; ten aanzien dus der ftoffelijke deelen, als het ware, van dat gene, wat de krachten der natuur en der menfchen, in den loop des tijds, op aarde gedaan en bewerkt hebben. Maar, wanneer wij die

(*) Voorgelezen in de Maatfchappij: *Felix Meritis*, den 15 Maart 1826.

die krachten zelve, den aard en trap van derzelver ontwikkeling gadeflaan; fchijnt hun CICERO's loffpraak aan onderfcheiden bedenkingen onderhevig te zijn. Hoe dubbelzinnig toch, zeggen zij, is de getuigenis, welke de gefchiedenis geeft van den geest, die de afgeloopene tijdvakken eens volks bezielde; een' geest, van gelaat en beteekenis veranderende, naar mate men eene andere ftoffelijke zijde der gefchiedenis aanziet, of uit onderfcheidene oogpunten, als geleerde, als krijgsman, ftaatkundige, als belijder van eenig bepaald godsdienftig leerftelfel, als wereldburger of wijsgeer de menfchelijke zaken befchouwt. Heeft niet, vragen zij, het licht der waarheid, door de gefchiedenis ontftoken, veel overeenkomst met een dwaallicht, dat den reiziger, die het volgt, in den nacht misleidt, het fpoor doet misfen, op eenmaal uitgaat en in dikke duisternis laat rondtasten, daar, waar hij de meeste verlichting behoefde?

De gefchiedenis zou, naar CICERO, het voortleven der gedachtenis, het leven der geheugenis zijn: maar is zij ook niet dikwerf de dood des verftands, dat, duizelig geworden van het ftaren en turen op denzelfden draaikolk, waarin zich de geflachten en volken met de eeuwen verliezen, en diep gebogen onder den last, welken het geheugen der gefchiedkundigen nafleept, eindelijk fuft en wegkwijnt in de armen des bijgeloofs, der ligtgeloovigheid of dweeperij? — Als leermeesteresfe des levens is de gefchiedenis rijk aan lesfen en voorbeelden. Maar hoe kan, hetgeen gebeurd is, ons

eeni-

eenige waarborg geven voor hetgeen toekomſtig gebeuren zal; daar dezelfde oorzaken, juist onder dezelfde omſtandigheden, nimmer wederkeeren, en bij veranderde geſteldheid van zaken, tijden en plaatſen wel geheel andere uitkomſten kunnen opleveren. Als ſtem der oudheid verkondigt ons de geſchiedenis, in onſterfelijke toonen, de daden der vorige geſlachten; maar verkondigt zij ook het fabelachtige, geheimzinnige en onzekere dier oudheid zelve. Zoo bevestigt zij helaas! maar al te veel het gezegde van THUCYDIDES, dat de menſchen de overleveringen van zaken, die voor hunnen tijd, zelfs in hun eigen geſlacht, zijn voorgevallen, meestal op blind geloof, zonder naauwkeurig onderzoek, aannemen en voortplanten.

Alle deze bedenkingen echter, te zamen genomen, hebben in mijn oog niet dat gewigt, dat zij ons zouden kunnen overreden, om aan de waarheid van CICERO's lofſpraak te twijfelen, en dezelve te beſchouwen als overdreven, meer geſchreven in den hoogen redenaarsſtijl, dan in den kalmen toon der waarheid. Zekerlijk, wanneer men de geſchiedenis der ſtaten en volken in het groot en in derzelver onderling verband beſchouwt, als deelen van de geſchiedenis der menschheid; zoo wordt men tot vraagpunten geleid, waarop de geſchiedenis zelve, even als de godſpraken der ouden, dubbelzinnige antwoorden geeſt. Maar, gelijk wijze mannen zochten in te dringen in de bedoeling der godſpraken en naar die bedoeling dezelve uit te leggen; zoo leidt ons ook eene wijsgeerige beoefening der geſchiedenis uit menigen

doolhof, waar eene bloot geſchiedkundige kennis redding noch uitkomst kan vinden. Van dien aard is bij voorb. het onderzoek aangaande den verbeterden of verergerden toeſtand der wereld; de vraag: Is het menschdom voorwaarts of achteruit gegaan in kennis, beſchaving en zedelijkheid? of blijft het, tot een zekeren trap van beſchaving gekomen, op eene gelijke *betrekkelijke* hoogte ſtilſtaan; zoodat het, nu en dan, wel eenige vorderingen maakt, maar vervolgens weder terug gaat, en men dus met TACITUS zoude moeten zeggen, dat alle menſchelijke zaken, als in een' kring, beſtendig rondloopen, en de zeden zich, gelijk de ſaizoenen, beurtelings afwisſelen? Meer toch dan deze drie begrippen van teruggang, betrekkelijken ſtilſtand of voortgang zijn hier niet mogelijk. Maar wie weet ook niet, dat voor ieder van dezelve verdedigers zijn opgetreden? dat iedere partij, ter bevestiging van haar gevoelen, zich op de geſchiedenis beroept? — En echter is deze, ook hier, de getuige der eeuwen, het licht der waarheid, mits men wijsgeerig vooraf onderzoeke, hoe men haar moet raadplegen; de kunst verſta, om der geſchiedenis de belijdenis der waarheid te doen afleggen; de kunst van wel toe te zien bij het licht, door haren fakkel onſtoken. Moge het mij gelukken, M. H., ulieden van de gegrondheid dezer aanmerkingen te overtuigen, door eene beſchouwing van dat gedeelte der vraag, aangaande den voort- of teruggang van het menschdom in verſtandelijke en zedelijke beſchaving, hetwelk betrekking heeft tot het hoofdvak mijner let-

teroefeningen, de befpiegelende wijsbegeerte. Ik heb mij voorgenomen, uwe opmerkzaamheid te vestigen op den weg, dien de befpiegelende wijsbegeerte afgelegd en den gang, dien zij gehouden heeft, ten einde, in eenige algemeene hoofdtrekken, aan te toonen, dat hare gefchiedenis de gefchiedenis is der ontwikkeling van den menfchelijken geest.

Vreest echter niet, M. H., dat ik uw geduld wil vermoeijen, met u rond te leiden door de doolhoven der drogredenaars, in de fcholen der wijsgeeren, of in de ridderlijke fpelen en fchoolgeleerde kampplaatfen der middeleeuwen; of eindelijk in de luchtkafteelen, die fommige nieuwere wijsgeeren getracht hebben boven de wolken te bouwen. Behalve dat plaats en tijd zulks volftrekt niet gedogen, zou ook ik zelf hiertoe even weinig lust hebben, als gijl. om mij, langs dien weg, te volgen. Ik bedoel flechts het nadenken op te wekken tot verdere overweging eener ftof, overwaardig, dat zij ons, niet alleen thans, maar dikwerf bezig houde; eener ftof, juist gefchikt, om ons met hoogachting te vervullen voor de beoefening eener wetenfchap, die wel, eenen tijd lang, miskend en verwaarloosd, maar zoo min gemist kan worden voor onze maatfchappelijke en hoogere belangen, als het licht der *rede* zelve, wier tolk en priesteresfe zij is.

Om te voldoen aan de vereischte orde en duidelijkheid, die ons gebieden bij de befchouwing eener

 zaak,

zaak, te beginnen met eene naauwkeurige bepaling van dezelve, had ik mij voorgesteld:

I. De opgenoemde stelling te verklaren, door ontleding der denkbeelden, die zij bevat, of door te ontvouwen, wat wij te verstaan hebben onder de geschiedenis der bespiegelende wijsbegeerte, en de ontwikkeling van den menschelijken geest.

II. Vervolgens onze stelling zelve geschiedkundig te betoogen, en te besluiten.

III. Met eenige gevolgtrekkingen uit het verhandelde af te leiden.

Doch de rijkheid der stof en de kortheid des tijds, die mij hier tot derzelver overweging vergund wordt, — wil ik geen misbruik maken van ul. toegevende oplettendheid: — gebieden wij terstond dit onderzoek voor het tegenwoordige te beperken binnen de grenzen van het eerst opgenoemde stuk, en dat gedeelte van het tweede, hetwelk ons de beschouwing zal aanbieden van de geschiedenis der wijsbegeerte in het *Oosten* en in *Griekenland*, tot op den leeftijd van PYTHAGORAS.

I.

Op de vraag, wat verstaat men onder bespiegelende wijsbegeerte? zijn, van ouds af tot op onzen tijd, in de scholen der wijsgeeren zelve, zoo vele verschillende antwoorden gegeven, dat reeds de menigte der voorhandene bepalingen van dezelve den nadenkenden in het oog moet vallen. Met hare Grieksche benaming heeft onze Nederlandsche dit

ge-

gemeen, dat beide de begeerte naar en beoefening der wijsheid te kennen geven, en, *voorwerpelijk* genomen, beteekent het woord *wijsbegeerte* de wetenſchap en beoefening dier dingen, naar wier kennis en bezit de vrienden der wijsheid begeerig zijn. Maar wat begeeren dezen al niet te onderzoeken, te leeren kennen, te weten en te doen? Of wat kan er in het beſchouwende en beoefenende leven voorkomen, dat niet eenige wijsheid onderſtelt, eenige kennisſe van en geſchiktheid in het gebruik der meest gepaste middelen ter bereiking van eenig voorgeſteld goed oogmerk? — Heeft het laatſte betrekking tot de vermeerdering onzer kundigheden, inzonderheid tot het verwerven van klare en volledige begrippen, of tot het onderzoek der gronden van zekerheid onzer kennisſe; dan is de wijsheid, die wij najagen, *beſchouwende kennis.* In onze rijke, ter beoefening van wijsgeerige wetenſchappen bijzonder geſchikte moedertaal, onderſcheiden wij zeer juist de theoretiſche of beſchouwende wijsbegeerte, in de natuurlijke en beſpiegelende, naar het verſchil van beider bronnen en voorwerpen. De *eerſte*, de *natuurlijke*, ſchept hare bouwſtoffen uit de natuur der ligchamelijke wereld: de *laatſte*, de *beſpiegelende*, ontleent hare beſchouwingen uit den menſchelijken geest, den ons verleenden ſpiegel der redemagtige goddelijke en menſchelijke natuur, een ſpiegel, waarin het zelfdenkend verſtand de beelden beſchouwt, vergelijkt en beoordeelt, welke het zinnelijk en redelijk vermogen in dezelve vertoonen. Maar de

beschouwende wijsbegeerte wordt *werkdadige, beoefenende wijsheid des levens*, als men tracht de eindoogmerken van zijn bestaan te bereiken, en dat geen wenscht te doen, te worden, te zijn en bij anderen te helpen bevorderen, hetgeen men in ieder voorkomend geval redelijk goedkeurt of voor het beste moet houden. Twee zaken derhalve beschouwde CICERO (*), met regt, als de grondzuilen der wijsbegeerte, de *kennis der waarheid* en de *leer der eindoogmerken*; beiden bevat in de beantwoording van drie gewigtige vragen: Wat kan ik weten? Wat moet ik doen ter bereiking van het eindoogmerk mijns bestaans? En wat mag ik hopen betrekkelijk deszelfs bereiking? De eerste vraag is klaarblijkelijk zoo algemeen en onbepaald, als het getal der dingen oneindig is, waaromtrent menschelijk onderzoek kan verkeeren. Het is dan ook deze onbepaaldheid der voorwerpen van bespiegeling, welke PYTHAGORAS aanleiding gaf tot zijne verklaring der wijsbegeerte, als de zucht naar wijsheid in alle goddelijke en menschelijke zaken. Eene verklaring, die slechts ontwikkeld behoeft te worden, om den aard en het uitgestrekte gebied der wijsgeerige wetenschappen te kunnen overzien. De stof, namelijk, die zij ter beschouwing aanbieden, is al het goddelijke en menschelijke; het onderzoek, volgens de rede, naar het bestaan, de natuur, eigenschappen en werken van het hoogste Wezen; *de natuurlijke godgeleerdheid*, de beschouwing van de

(*) *Acad. Quaest.* IV. 9.

de ſtoffelijke of ligchamelijke wereld, van de krachten en algemeene wetten der natuur, van het onderling verband der deelen, de oorzaken en eindoogmerken van het geſchapene; maar inzonderheid de overweging van den mensch, de natuur, eigenſchappen en vermogens der ziel, hare zedelijke vrijheid en onſterfelijkheid. Wat overigens de Ouden onder het goddelijke en menſchelijke verſtaan hebben, leeren ons de *Socratiſche geſprekken* van XENOPHON, en eenige daaruit ontleende beſchrijvingen bij CICERO. Ook blijkt zulks uit hunne bekende drieledige verdeeling der wijsbegeerte in de *natuurlijke*, *zedelijke* en *redekavelende*; maar vooral uit de drie redebegrippen van het *ware*, *goede* en *ſchoone*, waarin zij den geheelen inhoud der wijsbegeerte rangſchikten.

Maar de kennis der goddelijke en menſchelijke zaken, welke de wijsgeer beoogt, is eene wetenſchappelijke kennis. Wat kan ik *weten?* vraagt hij, op welke gronden van zekerheid mijne overtuiging vestigen, en de bijzondere deelen dier overtuiging doorzien, als ſchakels, die, aan elkander verknocht, ééne keten van waarheden uitmaken; als verbondene deelen van een gebouw van menſchelijke kennis, welks grondſlag niet rust op bloote meeningen, op ſtoute gisſingen, ſcherpzinnige onderſtellingen, hooge waarſchijnlijkheden of blind gezag; maar op onwrikbare beginſels der rede? Dit laatſte kenmerk leidt ons tot de bepaling der beſpiegelende wijsbegeerte, als eene *wetenſchappelijke* redeleer der goddelijke en menſchelijke zaken. Hierdoor onder-

ſcheidt zich de wijsgeerte van alle bloot geſchiedkundige en zoogenaamde ſtellige wetenſchappen, die op hooger gezag, menſchelijke wetten en maatſchappelijke inſtellingen gebouwd zijn. Als wetenſchap ſtreeſt de redeleer naar doorgaande eenheid, volledigheid, klaarblijkelijkheid en vastheid van beginſelen.

Eindelijk is de vraag, wat kan ik weten? de ſpil niet alleen der beſchouwende, maar ook der geheele zedelijke wijsbegeerte. Voor deze beteekent zij: hoe ver reikt het licht en gezag der rede in de kennis van des menſchen zedelijke natuur, van het hoogſte goed, van der menſchen verordening, van zijne regten en pligten; van zijne betrekking tot deze en de bovenzinnelijke wereld? Doch ik acht hier mede genoeg gezegd te hebben tot opheldering van het begrip der beſpiegelende wijsbegeerte, als de wetenſchap van hetgeen de rede leert aangaande de natuur en zekerheid der menſchelijke kennis, onze betrekking tot deze en de hoogere wereld, en onze daaruit voortvloeijende regten en pligten.

Was nu de rede bij alle menſchen en volken even groot, even zuiver en verlicht; bereikte zij terſtond bij, of kort na de geboorte van het menſchenkind, hare volle rijpheid; werd zij door niets verhinderd, verzwakt of ontluisterd; was zij de voltooide rede, de waarheid, ſchoonheid en zedelijke reinheid zelve; ſprak hare kracht even luid, duidelijk en ſterk in de borst van het kind, den jongeling en den man; er zou geene geſchiedenis der

be-

befpiegelende wijsbegeerte zijn; maar het voltooid menfchenbeeld zou terftond, van den eerften ademtogt af tot op den laatften polsflag, het beeld der goddelijke rede zelve zijn; het zou, als eene godfpraak, op iedere vraag van het verftand en iedere zucht van het hart, oogenblikkelijk waar en volledig antwoorden. Thans echter, daar de rede, gelijk ieder ander vermogen van den mensch, verfchillende graden van fterkte heeft, onderfcheidene trappen van ontwikkeling, verfchillende tijdperken moet doorloopen, eer zij tot rijpheid komt, en ook dan nog, hetgeen zij is en worden kan, zelfs bij de edelfte fieraden van ons geflacht, een fchaduwbeeld is van het hooge ideaal der voltooide rede; thans is er eene gefchiedenis der befpiegelende wijsbegeerte, die voornamelijk zal moeten bevatten de verfchillende trappen van de ontwikkeling der rede, den invloed van uitwendige omftandigheden op dezelve, haren voortgang, ftilftand of teruggang in fommige ftukken en tijdvakken, en de verfchillende pogingen der wijsgeeren, om zich te verheffen tot het ideaal der ware en volmaakte rede. Doch zoo komen wij tot het begrip eener gefchiedenis van den menfchelijken geest.

De geest, of dat wezen in ons, dat gevoelt, denkt en wil, heeft wel in zich zelven de bewustheid van één perfoonlijk beftaan, van één hoofdvermogen; maar dat hoofdvermogen draagt, als ftam, verfchillende takken, die zich verre uitbreiden naar de zinnelijke en bovenzinnelijke wereld. Wie kent niet de drie hoofdvermogens, van ken-

nen, gevoelen en willen, waartoe de wijsgeeren alle de overige getracht hebben te herleiden? Maar wie kent ook niet die vele ondergeſchikte krachten der ziel, welke zij in deze naſporen? De *voorſtellende*, waardoor de geest een levendig beſef ontvangt van de indrukken der ligchamelijke wereld op de zintuigen; de *denkkracht*, die uit de zinnelijke aanſchouwingen begrippen vormt; het *oordeel*, dat dezelve vergelijkt; het *geheugen*, dat zaken, woorden en reekſen van denkbeelden getrouw in de ziel bewaart; de *terugroepende* en *ſcheppende verbeeldingskracht*; het *aesthetisch vermogen*, het gevoel voor het ware en ſchoone; het *verſtand*, dat, genoegzaam ontwikkeld en beſchaafd, zeer moeijelijke en afgetrokkene vraagſtukken oplost; de *rede* eindelijk, die eenheid, orde en zamenhang geeft aan alle voorſtellingen, gezindheden en daden van den mensch, en hem verheft boven de ſtoffelijke wereld? Wie kent ze niet, ten minſte bij namen, alle deze ondergeſchikte krachten der ziel, en weet niet tevens, dat gelijk in enkele eenige onzer natuurgenooten boven duizenden hebben uitgemunt, zoo ook hij een volmaakt mensch zoude zijn, bij wien iedere zielskracht volkomen ontwikkeld was, en die algemeene ontwikkeling van allen een harmonisch geheel uitmaakte! Maar te vergeefs zoeken wij dien volmaakten op aarde, en mogen ons gelukkig achten, zoo wij menſchen gevonden hebben, die, met uitſtekende zielsvermogens bevoorregt, er geſtadig en ijverig naar ſtreven om het hooge ideaal van derzelver harmoniſche ontwikkeling zoo niet te be-

bereiken, immers zoo nabij te komen als zulks mogelijk is. Maar ook bij deze zoowel als alle andere menſchen heeft de ontwikkeling der zielsvermogens zekere tijdperken des levens, volgt zij bepaalde natuurwetten, en rigt zich inzonderheid naar plaatſelijke en tijdelijke omſtandigheden, waaronder dezelve geſchiedt. Het kind bijv., leeft nog zoo geheel in de zinnenwereld, dot het naauwelijks voor iets anders oog en oor heeft, dan voor hetgeen door uiterlijken glans bekoort, de zinnen ſtreelt en het gevoel voor het groote en verhevene opwekt. In zijne ſpelen heerscht vooral de verbeeldingskracht, de zucht ter navolging en uitvinding. De kracht en verpligting van zedelijke wetten vermag het kind nog niet te bevatten, maar zijne gehoorzaamheid rust op gezag. Tot het wikken en wegen van gronden en tegengronden, tot een eigen vrij onderzoek der waarheid, is het verſtand des kinds nog niet rijp genoeg; maar het *eenvoudig kinderlijk* hart heeft den ſchoonſten aanleg tot gelooven, en het gelooft op gezag van ouders en leermeesters. Bij den jongeling ontwaakt het gevoel van vrijheid; ondragelijk worden hem de banden van blinde gehoorzaamheid; onverſtandig een geloof zonder redelijke overtuiging. Hij nadert tot den mondigen leeftijd, waarin de mensch, van ouderlijk opzigt en voogdijſchap ontſlagen, uit eigen oogen wil zien, en zijn eigen weg wil bewandelen, het tijdperk der verlichting, het tijdvak der burgerlijke, zedelijke en godsdienſtige vrijheid. Met het twintigſte jaar, zegt een voornaam ſchrijver, komt gemeenlijk eerſt

de

de mensch tot het volle gebruik der rede; met het veertigſte verkrijgt hij gewoonlijk die kloekheid des levens, welke anderen tot zijne oogmerken weet te gebruiken; maar met het zestigſte eindelijk de ware levenswijsheid, wanneer men begint de dwaasheden der beide vorige tijdperken in te zien, en dikwerf eindigt met de klagt, van eerst in de nabijheid des doods de kunst des levens geleerd te hebben.

Eene geſchiedenis van den menſchelijken geest zal derhalve de geſchiedenis bevatten van de ontluiking en den wasdom, de rijpheid en afneming der zielsvermogens, gelijk dezelve aan ieder tijdperk des levens bijzonder eigen zijn, zich ontwikkelen naar bepaalde natuurwetten en gewijzigd, belemmerd of bevorderd worden, door uiterlijke omſtandigheden. Van zoodanige geſchiedenis, de gewigtigſte voor den mensch, kennen wij ſlechts het denkbeeld, de algemeene grondſchets en vereischten; maar zoeken haar nog te vergeefs onder de werken der beroemdſte mannen, en vinden zelfs in de gedenkſchriften der grootſte menſchenkenners, die *veler menſchen ſteden gezien, en zeden geleerd*, en onderſcheidene ſtanden van nabij gekend hebben, eenige bijdragen. Eerst dan, wanneer ſchrandere waarnemers reizen door en rondom de wereld gemaakt zullen hebben, niet blootelijk om vreemde ſteenen, planten en dieren, maar voornamelijk om menſchen te leeren kennen, en hunne waarnemingen, door ſcherpzinnige wijsgeeren, onderling vergeleken, naauwkeurig ontleed en gerangſchikt zullen

zijn:

zijn: dan eerst verwachte men eene volledige geschiedenis van den mensch, en, met dezelve, een volledig bewijs van de waarheid der ſtelling, die wij thans zullen trachten te betoogen, dat de geſchiedenis der beſpiegelende wijsbegeerte de geſchiedenis is der ontwikkeling van den menſchelijken geest.

II.

Gelijk de beſchaving in het *Oosten* begon, is het te verwachten, dat de beginſelen der wijsbegeerte in het *Oosten* gezocht moeten worden: maar ook niets meer dan de eerſte beginſelen; daar volken, die nog op den trap der kindsheid ſtaan, voor geene afgetrokkene diepzinnige beſpiegelingen vatbaar zijn. De geſchiedenis bevestigt ook volkomen deze verwachting, en toont ons bij eenige Oosterſche volken ſlechts zoodanige en zoo vele vorderingen in wijsgeerige kundigheden, als overeenkomſtig zijn met den kinderlijken leeftijd der ontwikkeling hunner zielsvermogens. Het *philoſopheren*, diepzinnig nadenken over algemeene en afgetrokkene begrippen, valt niet onder het bereik van het kinderlijke verſtand, dat, hoe ſterk ook door aangeboren weetlust gedreven, wel ſpoedig vraagt naar de verklaring en de oorzaken der dingen, maar ook, bij gebrek aan de noodige kracht van doorzigt en redenering, even ſpoedig berust in de eerſte invallende gedachten; of, ongeſchikt tot het vereischte onderzoek en ongeduldig naar een bevredigend antwoord op zijne kinderlijke vraag, zich door het gevoel en de verbeelding laat wegſlepen tot het aannemen en vast-

vasthouden eener voorſtelling, die door de krachten van beide eenen diepen indruk op de ziel maakt. Wij behoeven ſlechts, om hiervan overtuigd te worden, terug te denken aan onze eigene kindsheid, en de geheel zinnelijke denkbeelden, die wij toen nog hadden, van deze of gene bovenzinnelijke dingen, als wij, door eenig toeval of levendigen indruk, met onze gedachten op dezelve gebragt werden; toen wij voorb. voor de eerſte maal van ons leven, den prachtigen ſterrenhemel aanſchouwden, of de zon zagen opgaan; of het oog lieten weiden over de onmeetbare wereldzee; of het eerſte menſchen-lijk zagen, het lijk misſchien van een bloedverwant, dien wij teeder bemind hadden. Maar zulke indrukken zijn dan ook levendige ſchokken der ziel, die haar niet dan met geweld, en ſlechts voor een korten tijd, van het zinnelijk aangename kunnen aftrekken. Tot dit keert zij ſpoedig terug en wordt door het zigtbare gelokt, door het ſchitterende, buitengewone, groote en vreemde, maar vooral door het genoegelijke en zinnelijk nuttige getrokken en geboeid. Van daar dan ook, dat de Oosterlingen ſlechts in die gedeelten der wijsbegeerte, die tot de *natuurlijke* behooren, in de wis- en natuurkundige-wetenſchappen, eenige vorderingen gemaakt hebben. Zoo getuigen de Grieken, dat zij de leer van de hemelspheer, van de zonnewijzers, en de verdeeling van den dag in twaalf deelen van de Babyloniers, maar de meetkunde van de Egyptenaren geleerd hebben. (*)

Hoe

(*) HEROD. II. 169.

Hoe gering echter zelfs de kennis dezer wetenschappen in het *Oosten* geweest zij, blijkt, onder anderen, daaruit, dat de Egyptenaren nog niets wisten van de leerstelling, eerst door PYTHAGORAS uitgevonden, aangaande de gelijkheid der vierkanten, die beschreven kunnen worden op de zijden eens regthoekigen driehoeks. Ook kan men waarlijk geene hooge gedachten koesteren van den staat hunner werktuigkunde, als men bij HERODOTUS leest, dat de Egyptenaren, om eenen buitengewoon zwaren last, op eenen afstand van twintig dagreizen te water, te vervoeren, twee duizend menschen, gedurende drie geheele jaren tot dien arbeid hebben moeten gebruiken. (*) Beschouwt men, van nabij, dat geen hunner werken, wat de alverwoestende hand van den tijd ontkwam; wie ziet dan niet in hunne schilderstukken, standbeelden, tempels en pyramiden de sporen van eenen kinderlijken geest, blijkbaar in de zucht naar het *groote* en *schitterende*, het *wonderbare* en *verhevene?*

Wat in heete landen, bij volken met eene gloeijende verbeelding uitgerust, die kinderlijke geest vermag, als hij zich verlustigen wil in het spel der droomende en scheppende verbeeldingskracht: getuigen nog hunne gedrochten en fabelen, vooral hunne bekende *duizend en eene nacht* Arabische, en *duizend en een dag* Perziaansche vertellingen.

Met den zin en het gevoel voor het groote, wonderbare en verhevene, staat in een naauw verband het besef van het *oneindige*, het *godsdienstig gevoel*, waardoor, zelfs naar de getuigenis van HE-

(*) HEROD. II. 175.

HERODOTUS, (*) de Oosterſche volken, en onder dezen weder het meest de Egyptenaren, boven alle anderen hebben uitgemunt, zoodat hunne priesters in veel grooter aanzien ſtonden, dan de wijsgeeren bij de Grieken, en de regtsgeleerden bij de Romeinen. Deze priesters waren hunne wijzen, hunne wetgevers en tolken der godſpraken, die, in beelden, gelijkenisſen, ſpreuken en geheimzinnige taal, lesſen der wijsheid mededeelden. Hetgeen de Grieken langs den weg van beſpiegeling en redenering zochten, meenden de Oosterlingen door hoogere, dichterlijke aanblazing en profetiſche ingevingen te verkrijgen; zoodat de eerſte beginſelen hunner wijsgeerige beſpiegelingen bevat zijn in, en vereenigd met hunne godsdienſtige leerſtellingen. Zoo bijv., ſchijnen de Egyptenaren de eerſten geweest te zijn, die de onſterfelijkheid van de ziel geleerd hebben. Maar die waarheid vermengden zij met eene fabel, dat des menſchen ziel bij den dood terſtond zoude overgaan in het ligchaam van eenig dier, op dien zelfden tijd geboren; en eerst dan, als zij den omloop door alle ſoorten van land-, water- en luchtdieren gemaakt zouden hebben — een' omloop van ten minſten drie duizend jaren; — dan eerst in het ligchaam van een mensch zoude wederkeeren. (†)

Uit dien zelfden kinderlijken geest, den Oosterling eigen, en niet minder blijkbaar in de ſchrikbeelden eener beangſtigde, als in de toovertooneelen eener bekoorlijke verbeeldingskracht, kan men ook de bronnen afleiden hunner beſpiegelingen over het

(*) II. 37.

(†) HEROD. II. 123.

het goede en kwade. Niets toch werkt ſterker op de kinderlijke ziel, dan de ondervinding van het zinnelijke goede en kwade. Van daar, dat kinderen goedhartige menſchen, die veel van hen houden, ſpoedig opmerken, met dezelve gemeenzaam worden en ſpelen; terwijl zij anderen vreezen en ſchuwen. Gaat deze kinderlijke trek gepaard met het beſef van zwakheid en onvermogen, een beſef, dat levendig wordt opgewekt door de ons omringende natuur en haren invloed op ons geluk en ongeluk: hoe gemakkelijk vervalt dan niet de onbeſchaafde mensch, met dien kinderlijken geest bezield, tot allerlei natuurlijk en godsdienſtig bijgeloof; tot allerlei dwaze verzinſelen en kunſtenarijen om gevaren af te keeren, zich van het genot der goederen te verzekeren, en hetzelve zoo veel mogelijk te vermeerderen. Door dien geest gedreven bewees de Egyptenaar godsdienſtige hulde aan allerlei, den mensch nuttige of ſchadelijke dieren. Door dien geest gedreven, ſchiep ZOROASTER's levendige verbeeldingskracht zijne beide rijken van licht en duisternis, en vervulde ze beide, onder de ſchepters van *Ormuzd* en *Ahriman*, met eene menigte goede en kwade geesten, die of weldadig op aarde rondwandelden, of, als *Ahriman*, uit helſchen wrok op het goede, in ſlangengedaante uit den hemel ſchoten om hetzelve te belagen en te verſlinden. Door dien geest gedreven, viel de Egyptenaar voor het ſtandbeeld der natuur ter neder, in diepe aanbidding van haar onbegrijpelijk wezen,

niet minder wispelturig en luimig in de uitdeeling harer gunsten, als ondoorgrondelijk in hare geheimen: en met het hoogste gevoel voor het godsdienstig verhevene, schreef zijne hand op dat standbeeld: „Ik ben, die ik was en zijn zal! Niemand „zal ooit vermogen mijnen sluijer op te ligten."

Zoo echter dit godsdienstig gevoel des Oneindigen bespiegelend blijft rusten op goddelijke zaken, en zich de mijmering verdiept in deszelfs afgronden; dan schieten alle stoffelijke voorwerpen te kort, om deszelfs kracht en levendigheid uit te drukken. Al bouwde men dan ook torens of tempels tot aan de wolken, en pyramiden op de toppen der bergen; het gevoel des Oneindigen, eens tot dweepen gebragt, versmaadt dat alles; versmaadt bij de oude Perzianen en Scythen alle afgodsbeelden, tempels en altaren, met handen gemaakt; huldigt ten hoogste den natuurdienst, den starrenhemel, als het dak van Gods heiligdom, bergkruinen, als zijne altaren, of donkere gewelven van honderdjarige bosschen als de geliefkoosde verblijven van geesten; of, eindelijk, zoo het wegschuilt in de diepte des gemoeds, dit godsdienstig gevoel; zoo vertoont het zich, in den al het stoffelijke verterenden gloed der Oostersche dweepzucht, als een streven en smachten naar de innigste vereeniging met de Godheid zelve, als een wegsmelten en zamenvloeijen der zielen in den oceaan des Oneindigen.

Een geheel ander gelaat vertoont ons de geschiedenis der Grieksche Wijsbegeerte. Hare ruwe bouwstoffen, uit het Oosten ontvangen, als een meng-

mengſel van godsdienſtige leerſtellingen en kinderachtige verbeeldingen, louterde de Griek in de ſmeltkroes eener gezonde oordeelkunde; ſcheidde de ongelijkſoortige, de wijsgeerige deelen van de godsdienſtige inſtellingen af, en bragt de eerſte onder het gebied van verſtand en rede. Indien wij echter beweren, op geſchiedkundige gronden, dat beide deze zielsvermogens in de Griekſche Wijsbegeerte zich vertoond hebben, als krachten, die, wat de vorderingen van den geest betreft, de jaren zijner jongelingſchap en naderende mondigheid aankondigden; zoo vergete men niet den gang der natuur. Deze toch is bij den mensch, als redemagtig wezen, geheel anders dan bij de vruchten des velds. Om uit den graankorrel de kiem, uit de kiem den halm, uit den halm de korenaar te ontwikkelen, verlaat zij, bij iederen ſtap, dien zij voorwaarts doet, de voorafgaande bereiding; na het ontſtaan van den kiem, den zaadkorrel met zijn hulſel en vliezen, en na den korenaar tot rijpheid gebragt te hebben, bekommert zij zich weinig om de inſtandhouding van den halm. Maar bij den mensch is het een geſtadige wasdom en zamengroeijing van nieuwe krachten, ter voortbrenging van hoogere ontwikkelingen, zoodat hij, hetgeen hij oorſpronkelijk ontving, niet verliest, maar behouden en vermeerderd ziet bij nieuwe ontvangſten, zelfs op den hoogſten trap zijner aardſche ontwikkelingen. Bij de zintuigen voegt hij gevoel en verbeelding; bij deze geheugen en verſtand; en als zij hem gebragt heeft tot het hoogſte gebruik

der rede, ontneemt hem de natuur de zinnen, het gevoel en de verbeelding niet, (CIC. *de fin.* IV. 14.), maar wijzigt, vermeerdert en veredelt, op iederen hoogeren trap van ontwikkeling, de werking van ieder vermogen der ziel.

Het onbepaalde gevoel wordt, op de jaren der jongelingſchap, gevoel van kracht, zelfſtandig beſtaan en vrijheid; gevoel voor eer en ſchande; gevoel voor het natuurlijk en zedelijk ſchoone; gevoel voor het ware en goede, mits ze zich aanbevelen door behagelijke formen. Van zelf ontvallen hem nu de kluisters van kinderachtige vrees en blinde onderwerping. Als jongeling begint hij zelf te denken; uit eigene oogen te zien, zich te verheffen boven de nevelen der kindschheid en de vooroordeelen van de eeuw, het volk en den ſtand waartoe hij behoort; en met eigene handen de waarheid op te delven uit hare verborgenſte ſchuilhoeken. Maar dienzelfden jongeling kleeft nog veel aan van de jaren der kindschheid, veel van de twistzucht en baldadigheid van den knaap; veel nog van die verregaande ligtzinnigheid der kinderlijke jaren, welke de gewigtigſte zaken kan opofferen aan een kortſtondig vermaak, welke even gemakkelijk van meeningen als van kleederen verandert, en waarvan reeds HOMERUS (*Iliad.* III. 108.) getuigde:

Steeds los zijn de harten der jeugd en wispelturig van aard.

Beſchouwen wij nu nog, mijne Heeren! uit dit

oog-

oogpunt de gefchiedenis der Griekfche Wijsbegeerte; en — nemen wij daarbij in aanmerking, zoowel den invloed der uitwendige omftandigheden op dezelve, als het nationaal karakter des Griekfchen volks, deszelfs aangeborene vlugheid en levendigheid, fnedigheid van vernuft, fcherpzinnigheid van geest, fchitterende verbeeldingskracht, maar ook verregaande ligtzinnigheid, ftrijdlust, eerzucht, en eene zoodanige onopregtheid en trouweloosheid, dat *Griekfche getrouwheid* tot eene fmaadrede geworden was (CIC. *pro L. Flacco C.* 4, 5, 7. *aliis locis*): houden wij, zeg ik, dit alles op het oog; dan zullen wij ligtelijk den weg vinden door den doolhof hunner wijsgeerige ftelfels en fecten heen, ter beoordeeling der vorderingen en afdwalingen van den menfchelijken geest.

De dichterlijke gevoels- en verbeeldingsphilofophie der Oosterlingen ontwikkelden de Grieken met eene groote mate van oorfpronkelijkheid, maar, vooral, met dat zuivere gevoel voor het ware, eenvoudige en fchoone, waardoor zij boven alle andere volken hebben uitgemunt.

Doch de oorfpronkelijke aanleg van hunnen geest, zoo bijzonder gefchikt voor den dienst der zanggodinnen, vond noch in de natuurlijke gefteldheid des lands, noch in hunne burgerlijke en godsdienftige inftellingen, eene bijzondere aanleiding ter opwekking en aankweeking van het Oosterfche gevoel voor het godsdienftig verhevene. „ In *Egypte*, „ bij voorbeeld, waar de zon beftendig brandt op „ onafzienbare zandwoestijnen, wier eentoonigheid

„ de eeuwigheid der natuur schijnt te verkondigen, „ vergrootte de verbeelding alles, en vervulde het „ volk, terwijl het zich in het onmeetbare verloor, „ met verbaasdheid en eerbied.

„ Maar in *Griekenland*, waar de lucht zuiver, „ de hemel meest altijd helder, en de rijkdom der „ afwisselende voorwerpen even groot als bekoorlijk is; waar de natuur, bij elke voetstap, telkens nieuwe schoonheden ten toon spreidt, in „ *Griekenland* verfraaide de verbeelding, op zich „ zelve veel rijker dan in *Egypte*, alle dingen en „ verspreidde over de werkzaamheden van den „ geest eene zoo zachte als vruchtbare warmte. „ (BARTHÉLÉMY, *Anach.* I. D. bl. 54.)"

Het was deze vruchtbare verbeelding en smaak voor het schoone, die den Griek doordrong, niet alleen toen hij zijne goden en helden bezong, lof- en krijgsliederen ter hunner eere aanhief, of bergen en dalen, bosschen en beken bezielde; maar ook, toen hij de eerstelingen zijner wijsgeerige bespiegelingen dichterlijk tooide. Het was dus verbeelding en smaak, die te weeg bragt, dat zijne oudste Wijzen tevens dichters geweest zijn, en de dichterlijke vlugt hunnen Wijsgeeren bijbleef, zelfs in de bloeijendste tijdvakken hunner bespiegelingen. Of zijn het alleen de zoogenaamde liederen van ORPHEUS over de geboorte der goden, den oorsprong aller dingen uit de chaos en het groote wereldëi? Zijn het naderhand slechts de guldene verzen van PYTHAGORAS, of de wijsgeerige dichtstukken van EMPEDOCLES, XENOPHANES, PARMENIDES, EPI-

CHARMUS en anderen, die deze ſtelling bevestigen? of getuigt zulks niet inzonderheid de geheel dichterlijke, dramatiſche en mijthologiſche wijze, waarop de goddelijke PLATO gewoon was, zijne wijsbegeerte te ontvouwen? — Ja zelfs, in den meest prozaïſchen, afgetrokkenen, maar even helder als diepdenkenden ARISTOTELES erkennen wij nog, uit zijne menigvuldige aanhalingen van dichters, uit zijne gepaste vergelijkingen en bevallige voordragt, maar vooral uit de denkbeeldige fijnheid en weelderigheid zijner *theoriën*, den invloed van Griekſche verbeelding en ſmaak op de beoefening der afgetrokkene wetenſchappen.

De burgerlijke geſteldheid der Griekſche ſteden en ſtaten, geheel onderſcheiden van de aartsvaderlijke en despotiſche regeringsform der Oosterlingen, berustte aanvankelijk op het ontwaakt gevoel van burgerlijke vrijheid, van eer en menſchenwaarde, van broederlijke gelijkheid in regten en pligten; op beginſelen derhalven, die, hoe heilig ook voor de belangen der menschheid, echter bij volken, nog op een lagen trap van beſchaving ſtaande, ligtelijk aanleiding kunnen geven tot misbruik, twisten, verdeeldheden en buitenſporigheden. Maar van zulke gebreken worden vrije menſchen minder terug gebragt door dwang- en tuchtmiddelen, dan door overtuiging en overreding. Vandaar dan ook, dat de zang- en dichtkunst zoowel, als de welſprekendheid en wijsbegeerte, aan deze eerſte maatſchappelijke bedoelingen dienstbaar werden; dat een tolk der goden, ORPHEUS, de menſchen uit

 de

de wouden verzamelde, en eenen heiligen ſchrik inboezemde voor moord en doodſlag; dat hij ook daarom gezegd wordt, door zijne welluidende toonen tijgers en leeuwen getemd, dat AMPHION zelfs de ſteenen bewogen zou hebben, en de menſchen gelokt en geleid, waar heen hij wilde. Want hierin, zegt HORATIUS, beſtond de eerſte menſchelijke wijsheid, het algemeen en bijzonder eigendom te leeren eerbiedigen; het heilige van het wereldſche te onderſcheiden; den dierlijken wellust te beteugelen, de huwelijksregten te handhaven; ſteden te bouwen en wetten te geven. Zoo waren dan ook de eerſte Griekſche Wijsgeeren wetgevers, hoofden en leidslieden des volks; en hunne wijsheid die wijsheid des levens, welke verſtrooide menſchen binnen ſteden verzamelde, maatſchappelijk beſchaafde, wetten en zeden gaf, naar hunne behoeften berekend. Nog worden, met eerbied, de namen genoemd der zeven Wijzen van *Griekenland*, die, als tijdgenooten en vrienden, de volksbeſchaving bewerkt en beſtuurd, en der wijsheid van het maatſchappelijk leven eenen ingang gebaand hebben in de harten der menſchen. Onder dezen ontmoeten wij THALES, den grondlegger der eigenlijk afgetrokkene beſpiegeling, den ſtichter der *Iöniſche*, der eerſte ons bekende Wijsgeerige ſchool. Hij wordt geroemd als een, voor zijnen tijd, groot Natuur- Sterrekundige en Staatsman, en door CICERO genoemd: *de wijste onder de Wijzen.* Uit den algemeenen geest en de ſtrekking der *Iöniſche* Wijsbegeerte blijkt duidelijk, dat de beoefening der Wis-,

Na-

Natuur- en Sterrekunde hem het eerst geleid hebben tot afgetrokkene bespiegelingen, tot het onderzoek van de natuur der sterren, der stoffelijke wereld en hare beginselen. Welke vraag ook kan voor den opmerkzamen en gemoedelijken Natuurbeschouwer gewigtiger zijn, dan die naar den oorsprong van het Heelal? — Wij, die, als kinderen reeds, uit den bijbel geleerd hebben, dat alles van God is geschapen, mogen dat gewigt minder levendig beseffen; maar voor menschen, geheel onbekend met onze bijbelleer van God en de schepping, moet die vraag, eens in den geest opgekomen, zoo belangwekkend zijn, dat zij, van dat oogenblik af, al hun denken als in dit punt vereenigen, en niet rusten kunnen, voor dat zij eenig aannemelijk antwoord op dezelve gevonden hebben. Overwegen wij dit antwoord van THALES en zijne leerlingen; dan zien wij reeds daarin, met blijde deelneming, de snelle vorderingen van den menschelijken geest, in de opklimmende ontwikkeling en veredeling zijner voorstellingen aangaande den oorsprong der wereld. Bij THALES zelven is de eerste oorzaak, de oorspronkelijke grondstof, druipvormig vloeibaar, *het water*. Bij zijne leerlingen vinden wij dat beginsel reeds fijner uitgewerkt, van trap tot trap vergeestelijkt en voorgesteld als eene veerkrachtige vloeistof, als lucht, als ether, als eene oneindige wereldstof; en zoo klimt in zuiverheid het begrip van eerste oorzaak op tot dat van een onstoffelijk Wezen; komt althans daaraan zeer

nabij, in de leer van ANAXAGORAS, die het eerst in den mensch ligchaam en ziel onderfcheidde, en uitdrukkelijk beweerde, dat niet het zintuig zelf ziet of hoort, maar de ziel van den mensch; en dat, gelijk deze met het ligchaam verbonden is, zoo ook de wereldziel met het heelal.

Van het ftandpunt der Socratifche Wijsbegeerte den gang der Ionifche, Eleatifche en andere Natuurphilofophieën overziende, verwijt men dikwerf, maar te onregt, dezelve, dat zij beginnen, waar zij hadden behooren te eindigen; dat zij, in plaats van met de zedelijke Wijsbegeerte, met het onderzoek der natuur, verordening en zedelijke verpligting van den mensch te beginnen, zich verdiepten in de verborgenheden en eeuwige duisternisfen der Natuur, en zich zelven alzoo verloren in het knellend gevoel der onzekerheid aller menfchelijke kennis. Maar de gefchiedenis zelve houdt ook hier een' gelijkvormigen gang met de natuurlijke ontwikkeling van den menfchelijken geest. Niet de onzigtbare, inwendige mensch, maar de in het oog loopende, hart en zinnen boeijende, uitwendige dingen trekken het eerst en het meest onze opmerkzaamheid. Zelfs het kind ziet gaarne naar de lucht en wolken, en blijft eerder hangen aan de voorftelling van — ik weet niet welke gedaanten van — dieren of voorwerpen, die hij waant in die wolken te zien, dan dat het in zich zelve zoude inkeeren en dat wonderbaar vermogen der verbeelding onderzoeken, dat naar vaster wetten die figuren bepaalt.

Het

Het zoude ons te ver heen leiden, M. H.! en behoort ook eigenlijk meer tot de geschiedenis der verschillende wijsgeerige stelsels, om in den aanleg, de optrekking en voltooijing van ieder stelsel, als met den vinger aan te wijzen de ontwikkeling, gedeeltelijken voortgang, maar ook gedeeltelijke afdwalingen van den menschelijken geest. Doch dit meenen wij nog, ter verdediging van den aard en de strekking der wijsgeerige bespiegelingen vóór SOCRATES, te moeten aanmerken, dat zij geheel overeenkomstig met den gewonen gang der menschelijke ontwikkeling geweest zijn, en de zedelijke Wijsbegeerte niet alleen niet verwaarloosd, maar zelfs, naar de gesteldheid dier tijden, en de bereikte hoogte van redebeschaving, gelukkig beoefend hebben. Wat ook CICERO en anderen zeggen mogen ter eere van SOCRATES, alsof deze de eerste geweest zoude zijn onder alle de Wijsgeeren, die de bespiegeling van den hemel terug riep, en de wijsbegeerte des levens deed inkeeren in de woningen en betrekkingen der menschen: wij denken hier aan PYTHAGORAS, en den invloed van zijne leer en verbond, niet alleen op de wetenschappelijke beoefening der zedelijke wijsbegeerte, maar vooral ook op de harten en zeden der bewoners van *Groot Griekenland*. Doch dit is niet te ontkennen, dat, in de overige deelen van hetzelve, de Wijsgeeren, die vóór SOCRATES geleefd hebben, veel te voorbarig, te nieuwsgierig en te diepzinnig nadachten over de verborgenheden der schepping, over de beginselen

en

en grondſtoffen, over den oorſprong der wereld en de natuur der goden. De beide laatſte onderwerpen liggen boven het bereik der menſchelijke bevatting. En om gelukkig te ſlagen in het onderzoek van de eerſte, ontbrak het hunnen leeftijd aan den rijkdom der wis-, natuur- en ſterrekundige hulpmiddelen van de beide laatſte eeuwen. Geen wonder dan ook, M. H.! dat zij hunne wijsgeerige verklaring van de wetten der Natuur, de leer der beweging, de eigenſchappen der ligchamen en van de werking der krachten, meer op verdichtſelen, dan op waarnemingen en daaruit afgeleide wettige gevolgtrekkingen gebouwd hebben. Van daar, dat zij, toen zij de hoogſte vlugt wilden nemen, juist het diepſte gevallen zijn; dat hunne leerſtellingen over den oorſprong der goden, de natuur en bovenzinnelijke wereld, dikwerf meer gelijken naar droomen van waanzinnigen, dan naar gevoelens van wijze mannen. En echter is ook hier veel heerlijke tarwe opgeſchoten onder de menigte van onkruid. Want, ſchoon wij geheel onkundig zouden moeten zijn in den tegenwoordigen ſtaat der natuurkundige wetenſchappen en blind vooringenomen met de Oudheid, zoo wij deelen wilden in het gevoelen van ſommigen, dat er weinig of geene nieuwe ontdekkingen gemaakt zijn, die niet reeds bij de Ouden zouden voorkomen; zoo is het echter niet te ontkennen, dat zij menig een' diepen en waren blik in de verborgenheden der ſchepping geworpen, en reeds veel geweten hebben van datgene, wat in latere

eeu-

eeuwen of op nieuw ontdekt is, of als nieuwe uitvinding bekend gemaakt.

Hoe zou ook iemand de verhevene ſtrekking miskennen van hunne natuurbeſchouwingen en derzelver invloed op geest en hart? of het voor beuzeltaal houden van droomende Natuurphiloſophie, als hij bij CICERO leest: „Natuurkundige beſchouwingen verheffen ons boven het aardſche; voeren ons op naar hoogere gewesten; hebben veel bekoorlijks, zoo ten aanzien van de grootheid der onderwerpen, die zij bevatten, als met betrekking tot het onuitſprekelijk genoegen, dat wij ſmaken mogen, wanneer het ons gelukt, iets te vernemen van de geheimen der natuur, en de zwarigheden te overwinnen, die daarmede gepaard gaan. Bij nieuwe ontdekkingen of opgeſpoorde waarſchijnlijkheden vervullen zij de ziel met een onbeſchrijfelijken wellust" (CIC. *Acad.* IV: 40.). „Zij geven aan de verbeelding een ruim veld, aan het hart een wezenlijk genot, ja eenen voorſmaak des hemels, door ons te verplaatſen op hooger ſtandpunt in Gods onmeetbaar heelal, om van daar een' blik te mogen werpen op dezen onzen aardbol en de oneindige ruimte der hemelen. Zij leiden ons op tot God; ſlaken de kluisters van het bijgeloof; zij munten uit in voortreffelijkheid en in nuttigheid. (CIC. *Tuic.* I. 17, 21. *de fin.* I. 19.).

Doch het veld, M. H.! dat wij betreden, wordt te rijk en te uitgeſtrekt, om er met haastige ſchreden over heen te loopen, en de tijd is te veel ver-

verſtreken, om er langer op te vertoeven. Verlaten wij het dan voor het tegenwoordige, opgewekt om het, voor ons zelve, meer van nabij te beſchouwen, of gezamenlijk, bij eene andere gelegenheid, op nieuw te bezoeken.

DE
GROOTHEID EN VAL
VAN
TYRUS;

DOOR

C. DE KONING, Lz.

Er is voor den beoefenaar der geſchiedenis geen bekoorlijker tafereel, M. H.! dan de beſchouwing van eenen ſtaat, vermogend door den koophandel; rijk door de zeevaart; gelukkig door bloeijende fabrieken en trafieken, en eerbiedwaardig door de beoefening dier kunſten en wetenſchappen, welke het verſtand beſchaven, den geest verlichten, het oordeel ſcherpen, en den redelijken mensch op een ſtandpunt plaatſen, dat voor den ruwen en onbeſchaafden ſterveling onbereikbaar ſchijnt.

Gij weet het, M. H.! zonder koophandel kan de menſchelijke maatſchappij niet beſtaan. Want hij is het, die alle de deelen van het groot geheel te zamen voegt; de band die alle volken vereenigt; die menſchen, uit verſchillende luchtſtreken, uit geheel andere werelddeelen, van geheel andere neigingen, tot één groot huisgezin, in eene maatſchappij van vrienden en broeders herſchept.

De

De krijgstogten der helden, de onverwinnelijke moed der vlootvoogden, verbazen en treffen ons; maar het fpoor der helden is met tranen bedekt, en bloedrood is de weg die ter overwinning geleidt. Slaat de gefchiedenis open, M. H.! en gij zult vinden dat ik de waarheid fpreek. De overwinnaar moge CYRUS of ALEXANDER, SCIPIO of TAMERLAN heeten, moord en brand, bloed en tranen vergezellen en volgen hem, en de weeklagten der tienduizenden verdooven den zegezang die hem ter eere klinkt.

Maar opent die zelfde gefchiedenis en wendt de oogen naar een arbeidzaam volk. Het breekt door de hinderpalen heen, welke de natuur hetzelve heeft tegengefteld. Wat eigen grond weigert te geven, haalt het van elders. Dit kost moeite, geduld en opoffering, maar alle zwarigheden worden overwonnen door aanhoudende vlijt; en groot is de belooning, rijk is de vrucht die een onvermoeide arbeidt ons fchenkt.

De landman beploegt den akker, ftrooit het zaad in den grond, werkt van den morgen tot den avond; hij hoopt wel op gewin, maar zekerheid heeft hij niet. De oogsttijd nadert, hij ziet uit met verlangen. De dag der inzameling is daar, de fikkels worden aangeflagen en volle garven bekroonen zijne vlijt.

In dit beeld van den landman, M. H.! vindt gij de trekken van een arbeidzaam volk. Zulk een volk beteugelt, als met eene alvermogende hand, de kracht der elementen. Zeeën en vloeden ftellen gee-

geene palen aan de uitbreiding zijner magt, en gelijk de landman door geene mislukte onderneming wordt afgefchrikt, om den arbeid met vernieuwden moed te hervatten; zoo hervat een arbeidzaam volk met dubbele kracht het werk en ziet eindelijk zijne vlijt met den gewenschten uitflag bekroond.

Europa is het eenige werelddeel niet, dat de aandacht van den befchouwer trekt, omdat hij daar volken ziet, rijk door voorfpoed en geluk. Het weleer zoo bloeijende *Venetië* en ons eigen vaderland zijn de eenige ftaten niet, die door koophandel en zeevaart opftegen tot een toppunt van magt, dat den beoefenaar der gefchiedenis verbaast, en hem aan de waarheidliefde der fchrijvers zou doen twijfelen, zoo de gefchiedenis der oude wereld ons geene handeldrijvende volken deed zien, wier rijkdommen en magt die der grootfte koningen evenaarden, ja in vele opzigten overtroffen, zoo de uitfpraak dier fchrijvers niet door goddelijk gezag was bevestigd.

Ja, M. H.! de gefchiedenis vertoont ons in ontzettende tafereelen de wisfelende lotgevallen der natien. Volken, opgeftegen ten toppunt van magt, zien wij als in den afgrond nederzinken en als bedolven door den vloed, wiens geweld zij, eeuwen achtereen, hadden beteugeld en getemd.

Vergunt mij, dat ik de waarheid van dit gezegde door een treffend en leerzaam voorbeeld bevestige, en verleent mij daartoe, voor eene korte poofe, uwe toegenegene aandacht.

Aan den oever der Middellandfche zee, ten noor-

den van *Egypte*, ten westen van *Palestina*, in de nabijheid van den berg *Libanon*, woonde, in overoude tijden, meer dan 1440 jaren voor de geboorte onzes gezegenden Verlosfers, een klein en magteloos volk, waarvan de geschiedenis KANAÄN, den kleinzoon van NOACH, als ftamvader noemt. JOZUA, de veldheer van *Israël*, verdreef dat volk uit het land waarin het van oude dagen woonde; de nood dwong het een ander verblijf te zoeken, en zij vonden het op dien onvruchtbaren grond, welke de gefchiedfchrijvers en aardrijkskundigen *Phenicië* hebben genoemd.

Een klein volk, op eenen onvruchtbaren bodem als nedergeworpen, moest wel naar een middel van beftaan zoeken, wijl de landbouw noch de veehoederij er geen aan de hand gaf. De *Pheniciërs* deden het; zij zagen de Middellandfche zee in hare ganfche uitgeftrektheid, Zij overwogen de voordeelen welke hun te wachten ftonden, wanneer zij bij andere volken vinden konden wat hun ontbrak. Zij zagen den *Libanon* en zijn cederbosch; floegen handen aan het werk, bouwden fchepen, en de koophandel, de koophandel, M. H.! fchonk hun die onuitputtelijke rijkdommen, waarvan men in onze dagen bijna geen denkbeeld heeft. *Amfterdam*, beladen met de fchatten van de eerfte helft der achttiende eeuw; *Venetië*, rijk door den overvloed van drie werelddeelen; geen dezer beide fteden was zoo vermogend als *Tyrus*, de hoofdftad van *Phenicië*n, in haren bloeijenden ftaat.

Tyrus, in den oosterfchen ftijl, de dochter van

Si-

Sidon genoemd, omdat het door *Sidoniers* werd gesticht, was de kroon van alle de steden der Middellandsche zee. De burgers dier stad waren vindingrijk en vol moed. Zij doorgrondden de voordeelen, welke de ligging hun schonk, en zij maakten van die ligging een uitnemend gebruik. De zee, zoo dachten zij, scheidt de volken wel van elkander, maar de zeevaart verbindt hen. Niets dan dit middel vergoed ons, wat een onvruchtbaar land ons niet geven kan. Maar, hoe den togt te ondernemen, dien zij op het oog hadden? Geene andere leidslieden, geene andere wegwijzers kenden zij dan het gestarnte van den grooten en kleinen beer. En echter, M. H.! het zou ongeloofelijk schijnen, zoo de geschiedenis, zoo de openbaring het niet als zeker opgaf; en echter deden de schepen van koning SALOMO, door Tyrische zeelieden bestuurd, togten van drie jaren, terug brengende die onmetelijke schatten, die voorwerpen der natuurlijke historie, waarvan *het Boek der Koningen* en dat *der Kronyken* met verwondering spreken. Zoo veel vermogen standvastigheid en moed!

Wat wij met regt in de *Pheniciers* bewonderen; de deugden van naarstigheid en goed overleg, welke de geschiedenis hun toekent; diezelfde goede hoedanigheden werden, in den jare 1627, door den Paltzischen gezant RUSDORF aan de Nederlanders toegeschreven: „ In dat land," zegt hij, „ is lui
„ te zijn eene misdaad. Ieder wordt voor een nut-
„ teloos burger gerekend, die onkundig is van den
„ staat des lands. Ten opzigte van zee- en koop-

„ handel ſtreven zij niet ſlechts in ſtoutheid, maar „ ook in beleid, alle andere volken voorbij. Gelijk „ *Athene* de meesteresſe was van *Griekenland*, zoo „ is het Nederlandsch Gemeenebest de meesteresſe „ van *Europa*. Niemand durft hen, van welke „ zijde ook, aantasten, want hunne vloten en le- „ gers zijn altijd gereed. Zij zijn, in den volſten „ zin, beheerſchers der zee, en geen volk of ko- „ ning is grooter dan zij." — Zoo was *Nederland* in vroegere dagen, zoo was *Tyrus* in den ouden tijd. Wat *Tyrus* geworden is, heeft de geſchiedpen voor ons en voor de volgende geſlachten bewaard.

Gelijk alle Heidenſche volken, waren de *Pheniciërs* afgodendienaars. *Baäl* en *Astaroth*, dat is de zon en de maan, waren de oppergoden, die met plegtige aanbidding en feestelijk werden vereerd. Door de ſchreeuwende zedeloosheid was het land als met gruwelen overdekt, en nogtans ſteeg *Tyrus* tot zulk eenen hoogen trap van voorſpoed, dat een Oostersch dichter in profetiſche verrukking van den vorst van *Tyrus* zegt: „ Uw woon- „ plaats en zetel was als een aardsch paradijs. Al- „ lerlei edele geſteenten bedekten u. Fijn lijnwaad „ was uwe kleeding. Muzijk van rinkelbommen „ en fluiten vergezelden u, toen gij den troon be- „ klom. Gij waart een uitgeſpreide overdekkende „ cherub en ſtond op eenen heiligen berg. Gij „ wandeldet in het midden van fonkelende ſteenen, „ en uwe ſchatkisten waren vol goud en vol zil- „ ver!" Wie zegent den koophandel niet, wanneer

neer hij ziet welke rijkdommen hij aanbrengt, want aan niets dan alleen aan den handel was *Tyrus* zijne grootheid verfchuldigd. Maar die overvloed, deze fchatten, bragten weelde voort, die, te hoog in top geftegen, de moordenaresfe van de welvaart der volken en het bederf van den koophandel is.

Uit de gefchiedenis van ons eigen vaderland is het bekend, hoe onze voorfpoed de nijd en de afgunst der naburen heeft opgewekt; hoe jaloerfche koningen, door haat en wraakzucht gedreven, onzen ondergang hebben gezocht. Gelijk *onze* grootheid hun in de oogen ftak, zoo deed ook de grootheid van *Tyrus* de Asfyrifche en Babijlonifche koningen; en wat SALMANASSAR in den tijd van vijf jaren niet volvoeren kon, dat volvoerde NEBUCADNEZAR, na eene belegering van dertien jaren. Maar, fchoon hij het oude *Tyrus*, op het vaste land gelegen, overmeesterde, het nieuwe rees als uit de baren der zee, in het midden van een eiland op, en alle handelhuizen vertrokken derwaarts. Daar ftonden op nieuw die lange rijen van pakhuizen en magazijnen; daar lag die oorlogsvloot, welke de fchrik der zeeën was; daar ontlaadde en bevrachtte men die duizenden van kielen, die de rijkdommen der drie werelddeelen aanbragten en vervoerden. In dat nieuwe *Tyrus* ftonden weder die fchitterende paleizen en kostbare woningen, die geopende winkels, voorzien van alles wat den fmaak ftreelen en de begeerte voldoening geven kon. In dat nieuwe *Tyrus* was weder dat eigen gewoel, die rustelooze werkzaam-

 heid,

heid, dat loopen en draven van den morgen tot den avond; daar wemelden weder langs de ſtraten die duizendtallen van ingezetenen en vreemden, welke de koophandel te zamen bragt. Dat nieuwe *Tyrus* voegde eene menigte kleine plaatſen, zetels van fabrijken en kunstvlijt aan een, en vormde aldus eene groote en magtige ſtad, die de geheele kust en de eilanden beſloeg, en door hare hooge muren, uit vierkante ſteenen gebouwd, en door hare dubbele haven, den beſchouwer verrukt en opgetogen hield.

Van den ſtaatkundigen toeſtand der *Pheniciërs* willen wij niet ſpreken, omdat het moeijelijk is, in een kort beſtek een juist denkbeeld daarvan te geven. Dit evenwel kan men met genoegzame zekerheid zeggen, dat hunne ſtaatsgeſteldheid veel overeenkomst had met de vroegere regeringsvorm der *Nederlanden.* Hunne ſteden waren door één algemeen verbond te zamen vereenigd, hoewel ieder derzelven, met de onderhoorige dorpen, een afzonderlijk gebied uitmaakte. Aan het hoofd van dat verbond ſtonden *Tyrus* en *Sidon*, en oefenden door het vermogen, dat zij bezaten, veel gezag in hetzelve uit. Die meerdere magt ſchijnt echter van geene nadeelige uitwerking voor het geheel te zijn geweest; want de groote bedoeling dier kleine natie was alleen, haren koophandel uit te breiden en te beſchermen; alle zeeën te bevaren; alle landen te bezoeken; de vruchten van hare werkzaamheid te genieten; zich zelve te beveiligen tegen de overweldigende magt der Aziatiſche veroveraars. Want,

eene

eene groote alleenheerſchende monarchie te ſtichten, gelijk die der *Perzen* en *Meden* was, daartoe ontbrak het de *Pheniciers* aan magt; maar al hadden zij de middelen daartoe in overvloed bezeten, dan ſtreden zulke veroveringen tegen het belang van den ſtaat en bevorderden den koophandel, die geopende bron van algemeene welvaart, geenszins.

Vergunt mij te beproeven of ik u eene ſchets van den ſtaat des Tyriſchen koophandels geven kan.

Wat *Sidon* in vroeger eeuw gedaan had om het getal van deszelfs inwoners te verminderen, en zijne buitenlandſche betrekkingen te vermeerderen, dat zelfde deed ook *Tyrus*. Het zond volkplantingen uit naar *Cyprus* en *Creta*. Deze eilanden, zoowel als die van den *Archipel*, en de meer noordelijk gelegene tot aan den *Helleſpont* (de *Dardanellen*), zijn bijna allen door *Pheniciers* bevolkt, en de ſteden op *Cyprus* door hen geſticht. Wat tot den ſcheepsbouw noodig was, vondt men dáár in overvloed, en de koophandel maakte van die aanwinst een voordeelig gebruik. Op eene ontdekkingsreis bevonden zij dat de bergen van het eiland *Thasos*, aan de *Thraciſche* kust gelegen, goud opleverden. Eene *Tyriſche* vloot was ſpoedig daar; de mijnen werden geopend, en, met rijkdommen beladen, liet zij de ankers vallen in den vaderlandſchen grond.

Dat zelfde *Tyrus* had volkplantingen op *Sicilië* en *Sardinië*, op de *Baleariſche* eilanden (*), zeer velen op

(*) *Majorka* en *Minorka*.

op de Noordkust van *Afrika*, en op de zuidelijke kusten van *Spanje*; ja het is meer dan waarfchijnlijk, dat zij vastigheden op de eilanden *Tylos* en *Aradus*, in den Perfifchen zeeboezem, hebben bezeten.

Aan het einde der toen bekende wereld, buiten de zuilen van *Hercules* (*), waar niets dan de onmetelijke oceaan voor hen was, op het eiland *Erithya*, dat is het aloude *Gades*, daar vestigden de *Tyriers* eene ftapelplaats voor den handel; daar bouwden zij, 1100 jaren voor de geboorte des Verlosfers, die ftad, welke de verzamelplaats van de rijkdommen der nieuwe wereld plagt te wezen en aan ons allen onder de benaming van *Cadix* bekend is.

Het is mij niet mogelijk, M. H.! u een juist en naauwkeurig denkbeeld van den ftaat der Phenicifche volkplantingen te geven; wij onderzoeken ook niet of het waarheid is dat driehonderd fteden op de westkust van *Afrika* door de kooplieden van *Tyrus* zijn gebouwd; dit alleen is zeker, en daartoe bepalen wij ons, dat de Tyrifche handel in alle die volkplantingen vrienden en begunftigers vond, welker belangen, met die van het moederland overeenftemmende, een wederkeerig gewin gaven, waardoor zij als de hoofdbronnen der algemeene welvaart moeten worden befchouwd.

Welk een bekoorlijk gezigt, M. H.! moeten alle deze bloeijende Colonien, met *Tyrus* aan het hoofd, gegeven hebben! Geene verwoeste fteden en dorpen,

(*) De Staat van *Gibraltar*.

pen, geene verarmde inwoners, waren de treurige gedenkteekenen van overwinningen met bloed gekocht, maar de landbouw, de koophandel, alle de kunsten des vredes, dit waren de zegepralen waarop *Tyrus* zich mogt beroemen.

Na alles wat wij tot dus verre gezegd hebben, moesten wij u den Tyrischen handel als in een tafereel voor oogen stellen; maar kunnen wij eene krachtiger afbeelding daarvan geven, dan die onnavolgbare schilderij is, welke de Profeet EZECHIEL daarvan gemaakt en voor het oog van alle volken opgehangen heeft? Immers neen! In dat tafereel zien wij de Tyrische schepen, met goud en zilver beladen, uit *Spanje* terug keeren. Want *Spanje* was voor *Tyrus*, wat *Peru* weleer voor *Spanje* was. *Gades* was de stapelplaats der Spaansche schatten en het steunpunt van den handel op den oceaan. In die prachtige schilderij zien wij de uitgestrekte markt van *Tyrus*. Koper, tin, ijzer en lood, worden voor andere koopwaren ingeruild. De *Tibarenen*, de *Moschers* en de *Ioniers*, voerden slaven, bovenal slavinnen, voor de harems der Oosterschen vorsten en grooten aan. Honderden van trek- en rijpaarden en muilëzels, bragten die van *Thogarma*, dat is *Armenie*, ter markt. Van *Dedan*, een eiland in den Perzischen zeeboezem, kwamen die karavanen van kemelen en lastdieren, in statigen togt, beladen met de schatten van het Oosten, naar *Tyrus*. Dáár zien wij het elpenbeen en het ebbenhout uit *Indostan* en *Africa*, ginder de smaragden, de diamanten, het purper en borduurwerk uit *Syrië*.

Wat verder brengen de kooplieden van het *Overjordaansche* tarwe en honig en olie, en dien kostbaren Gileaditischen balsem, wiens waarde boven goud wordt geschat. En of dit alles niet genoeg ware, om drukte en werkzaamheid aan te brengen, dan worden in dat eigen *Tyrus* nog wijnen en wol van *Chelbon*, specerijen en Damascener klingen uit gelukkig *Arabië*; kostbaar zadeltuig en dekken uit *Idumea*, in overvloed aangevoerd, en op de Tyrische markt tegen andere waren verruild of met klinkende munt betaald. — Honderden van kisten, balen en pakken vol hemelsblaauw borduurwerk, kostbare stoffen en rijke kleederen uit *Egypte*, van de boorden van den *Eufraat* en uit *Babylon*, worden in de magtige handelstad als opeen gehoopt. Duizenden van kooplieden komen op de groote algemeene Phenicische markt bijeen. Het laden en ontladen, het pakken en verzenden heeft geen einde. Alle de natiën der aarde zijn in één middenpunt vergadert. Uit dat ééne middenpunt vloeijen tallooze beken en stroomen van welvaart en geluk naar alle deelen der toen bekende wereld. De Phenicische wimpel waait zoowel over den Indischen, als over den Atlantischen oceaan, en eene lange reeks van eeuwen, waarin de *Pheniciërs* de oppermagtige beheerschers der zeeën waren, gelijk *Nederland* het in vroeger eeuw was, en *Engeland* het in onze dagen is, voltooit het schitterend tafereel van rijkdom en magt, hetwelk, als door Gods eigen vinger geteekend, alle volken met ontzetting en eerbied vervulde.

Liet

Liet de tijd het toe, M. H.! dan konden wij in onze verbeelding de Tyrische omstreken doorwandelen. Dan konden wij die beroemde purperverwerijen zien, waarvan de geschiedenis zoo breedvoerig spreekt. Dan konden wij over de uitvinding van het glas en van het letterschrift handelen; dan konden wij de Tyrische weverijen beschouwen, waaruit die kostbare kleedingstoffen voortkwamen, welke in *Griekenland* en het *Oosten* zoo gewild waren. Liet de tijd het toe, wij zouden de werkplaatsen van barnsteen, van goud en elpenbeen bezoeken, er die armbanden, halsketenen en hoofdsieradien beschouwen, waarop de weelde zoo veel prijs stelde; dan, wij moeten onze aandacht afwenden. Te langdurige inspanning vermoeit. Al wat *Tyrus* en zijne omstreken, al wat *Phenicië* en de kunstvlijt der inwoners kon voortbrengen, was een voorwerp van den handel en werd buitenslands verzonden. En hoe de vreemdelingen op die kostbaarheden en kleinoodien gezet, hoe de Israëlitische vrouwen en maagden daarmede opgetooid waren, is genoeg uit den Profeet JESAJA, en voornamelijk uit het derde hoofdstuk, bekend.

Gelijk weelde en zedenbederf *Israël* ten val bragten, omdat zij de overtredingen des volks vermeerderden, alzoo bragt de ondeugd ook *Tyrus* ten onder. Die magtige stad was trotsch geworden op hare rijkdommen. Als vorstinne der Middellandsche zee voerde zij eenen hoogen toon en waande zich Gode gelijk te zijn. Geene ongeregtigheden zijn er bekend, of zij werden in *Tyrus* ge-

gepleegd! Zonden waren op zonden, overtredingen op overtredingen als opeen gehoopt. De gruwelijkste afgoderij en de schandelijkste feesten ontheiligden de tempels van *Baäl* en van *Astaroth*, en van menschenbloed rookten de altaren aan den afgod MOLOCH (SATURNUS) gewijd.

De ondergang van *Tyrus* was in den raad des Almagtigen besloten en het oordeel der verwoesting is volbragt. Wat NEBUCADNEZAR in dertien jaren tijds niet geheel kon volvoeren, dat volvoerde ALEXANDER in zeven maanden! Die overweldiger, door vleijers *de Groote* genoemd, had de legermagt van DARIUS, bij *Issus*, (*Jazzo* in *Klein Azië*) geslagen, *Damascus* ingenomen, en de onmetelijke schatten des grooten konings buit gemaakt; hij begeerde nu eene offerande aan den Tyrischen *Hercules* te doen, waartoe hij verzocht binnen gelaten te worden. Wie den Macedonier kent, weet dat dit verzoek alleen de leuze was om de rijke koopstad te bemagtigen, en, gesterkt door de Tyrische vloot, meester van *Egypte* te worden. Of de staatkunde de bedoeling van den veroveraar doorgrond hebbe, weten wij niet, maar de Tyriërs sloten de poorten en bereidden zich tot wederstand.

Wederstand bieden aan ALEXANDER, voor wien alles nederboog, was majesteitschennis en het middel om het uiterste te wagen. De stad, wier grondslag in het harte der zee was, wier muren het geweld der golven wederstand boden, wier zeemagt de steun van DARIUS was, die stad moest ingenomen en verdelgd worden. Zij was, gelijk

wij

wij weten, op een eiland gelegen. Zonder vloot was dezelve onwinbaar. ALEXANDER miste die. Tot driemaal toe legde hij een dijk aan, om het eiland met den vasten wal te vereenigen, maar tot driemaal werd die dijk door de Tyrifche duikers verwoest. In dezen radeloozen toeftand zou hij het beleg opgebroken hebben, maar de naburige volken zonden hem tweehonderd galeijen. Nu werd de arbeid op nieuw aangevangen, kracht tegen kracht beproefd; de dijk werd herfteld, de ftad te land en ter zee benaauwd en beftormd, en eindelijk ftormenderhand ingenomen! ALEXANDER volbragt zijne offerhande aan *Hercules*, maar het was op de puinhoopen der ftad; het was, na dat acht duizend burgers gefneuveld, twee duizend gekruifigd en meer dan dertig duizend als flaven verkocht waren! *Tyrus* is echter niet volkomen verwoest, want de uitgewekenen herbouwden het weder, maar nimmer heeft het de vorige grootheid bereikt.

Het is waar, JEZUS heeft in deszelfs nabijheid gepredikt (*), de Apostelen hebben er het Evangelie verkondigd (†), en het is in later tijd tot eene bisfchoppelijke zetelftad verheven; maar, wat de Profeten eenmaal voorzegd hadden, moest vervuld worden, en het is vervuld; wat God eenmaal gefproken had, moest bevestigd worden, en het is bevestigd.

Neemt de oude landkaart in uwe handen, M. H.! daar ligt aan den oever der Middellandfche zee

Ty-

(*) *Marc.* VII: 23. (†) *Hand.* XI: 19. XXI: 2—6.

Tyrus, omringd door ſteden en dorpen, bloeijend door den overvloed, welke de koophandel en zeevaart in ruime mate ſchonk!

Wanneer gij van die beſchouwing voldaan zijt, neemt dan de nieuwe landkaart en zoekt naar die bloeijende koopſtad der oude wereld. Waar is zij? O, M. H.! al waren er geene andere bewijzen voor de goddelijkheid der openbaring, het lot van *Tyrus* zou voldoende zijn, om dien hemelſchen oorſprong te bevestigen. Wat EZECHIEL, meer dan twee duizend jaren te voren had voorſpeld, is letterlijk vervulk. Waar gij de oogen wendt, ziet gij niets dan verwoesting, en, juist gelijk de Profeet voorzegd heeft, eene visſchers buurt waar eertijds *Tyrus* was.

* * *

III.

AARDRIJKS- EN NATUURKUNDE.

OVER HET RIJK

EIGENLIJK

BORNEO,

(BORNEO PROPER.)

(Uit de Nouvelles Annales des Voyages.)

door

DEN UITGEVER.

INLEIDING.

Nevensgaande verſlag over het grootſte rijk van *Borneo*, getrokken uit het Engelſche Oostindiſche tijdſchrift: *Sincapore Chronicle*, zal gewis den Nederlandſchen lezer niet ongevallig zijn, die bedenkt, dat dit eiland eenmaal een zeer belangrijk gedeelte van ons Coloniaal ſtelſel kan uitmaken, waarvan het tot nu toe, door de geſteldheid des lands, maar vooral der inwoners, bijkans uitgeſloten was, hoe digt ook bij ons hoofdeiland *Java* gelegen. De volgende herinneringen dienen vooraf te gaan, om aan alle onze lezers het volgende berigt geheel verſtaanbaar te maken.

Borneo is, wanneer men *Nieuw Holland* als het derde vaste land beſchouwt, met *Nieuw Guinea* het grootſte eiland der wereld. Het ligt vlak onder

 den

den evenaar, ſtrekkende zich van 4 Gr. Zuider- tot 7½ Gr. Noorderbreedte uit, en van 108 tot 118 (van *Greenwich*) Oosterlengte. Het geheele eiland is dus 225 uren Noord en Zuid lang, en 170 of 180 Oost en West breed, eene oppervlakte, grooter dan die van geheel *Duitschland*.

Maar aan deze uitgebreidheid, aan deze lig ging te midden van den vruchtbaarſten aardgordel, beantwoordt noch de bevolking, noch de bebouwing. De eerſte is geheel woest, met uitzondering van eenige *Chinezen*, die de noordelijke en westelijke kusten bewonen, en Europeanen, die zich op enkelde zuidoostelijke en zuidwestelijke punten hebben nedergelaten, en door deze woestheid is het land ook bijkans niet bebouwd. De ondoordringbare bosſchen der keerkringen en hooge gebergten beletten het binnenſte des lands te bezoeken. Zulks wordt door de wildheid der inwoners en hunnen doodelijken haat tegen vreemdelingen, ja zelfs tegen anderen dan hunnen eigen ſtam, nog moeijelijker gemaakt. Deze inwoners zijn, in het zuiden en midden althans, de *Dajakkers*, bij onze Oostindiſche volkplanters veelal bekend onder den naam van *koppenſnijders* om de gewoonte die men hun toeſchrijft, dat de afgehouwene hoofden van vreemdelingen een volſtrekt vereischte zijn, om eene bruid te bekomen.

Borneo werd door de Portugezen reeds in 1521 ontdekt, en zij poogden er zich, in 1526, te vestigen, door aan eenen der kleine Vorſten van de wilde inwoners een geſchenk van tapijtwerk te maken.

ken. Doch deze beschouwde, volgens RAYNAL, (*) de daarin gewerkte menschenbeelden als betooverde mannen die hem 's nachts zouden worgen, en weigerde het geschenk in spijt van alle voorstellen. Naderhand werden de Portugezen, die er zich echter neêrlieten, alle vermoord. Den Engelschen ging het niet beter. De Nederlanders hadden in 1604 reeds eene vestiging te *Succadana* op de westkust, en sloten in 1748 een handelsverdrag met den Sultan van *Banjermassing*, op de zuidoostkust, waarbij ons eene vestiging en verscheidene voordeelen werden ingeruimd. Laatstgenoemde post werd gedurende het bestuur van den generaal DAENDELS in 1809 verlaten, doch in 1817, na de herkrijging onzer Indische bezittingen, weder bezet. Daar echter regeringloosheid tevens met Despotismus in dit rijk heerschten, en alle handelgemeenschap belemmerden, kwam het Nederlandsche bestuur in 1821 tusschen beiden en bedong, bij een nieuw verdrag met den Sultan, zeer aanzienlijke voordeelen, zoo als een groot gedeelte van zijn land, om gedeeltelijk door de Nederlandsche regering en den Sultan te zamen te worden beheerd, benevens de afschaffing van wetten die de gemeenschap met vreemdelingen op doodstraf verboden, en gewigtige bepalingen ten behoeve des handels, waartegen *Nederland* aan *Banjermassing* de weldaad der *vaccine* heeft doen genieten. (†)

Op

(*) *Hist. Polit. et Philos. des deux Indes* C. II. Ch. 29.

(†) Zie *Bataviasche Courant* 28 Febr. 1824, te vinden

in

Op de westkust, die in 1778 door den Sultan van *Bantam* op *Java*, bezitter derzelve (*), aan de Nederlanders was afgestaan, doch waar de vestiging *Pontianak* naderhand verlaten was, heeft dezelfde commissaris TOBIAS, die in 1821 de gemelde schikking met *Banjermasing* sloot, na de beteugeling der Chinezen met de kleine inlandsche vorsten verbindtenissen aangegaan, die de erkentenis van het Nederlandsche oppergezag tot grondslag hebben, terwijl mede het onmiddelijk bestuur over een aanzienlijk getal huisgezinnen der *Dajakkers* door onze Regering bedongen is, gelijk ook het opzigt der vereischte vaste plaatsen en het ophouden van den zeeroof, die de aan zee gelegene vorsten der inlanders dreven, en de Nederlandsche ambtenaren HARTMAN en GRONOVIUS zijn de groote rivier *Kaponas* of *Lawa* opgevaren tot *Selimban* in het harte des eilands (†).

Van deze nog zoo versche, zonder geweld van

wa-

in 's Graven G. K. VAN HOGENDORP, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat*, X D. bl. 80—86.

(*) Dat regenten van kleine eilanden aanzienlijke gedeelten van veel grootere, zelfs op eenigen afstand, bezitten, is in *Oostindië* niet ongewoon. De koning van het kleine, nietige *Ternate* heeft langen tijd een groot gedeelte van het aanzienlijke *Celebes* in bezit gehad, en was in de zestiende eeuw een der magtigste vorsten van den *Indischen Archipel*.

(†) *Bataviasche Courant* bij V. HOGENDORP, t. a. pl. bl. 71—79.

wapenen bedongene voordeelen mag men zich in de toekomst rijke vruchten belooven, wanneer men bedenkt wat *Borneo*, onder een goed beſtuur en wanneer het ſlechts eenigzins naar behooren bebouwd werd, zou kunnen voortbrengen. Het heeft goud, diamanten, ijzer, koper, tin, uitmuntende peper in overvloed, de beste kamfer, *benzoïn*, koffij, katoen en ſpecerijen van allerlei aard, wier aanbouw ſlechts handen vereischt, die door de geringe bevolking te kort ſchieten; voorts de uitmuntendſte houtſoorten in de groote en prachtige bosſchen des eilands, b. v. ijzerhout, rotting, ſandelhout enz., ſago, ook de vogelnestjes, en op de kust *de Tripang*, een ſlijmdier van de klasſe der *holothuria*, beiden zoo ongemeen gewild in *China*, *bezoar*, paarlen, was van de vele bijen, en meer andere kostbare voortbrengſelen vooral uit het planten- doch ook uit het dierenrijk, terwijl het aantal verſcheurende dieren niet noemenswaardig is.

Borneo had voormaals drie voorname rijken, namelijk *Succadana* op de west-, *Banjermasſing* op de zuidoost- en eigenlijk *Borneo* op de noordkust. Het rijk *Succadana* beſtaat niet meer, maar is onder vele kleine rijken verſnipperd. De westkust, die te voren aan dat rijk behoorde, en omtrent twee derden der grootte van *Java* beſlaat, kan op eene halve millioen inwoners worden begroot. Men vindt er thans de kleine vorsten van *Sambas*, *Mampawa*, *Landak*, *Simpang*, *Matam*, en in de binnenlanden *Sangouw* en *Sintang*. Het rijk van *Banjermasſing*, hoezeer door vele ondergeſchikte dwingelanden,

 die

die van de zwakheid der vorsten gebruik maakten, geteisterd, is echter nog in wezen. Het is wel voor twee vijfde zoo groot als *Java*; doch telt, terwijl dit eiland vijf millioenen inwoners heeft, niet meer dan tweemaal honderd duizend menſchen. Beide *Sumbawa* en *Banjermasſing* hebben elk eene groote rivier; de laatſte is de aanzienlijkſte van *Borneo*, en valt tegenover *Java* in zee.

De Nederlandſche invloed op *Borneo* bepaalt zich tot deze twee rijken, of tot de west-, zuid- en oostkust. Het geheele noordelijke gedeelte, doorgaans *Borneo proper* genoemd, is nimmer, althans in zeer langen tijd niet, geregeld door Nederlandſche ſchepen bezocht. Onze mededingers in de Indiſche wateren, de Btitten, beginnen hunnen blik op die landſtreek te werpen, en het zal daarom den Nederlandſchen ſtaatsman en handelaar niet onverſchillig zijn, het volgende verſlag van dat belangrijke gewest te lezen, medegedeeld door een dagblad dier plaats (*Sincapore*) welke door de Engelſchen voor ruim negen jaren is aangelegd, om ons op het ſchiereiland *Malakka* den voet te ligten, waarin zij, reeds vóór het onlangs geſlotene verdrag van ruiling, zoo uitnemend geſlaagd waren, dat alle handel uit *Malakka* verloopen, en te *Sincapore* gevestigd was. Wien het aangaat die behartige zulks!

BERIGT WEGENS BORNEO PROPER.

Het gedeelte des eilands *Borneo*, hetwelk aan al het overige den naam heeft gegeven dien het bij de Europeërs draagt, heet bij de inlanders *Brounaï*, zekerlijk eene oorſpronkelijke benaming. Indien de enkele *geographiſche* uitgebreidheid een bewijs van magt ware, zou het eigenlijke *Borneo* voor een der magtige rijken van *Azië* kunnen doorgaan; want het heeft ten minste zeven honderd Engelſche mijlen (*) lengte aan de kust, en honderd à honderd vijftig mijlen (†) breedte naar de binnenlanden, grenzende ten westen aan het land *Sambas*, (op 3 gr. N. Br. en 110 gr. 36 min. O. L.) en ten oosten aan het koninkrijk *Soulouk*, waar het op 5 gr. 50 min. N. Br. en 118 gr. 15 min. O. L. door den mond der rivier *Sandakap* bepaald wordt. Ten zuiden grenst *Borneo*, aan wilde volkſtammen; de *Kayans*, *Doumouts*, *Mourouts* en *Tatſo's* zijn daaronder de magtigſten. Deze bloeddorstige menſchen vinden vermaak en roem in het onthoofden van vreemdelingen, en het verzamelen hunner ſchedels; hoe grooter het getal dier zegeteekenen, hoe ſchitterender hun roem is.

Bor-

(*) Omtrent twee honderd vier en dertig uren.

(†) Vier en dertig à vijftig uren.

Borneo bezit de eilanden *Malawelli*, *Bangghi*, *Balanbagang*, waar de Engelſchen zich tweemaal gevestigd hebben, en die eigenlijk *Berobangan*, *Balabak* en *Baboullan* heeten; zij hebben vele ſchoone havens, geſchikt voor den handel met *China* en de *Philippijnen*, zoowel als voor de naburige kusten en eilanden. Hier wilde de beroemde aardrijkskenner ALEXANDER DALRYMPLE eene hoofdſtad van den *Indiſchen Archipel* gevestigd hebben. *Dit plan, hoewel dikwijls vernieuwd, is eene herſenſchim, ten aanzien van elk ander gedeelte der wereld dan Java, en misſchien in een paar eeuwen Nieuw Holland.* (*)

Borneo bezit verſcheidene ſchoone rivieren, die, bij een beſchaafder volk dan thans deze ſtreeken bewonen, voor landbouw en koophandel hoogst voordeelig zouden wezen. De aanzienlijkſte zijn de *Rayoung* en de *Batavia*, (†) die naar *Sibita*, hoofdſtad der *Kayans*, den magtigſten en wildſten afgodiſchen volksſtam des eilands geleiden, de *Makazi*, die even als de beide overigen op de noordkust in zee valt, de rivier *Borneo*, die, op eenen afſtand van twintig mijlen (§) van de zee, bevaarbaar is voor ſchepen van drie honderd tonnen

(*) Deze betuiging van eenen Engelschman omtrent het gewigt van *Java* is gewis hoogst opmerkelijk. VERT.

(†) Deze naam geeft toch eene vroegere gemeenſchap der Nederlanders met *Borneo proper* te kennen, die echter kortſtondig moet geweest zijn. VERT.

(§) Zeven uren.

nen, en de *Sandakan* of *China Balangoun*, op de noordoostkust.

De binnenlanden van *Borneo* worden door lange verhevene bergketenen gevormd. De hoogſte en merkwaardigſte, is de *Kinibalou*, (6 gr. N. Br.) dien men van beide zijden des eilands uit zee zien kan, (namelijk waar het eiland naar het noorden ſmal toeloopt.) Alle rotſen in *Borneo*, die de ſchrijver van dit verſlag gezien heeft, waren van de eerſte vorming (*graniet* of *gneiss.*) Nergens hebben wij die *trapp*- of vulkaanſche ertſen gezien, die in de *Sonda* eilanden (*Sumatra*, *Java*, *Bali*, *Sumbawa* enz.,) zoo veelvuldig zijn. Men wil dus dat er geen vuurberg op *Borneo* is. Daarentegen zijn er vele metalen in de westelijke ſtreeken tusſchen den tweeden en derden graad N. Br. de landſchappen *Saravak* en *Kaſinlaka;* men vindt er goud, *antimonium* en zink, en in *Kayan* tin en overvloed van ijzer, welk laatſte, zelfs door de barbaarſche inwoners bewerkt, nog aanzienlijke winst zou opleveren. Ook zijn er diamanten. Onder de landdieren vindt men den olifant, den rhinoceros en een ſoort van luipaard, doch alleen in een enkelen hoek des eilands, namelijk in het noordelijk ſchiereiland, in de gewesten van *Oungſing* en *Paitna*. Buitendien treft men die niet alleen op geheel *Borneo* nergens aan, maar ook op geen enkel eiland des *Archipels*, oostwaarts van hetzelve. Voorts heeft men beeren, buffels, runderen, varkens, paarden, geiten en honden: de drie laatſte

dierfoorten zijn van buitens lands aangebragt en tam; het paard bepaalt zich tot de ftreken van *Pandafan* en *Tampafok* tusfchen den vijfden en zesden graad N. Br. Het rund (*tambaduo*) en het varken leven wild in de bosfchen van *Borneo*. Men heeft ook nog eenden en hoenders.

Het is bijna overtollig, hier op te merken dat van alle landen der wereld *Borneo* de grootfte verfcheidenheid van apen bezit; onder anderen den *orang outang*, wiens naam (*wildeman*) genoeg aanduidt, dat dc inwoners hem voor eene foort van mensch hielden, naar welken hij ook voor het uiterlijke het meest gelijkt. Om deze overeenkomst nog treffender te maken, fchijnt dus de mensch hier geneigd, om de aanfpraken van zijnen nabootfer in allen opzigte te doen gelden. De zee geeft parelfchelpen, paarlemoer, en de boven reeds genoemde *tripang*, door verfcheidene volken tot voedfel gebruikt. De voortbrengfelen uit het plantenrijk, die meest door hunne zeldzaamheid uitmunten, zijn fago, zwarte peper, kamfer, kaneel en hout voor bouwen of fieraad gefchikt; voorts rijst. De bijen geven veel was.

Even als alle landen die nog in ruwheid verkeeren, wordt *Borneo proper* bewoond, of liever afgeloopen door talrijke wilde ftammen, onderfcheiden in taal, en die elkander onophoudelijk beoorlogen. Eene kleine landftreek, ja zelfs een dorp, maakt hier eene natie uit. Onder de voornaamfte ftammen kan men rekenen, de *Maleijers*, de *Soulouks*, de *Badjao*, de *Dafoun*, de *Illanoun*, de

Ka-

Kadayan, de *Bisayas*, de *Mourout*, *Kelamout*, *Toutong*, *Kyadjao*, *Kayan*, *Dayouk*, *Tatao*, *Kanawit* en *Melando*. De *Maleijers* maken den magtigsten en meest beschaafden stam uit. De afgodische stammen komen in zeden en gebruiken onderling zeer overeen. Hunne geheele kleeding bestaat in een stuk katoen of stof van boomschors dat rondom de lendenen geslagen wordt. De krijgslieden van den stam der *Kayans* dragen somtijds kleederen en mutsen van beeren- en luipaardsvel. Hunne wapenen zijn de *sarbacaan*, eene holle buis waaruit zij vergiftige pijlen blazen, de degen, de piek en een lang schild. In hunne hoofdstad heeft men geweren en eenige kanonnen, maar behalve bij dit magtige volk is het schietgeweer zeldzaam onder de wilden van *Borneo*. Eenige dezer stammen zijn ongemeen kwaadaardig en woest; anderen minder; een klein getal toont eenige menschelijkheid, en zelfs overhelling tot beschaving. Eenige stammen wonen in ellendige houten hutten met boombladen bedekt, maar de meesten in groote huizen op palen gebouwd, waarvan elk van vijftig tot twee honderd personen kan bevatten. Men maakt deze groote hutten veiligheids halve tegen den vijand. Voor het overige staan de wilden van *Borneo* niet op den laagsten trap der beschaving. Zij zijn geen jagervolk, noch voeden zich, gelijk elders sommige volksstammen, met raauwe wortelen, schelpdieren of wormen; de meeste hunner bezitten eenige kennis van den landbouw, zaaijen rijst, kweeken andere graangewassen of groenten; eenigen verstaan zelfs

de

de kunst om ijzer te gieten, en het tot allerlei gereedschappen te bewerken.

Deze wilden zijn zonder geregelde denkbeelden van godsdienst; zij hebben noch afgoden, noch priesters, noch tempel, noch andere plaats ter aanbidding. Nogtans zijn zij in de hoogste mate bijgeloovig, en letten op goede en kwade voorteekenen, de vogelvlugt en het vogelgeschrei, eene wijze van de toekomst te raadplegen, die men ook bij andere ruwe volken in de kindsheid der zamenleving aantreft.

Geen der inlandsche stammen van *Borneo* heeft eenige de minste kennis van het alphabet, noch van eenig zigtbaar teeken om hunne denkbeelden duurzaam voort te planten. Dit is zekerlijk allermerkwaardigst, daar op elk der andere groote eilanden een of zelfs meer alphabetten gevonden worden. Deze minderheid van *Borneo* beneden deszelfs naburen, die zeer nadeelig op de beschaving werkt, ontstaat misschien voornamelijk eensdeels door den in vergelijking met de andere eilanden rotsigen en dus onvruchtbaren grond, die daaarentegen rijk is aan delfstoffen: ten anderen, door de natuurlijke gedaante des eilands, minder dan *Java* en *Sumatra* door de zee bespoeld, en dus op verre na zoo toegankelijk niet voor eene van buiten inkomende beschaving. *Borneo* maakt namelijk, gelijk de insgelijks barbaarsche binnenlanden van *Afrika*, eene groote aaneengeschakelde *massa* land uit, waarvan de omtrek zeer weinig diep inloopende golven, baaijen of zeearmen heeft,

heeft, die altijd zeer gunſtig zijn voor de mededeeling der beſchaving van buiten.

In *Borneo proper* zijn de *Maleijers* de heerſchende ſtam, en dit volk, hoe ruw ook, is de andere inwoners in beſchaving verre vooruit. Men zegt, dat deze ſtam, de eenige die de Mohammedaanſche godsdienst belijdt, niet meer dan een tiende der bevolking bedraagt. Wat men van hunne geſchiedenis — in zoo verre zulk een ruw volk eene geſchiedenis hebben kan — weet, beſtaat in het volgende. De *Maleijers* zijn ontwijfelbaar van de hooge binnenlanden van *Sumatra* afkomſtig. Na zich van daar langs de zuidkust van dat eiland, van *Palembang* op 2 gr. Z. Br. tot *Dilli* tusſchen 3 en 4 gr. N. B. te hebben uitgeſtrekt, zijn zij op verſchillende tijden en van vele plaatſen naar de eilanden der ſtraat van *Malakka*, naar de west- en oostkusten van het ſchiereiland van dien naam, naar de westkust van *Borneo*, de kleinere eilanden der Chineeſche zeeën, naar *Camboja*, en eindelijk naar *Borneo proper* verhuisd, zijnde dit het oostelijkſte punt dat zij bereikt hebben. Zeer oud is die landverhuizing nog niet. Zij had plaats voor negen en twintig regeringen, die, tegen twintig jaren door elkander gerekend, een tijdsverloop van vijf honderd tachtig jaren uitmaken; dus zou deze gebeurtenis omtrent de helft der dertiende eeuw hebben plaats gehad. Dit tijdſtip komt ook met andere bekende gebeurtenisſen, die hierop betrekking hebben, wel overeen. De *Maleijers* van *Borneo* hadden, volgens hunne eigene opgave, de Mahomedaanſche

ſche godsdienst nog niet aangenomen, toen zij den uittogt begonnen.

De regering gelijkt er bijna in alles naar die der andere Maleiſche ſtaten. De koning draagt den Hindoſtanſchen naam *Radea* met het bijvoegſel *jandgipar touan*, letterlijk zoo veel als: *hij die de Heer is.* Zulk een koning is een volmaakt despoot. Zijne waardigheid is erfelijk in zijn geſlacht; hij heeft het regt zijnen opvolger te benoemen. Zijn raad beſtaat uit vier groote ſtaatsbeambten, drie ministers, den ſchatmeester, den krijgsbevelhebber en den opperregter; die allen op zijn Oosterſch *zuilen des ſtaats* genoemd worden. Zij hebben twee andere hooge beambten onder zich, een tweeden ſtaatsdienaar, en een minderen krijgsbevelhebber. Voor den koophandel zijn vier onderambtenaren; de voornaamſten zijn de haven- en de magazijnmeester. Deze laatſte, *Orang Caja Geding* genaamd, kwam onlangs als afgevaardigde te *Sincapore.*

Er zijn te *Borneo* omtrent veertig *panjerans* of erfelijke vorsten. Deze inrigting, zoo gemeen in de Maleiſche ſtaten, wijzigt den aard der regering aanmerkelijk, en maakt die tot eene ſoort van *aristokratie*, of liever adelregering.

De inkomsten des konings ſchijnen onzeker en wisſelvallig te zijn; zij beſtaan meer in vrijwillige ſchatting, door iedere landſtreek van hare voornaamſte voortbrengſelen *in natura* betaald, dan in eene gevestigde belasting, hetzij in geld of in producten. De ambtenaren der regering en de vorsten onder-

hou-

houden zich uit eenen kleinen handel, uit eenige afperſingen van den onderdaan, en uit den arbeid hunner talrijke ſlaven.

De handel van *Borneo* is zeer gewigtig. De hoofdſtad van gelijken naam ligt omtrent op 5 gr. N. Br., op vijftien mijlen (vijf uren) van den mond eener rivier, die tot op dien afſtand voor ſchepen van drie honderd tonnen bevaarbaar is, en veel hooger voor ligte vaartuigen. De huizen ſtaan op den oever dezer rivier op de hoogte van den vloed; ieder huis ſtaat op palen, en is door eene enkele plank met het naaste huis verbonden. Het fort alleen is op vasten bodem gebouwd. Men begrijpt dus, dat deze ſtad voor den handel ongemeen gelegen is. De ſcheepvaart in de reede en op den vloed is veilig en gemakkelijk; *het is de grootſte en voordeeligſte ligplaats van den geheelen Archipel.* De ſtad *Borneo* dreef ſedert eenige jaren en drijft nog eenen *activen* handel met *China*, de *Soeloe*-eilanden, de *Philippijnen*, de ſtraat van *Malakka*, de westkust van *Borneo* en de Maleiſche ſtaten op de oostkust van het ſchiereiland *Malakka*. Sedert tien jaren is, uit hoofde der regeringloosheid te *Borneo*, de handel met *China* afgenomen; toen dezelve nog gedreven werd, kwamen jaarlijks twee jonken van *Sing-Hai* in de provincie *Nanking* (*Kiang Nan*) twee uit *Lin-Po* in *Chansi*, twee van *Emouy*, en een uit *Canton*, behalve nog twee Portugeeſche ſchepen uit *Macao*. Vier dezer vaartuigen kwamen dus uit zulke havens van *China*, met welke het westelijk gedeelte van den Indiſchen *Archipel* geene

be-

betrekking onderhoudt. Zij bragten voornamelijk nankings linnen en zijden ſtoffen aan. De handel deed te *Borneo*, gelijk overal in deze eilanden, waar ſlechts eenige veiligheid heerscht, een groot aantal Chineeſche volkplanters aankomen. Maar de knevelarijen hebben de Chinezen op *Borneo* tot op twee honderd doen verminderen.

Er beſtaat tegenwoordig hoegenaamd geene vriendſchapsbetrekking tusſchen *Borneo* en de eilanden *Soeloe*, uit hoofde van verouderde veten, hoewel de beide, even vruchtbare landen door wederzijdſche ruilingen elkander zeer nuttig zijn konden. Doorgaans kwamen er anders jaarlijks zes Chineeſche jonken op *Soeloe*, ſomtijds wel acht, uit dezelfde havens die *Borneo* bezochten. Sedert drie jaren heeft deze handeltak ook opgehouden door verſchillen tusſchen de Spanjaarden der Philippijnen en de inwoners van *Soeloe*. (*)

Er was een tijd, dat de betrekkingen tusſchen *Bor-*

(*) De *Soeloe*-eilanden maken als het ware eenen natuurlijken weg tusſchen *Borneo* ten Z. W. en de Philippijnſche eilanden ten N. O. Zij zijn zeer aangenaam, hebben eene voortreffelijke luchtgeſteldheid en uitſtekende vruchtbaarheid, geene vuurbergen (anders in den Indiſchen *Archipel* zoo menigvuldig) weinig onſtuimige zeeën, maar daarentegen veel ondiepten. De voortbrengſelen zijn bijna dezelfde als op *Borneo*, benevens kokosboomen, oranjeappelen, de voortreffelijke vrucht *mangoustan*, ſchildpadden, enz. Door de meerdere nabijheid der zee op alle punten dezer min uitgeſtrekte eilanden, moet de lucht veel gematigder zijn dan

Borneo en *Manilla*, de hoofdſtad der Spaanſche Philippijnſche eilanden, zeer levendig waren, maar ook deze zijn ſedert eenigen tijd zeer verminderd. De handel werd grootendeels door praauwen uit *Borneo* gedreven. Wanneer alles medeliep, kon men van daar in zeven dagen te *Manilla* komen.

De aanzienlijkſte handel der Bornezen wordt tegenwoordig met de ſtraat van *Malakka* gedreven, en wel bijkans uitſluitend met *Sincapore*. In 1824 is deze plaats door een veertigtal praauwen uit *Borneo proper* bezocht.

Sedert lang hebben de Europeanen hunne togten naar de ſtad *Borneo* geſtaakt, uit hoofde der onveiligheid ten gevolge der heerſchende regeringloosheid. Thans, gelooven wij, zouden zij er in volkomene veiligheid kunnen aankomen: er is onlangs een vorst aan de regering gekomen, die den vreemdelingen zeer genegen is. Hij heeft niet opgehouden zijn verlangen te betuigen, om ſchepen en handelsbetrekkingen met hen te onderhouden, en zijne onderdanen trekken zoo vele wezenlijke voordeelen uit den handel met ons (de Engelſchen), dat zij gewisſelijk zich wel wachten zouden ons te

dan op *Borneo*. De inwoners, ten getale van omtrent honderd en vijftig duizend, zijn Mohammedanen, en erkennen eenen *Emir al muncmin* of *vorst der geloovigen*, die tevens Heer over een gedeelte der Noordoostkust van *Borneo* moet zijn. Het volk ſchijnt ſlecht en diefachtig. Zie het uitmuntend *Aardrijksk. Woordenboek*, van den Heer VAN WIJK.

te beleedigen. De Engelschen hebben zich ook over de Bornezen niet te beklagen: zij hebben met geene Europeërs, behalve ons, immer een verdrag gesloten. Toen de inwoners van *Soeloe* ons in 1775 smadelijk uit *Balambanga* verdreven, vonden wij eene veilige schuilplaats te *Borneo*, waar men ons zelfs eene vestiging op de rivier van *Borneo*, in het eiland *Labonan*, aanbood, hetwelk wij voor één saizoen aannamen.

Het tegenwoordig oogenblik zou, om duizend redenen, die van zelve aan den staats- en koopman zullen voor den geest komen, (*) het gunstigste zijn voor den uitslag van zulk eene onderneming. Indien men zich te *Labonan* neêrzette op den voet als te *Sincapore*, (want dat eiland heeft eene goede haven) zouden nieuwe bronnen van rijkdom en koophandel, waarvan wij ons in de tegenwoordige omstandigheden kunnen verzekeren, voor ons openstaan. Deze haven zou terstond den handel der Chinezen naar *Borneo* en *Soeloe*, die thans zelfs, on-

(*) Waarom spreekt hier de schrijver zoo geheimzinnig? Zou hij denken aan de Nederlandsche bezittingen op *Borneo*, en dat men derzelver uitbreiding aldaar, door verbindtenissen met *Borneo proper*, nu nog moest voorkomen, eer het te laat is? Inderdaad, de werkzaamheid onzer vaderen schijnt in sommige opzigten van ons geweken. Wij hebben ons ook onlangs op de Noordwestkust van *Nieuw Holland*, een land, door ons ontdekt, naar ons genoemd, en bijkans in het bereik der Molukken, door onze onvermoeide mededingers laten voorkomen.

VERT.

onder zulk een onveilig bestuur, nog jaarlijks vijftien jonken bezigt, en ten minste acht of negen maal honderd duizend Spaansche matten (ruim twee millioenen guldens), in goederen van uitvoer bezigt, tot zich lokken, en ons eene gemeenschap openen met de groote en rijke Provinciën van *China*, waarmede tot nu toe geen Europeaan handelsbetrekking heeft gehad, ons in verbindtenis brengen met *Tonquin*, *Cochin-China* en *Camboja*, die men het geheele jaar door kan onderhouden, gelijk den handel met *Siam* in de goede *Mousson*. Daar *Sincapore* ten westen dezer nieuwe bezitting en ten oosten van het Maleische schiereiland zou liggen, zoo konden wij in alle saizoenen, hetzij van hier, hetzij van daar, naar het rijk *Siam* komen. De gelukkige ligging van dezen post zou ons van het gemakkelijkste en minst kostbare middel verzekeren om geheel noordelijk *Borneo*, de *Soeloe's*, en de Filippijnsche eilanden met onze fabrijkgoederen te voorzien, en daarvoor de schatten dier landen in te ruilen.

De voornaamste invoer naar deze haven moest in katoenen lijnwaden bestaan; vervolgens in amfioen voor de eilanders en Chinezen, wollen stoffen voor *China*, ijzeren wapenen en krijgsbehoeften voor *Borneo*. De stapelwaren tot uitvoer zijn: beste kamfer, peper, in goede jaren wel twintig duizend *pikols*, schildpad, vogelnestjes, *welloe*, paarlemoer, paarlen, sago, verwhout, welriekend sandelhout, huis- en scheepstimmerhout. Uit *China* zou men vervolgens kunnen inruilen: thee, ruwe zijde, nankings linnen, Chineesche kamfer en *cassia*.

De mond der rivier van *Borneo* is de eenige plaats in dezen *Archipel*, waar de Chinezen in ſtaat geweest zijn, hunne jonken zoo goed te bouwen als te *Siam*, te *Saïgoni* in *Camboja*, en in hunne eigene havens. Men heeft een dezer ſchepen, van 580 tonnen, in het begin van Maart op ſtapel zien zetten, en tegen het einde van Mei afloopen. Het kostte, geheel uitgerust, niet meer dan vier duizend twee honderd vijftig Spaanſche matten, hoewel het werkvolk en ijzerwerk uit *China* moesten komen; het kwam dus op niet meer dan dertig P. Sterl. de ton; goedkooper kan men nergens bouwen. Hout voor den ſcheepsbouw heeft men op *Borneo* te kust en te keur; het belangrijkſte is de kamferboom, (*Dryobalanops campher.*) Op het eiland vindt men geen eigenlijk tekhout, maar zoo veel te meer andere uitmuntende ſoorten. Men mag dus denken dat de Europiſche kunst van ſcheepsbouw, die, om welke reden het dan ook zij, op de Indiſche eilanden nimmer heeft willen tieren, te *Borneo* met voordeel zou kunnen worden aangewend.

***

IV.

FRAAIJE LETTEREN

EN

MENGELWERK.

OVER

CICERO'S DROOM VAN SCIPIO;

DOOR

J. VAN DER HOEVEN.

Thans buitengewoon Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen aan 's Rijks hooge Schole te Leyden. (*)

Geen magtiger prikkel voor 's menschen handelingen dan de zucht tot eer! Aan al wat goed en edel, aan al wat groot is, heeft men van alle tijden af het begrip van eer en roem vastgemaakt; en het zij verre van ons, een gevoelen te wederspreken, dat, om mij dus uit te drukken, een algemeen begrip des ganschen menschelijken geslachts schijnt te zijn. Wel bestuurd en goed gewijzigd is de eerzucht niet slechts verschoonlijk, maar zelfs lofwaardig, en schijnt zij de verkwikking en opwekking te zijn, die de hand der natuur zelve aan onze, zoo ligt afgematte deugd toe wil reiken.

Maar

(*) Voorgelezen den 6 December 1822, in het gezelschap *Utilitatis ergo*, te *Leyden*, en den 4 Januarij 1823 in het gezelschap *voor Vriendschap en Letteren*, te *Rotterdam*.

Maar men vergete niet dat onze daden daarom niet goed zijn, omdat men ze prijst; maar dat ze integendeel prijs en lof verdienen door hare innerlijke waarde; men vergete niet dat er een hoogere eer en een hoogere roem bestaat, dan die de tijdgenoot in lauwerbladen uitdeelt, of in standbeelden beitelt, en de innerlijke overtuiging van wel gedaan te hebben, gevoegd bij het denkbeeld dat er eene voortduring na den dood des ligchaams bestaat, ons eene betere en duurzamer eer kennen doet, dan die op verdorrende lauweren of vergankelijke standbeelden rust!

Wij weten het, dank zij het licht hetwelk ons zulks leerde! wij weten het, dat er eene hemelsche eere bestaat, die zoo ver boven de aardsche eer verheven is, als de starren daarboven van onzen aardbol verwijderd zijn. Maar zoude, hetgeen wij weten, niet reeds als een voorgevoel, een magtig voorgevoel, in den boezem der edelen en braven gewerkt hebben, die dat licht, hetwelk ons omschijnt, derfden? Ja, M.H.H.! het heeft in de SOCRATESSEN en PLATO's geleefd; het heeft geleefd en gewerkt in den boezem van iederen Heiden, die, even als zij, met een opregt gemoed waarheid zochten, en voor waarheid leefden, en ik houde mij vooraf verzekerd, dat het voorbeeld dat ik u daarvan in dit uur voor oogen wilde stellen, door u met belangstelling, als een bewijs van hetgeen ik beweer, zal worden aangehoord.

Het stuk dat ik bedoel is de droom van SCIPIO, een gedeelte uitmakende der talrijke schriften van

den onſterfelijken CICERO. Het is een droom, die beter is dan het waken van velen, en al was enkel dit ſtuk door de hand des tijds geſpaard gebleven, het zoude alleen volſtaan om den naam van MARCUS TULLIUS CICERO, aan elk, die een' vonk van gevoel voor het ſchoone in zijnen boezem heeft, dierbaar en onvergetelijk te maken.

Ziet hier het beloop mijner rede, die ik door kortheid eenige aanbeveling hoop te verſchaffen. Na vooraf iets gezegd te hebben tot regt verſtand van het fragment, dat wij behandelen, zal ik u deszelfs aanleg, vooral door ingevlochtene proeven, aantoonen en ophelderen; om daarna de ſlotſom van dit alles in het derde of laatſte deel mijner rede zamen te vatten, en u kortelijk aan te toonen hoe heerlijk onze tegenwoordige wetenſchappelijke en godsdienſtige begrippen den waren zin van CICERO's woorden bevestigen, ophelderen en uitbreiden.

I. De droom van SCIPIO maakt een deel uit van een geſchrift van CICERO: *over het gemeenebest.* Het is genoeg, dit woord te hebben genoemd, en het in deszelfs ware kracht, als beteekenende *de zaak des volks*, te kennen, om te zien welk een geſchrift dit geweest zal zijn. Over het gemeenebest kon geen Romein, en vooral geen CICERO middelmatig ſchrijven. Dan; helaas! het is op dit fragment na verloren gegaan, (*) en de droom van

(*) Weinige maanden nadat deze Redevoering is uitgeſproken, werd, gelijk bekend is, een aanzienlijk gedeel-

van SCIPIO is als een ſtuk van dit geheel uit de ſchipbreuk tot ons overgekomen, om ons te doen zien wat er vergaan was, en hoe groot een gemis de letteren daardoor geleden hebben. Wij kennen ondertusſchen uit andere geſchriften van CICERO, en ook van elders eenigzins den loop van het geheel. Het zal evenwel tot ons tegenwoordig oogmerk niet noodig zijn daarvan te ſpreken. Het zij genoeg, te hebben aangemerkt, dat CICERO hetzelve, gelijk vele anderen zijner ſchriften, in den vorm van een geſprek heeft opgeſteld; een vorm, die om de verſcheidenheid en eenvoudigheid altijd behaagt, en die tevens het onſchatbaar voordeel aan de hand geeft om eene zaak van vele zijden te beſchouwen, en bewijzen en tegenwerpingen op eene ongezochte wijze in te vlechten.

Het fragment, dat wij nu beſchouwen, is uit het zesde boek van deze zamenſpraken. LAELIUS, een der perſonen, die CICERO hier ſpreken laat, een tijdgenoot en vriend van SCIPIO, beklaagde zich, dat men ter eerbetuiging en belooning voor NASICA, die TIBERIUS GRACCHUS gedood had, geen enkel ſtandbeeld had opgerigt. SCIPIO antwoordde hierop, dat de ware deugd geene ſtandbeelden of triomphen noodig heeft, maar hoogere en vastere belooning begeert. En toen LAELIUS hierop vroeg:

wel-

deelte van CICERO's verloren werk door den onvermoeiden Italiaanſchen Geleerden ANGELO MAÏ aan het licht gebragt. Zie de Redevoering van Prof. VAN ASSEN, in het IIde Deel van dit Magazijn.

welke die belooning dan toch was, vond SCIPIO gelegenheid zijnen droom te verhalen, en in dat verhaal de vraag van LAELIUS te beantwoorden.

Nu nog een enkel woord over SCIPIO, die hier fpreekt. Elk, die in de gefchiedenis van *Rome* niet geheel vreemdeling is, weet, dat er meer dan één beroemde SCIPIO geleefd heeft, en dat het geflacht dezer mannen een oud en aanzienlijk patricisch geflacht was. — Diegeen, welken CICERO hier fpreken doet, was PUBLIUS AEMILIANUS, de zoon van LUCIUS AEMILIUS PAULLUS, door den zoon van den ouderen SCIPIO AFRICANUS aangenomen en *de jongere Afrikaner* genaamd. Om zijnen dapperheid was hij, vroeger dan anders zijne jaren zulks zouden hebben toegelaten, *Conful* geworden, en als zoodanig naar *Afrika* gezonden, om daar den Punifchen oorlog te voltooijen. Hij heeft hierin *Rome's* verwachting ook niet te leur gefteld, want door de inneming en verwoesting van *Karthago* heeft hij den langen en wreeden krijg ten einde gebragt, en den naam van AFRICANUS, dien hij van zijnen voorvader geërfd had, door eigene daden verdiend. Andermaal *Conful* geworden, is hij naar *Numantia*, eene magtige Spaanfche ftad, gezonden, en heeft dezelve verwoest. Zulk een roem kon dan ook geene benijders misfen, en hetgeen de treurige ondervinding van alle tijden is, werd ook in dezen SCIPIO geftaafd. In het eind moest hij onderdoen voor de verraderlijke aanflagen zijner vijanden, en werd in zijn eigen huis vermoord. Hij ftierf arm in goederen, doch rijk in deugden en roem.

De

De gelegenheid, bij welke CICERO den droom van SCIPIO verdicht te zijn voorgevallen, wordt ons in het fragment, dat wij behandelen, door SCIPIO zelven in den aanvang verhaald. Ik ga onverwijld over om u daarmede bekend te maken.

II. „Toen ik als krijgs-tribuun," zoo begint SCIPIO zijn verhaal, „toen ik als krijgs-tribuun van den conſul MANIUS MANILIUS, bij het vierde legioen in *Afrika* was gekomen, was het mijne eerſte zorg MASINISSA op te zoeken, een' koning, die aan ons geſlacht, om goede redenen, door de naauwſte vriendſchapsbanden verbonden is. En toen ik tot hem kwam, omarmde mij de grijsaard weenende, ſloeg, na een kort ſtilzwijgen, zijne oogen ten hemel, en zeide: u dank ik, o zon! en u, overige hemellichten, dat ik, vóór mijne afreize van deze wereld, in mijn rijk en in deze wanden PUBLIUS CORNELIUS SCIPIO aanſchouwen mag, wiens naam alleen mij vreugde geeft; zoo vast leeft in mijnen boezem de nagedachtenis van den uitnemenden en onverwonnen man! — Vervolgens vroeg ik hem naar zijn rijk, hij mij naar ons gemeenebest, en in wederzijdſche geſprekken ſleten wij dien dag. Daarna werd ik koninklijk onthaald en verlengden wij ons geſprek tot diep in den nacht, terwijl de grijsaard alleen over den *Afrikaner* ſprak, en zijne daden niet ſlechts, maar ook zijne woorden allen vermeldde. Toen ik mij ter ruste zou gaan begeven, heeft mij, die door de reis en het waken vermoeid was, een dieper ſlaap dan gewoonlijk be-

van-

vangen; en in dezen ſlaap — ik denk, het is uit hetgeen wij geſproken hadden af te leiden; het gebeurt immers dat onze gedachten en geſprekken in den ſlaap iets dergelijks te weeg brengen, als hetgeen ENNIUS van HOMERUS ſchrijft, over wien hij wakende dikwijls gewoon was te denken en te ſpreken — in dezen ſlaap dan heeft zich de *Afrikaner* aan mij vertoond in die gedaante, welke ik beter uit zijn afbeeldſel dan van hem zelven kende. Toen ik hem herkende ontſtelde ik; doch hij zeide, wees goeds moeds, SCIPIO, laat uwe vrees varen en prent, wat ik u zeggen zal, in uw geheugen. Ziet gij die ſtad, die, door mij genoodzaakt aan het Romeinſche volk te gehoorzamen, de eerſte oorlogen hernieuwt en niet rusten kan? (Hij wees mij ondertusſchen van eene verhevene en ſchitterende plaats, die vol ſterren was, *Karthago* aan.) Gij komt nu, iets meer zijnde dan een gewoon krijgsknecht, om dezelve te belegeren, maar binnen twee jaren zult gij als *Conſul* dezelve verwoesten, en gij zult u uwen bijnaam, dien gij tot hiertoe van mij geërfd had, door eigen verdienſten waardig maken. Als gij *Karthago* verwoest, en uwen plegtigen intogt gehouden zult hebben en *Cenſor* geweest, en als gezant naar *Egypte*, *Syrië*, *Azië* en *Griekenland* gezonden zult zijn, zult gij andermaal in uwe afwezigheid tot *Conſul* worden benoemd, den grootſten oorlog ten einde brengen en *Numantia* verwoesten. Maar nadat gij in uwen zegewagen het kapitool zult zijn binnengereden, zult gij het gemeenebest geſchokt zien door de

aan-

aanslagen van mijnen kleinzoon. Hier, o *Afrikaner!* hier voegt het dat gij aan het vaderland de uitstekendheid toont van uwen geest, van uw vernuft en van uw beleid. Maar ik zie dat de loop des lots in die tijden hagchelijk zijn zal, want als zevenmaal acht zonnekringen over uw hoofd zijn heengegaan, en deze twee getallen, welke beiden elk om verschillende redenen voor volledig en heilig gehouden worden, een voor u noodlottig getal zullen hebben uitgemaakt, zal tot u en uwen naam alleen de gansche burgerstaat zich wenden; op u zal de Senaat, op u zullen alle braven, op u de bondgenooten, op u de Latijnen het oog vestigen; gij alleen zult het zijn op wien het heil der burgerij berust, en, om kort te gaan, gij zult als Dictator het gemeenebest moeten schragen, als gij de moordzieke handen uwer nabestaanden zult ontkomen zijn. Toen hierop LAELIUS zijne verbazing te kennen gaf en de overigen hevig zuchtten, hervatte SCIPIO met een zachten glimlach: Ik verzoek u, dat gij mij uit mijnen slaap niet wekt, en vooral niet om dergelijke kleinigheden; hoort het overige."

Ik acht alle aanmerkingen, M. H. H.! overbodig. Gij gevoelt het hoe waardig deze aanvang is, en tot welk eene gespannene verwachting dezelve reeds aanstonds de aandacht opwindt. PLATO heeft, in zijn werk over het gemeenebest, bij dergelijk eene gelegenheid eenen zekeren krijgsman, ERUS, ingevoerd, die, uit den dood opgewekt, de vreugde van de braven en regtvaardigen in den hemel, en de straf-

ſtraffen der ſlechten en onregtvaardigen in de benedenwereld verhaalde. Men noeme vrij het verdichtſel van CICERO eene navolging van dat van PLATO; maar het is eene navolging, die waardiger en waarſchijnlijker is dan het model, en waarin CICERO, door zijn eigen voorbeeld althans, ſchijnt te willen bevestigen, hetgeen hij eenmaal, misſchien met te veel vaderlandsliefde bezield, in het algemeen beweerde: (*) (dat de Romeinen alles uit zich beter uitgevonden hadden dan de Grieken, of hetgeen zij van dezen hadden overgenomen en der bearbeiding waardig keurden, hadden verbeterd.) Doch laten wij den droomenden SCIPIO niet opwekken; hoort het overige!

„Maar opdat gij, o *Afrikaner!* ijveriger zijn moogt in het beſchermen van het gemeenebest, moet gij weten, dat voor allen die hun vaderland gered, geholpen, uitgebreid hebben, eene zekere bepaalde plaats in den hemel bereid is, waar zij eene zalige eeuwigheid genieten. Niets toch is aan dien opperſten God, die dit heelal beſtuurt, van al wat op aarde geſchiedt, aangenamer dan de vereenigingen der menſchen, door het regt te zamen gevoegd, welke ſtaten geheten worden; de beſtuurders en beſchermers dezer maatſchappijen, die van hier zijn uitgegaan, keeren ook herwaarts terug. Hier-op

(*) *Meum semper judicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Graecos; aut accepta ab illis fecisse meliora, quae quidem digna statuissent in quibus elaborarent. Tusc. Quaest.* I. 5.

op vroeg ik, hoewel ik ontsteld was door de vreeze, niet zoo zeer voor den dood als voor de listen der mijnen, of hij zelve en mijn vader PAULLUS, en de anderen die wij voor dood houden, leefden? Ja, zeide hij, ja wel leven zij, zij die uit de boeijen des ligchaams als uit een kerker ontvloden zijn; maar datgeen, wat gij leven noemt, is de dood. Zie daar uwen vader PAULLUS tot u komen. Toen ik dezen zag smolt ik weg in tranen; maar hij, mij omarmende en kussende, belette mij te weenen. En zoodra ik, na den tranenvloed bedwongen te hebben, spreken kon, zeide ik: „ zeg het mij, heilige en beste vader, dewijl *dat* het leven is zoo als ik den *Afrikaner* hoor zeggen — waarom vertoef ik dan toch op aarde, en snel niet veeleer u te gemoet? Niet alzoo, zeide hij. Tenzij toch die God, wiens tempel di. alles is, wat gij rondom u ziet, u van die ligchaamsbanden heeft vrij gemaakt, kan u de toegang herwaarts niet geopend zijn. Dit is het doel waarom de menschen zijn geboren, dat zij dien bol zouden onderzoeken, dien gij midden in dezen tempel ziet, en die de aarde geheeten wordt; zij hebben eene ziel ontvangen uit die eeuwige vuren, welke gij sterren noemt, die rond zijn en door goddelijke geesten bezield, en die hunne kringen en cirkels met eene bewonderingswaardige snelheid voleinden. Derhalve moet gij, PUBLIUS, en moeten alle braven hunne ziel in de bewaring des ligchaams behouden, en moogt gij zonder bevel van Hem, die dezelve gegeven heeft, uit het leven der stervelingen niet verhuizen, op-

dat

dat gij niet de menfchelijke taak, door God u opgedragen, fchijnen zoudt te ontvlieden. Maar beoefen, o SCIPIO! gelijk deze uw voorvader, gelijk ik, die u heb voortgebragt, regtvaardigheid en braafheid, die groot moet zijn jegens ouders en nabeftaanden, doch allergrootst jegens het vaderland; zulk een leven is de weg ten hemel en tot deze maatfchappij van hen die reeds geleefd hebben, en, van de boeijen des ligchaams bevrijd, die plaats bewonen, welke gij ziet. Die plaats was eene fchitterende kring te midden der vlammen, die men, in navolging der Grieken, *melkweg* noemt; uit welke al het overige wat ik zag, mij uitnemend en wonderlijk toefcheen; ik zag dáár fterren, die wij hier nimmer zien, en ik aanfchouwde ze allen in eene grootheid, waarvan wij nimmer eenig denkbeeld gehad hebben; van welken die de kleinfte was, die het uiterst in den hemel en het digtst bij de aarde door vreemden glans fchittert; doch de bollen der fterren overtroffen zeer de grootte der aarde, die mij zelfs zoo klein toefcheen, dat ik mij fchaamde over ons gebied, waarmede wij flechts een ftip van dezelve aanraken."

Doch ik vergat dat ik den droom van SCIPIO u in zijn geheel wilde leeren kennen, en, door de fchoonheid van het ftuk medegefleept, zou ik bijkans de perken vergeten, die de welvoegelijkheid mij heeft voorgefchreven. Op deze plaats dan volgt eene befchrijving der wenteling van de planeten, wordende volgens het leerftelfel van dien tijd de aarde in het midden als onbewegelijk aangeno-

 men.

men. Dit alles toonde de oudere Afrikaner aan SCIPIO, die zijne blikken van de aarde moeijelijk ſcheen te kunnen aftrekken. Hoe! zegt hij, hoe lang zult gij uwe ziel aan de aarde kluisteren, ziet gij niet in welke tempelen gij hier gekomen zijt? en toen, na de beſchouwing van dit alles, een ſterk en tevens aangenaam geruisch de aandacht van SCIPIO tot zich trok, ontvouwde hem zijn doorluchtige voorvader de oorzaak van dit geluid, als ontſtaande uit de wieling en omzwaai der hemellichten, waarvan de beweging zonder geluid niet kan plaats hebben. Dit is eene hemelſche muzijk, waarvan de hooge toonen door de in grootere kringen en ſneller bewogene ſterren, de lagere door de kleiner loopkringen beſchrijvende worden aangegeven, terwijl eene afgepaste maat en orde het harde tempert door het zachte, en alles oplost in de volkomenſte en heerlijkſte zamenſtemming! Wij menſchen hooren het niet meer, omdat onze ooren voor dien klank zijn verſtompt, even als de bij de watervallen des *Nyls* wonende Egyptenaar het gehoor mist; ook zijn voor de grootte van dien klank onze ooren te eng! —" Het moge eene opſiering zijn, maar het is toch een heerlijk denkbeeld, M. H.! Wat kennen wij hier op aarde dat magtiger werkt, en onbedwingbaarder kracht bezit dan de toonen der muzijk? wat ſtemt ons gevoel meer tot godsdienſtige aandoeningen, en geeft ons een levendiger beſef van eene hoogere orde van dingen, van God, eeuwigheid, onſterfelijkheid?

SCIPIO, hoewel in bewondering opgetogen, ſloeg

nog-

nogtans van tijd tot tijd zijne blikken naar de aarde. De Afrikaner, zulks bemerkende, fpoorde hem aan, om, daar de aarde hem nu zoo klein toefcheen, en ook werkelijk zoo klein was, de hemelfche dingen fteeds te aanfchouwen en de menfchelijke te verachten. Slechts kleine en naauwbeperkte deelen van den aardbodem worden door menfchen bewoond, en groote wildernisfen fcheiden de bewoonde ftreken van elkander af, en verhinderen de onderlinge gemeenfchap. Het noorder en zuider deel der aarde is onder rijm en ijs bedolven; het middelfte door de zon verfchroeid. Van de twee bewoonbare kringen wordt de zuidelijkfte door onze tegenvoetelingen bewoond, die tot ons in geen verband fchijnen te ftaan. De noordelijke bewoonbare ftreek heeft flechts een klein land, dat als een eiland in eene zee zich opdoet, welke men op aarde de Atlantifche of groote zee of den oceaan noemt, maar wier kleinheid aan de grootheid dezer namen weinig beantwoordt. Hierop vervolgt hij aldus in zijne aanfpraak aan SCIPIO: „In deze bewoonde en bekende landen zelven, vraag ik u, of de naam van u of van iemand onzer dien *Caucafus*, dien gij daar ziet, kan overklimmen, of dien *Ganges* overzwemmen? Wie zal in de overige deelen van de op- of ondergaande zon, of in de verst verwijderde noorder en zuider ftreken uwen naam hooren? en als dit alles is afgetrokken, ziet gij hoe eng de ruimte is waarin uw roem zich zou willen uitbreiden. En zij zelve, die van u fpreken, hoe lang zullen zij fpreken? En al wilde zelfs het

geflacht dier toekomende menfchen den roem van ieder onzer, dien zij van hunne voorvaderen hadden vernomen, aan hunne naneven overleveren, zoo kunnen wij toch, om de overftroomingen en verbrandingen der landen, die in zekeren tijd moeten voorvallen, niet flechts geen' eeuwigen, maar zelfs geen' langdurigen roem verwerven. Doch wat baat het ook dat diegenen, die na u leven, uwen naam op de lippen nemen, daar toch zij, die vóór u geboren zijn, nooit over u gefproken hebben? en dat waren toch mannen niet minder in getal, en zeker hooger in waarde."

Ik haast mij om u tot het flot van den droom te geleiden. De Afrikaner verhaalt, na het gedeelte dat ik u nu voordroeg, aan SCIPIO, hoe klein ons jaar is, dat wij naar de wederkomst der zon op dezelfde ftandplaats afmeten, in vergelijking van dat jaar dat men een wereldjaar zou kunnen noemen, en waarbij het noodig is dat alle fterren weder denzelfden ftand aan den hemel bekleeden, dien zij vroeger innamen. Als men dus in zijn hemelsch vaderland wanhoopt terug te keeren, wat is dan toch die menfchelijke roem, die flechts een gering deel van zulk een jaar inneemt? Hetgeen nu volgt wil ik u tot het einde toe onverkort mededeelen.

„Wilt gij derhalve de hooge dingen bedenken, en deze woonplaats en dit eeuwig huis aanfchouwen, dan moet gij u niet aan de gefprekken van het algemeen prijs geven, noch in menfchelijke beloo-ningen de hoop uwer zaken ftellen; door hare

ei-

eigene bekoorlijkheid behoort u de deugd tot ware betamelijkheid aan te trekken. Anderen zullen over u spreken, maar laat het aan hen over, hoe zij het doen willen. Want dat geheele gesprek wordt door die engten en plaatsen, die gij ziet, beperkt; het was nooit over eenig mensch duurzaam: het wordt door den ondergang der menschen bedolven, en door de vergetelheid der nakomelingschap uitgedoofd."

„ Toen hij dus gesproken had, zeide ik, „ zoo voor hen die zich aan hun vaderland verdienstelijk betoond hebben de weg tot den hemel openstaat, dan zal ik, o Afrikaner! hoewel ik, van mijne kindsheid af de voetstappen mijns vaders en de uwen drukkende, uwe eer niet heb te kort gedaan, nu echter, daar mij zulk een eereprijs is voorgesteld, met te meerder ijver voortgaan." — Ga voort, zeide hij, en weet dat niet gij sterfelijk zijt maar uw ligchaam; want gij zijt diegene niet, welke door die uiterlijke gedaante wordt gekend; maar elk is eigenlijk datgene wat zijne ziel is, niet de gestalte, welke de vinger kan aantoonen. Weet dat gij een God zijt, zoo hij althans een God is, die leeft, die gevoelt, die geheugen heeft, die voor-uitziet, en die dat ligchaam, waarover hij gesteld is, even zoo bestuurt, als deze wereld door den oppersten God geregeerd wordt, en even als deze vergankelijke wereld door eenen eeuwigen God bestuurd wordt, zoo heerscht ook in het brooze ligchaam eene onsterfelijke ziel. Want hetgeen altijd bewogen wordt is eeuwig, en hetgeen van elders bewogen wordt moet ophouden te leven als de

beweging eindigt. Dat alleen derhalve hetgeen zich zelven beweegt houdt, daar het nooit door zich zelven verlaten wordt, ook nimmer op met bewogen te worden, en het is, zelfs voor andere dingen die bewogen worden, de oorfprong en het beginfel van beweging. Een beginfel heeft geen oorfprong, want uit een beginfel ontfpruiten alle dingen; en het kan zelve ook niet uit andere dingen ontfpruiten, want hetgeen door iets anders wierd voortgebragt zou geen beginfel wezen. En zoo het nooit ontftaat, vergaat het ook nimmer, want een verdelgd beginfel kan uit geen ander op nieuw geboren worden, noch een ander uit zich fcheppen, daar het toch noodig is dat alles uit een beginfel ontfta. Zoo is dan het beginfel van beweging in datgene gelegen wat zich zelve beweegt, en dat kan noch geboren worden, noch fterven; anders zoude de geheele hemel moeten invallen en de ganfche natuur moeten ftilftaan."

„ Daar het dan blijkt dat zoo iets eeuwig is, hetwelk door zich zelven bewogen wordt, wie is er dan die ontkent dat de zielen deze eigenfchap bezitten? Onbezield is dat alles, hetwelk door eene uitwendige werking bewogen wordt; hetgeen daarentegen bezield is, wordt door zijne eigene en inwendige beweging gaande gemaakt; dit is de ware aard der ziel, dit is hare eigenfchap, welke, daar zij van alle dingen de eenige is, die zich zelve beweegt, dan ook zeker niet geboren, dan ook zeker eeuwig is. Oefen haar in de beste dingen. De beste bemoeijingen zijn die voor het welzijn des vaderlands,

lands; als de ziel door dezen bezig gehouden en daarin geoefend is, zal zij fneller naar deze plaats en naar haar huis overvliegen; en zij zal dat des te fpoediger doen naarmate zij, toen zij nog in het ligchaam befloten was, zich reeds uit het ligchaam verhief, en, de omringende dingen befchouwende, zich zoo veel mogelijk van het ligchaam aftrok. Want de zielen van hen, die zich aan ligchaamswellust hebben overgegeven, en zich tot flaven van dezelve vernederd hebben; en door de aandrift van de lusten, die aan het zingenot inwilligen, de wetten der Goden en der menfchen gefchonden hebben, zweven, uit de ligchamen uitgegaan, rondom de aarde zelve, en keeren in deze plaats niet weder dan na dat vele eeuwen zijn voorbijgegaan. Hij ging heen; ik ontwaakte."

III. Ik heb u dan naar mijne zwakke krachten met een van de meesterftukken der oudheid, zoo veel ik vermogt, bekend gemaakt. Ik heb u den aanleg, en ik mag wel zeggen den fchoonen, heerlijken aanleg van dit meesterftuk van CICERO's hart en geest in flaauwe trekken en zwakke overzettingen eenigzins doen gevoelen. Komt, laat ons uit het verhandelde de korte flotfom opmaken, en zien wij welke de hoofdwaarheden zijn die CICERO hier geleerd heeft.

De eerfte is dat menfchelijke roem moet veracht worden in vergelijking der hemelfche en eeuwige belooningen. CICERO ftaaft dit door twee hoofdaanmerkingen. Vooreerst zegt hij dat de aarde een

ftip is in vergelijking van het groot heelal; ten anderen, dat op de aarde zelve flechts gedeelten door menfchen bewoond worden, en dat de menfchelijke roem, de menfchelijke lof, de menfchelijke belooning, dat al wat menfchen hier op aarde betreft, in enge grenzen van plaatfen en tijden is befchreven. Laten wij deze tweede opmerking met ftilzwijgen voorbijgaan, om onze aandacht geheel bij de eerfte te bepalen. Ja, M. H.! onze aarde is een ftip in het groot heelal! wat al fterren, wat al ruimten SCIPIO ook in zijnen droom zag, voor onze tijden was het bewaard, om met het gewapend oog de uiterfte grenzen van het voor ons zigtbare heelal te doorreizen! Voor de HERSCHEL'S en BODE'S was het bewaard, den glanzenden melkweg in duizend duizendtallen van fterren op te losfen, en in dien melkweg, in dien ganfchen fterrenhemel, dien wij hier zien, flechts de voorhoven te erkennen van den onmetelijken tempel Gods! Bij het bedenken hiervan vervult het denkbeeld van eeuwigheid ons gemoed, en, door aan de oneindigheid te denken, bewijzen wij dat ons aanzijn voor de oneindigheid gefchikt is; en als het moede oog eindelijk de ftofjes niet meer zien kan, die de hand des Eeuwigen om zijnen troon heeft geftrooid, dan vervult de gedachte aan dien Eenigen, Onbegonnenen, Ongezienen onzen geest, en wij buigen ons in het ftof, om te zwijgen en te aanbidden!

De tweede waarheid is deze, dat het ligchaam van den mensch de mensch niet is; dat het zijne

ziel

ziel is, en dat deze onſterfelijk is. Het is verre van ons te beweren, dat het ligchaam aan de ontwikkeling van den geest hier op aarde hinderlijk is. Veeleer zeggen wij volmondig, dat de ziel dit werktuig behoefde om hare krachten te oefenen, en in dit huis als kind moest wonen, totdat zij op hoogere regten aanſpraak had. Maar dat zal u ook CICERO zeggen, en wij maken dus ook geene zwarigheid om met hem de ziel voor iets beters, voor het hoofdbeſtanddeel des menſchen, ja voor den eigenlijken mensch aan te nemen. Die ziel is eeuwig, zij beſtaat, nadat zij het aardſche ligchaam verlaten heeft, en zij zoekt het vaderland wederom op, hetgeen zij bij hare aardſche reize nimmer uit het oog verloor! Eindelijk leert CICERO ons hier ook nog, dat de wijze waarop wij ons hier op aarde gedragen hebben, ons minder of meerder geſchikt maakt voor den hemel. In de hemelſche plaatſen zijn alle braven en edelen, van alle tijden, vergaderd; daar leven zij in eene hemelſche maatſchappij. Hoe zou ooit iemand, die voor hunnen omgang geen vatbaarheid had, in die maatſchappij kunnen worden ingelijfd? Op aarde dus moeten wij ſteeds den hemel in het oog hebben, en, gelijk in ons ligchamelijk oog zich de hemel ſpiegelde, zoo moeten ook in dat onzer zielen de hemelen nederdalen!

Ik behoef u niet te zeggen, M. H.! wat ieder uwer, reeds voor ik het zeg, zal gedacht hebben, hoe heerlijk ons gezegend Christendom de ganſche volheid van deze waarheden in het licht heeft ge-

plaatst. Bedenkt de dingen die boven zijn, niet die op de aarde zijn! Zoo ſpreekt het tot ons, en is er wel eene waarheid die nadrukkelijker en algemeener door het ganſche Evangelie heen aan ons gepredikt wordt, dan die dat er eene hoogere orde van dingen beſtaat, eene orde van onzienlijke, hemelſche en geestelijke dingen? Is hier op aarde alles veranderlijk, al wat tot die hoogere orde behoort is eeuwig hetzelfde; is alles hier op aarde vermengd, beſmet en verontreinigd, al wat tot de onzienlijke dingen behoort is rein en onbeſmet, en is eindelijk al het aardſche geluk met rampen en tranen vermengd, het hemelſche is onvermengd en onverſtoorbaar. Doch is het op zich zelve een treffend denkbeeld voor den mensch, dat er boven deze aarde nog een hemel beſtaat, waarin alles beter geſteld is dan hier beneden, het is heerlijk en troostend tevens dat wij weten dat ook wij tot deze orde geroepen zijn, en dat aan de eindpaal van ons aardſche leven geene vernietiging maar overgang tot een beter, tot een waarachtig leven ons verbeidt. Dáár is eene maatſchappij van alle edelen en braven, die voor ons leefden, en alle braven en edelen die met en na ons leven, leven en wandelen om eenmaal daarin te worden opgenomen. Wij willen derwaarts ook gaan, en onder Gods geleide moedig den wandelſtaf verder zetten! Zoo ſtaan wij dan als kinderen, en verwachten, met opgeheven hoofd, de roepſtem onzes Vaders tot de afreize!

***

ONZE
HERINNERINGEN
EN
VERWACHTINGEN. (*)

De grijze winter ging voorbij,
De rust der aard heeft uit,
De blijde lente keert terug
Getooid met bloem en kruid;
De vroege crocus ſiert den grond,
De hyacinthus zwelt,
Ras dekt het groene voorjaars kleed
Alomme bosch en veld.

De

(*) Dit ſtukje heeft met eenige kleine wijzigingen gediend tot ſluiting der winter-avondvergaderingen van het Departement *Leeuwarden* der Maatſchappij *Tot Nut van 't Algemeen*, op den 8ſten Maart 1826.

De tempel waar één doel, één zin,
Ons broederlijk vergaart,
Waar zich der kunsten heilig koor
Rondsom het outer ſchaart,
Naar NIEUWENHUIZENS reine leer
Op dit ons erf gesticht,
Sluit bij des winters laatſten groet
Zijn hechte deuren digt.

Is hier der priest'ren taak volvoerd?
Eer we uit deez' tempel gaan,
Biên wij het offer onzes danks
Welmeenend allen aan.
De ſchimp die bittre vitlust teelt,
Spuwt hier, vergeefsch, venijn;
Hun hoogſte ſtreven is bereikt
Zij wilden nuttig zijn. —
Elk zaadje, door hun hand geſtrooid,
Elk rijsje, hier geplant,
Schenke eenmaal heerlijk voedend ooft
Aan 't dierbaar vaderland!
Aan 't vaderland, te regt vereerd
Als 't heerlijkst oord der aard.

Waar-

Waarop geheel het wereldrond,
    Als op een Eden, ſtaart. —
Niet om de welvaart die er woont;
    Niet, om den vruchtb'ren grond;
Maar wijl de vrijheid, waar verjaagd,
    Steeds daar een wijkplaats vond.
Niet, omdat zijner helden roem
    Langs ſtrand en zeeën klinkt;
Maar wijl des konings eerekroon
    Door deugd en zielskracht blinkt.

Wat banden door geweld of list,
    Ook elders ſtaatzucht knoop',
Hoe zij die heil'ge in 't kostbaar bloed
    Van 't Zuidelijk Euroop';
Een vaster band houdt vorst en volk
    Op Neêrlands grond vereend,
Die zijne kracht aan liefde alleen,
    Niet aan geweld ontleent.
Wat vorst door weidſchen titel praal',
    Wat hem omringt verblind',
Vorst WILLEM voert den vadernaam,
    Elk burger is zijn kind.

Zijn wijsheid, in de ramp gehard,
  Zijn vrede en eendragtsmin,
Schiep, uit een volk door twist verdeeld,
  Een vreedzaam huisgezin.
Dat, hoe men elders woelen moog',
  Vertrouwt op eigen kracht,
En priestrenlist en dweep'ren wrok
  Als kinderſpel veracht.

Is 't wonder dat de vreemdeling,
  Dien vorst zijn hulde wijdt
Ons vaderland een Eden noemt,
  En ons geluk benijdt?
Neen; — ieder tijdperk dat er daagt
  Staaft Nederlands geluk;
't Is groot, wanneer de voorſpoed lacht,
  't is groot in ramp en druk.
Getuigt het, dagen vol van wee
  Des jaarkrings (*) die zich ſluit,
Hoe de opgeruide Noorderzee,
  Door dijk noch dam geſtuit

Het

(*) Het Departementaaljaar begint met 1 Maart.

Het vreedzaam landvolk overviel;
En in zijn dolle vaart
Paleis noch hutje, mensch noch vee,
Medoog'loos heeft gespaard;
Getuigt, hoe naauw een jaar geleên
Het zilte pekelnat
Nog zwalpte langs de velden heen
Van FRISO's bakermat.
En gij, mijn zangster! voeg er bij:
('t Zij tot 's lands eer gemeld,)
„ Al wat het water had vernield,
„ Heeft eigen kracht hersteld."

Getuigt het, gij, die in dien nood
Wanhopend staardet rond,
Hoe broederlijke menschenmin
U hulp en laafnis zond;
Hoe gij, door 't woedend golfgeklots
Van have en erf ontzet,
Eer ge uwe beden uiten kondt
Verpleegd wierd en gered.
O, telle, wie ze tellen kan,
Tot eer van Neêrlands bloed,

De duizendtallen, hier gekleed,
Gehuisvest en gevoed!
En melde, wie het melden mag
Hoe gij ten zegen waart,
Die de offers der menschlievendheid
Gevraagd hebt en vergaard!
Zoo menig traan door u gedroogd,
Zoo menig leed verzacht,
Spreidt in des levens laatſten ſtond
Uw laatſte rustbed zacht.
Ja, zangſter! tuig het luide en blij,
Door zoo veel deugds geſtreeld;
„ De wonden die de ſtormvloed ſloeg
„ Heeft menſchenmin geheeld."

Hoe dan der burg'ren welvaart taan',
Hoe ook de handel kwijn',
De zetel der menschlievendheid
Zal ſteeds in Neêrland zijn.
Ja, ſchoon 't van die geduchte ramp
Het nawee nog gevoelt,
Toch is de zucht om wel te doen
Verminderd noch verkoeld.

Wie

Wie ook op 't kroost van HELLAS smaal
Mijn dierbaar vaderland,
De wieg van ed'le vrijheidzin,
Reikt het den broederhand.
Al is nu 't erf door ons bewoond
In WILLEMS hoede, vrij,
Nog heugen Spanjes euvelmoed
En Frankrijks dwing'landij.
Wie dan, de kruisbanier ten hoon,
De halve maan vereer',
Wij knielen voor geen valsche Goon,
Uit staat- of winzucht neêr,
En hebben, hoe de schat versmolt,
Door eigen nood en leed,
Toch voor den Grieken heilge zaak
Een milde gift gereed;
Zoo tuigen ook Athenes muur,
En Missolunghis strand,
„ Dat menschenmin haar zetel heeft
In 't vrije Nederland."

Hoe diep dan, in 't verloopen jaar,
De ramp ons allen trof,

Wij vinden, als wij rugwaards zien,
Een rijke dankenstof;
En, burgers van een vaderland,
Dat zoo veel deugden voedt,
Gaan wij, het oog op God gevest,
De toekomst te gemoet,
Breekt elders, door een wolk omhuld,
De zon slechts nev'lig door,
Zij schijnt, op Neêrlands vrijen grond,
In vollen middaggloor;
Zij koestert met haar heilrijk licht
Dáár vorst en onderdaan,
En zal, wat drieste domheid poog,
Gewis nooit ondergaan.

MR. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA.

* * *